

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

N. M. KROMANN

FANØS HISTORIE

I. BINDS II. HALVBIND

PRIS 5 KRONER

ESBJERG

EGET FORLAG

1933

KLAUSUL.

Mit igennem en lang Aarrække indsamlede Materiale til „Fanøs Historie“, Optagelse af Fotografier og Anskaffelse af flere Hundrede Klicheer til Billederne m. v. har bragt mig en saa betydelig Udgift — omend denne er bleven noget reduceret ved Tilskud fra flere Sider —, at jeg ikke vil kunne vente Dækning heraf, uden et tilstrækkeligt Antal Købere melder sig til Bogen. Jeg tillader mig derfor at henstille til Køberne af Bøgen velvilligst at imødekomme min Anmodning om ikke at udlaane den, men gøre Laanerne opmærksomme paa, at Bogen kan faas paa lempelige Betalingsvilkaar ved Henvendelse til mig.

N. M. Kromann.

FANØS HISTORIE

N. M. KROMANN

FANØS HISTORIE

I. BIND

EGET FORLAG • ESBJERG 1933

BOGTRYKKER K. ROSENDAHL • ESBJERG

Naar jeg nu udsender 1. Bind af „Fanøs Historie“, er det mig en Glæde at kunne notere en over al Forventning stor Tilslutning til dette mit første større Arbejde paa det lokal-historiske Omraade.

Jeg har Grund til allerede nu at bringe en Tak til de mange, der — siden 1. Halvbind udsendtes — har sendt mig anerkendende og opmuntrende Skrivelser, som for fleres Vedkommende var vedlagt Midler til at afholde Bekostningen ved Optagelse af endnu flere Billeder i Bogen — alt uopfordret fra min Side. Men der er saa mange andre, jeg er Tak skyldig — ogsaa for Oplysninger og Bidrag til Teksten, hvilket jeg føler mig forvisset om fremdeles kan ventes at tilflyde mig — hvorfor jeg vil tillade mig først ved Bogens Afslutning indgaaende at takke og nævne dem, der har støttet mig.

Esbjerg, i Oktober 1933.

N. H. Kræmmer

TIL FANØS PRIS.

*Hvor Vesterhavsølgen sig vælter mod Kyst
fra Legen, den vilde og kaade,
og svaler sin Harm, før i sidste Dyst
den tæmmes i Brændingens Fraade:
Dér favner Havet den dejligste Strand,
dér kysser Bølgen det hvideste Sand.*

*Du Vesterhavs friske og fagre Brud!
Du Ø i de rullende Vandel
Kun fattig og ringe blev skaaret dit Skrud,
og Alvor har mærket din Pande;
mens Havet sang med sin rungende Klang,
da fik Du dit Præg af den stærke Sang.*

*Men fik Du ej Skønhedens yppige Dragt,
Du fik dog en Ynde saa stille.
Se Marken i rigeste Blomsterpragt,
omkranset af Klitterne vilde!
Og Helmen, hvor den dog klæder kønt!
Og Klitdalens Tæppe, hvor er det grønt!*

— — —
*Du fostrede Sønner, som herfra uddrog
til Færd paa de vuggende Vande,
og herfra har Snekker ført Danebrog
med Ry til de fjerneste Lande.
Ja, Havet vinker til Daad fra din Strand,
og giver dig Velstand og Ære, vort Land!*

— — —
Kordegns Th. Schmidt, Nordby.

2 Rdl. at svare, er alene anvendt til lette Afgifter paa Fjerdingkarrene til Jordemoderlønnen. Desuden findes forbigaaet fornuende Aftægtsfolk, som til Dels nyder Interesse af ét eller andet, og unge Skippere, der fører eget Skib, og som maa anses at kunne kontribuere til Fattiggassen ligesaa godt som de anførte 11 Personer, hvilke ere: (Navnene paa dem, der burde svare Penge).

Og da min givne Ordre til Ordens Holdelse ikke er fulgt, saa, ihvor uegenmægtig jeg end har handlet, og hvor villig jeg hidtil har holdt Ligningsprotokollen i oplysende Orden efter Hr. Provst Sidelmans Paategning i denne Protokol Fol. 13*) saavel som efter Hr. Pastor Bierings Opmuntringer, saa modbydelig bliver den mig i Fremtiden at føre eller Fattigvæsenet i andre Maader at varetage, uden for saavidt jeg som Sognefoged paa Politimesterens Vegne ikke kan undslaa mig for at bivaane Kommissionens Forhandlinger, allerhelst da jeg intet har forlangt for Umagen videre, end hvad velbemeldte Hr. Provsten paa Fol. 34 har tilstaaet mig for et Dødsfald.

Thi opsiger jeg derfor nu saadan Ulejlighed for Fremtiden.

Sønderho, den 24. Juni 1807.

J. J. Sonnichsen.“

Derefter har Pastor Biering ført Protokollen, nogenlunde ordentlig, men ikke med samme Akkuratesse og Tydelighed som Jens J. Sonnichsen. Om den Nøjagtighed, hvormed Sonnichsen kontrollerede, hvad han havde med at gøre, skal anføres følgende angaaende Ligningen i 1804, og hvorom følgende findes indført i Protokollen om de 12 Sognemænd, der havde forfattet Ligningen, forbigaaet 3 Personer og fejlagtig lignet en fjerde, hvad Sognefogden Jens Sonnichsen bliver opmærksom paa ved Ligningslistens Aflevering, „men da det blot er sket ved Ukendskab til Anordningen og Folkenes Tilstand, er de atter sammentraadt og gjort Ligning paa følgende:

*) Denne Paategning lyder saaledes: „Ved holdende Visitats i Sønderho d. 6. Nov. 1798 er den saa velindrettede og af den duelige Sognefoged Hr. Jens Sonnichsen saa fuldstændig førte Regnskabsbog mig forevist; jeg beder og er vis paa, at han fremdeles vil vedblive at holde denne Bog i samme gode Orden som oplysende Bilag for Hovedprotokollen.

Sidelman.

1. Anne sal. Jens Sonnichsens Enke, Aftægtskone hos Hans Hansen Frederiksen og til sin Aftægt tillige er Ejer af $\frac{1}{3}$ Part i Vejrmøllen og deraf nyder Interesse betaler til de Fattige ..... 2 Mk.
2. Anne, sal. Johannes Mikkelsens Enke, paa Aftægt hos Thøger Nielsen, ejer Part i Skib og deraf nyder Interesse, hvorfor hun har at svare ..... 1 Mk.
3. Peder Pedersen Knudsen, som med Hustru er paa Aftægt hos Sonnich Jensen Møller jr. og skal have nogle Penge udsat og deraf nyder Rente svarer derfor 1 Mk.
4. Jens Nielsen Nissen, som med Hustru er paa Aftægt hos Thomas Jensen Sonnichsen, hvilken Aftægt bestaar i at have tilgode hos bemeldte sin Svigersøn 1000 Rdl., men da Thomas ved forrige Ligning er bleven paalagt og har ydet Korn som af et gældfrit Sted, saa synes det at være ubilligt, at der skal svares mere for dette Sted; dog, da han var Medlem af Kommissionen og for at forekomme Stridighed, indgik han paa for denne Gang at svare for Svigerfaderen ..... 1 Mk. men bad denne Oplysning tilført Ligningsprotokollen til Oplysning for Kommissionen efterdags."

1813 20. Avgust. Afdøde Hans Nielsen Anthonisens Enke, Anna Pedersdatter, har under sin Trang og Fattigdom anholdt hos mig, Biering, om at erholde et Laan af Fattigkassen af 16 Rigsbankdaler til Hjælp at købe en Ko for. . .

Da det nu noksom er bekendt her i Sognet, hvilke svære Rystelser dette Hus frem for noget andet i en Tid af mindre end et Aar har maattet udholde, da Faderen og Sønnen druknede, Fartøjet tillige med Køje- og Gangklæder m. v. forliste, en Ko kreperede for dem, Enkens Fader døde, og derved tabtes det lidet, han kunde fortjene til daglig Nødtørft, og nu atter ved Vanheld mistede en Ko, saa paa Grund af dette, og da Hjælp er hurtig fornøden, har jeg, Biering, i Forventning af Kommissionens Samtykke, tilstaaet Enken dette Beløb.

1814. Af Skipper Mikkell Johansen indleveret 8 Rdl., som er falden paa et Forlig mellem ham og Købmand Enevoldsen, Ribe.

1817. Indtægt af solgte Ræveskind fra Klapjagten 1 Rdl. 4 Skil.

1820 11. Maj. Da Peder Brinch d. y., som næsten hele Vinteren har ligget i en jammerlig Forfatning af Kræftskade, og hans Kone har beklaget sig, hvorledes de nu intet har at leve af, besluttede Kommissionen da, at hun straks skulde tiltaas $\frac{1}{2}$ Td. Rug, som koster 2 Rdl. Kur. og 3 Mk. til Smør. Gæstgiver J. S. Brinch har skriftlig andraget hos Kommissionen, hvorledes han i afvigte Vinter har forstrakt P. Brinch med 4 Rdl. Kur. og forlanger samme udbetalt af Fattiggkassen, hvad der blev nægtet, da der ved Aarets Begyndelse er fra Prædikestolen forkyndt, at ingen uden Kommissionens Samtykke kan betro et Fattiglem noget, med mindre de derfor selv vil tage Skade. Kommissionen har heller aldrig nægtet nogen Understøttelse, som befandtes at være virkelig tiltrængt.

— 31. Juli. Ole Christensen havde skriftlig andraget, hvorledes han i sin store Trang og Svaghed højlig er behøvende $\frac{1}{2}$ Td. Rug og 2 Læs Klyne, hvilket Thomas Meinertz paatog sig at skaffe ham for 16 Mark Kur.

Søren Nielsen Hansens Hustru androg, hvorledes hun trængte til 3 Læs Klyne til 9 Mark, som tilstodes hende.

1822 3. November. Afdøde Anthonis Nielsens Søn, 10 Aar, som gaar i Omgang paa Sognet, er skænket en Bibelhistorie paa Fattiggkassens Regning; den kostede 1 Mk. $\frac{1}{2}$ Sk. Skipper Niels Hansen Møller modtager indtil videre nævnte Dreng og besørger ham med Logi, Kost og Renlighed, hvorefter han gaar i Omgang paa Kost i Sognet efter enhvers Lejlighed.

1827 2. Januar. Niels Jepsen Pedersen har indleveret til Fattiggkassen 3 Mk. og lover, hver Gang han slagter, at skænke til Fattiggkassen 24 Sk.

1827 i November døde Almissemlem Mette Thøgersdatter; om hende er anført i Protokollen: „Hendes Begravelsesklaeder har hun liggende færdig og 5 Brædder til en Liggiste.“

1831 2. Januar. I Henseende til Hans Nielsen Dækkers Enke med hendes 2 uopdragne Børn var Kommissionen enig i, at de 2 uopdragne Børn skulde gaa paa Omgang i Sognet saaledes, at den ene gaar i Sønderlandet og den anden i Nordlandet og erholder Kosten af den Grund, at Moderen var tilbøjelig til at lade Børnene tigge, hvad Sognets Beboere ikke vilde have, men hellere føde dem i deres Huse. Moderen skulde imidlertid i Vinter, for ikke at lide Mangel, tillægges 1 Td. Rug og 4 Skp. Byg samt 1 Rdl. i Kontanter. Ligeledes blev tillagt en

liden Understøttelse til Niels Uldahls svagelige Datter, da Kornet i Aar er saa dyrt, og endnu Niels Madsen Frandsens Enke, der med 4 uopdragne Børn umuligt kunde forsørge sig selv.

— 25. Juni. Til Fattiggkassens Indtægt er i frivillig Gave ved Køb og Salg af et Skib ved Jens Vedsted af Vedsted som Sælger og Søren Mikkelsen af Sønderho som Køber indleveret 4 Mk. Kur., ligeledes af en Skibspart med Niels Thomsen som Sælger og Anthonis Sørensen Schrøder som Køber 2 Mk. Kur.

1833 5. Januar. I Anledning af Fattiglem Maren Olesdatters Forplejning erklærede Ole Jepsen sig villig til mod 2 Rdl. aarlig at koge hendes Mad og besørge Bagningen for hende og opholde sig om Natten i hendes Hus for at have Tilsyn med hende. Han modtager hendes Understøttelse i Korn og Penge og anvender dette til hendes bedste. Anne Nielsdatter paatog sig at vaske for hende, rede hendes Seng, samt holde Huset rent, ligeledes at lyse i Kakkellovnen og have Tilsyn med hende om Dagen. Til Vask for Maren Olesdatter og Anne Jepsdatter køber Anne Nielsdatter for egen Regning den fornødne Sæbe, for hvilket tilsammen hun erholder 3 Rdl. 3 Mk. aarlig.

1833 8. Maj. Birkedommer Horn har anmodet Kommissionen om at skaffe Claus Christiansen et Opholdssted, og vedtog man da at oprette en Hytte af Sadder til ham i Bjergene, hvis han ikke selv forskaffer sig Bopæl... Angaaende Huset til Claus Christiansen var alle tilstedeværende Medlemmer af Kommissionen enige om, at det burde opsættes paa Bjergsiden Syd for Præstekrogen, hvor Sadderne bedst kan faas. Det bør opsættes med Sadder paa alle fire Sider, med Tag skraas op til Bjerget, og i samme bør være $\frac{1}{2}$ Karm Vindue og hele Hytten 2 Fag, 6 Al. lang og 4 Al. bred, 1 Skorsten af Sten, 1 Dør og et Sengested ved den ene Side og skal bygges snarest muligt... Hans 2 Børn, som faar Opholdssted hos Hans Jessen, skal gaa paa Omgang i Sognet, dog saaledes, at de følges ad og forsynes med en Omgangsbog.

(Senere blev det bestemt, at Hytten skulde ligge Øst for Møllen. Claus Christiansen blev ikke længe i Hytten, thi han omkom under en Sælhundejagt i September s. A.).

1835 6. Marts. Drengen Hans Hansen Munch tilstodes $3\frac{1}{2}$ Al. Vadmel til Beløb 1 Rdl. 1 Mk. 14 Sk. i Betragtning af, at han ved Stranding har forlist sine Klæder sidste Sommer, og hans Moder er fattig.

r. Sundhedskommission. — Sundhedsvedtægter.

En Sundhedskommission med nedennævnte Vedtægter autoriseredes af Justitsministeriet den 26. Juni 1866 til at gælde for Nordby Kommune:

1. Der oprettes i Sognet en Sundhedskommission bestaaende af Birkedommeren, Distriktslægen, Sogneforstanderskabets Formand og 2 af Sogneforstanderskabet uden for dette valgte Medlemmer, der vil have at vaage over Sundhedsvedtægtens Overholdelse og Gennemførelse.

2. Gaderne i Byen skulle anlægges saaledes, at der kan findes tilstrækkeligt Afløb fra dem.

3. Ved Siden af Gaderne bør findes Grøfter eller Rendestene, der har regelmæssigt og tilstrækkeligt Fald, behørigt Tværsnit og en saavidt muligt haard og fast Bund; disse bør, saa ofte det gøres fornødent, tilbørligt oprensnes. Fra de enkelte Huse kan det tilstedes Ejerne at føre mindre Rendestene ud til Hovedrenden, hvilke da af de Vedkommende selv holdes tilbørligt rensede. I Rendestenen maa intet henkastes eller ved Rendestenen fra Husene, der kan foranledige ilde Lugt eller kan tilstoppe Rendestenen.

4. Møddinger maa holdes i saa stor Afstand fra Vejen som muligt, og det kan paa ingen Maade tillades, at Møddingvandet løber ud paa Gaderne. Hvor dette kan befrygtes, bør derfor Møddingpladsen være fordybet og Bunden belagt med Sten. Aadsler og Affald fra Slagtning eller Fiskeri maa ikke henkastes paa Møddingen eller i Nærheden af Byen, men straks begraves og godt tildækkes. Ved Opførelse af nye Bygninger har Sundhedskommissionen at vaage over, at Møddingen henlægges paa et saa vidt muligt uskadeligt Sted, og Ret til i denne Henseende at give Vedkommende fornødent Paalæg, hvorefter denne da skal rette sig.

5. Om Byens Brønde bør der fredes, og disse bør derfor være i tilbørlig Afstand fra Latriner, Møddinger, Svinestier og Stalde for at de saa vidt muligt kan holdes fri for Tilløb af urent Vand, saavel over som under Jorden. Brønden bør derfor ogsaa være omgivet af et noget ophøjet Jordsmon, der bør belægges med Stenbro, Ler eller grovt Grus.

6. Nyopførte Bygninger bør ikke tages i Brug, forinden de af Sundhedskommissionen er erklæret for uskadelige for Beboernes Sundhed, navnlig med Hensyn til Fugtighedsforholdene.

7. Hvor nogen er død af smitsom Sygdom, maa der ikke afholdes Begravelsesgilder i Huset, ej heller synges over den døde i Huset, ligesom Liget bør bortkøres og ikke bæres til Kirkegaarden. I tvivlsomme Tilfælde bør Lægens Erklæring indhentes.

s. *Ligsynsmænd.*

Ligsynsattest eller Dødsattest skal ifølge Lov af 2. Januar 1871 og senere Love desangaaende ordentligvis udstedes af en avtoriseret Læge, men før nævnte Lov traadte i Kraft, var der paa Landet, hvor der ikke fandtes Læge, eller denne havde Forfald, eller der var over $\frac{1}{4}$ Mil til en saadan, ansat Ligsynsmænd, der, uden for Tilfælde af pludselig Død, synede Liget og udstedte Dødsattest, men i Reglen ikke før 3 Dage efter Døden var indtraadt.

Som Ligsynsmænd i Sønderho var i Tiden fra 1854—82 ansat Skibsfører *Niels Hansen Pedersen* (død 1863), Skibsfører *Jes J. Sonnichsen* (død 1856), Skibsfører *Jens P. Fischer* (død 1867), *Anth. P. Sørensen* (død 1876) og Snedkermester *Hans Hansen* (død 1891). I Nordby var i 1871 Ligsynsmændene for „Byen“ Gaardejer *P. P. Mathisen* og Gaardejer *N. Iversen* og for Odden Sognefoged *Zilles Lauridsen* og Apoteker *Helms*.

I Nordby, der har haft avtoriserede Læger siden 1803, traadte Ligsynsmændene kun i Funktion ved disses Forfald, og i Sønderho bortfaldt deres Ansættelse, da Byen fik fast Læge 1882. —

Et Dødsfald blev af Ligsynsmændene anmeldt for Sognefogden, der ved „Sognebud“ lod en skriftlig Meddelelse derom tilgaa Birkedommeren saavidt muligt med Oplysninger om Arv og Gæld efter den afdøde. Et Par af saadanne Anmeldelser (der opbevares i Fanø Birks Arkiv) skal her gives:

„I dette Øjeblik blev anmeldt til mig af Poul Thomsen, at hans Søn Jens, som er 16 Aar gammel og sidste Vinter blev konfirmeret, var i Dag i Møllen for at faa Korn malet og var da saa uheldig, at Knaghjulet fattede ham, og han imellem Hjulene fik Hovedet knust, og paa en saa ynkelig og bedrøvelig Maade fik han sin Død. Bemeldte Fader og Moder Anne Jensdatter

lod ham straks hjemkøre. Dette pludselige Dødsfald indmeldes straks og uden Ophold.

Sønderho, den 16. Avgust 1809.

J. J. Sonnichsen,
Sognefoged.

Til mig er anmeldt, at Søren Lauridsen Vognsbøls Kone, Mette Lauridsdatter i Nørby er i Gaar Aftes død uden Livsarvinger. Efter den mellem dem den 2. April 1811 oprettede og den 2. Juli s. A. kgl. konfirmerede Testamente er det saaledes, at Manden uden Skiftehold og uden Fordring af den afdødes Arvinger alene er Arving; men dersom han atter gifter sig, skal han udrede til Nordby Sogns Fattigkasse 5 Rdl. Sølv Værdi, men intet til den afdødes Arvinger. Derimod, naar han dør uden igen at have giftet sig, da skal alt, hvad han ejer og efterlader sig, deles mellem begge deres Arvinger, altsaa er intet nu for nogen at arve. Arvingerne er myndige undtagen én.

Fanø, den 29. Januar 1819.

L. Kalleisen,
Sognefoged.

t. *Vejanlæg.*

1804 blev den nuværende Landevej anlagt mellem Nordby og Sønderho. Den har dog senere faaet betydelige Retningsændringer nærmest Nordby og nærmest Sønderho. Der fandtes ingen reguleret Vejforbindelse mellem de to Byer, end ikke en Sti i direkte Linie forbandt Byerne med hinanden. Engang i 1693 da en ældre Mand fra Sønderho vilde gaa til Nordby gennem Heden dertil, hvor der hverken var Sti eller Vej, gik han vild mellem Klitterne og naaede ikke sit Bestemmelsessted. Han fandtes død efter nogle Dages Forløb paa „Hansodde“. Beboerne indlod sig sjældent eller aldrig paa at gaa alene over Heden og mellem Klitterne fra den ene By til den anden. Der fandtes Klitpartier, hvor „det ikke gik rigtigt til“, end ikke ved højlys Dag; selv det bedst stedkendte Menneske kunde paa en uforklarlig Maade — særlig naar en Havguse indtraf — blive saa forvildet, at det kunde gaa rundt om et Bjerg i Timevis uden at være klar derover, indtil det dødtræt og af Forskrækelse segnede om. Saaledes fortælles der efter de gamles Beretninger.

Færdslen mellem Byerne, der selvfølgelig dengang var meget

ringe, skete paa den største Del af Strækningen langs Vesterstranden. Fra Nordby gik der en elendig sandet Vej*) langs Klitterne til det Sted, hvor nu Redningsstationen er og derfra ud mellem Klitterne ad den saakaldte Kirkevej til Stranden, som fulgtes til det Sted, der nu kaldes 8de Skifte, hvor igennem — over Klitter og Banker — Vejen gik til Markskjel („Maskel“), derfra over lave Klitter til Bjergesleje, hvor Præstegaarden i tidligere Tider laa og derfra ind til Sønderho (Pastor Engelstoft i Sønderho kalder denne Vej i 1704 for „den gamle Adelvej“). Efter at Præstegaarden dér blev nedbrudt (1742), blev Vejen ikke mere vedligeholdt, og siden skete Færdselen fra Sønderho til Stranden og videre til Nordby ad den nu brugte „Strandvej“ (se Brevet nedenfor fra Birkedommer Nørup til Stiftamtet).

Stranden laa dengang betydeligt nærmere „Havsidebjergene“ end nu, og Færdselen derpaa kunde ofte besværliggøres, ja, til Tider, naar Havet var i Oprør og gik helt op mod Klitterne, var Vejen ufarbar. Færdselen var da paa saadanne Tider henviset til en elendig sandet Vej langs Østsiden af „Havsidebjergene“.

Birkedommer Engelstoft, der som Embedsmand ofte maatte til Sønderho i Forretninger, har sikkert mangan Gang været udsat for Ubehageligheder paa Turene frem og tilbage ad denne Vej. Han arbejder derfor i 1781 for at faa anlagt en bedre Vej mellem de to Byer, og i Bestræbelserne derfor finder han god Støtte hos Stiftamtmanden, der paa det kraftigste anmoder ham om i en Skrivelse af 27. Avgust 1781 „saasnart ske kan at besørge indbemeldte Vej anlagt.“ Engelstoft forhandler derefter med Beboerne om en Landevejs Anlæg fra Nordby til Sønderho, men Udgifterne dertil eller vel nærmest Arbejdet derved — da dette tænktes gjort som Pligtarbejde, alle Beboere skulde deltage i — afskrækkede, og der kom intet ud af hans Bestræbelser for Vejens Anlæggelse; derimod lykkedes det ham at faa samtlige Beboere i Nordby til at vedtage et Reglement for „Vejparters Uddeling“, der af disse blev underskrevet den 15. Oktober 1782. I denne Vedtægt hedder det til en Begyndelse: „I underdanigst

*) Birkedommeren indberetter 1761, at Beboerne i hvert Sogn har 1¼ Mil til det andet Sogns Mølle ad sandet og slem Vej, og Pastor Friis skriver i *liber daticus* omtrent samtidig, at „den bedste og almindeligste Vej herfra til Sønderho falder paa Havsiden, hvor man kører paa det jævne Sand som paa et Stuegulv.“

Følge Højvelbaarne Hr. Kammerherre og Stiftsbefalingsmand samt Amtmand von Urnes naadigste Ordre og Skrivelse til Birkedommer Engelstoft af 24. April sidstleden angaaende de her i Sognet værende almindelige Vejes Vedligeholdelse, have vi i Anledning deraf i Gaar derom af hele Nordby Sogn efter Vejenes Betragtning, gjort en skriftlig Forening, der indeholder:

1. At Oddens Rode og Beboere skal have den almindelige Vej fra Søren Mortensens Ladehus i Nordby og nordpaa mellem Husene ved Odden til Færgestedet – og behøves Vej derfra nordpaa, skal samme og ligge til Odden, og hele Odden være pligtig samme forsvarlig at reparere og vedligeholde med Grøfter, hvor behøves og ske kan, alt proportionaliter efter hvers Hartkorn uden at „Nørbys“, „Byens“ og „Rindbys“ Roder dermed skal have noget at bestille eller derved have nogen Bekostning i nogen Maade for Eftertiden.

2. Hvorimod Nørbys, Byens og Rindbys Roder fra bemeldte Søren Mortensens Ladehuses nordre Kant og sydpaa til Kirken (den gamle Kirke i Rindby) og vesterpaa til Stranden . . . (vedligeholder denne Vej) . . . .“

Derefter opregnes samtlige Sognets øvrige Veje, der udskiftes i 27 Partier og tildeles de forskellige Roder at vedligeholde, „hvilke samtlige Beboere, enhver for sig bør forsvarlig at istandsætte og tilrettegøre og derefter vedligeholde . . . under en Mulkt af 2 Mark danske for hver Gang, de efter Tilsigelse fra Sognesfogden deri findes modvillig eller forsømmelige.

Men angaaende Landevejen vesten for Kirken fra Bjergenes Begyndelse og imellem Bjergene ud til Stranden (det er et Stykke af ovenfor nævnte Landevej (Kirkevejen) til Sønderho), da bør samtlige Beboere forsvarlig reparere og istandsætte samme . . . , de, som har Heste og Vogne, bør dertil køre Tang eller Jord til at dæmpe den (mod Sandflugt), og de, som ingen Heste og Vogne har, bør gøre Haandarbejde og jævne den . . . .“

Engelstoft fik ikke det paatænkte Vejanlæg til Sønderho udført, men hans Eftermand i Embedet, Birkedommer Nørup, tager straks ved sin Ansættelse energisk fat paa at løse Opgaven, hvilket vil ses af nedennævnte Brev, han den 12. Oktober 1804 sender til Stiftamtet. Dette Brev lyder saaledes:

„Hidtil har her paa Øen ingen ordentlig Vej været gennem Landet mellem Nordby og Sønderho. Igennem Bjergene ud til Stranden og langs med

denne er Hovedvejen mellem Sognene, og denne er ofte i Snefog eller Storm og dermed forbundne høje Flod impassabel.

I fulde 2 Aar har jeg arbejdet paa at indprænte Landets Indbyggere det uværdige deri, at de, som ellers ikke bebyrdes med Landevejs Arbejde, Kongerejser o. s. v., da ikke har eller holder sig en ordentlig og farbar Vej mellem begge Sogne.

Sønderhos Beboere har i Almindelighed længe indset det og skal ved deres Hedes Udskiftning (1785) have afsat Jord til en saadan Vej. Nordby Sogn i Almindelighed er nu og stemt derhen, at det ønsker Vejen, men en enkelt kunde maaske findes uvillig, især hvor Vejen kom til at gaa lidt mere over hans Hedemark end over hans Nabos, og for saadannes Skyld samt for at Sognefogderne, og de som skal arbejde under dem til Vejens Anlæg, kan finde fuldkommen Avtoritet for mine Ordre desangaaende, udbeder jeg forud Deres Højvelbaareheds højgunstige Resolution.

Det forstaar sig, at faldt Vejen noget Sted særdeles over brugbart Land, enkelt Mand til Skade, mener jeg, at Sognets Kasse billig kunde godtgøre ham samme, men dette vil sjælden eller ingen Steder indtræffe, da den Mark, hvor Vejen egentlig skal udlægges og reguleres, almindelig er udyrkelig og ringe Hede. Gennem Sogdenes Agermark, der er dem saa kostbar, og for Sandflugts Skyld ej engang taaler ordentlig opkastet Vej, er nu for Tiden ikke at tænke paa at regulere eller forstørre Vejen, men alene at holden den i Stand, som den er. Det er altsaa kun egentlig fra, hvor det ene Sogns Agermark ophører og til, hvor det andets begynder, at den nye Vej skulde anlægges. Ordentlig opkastet Vase er ejheller Meningen, thi denne kan for Sandflugt og Vandstade ingenlunde staa sig, men en Vej saa regulær som muligt afsat i 6 a 8 Al. Bredde, saa at et Læs Hø og en tom Vogn godt kan passere hinanden, denne Bredde godt planeret og vel fyldt, saa at Vandstade ej faar Sted og derhos smaa Grøfter af omtrent en Alens Bredde ved hver Side.

Dette er det, som attraas, og dette mener jeg og Indbyggerne kan være hensigtsmæssigt nok.

Nu i Efteraaret, naar Fiskeriet ophører, er den belejligste Tid for Beboerne til dette Arbejde, og enhver Beboer paa Øen, Sognefogderne undtagne, synes mig bør deltage deri. Samme indstilles saaledes."

Stiftamtmand Molkte, der i høj Grad interesserede sig for nye Vejanlæg i Amtet og Forbedring af gamle, gav Planen sin Tilslutning, og Birkedommer Nørup paabegyndte derfor straks Forarbejderne til Vejens Anlæg, men mødte heri straks betydelig Modstand hos mange Nordbyanere, der i en Memorial af 9. November 1804, undertegnet af 38 Grundejere, hvoraf de 35 var fra Rindby, til Stiftamtmanden, bad sig fritaget for Vejen, hvis Anlæg de ansaa for et brydefuldt Arbejde, da den skulde „opkastes gennem saa lange og mange Sandbjerge og Knolde. Vore Grunde maa ogsaa miste en Del dertil, dette dog vi ikke

saa nøje paaser, men den øvrige Grund, som ligger til Vejen, vil tage den meste Skade af Sandflugten ved dens Opkastning, endog naar den senere skal vedligeholdes, der let kan fremkalde Sandknog og endelig i Vintertiden med Sneknog vil det blive for umuligt at holde den fri for Sne og passabel gennem saa mange Sandbjerge. Saaledes som den udvises, gaar den heller ikke ligefrem til Sønderho.“

De holder paa den gamle Vej paa Stranden, som de anser for at være den bedste „enten det er Nat eller Dag.“ De foreslaar, „at Vejen fra Byerne gennem Bjergene bliver gjort bedre i Stand, hvilket vi altid er villig til uden Paaklage“, og at der bliver „sat Vartegn ved Inds og Udkørslen til Stranden,“ saa at Vejen let kan findes, og at der bliver raadet Bod paa den daarlige Opkørsel ved Sønderho; naar dette bliver gjort, vil den nye Vej aldrig kunne maale sig med den gamle.

„Vi beder derfor, naadige Herre! at forskaane os for dette brydefulde Arbejde og dermed følgende Bekostninger og i Stedet at lade os beholde den gamle Strandvej for at ikke hele Almuen skulde lide derunder ... og forventer vi naadigste Bønhørelse ...“

Da denne Protest bliver Sognefoged i Sønderho, Jens J. Sønichsen, bekendt, er han der straks med et Indlæg i Sagen ved en Memorial af 19. November til Birkedommer Nørup. Han skriver deri:

„Et Rygte er atter hørt, at Fannikkerne (d. e. Nordbyanerne) gør Modstand og søger at befries for at færdiggøre Vejen gennem Hedemarken, men derimod forlanger den langs Stranden som hidtil. Skulde saa være, da har jeg spildt megen Tid og Flid og unyttigt sat mine Sognefolk i Arbejde. Det skulde derfor meget fortryde mig, om min Plan og mine Bestræbelser skulde saasom være undertraadt.

Skal Vejen som Hovedlandevej endnu vedblive at gaa strandlangs, da maa jeg bemærke, at der gives Tider, hvor man ikke vil kunne fremkomme mellem Sognene; thi ofte har det hændt sig, at Vejen den ene Dag er sat i god Stand og Dagen derefter med Højvande er saa bortskyllet og ødelagt, at Fodgængerne næppe kan komme frem. — Saa gives der og saadan en Sandflugt paa Strandsiden næsten med al Slags Vind, den man ej er i Stand til at dæmpe, saa at Vejen af den Grund ofte er ubrugelig. Desforuden hænder det sig i Vintertiden, at en Isbrøg optaarner sig til op mod Bjergene, at al Verdens Kraft vil være fornøden at oprykke denne Vej. — Og hvor nyttigt bliver det saa ikke i Stedet at have en Vej gennem Landet paa en saadan Aarstid? og hvor fornødent for Rejsende i kongelig Affære og for Doktoren, om Tilfælde indtraf til hans hurtige Befordring og for frem-

mede Vandringmænd ej imellem de usporlige Biveje, gennem Dale og over Knolde under Nattens Mørke, i Taage og i Havsug skulde forvildes!

For slige Aarsagers Skyld har Sønderho Sogn forbeholdt sig uddelt Grund til en ny Landevej gennem Heden allerede ved Udskiftningen af den i 1785, skønt det just ikke blev paa det Sted, hvor den nu er afstukken; thi da jeg hørte, at Fannikerne helst vilde komme os i Møde i Vestermarken, afveg jeg fra min oprindelige Plan og gik i Vest for at støde sammen i en veldannet Vej, og en Tegning heraf var det, jeg straks overleverede Dem, hvoraf ses, at Vejen er saa kort, saa lige og bekvem til Markskellet som muligt og kan ikke forandres til nogen Forbedring, tror heller ikke, den lader sig forandre uden at forringe Planen, allerhelst da ingen Forbud gjordes derimod den Dag, jeg mødte Dem og øvrige Tilstedeværende i Marken ved Vejens Afsættelse nordfra.

Som jeg nu tænkte mig tryk og sikker for Indvendinger, satte jeg Arbejdet hastigt i Værk, drog straks ud med 3 Mand og mellem hver 100 Alen afsattes Vejens Bredde, 10 Alen, og ved hver Side afsatte 1 Alens Rende til Grøft og Eksempel at arbejde efter; derefter paa Kirkestævne udfordrede Sognets Folk til Arbejde paa Vejen i Forhold til deres Skat, nemlig saavidt Hedelodderne strakte sig; thi hvad angaar Vejens Retning gennem Sædermarken, som jeg samme Dag opmaalte og befandt at være 2600 Al., agter jeg siden at uddele, saaledes at Husmændene af bemeldte Strækning faar deres Andel i Forhold til de større Ejendomsbesiddere.

Dersom Vinteren ej havde hindret os, tror jeg, at Vejen havde været halvt færdig nu, og nu at standse eller forandre noget i det, som gjort er, vilde lægges mig og mine medhavende Mænd til megen Last og give Mistillid til mig i Fremtiden.

Vil der opstaa Modstandere af den nye Vej og foregive, at det kun er Strandsidevejen ved Sønderho, der er saa vanskelig at passere, da vil jeg kun nævne en eneste Begivenhed, der beviser, at det og er Strandvejen ved Nordby Sogn, der har sine Vanskeligheder; thi Hr. Birkedommeren erindrer vel, hvorledes min Principal Hr. Toldkasserer Guldberg forgangen Vinter paa hans Embedsforretnings Rejse fandt Nordby Sogns Strandvej saa ufremkommelig af Sne, at han maatte stige af Vognen, forkommen og afmægtig maatte lade sig lede ved Hjælp af Folk for at komme ind til Byen. Samme Skæbne mødte og vore Lægdsmænd i deres Bestræbelser for at komme til Byen i deres Embedsrejse, som alt af dem bedst kan stadfæstes.

De ser deraf altsaa sandt at være, det jeg først fremførte, at der er Tider, hvori vi ingen Vej har (langs Stranden).

Jeg beder derfor vor Plan styrket og understøttet til Hensigtens Opfyldelse uden ekstra Bekostning for Sønderho, og at Tvangsmidler maa ramme de modvillige.

Saaledes skulde jeg for saa vidt ej unnlade at tilkendegive Dem min sande Opfattelse til Efterretning.

Deres ærbødige hilsende

J. J. Sonnichsen.

Sønderho, den 19. November 1804.

Hverken Stiftamtmanden eller Birkedommeren tog Hensyn til Protesten fra Nordbyanernes Side, og Vejen blev gennemført efter den oprindelig lagte Plan.

Da Landevejen mellem Nordby og Sønderho i 1805 var fuldført og taget i Brug, blev det i Sønderho hidtil benyttede Stykke Vej til Stranden (gennem Bjergesleje) ikke mere holdt vedlige, og tilsidst ødelagdes den af Sandflugt. Der blev derfor anlagt en ny Vej for al Passage til og fra Stranden, den samme, der endnu benyttes. Nedkørslen fra denne Vej til Stranden var ofte udsat for Ødelæggelse af Stormfloder. Havet gik i forrige Tider betydeligt nærmere mod Klitterne ved Mosdalen og ved „Galgen“, hvor Vejen gaar ned til Stranden. Ved Højvande og stormligt Vejr bortskylledes der da noget af Klitterne paa dette Sted, og Vejen ødelagdes. Nu er det helt anderledes paa dette Sted. Havet har trukket sig langt tilbage, saa der er en bred Forstrand med Sandbanker, der ikke til daglig overskylles af Havet, og Nedkørslen er kun sjælden udsat for Ødelæggelse. I Sognefoged Sonnich J. Møllers Tid (1813—18) skete de nævnte Ødelæggelser af Vejnedkørslen jævnlige, og efter en Stormflod, der midt i November 1814 igen havde ødelagt den, beklager han sig til Birkedommer Nørup over den stedfundne Ødelæggelse og de dermed følgende Bekostninger. Herpaa erholder han under 21. November et Svar fra Birkedommeren til Trøst og Opmuntring, i hvilket Brev det hedder bl. a.:

„Det gør mig ondt, at vor Strandvej hos Dem atter er ødelagt af Flod og Uvejr. . .

Lad endelig Deres Embedsaar sluttes med den Hæder, at de offentlige Veje er i nogenlunde Stand. Sørg derfor paa det bedste, at dette ogsaa finder Sted med Strandvejen, der dog altid bør være saaledes, at man kan komme til og fra Stranden. Har De nydt Deres Faders Arv som Sognefoged, ved jeg, De — som han — ønsker alting ordentligt og rigtigt. Det samme ønsker og vil jeg, men vi skal læmpe os efter Omstændighederne, og da sker Tingene ikke voldsomt eller bliver byrdefulde.

Søg belejlig Tid og Plads og lad Dem ikke forvirre af Indvendinger til igen at faa en Vej, som jeg og enhver Rejsende kan bruge. At Naturen i dette Fald idelig ydmyger os, erfarer jeg ugerne, men det er jo dog ingen Jordrystelse og ikke uoverkommeligt at istandsætte Vejen. Kun at alle retter sig efter Omstændighederne.“

Hvorledes Landevejen*) er bleven vedligeholdt, og hvad Udgifter dertil har været i Tiden fra dens Anlæg til 1850 kendes ikke. Man ved kun, at den et Par Gange om Aaret blev bestrøet med Helme, der blev slaet paa Klitterne eller ogsaa Lyng, der blev hjemført fra Fastlandet, da Øens egen korte Lyng var uegnet dertil.

Med denne Behandling af Vejen vedblev man, til den blev belagt med Grus, hvortil Begyndelsen blev gjort omkring 1880, og hvert Aar derefter belagdes et Stykke med nævnte Materiale, indtil Vejen i sin hele Længde er bleven gruset.

Helme- og Lyngbelægningen, der skete 2 Gange aarlig, var ikke billig og tyngede ret haardt paa de to Kommuners Budgetter. Begge Sogneforstanderskaber androg derfor i 1850 den 29. April Amsraadet om, at Vejen maatte blive optaget som Amtets Bivej (hvad det formodes, den tidligere har været, bemærkedes i Andragendet): „Hvorledes det egentlig er gaaet til, at den er bleven adskilt fra Amtets Vejvæsen, har vi ingen Kendskab om, men sandsynligvis er det sket ved en misforstaaet Interesse fra de Mænds Side, som i en fjern Tid har bestyret Øens Anliggender. Som vægtige Grunde for vort Andragende er vi saa fri at anføre, at paa bemeldte Vej er ej alene en betydelig Færdsel af Øens Beboere, men at den ogsaa befærdes af Rejsende fra Fastlandet; desuden har Sognene i en Række Aar bidraget ej ubetydelige Summer til Amtets Repartitionsfond, og kun saare lidt deraf er hidtil kommen disse tilgode, og i det hele selv har besørget sit Vejvæsen og Helmeplantning paa Klitterne uden Udgift for Amtet“ hedder det i Andragendet, der dog ikke blev taget Hensyn til af Amtet. Aaret efter — den 8. Maj — gentager Sogneforstanderskaberne Andragendet og henviser til, at „siden Regulativet affattedes i 1842, har Forholdene meget forandret sig. Den stedse forøgede Samfærdsel med Fastlandet, Fremmedes — endog fjerntboende — Ankomst her til, en kgl. med lige Rettigheder som mellem alle Landets Købstæder oprettet Postforbindelse 3 Gange ugentlig, synes dog at kunne tale for, at en saadan Isoleringsanskuelse som den, der skønnes at ligge til Grund for Amtets Resolution af 28. Maj f. A., næppe er overensstemmende med Tiden og Regeringsforanstaltningers Aand.

*) Denne Vej kaldes af Fanøboerne „æ Waahs“, d. e. Vasen.

Kan Kommunernes Tarv imidlertid ikke paa anden Maade iagttages, maa man skyde sig ind under samme Princip, og tillader man sig desaaarsag at stille en Begæring derhen, at det Bidsdrag, som Øens tvende Kommuner aarligt svarer efter Hartkorn til Repartitionsfonden, maa komme disse Sogne alene tilgode."

Heller ikke dette Andragende finder Ørenlyd hos Amtsraadets Medlemmer, men Forstanderskaberne slaar sig dog ikke til varig Ro dermed. I 1855 den 22. August gentager Nordby Forstanderskab for sit Vedkommende Andragendet med de samme Motiveringer derfor og foreslaar Amtet, at af det Beløb, begge Kommuner bidrager til Amtets Repartitionsfond, maa for Størstedelen blive ydet disse til Vedligeholdelse af Landevejen og til Brolægning af Vejen gennem Odden, „et Arbejde, der for medelst dens ufarbare Tilstand og Utilstrækkeligheden af alle hidtil forsøgte Midler til dens Forbedring maa anses paatrængende nødvendigt, men som tillige vil medføre en Bekostning, for hvilken i Særdeleshed paa Grund af den fuldkomne Mangel paa alle Materialer besynderligt under de Konjunkturer, der for en længere Fremtid ved betydelige Gældsafdrag viser sig for Kommunen ikke kan andet end vige tilbage, naar ikke en god Bistand til samme kunde ventes . . .

Vi beder, at den Udholdenhed, vi viser i dette Stykke, ikke maa blive opfattet som en paatrængende Fripostighed, men meget mere tydet som et Udtryk af den fulde og faste Overbevisning, som i det mindste vi nærer om, at vi her staar ej alene paa Billighedens, men ogsaa paa Retfærdighedens Grund."

Denne Gang opnaas et, dog kun ringe, Resultat, idet Amtsraadet bevilger et aarligt Tilskud til hele Vejens Vedligeholdelse af 100 Rdl. i de paafølgende 5 Aar, hvorimod der ingen Hjælp kunde ydes til Brolægning af Vejen gennem Odden.

Med den nævnte Ydelse fra Amtet af 100 Rdl. aarlig var man dog ikke tilfreds i Længden, hvorfor et Andragende af omtrent samme Indhold som tidligere indgives til Amtet 7. September 1867, men uden at der opnaas mere end de 100 Rdl. Den 29. Juni 1869 fornyer Nordby Sogneraad atter sit Andragende om Amtets Overtagelse af Landevejen, idet man anfører, at der „paa Vejen fra Odden By til Sønderho er der en meget stærk Færdsel: Der er mellem de nævnte Byer en daglig kørende Post; Møllevoгне og Fragtvoagne kører ligeledes daglig ad den, ligesom den benyttes flere Gange om Ugen af Distrikts-

lægen. Desuden er der naturligvis stærk Færdsel af private Folk mellem to saa tæt befolkede Byer som Nordby og Sønderho (denne har over 1000 Indbyggere og hin over 2000). Vi har kun Klittag og Tang at belægge denne meget sandede Vej med. Sten, Ler og Grus findes ikke paa hele Øen, og skal disse Ting hentes hertil, vil det — blot for at gøre et lille Stykke istand hvert Aar — koste mere, end Kommunen ene kan bære, især da den i Forvejen ved store Udgifter til Gadeanlæg og Skolevæsenet har paadraget sig en betydelig trykkende Gæld.“

Ogsaa denne Gang bliver Andragendet afslaaet, og bedre gaar det ikke de paafølgende Aar. Amtet stiller sig stadig afvisende over for Beboernes Krav om større Tilskud til Vejens Vedligeholdelse. Tilsidst tilbyder Amtet dog at give ret betydelige Kvanta Lyng aarligt til Bestrøelse af Vejen, der dog ikke derved blev gjort tilstrækkelig modstandsdygtig over for den stadig stigende Færdsel, navnlig da Brugen af Biler blev saa almindelig. Amtet gaar da endelig med til at yde et større Bidrag aarligt til en Makadamisering af Vejen, saa at der endelig blev en efter Forholdene fortrinlig Vej mellem de to Byer. Færdselen derpaa er i Sommertiden, siden Færgeriet har kunnet paatage sig Overførelsen af Biler, bleven enorm stor.

Ved Landevejens Anlæg i 1805 blev de to Endestykker nærmest Byerne ikke ført direkte ind i disse. Vejen fik Tilslutning til gamle Markeveje. I Nordby til en Vej, der gik vestenom

Ad den lyngbestrøede Landevej 1910.

Stortofte og den søndre Kirkegaard til henimod „Krænsengaarden“ og derfra i østlig Retning til lidt Nord for Math. P. Clausens Gaard. I Sønderho til en Markvej, der fra Peder Brinchs Gaard gik Vest om Uldal og Dyrendal, derfra i østlig Retning Syd om langs Dyrendals Bjerger og østen om Stortofte og Ny-mark. Først i 1872 vedtog Sogneraadet i Nordby at føre Vejen igennem Stortofte fra en Gaard, da tilhørende Sognefoged Jens Madsen Jensen i „Nørby“ til Morten N. Pedersens Gaard i „Byen“, hvorved den forkortedes ca. 450 Alen, og i 1880 gaves Vejen fra sidstnævnte Mands Gaard en sydøstlig Retning, hvor nu Rindby Skole og Brugsforening ligger, hvorved den yderligere forkortedes ca. 450 Alen. Samme Aar blev den ved Sønderho ført gennem Uldal, Dyrendal, Stortofte og Ny-mark til et Punkt Øst for Møllen, hvorved den forkortedes ca. 310 Alen.

u. Brolægning af Hovedgaden i Nordby.

Hvorledes Hovedgadens Tilstand i Nordby var i 1829, faar man et Begreb om ved at læse nedenstaaende Ordre fra Birkesdommeren til Sognefogden om at foranstalte den gjort farbar:

„Da den saakaldte Hovedvej gennem Odden eller den Vej, der gaar fra Islands-Skipperens Hushjørne forbi Tingstedet, Skipper Terkelsens og Jacob Jensens Hus og bag om hans Lade eller Udhus ned til det egentlige Færgested, er ved det idelige Regnvejr saa aldeles snavset, at den er saa godt som upas-sabel for Fodgængere, af hvilke den fornemmelig og bestandig afbenyttes, saa skulle jeg herved faa Sognefogden for Nordby Sogn paalagt at drage, hos de vedkommende Opsynsmænd og Beboere, Omsorg for at bemeldte Vej fra fornævnte Islands-Skipperens Have og lige til Færgestedet vorder istandsat saaledes, som kan forsvares ved det Syn, jeg i Dag otte Dage eller næste Tirsdag den 13. dennes om Eftermiddagen agter selv der-over at holde.

Det bemærkes til Efterretning: at Vejen allerførst maa forsynes med Grøfter paa begge Sider, disse maa intet Sted være mindre end en Alen dybe, men derimod forholdsvis dybere, hvor Vandet formedelst Lavning har særdeles Tilløb, ligeledes skal de være af en til Vandtilløbet svarende Bredde, forsaavidt Vejen tillader det. Skulde Vejen et enkelt Sted være saa smal, at det ikke er muligt at erholde Grøfter paa begge Sider, da er

det en Selvfølge, at Grøften maa gøres forholdsmæssig større paa den laveste Side af Vejen, hvor den tillige kan erholde bedst Afløb.

Endelig maa man aldeles ikke spare Arbejdet paa ved hvert Sted af Vejen, det er nogenlunde muligt, at grave Grøfter, hvor ved Vandet kan faa Afløb til Stranden, om endog slige Grøfter skulde blive henimod to Alen dybe formedelst den faste Grunds højere Beliggenhed end Vejen. Naar Grøfterne er saaledes forsvarlig indrettede, maa Vejen overalt belægges med Sand, og dette maa ske i saadan Mængde, at Vejen overalt vorder aldeles passabel for Fodgængere, hvorhos det maa i Særdeleshed anses, at Vejen bliver højest i Midten og lavere ud til Siderne, dog saaledes, at disse ligeledes beklædes med Sand lige ud til Grøfterne.

Sandet vil næppe være vanskeligt at erholde her i Nærheden, men skulde Uenighed derom opstaa, da maa Sognefogden købe det nødvendige Sand, hvor det nærmest for bedste Køb kan erholdes, og skal jeg da paa Kommunens Vegne indestaa for Betalingen.

Dersom Beboerne ikke ved dette Arbejde i det hele anvender Flid, vil der til Vandets Afløb paa Sognets Bekostning blive anvendt nogle Stenkister paa de nævnte Steder.

Iøvrigt bemærkes det sluttelig, at ligesom jeg har givet Beboerne den lange Frist af 8 Dage til Istandsættelsen af Vejen, for at de kan have aldeles tilstrækkelig Tid til at gøre det godt, saaledes vil jeg atter paa det nøjagtigste paase, at Vejen ved denne Tidsfrists Udløb er i forsvarlig Stand, i hvilken Anledning Sognefogden ville betyde de Vedkommende, at enhver, hvis Vejpart ikke paa næste Tirsdag findes i enhver Henseende godt istandsat, vil straks paa Stedet blive mulkeret, og hans Vejarbejde Dagen efter stillet til offentlig Licitation paa hans Bekostning.“

Det er et trist Billede, Birkedommeren her har givet os af Nordby Hovedgades Tilstand for godt 100 Aar siden, og der er næppe Grund til at antage, at Billedet deraf har fortonet sig stort anderledes i Aartier derefter. Trafikken har altid været betydelig derpaa, ganske vist paa en helt anden Maade end nu. I ethvert Hus holdtes der Køer og store Faareflokke, der i Sommertiden ved at trækkes igennem Byen opæltede Gaden, hvis Overflade kun var det rene Flyvesand.

Udkørslen af Gødning og Hjemkørslen af Korn og Hø, Lyng og Hedetørv til Brændsel i Bagerovne, som fandtes i hvert Hus, og Bilæggerovnen, Sand til Gulvene, den daglige Kørsel med Trillebøre i Fisketiden til og fra Havnen med Fisk og Fiskeredskaberne, den aarlige Hjemkørsel fra Havnen af de mange Hundrede Læs Hø, der kom fra Mandø Hølade, og Klyne fra Fastlandet, skulde nok ødelægge en sandet Vej. I Birkedommer Nørups Tid, 1802—15, beordrede han Skipperne, der kom til Nordby med Ballast, bestaaende af grovt Sand og Smaagræs, at lade dette køre op paa Hovedvejen gennem Nordby, det holdt lidt paa Flyvesandet en kort Tid, men ellers sank Gaden hurtig tilbage i det gamle Ælte. Engang, da et Skib strandede paa Øen med en Ladning af Kridt, blev ogsaa dette lagt paa Nordbys Gade, men efter et paafølgende Regnvejr forværredes Tilstanden, og Kridtet afstedkom et ligefremt Svineri og svarede saaledes langt fra til Hensigten.

Efter at Nordby i 1842 havde faaet det nye Kommunalstyre i Sogneforstanderskabet, havde dette stadig Opmærksomheden henledt paa en Grundforbedring af Gaden, men maatte stadig af økonomiske Grunde udsætte Arbejdet derved. Først i 1863 syntes en Virkeliggørelse af Planen at skulle finde Sted, idet Amtet da vedtog at yde et Bidrag dertil af Repartitionsfonden med en Trediedel, naar Hartkornskassen og Oddens Kasse indlod sig med hver en Trediedel. Herom opnaaedes Enighed, men først i Sommeren 1866 paabegyndtes Brolægningen, og en Trediedel af Gadens Længde blev fuldført for en Udgift af ca. 1300 Rdl., hvoraf Halvdelen gik til Udvidelse af Gadeplanen, Nedrivelse af Stakitter og andet Hegn samt Nedbrydelse af et Par Fag Hus, der gik for langt frem i Gaden. Da hverken Hartkornskassen eller Oddens Kasse havde disponible Pengemidler i Øjeblikket, maatte Kommunen optage et foreløbigt Laan af Nordby Assurancekasse til Dækning af Udgifterne.

Der blev nu brolagt et Stykke hvert Aar, det sidste i 1870. Brolægger Buchtman fra Esbjerg udførte dette sidste Stykke af Arbejdet. Brolægningen bestod udelukkende af Rullesten, indsamlet paa Boldesager Marker. For nogle faa Aar tilbage blev den midterste Del af Gaden, Kørebanen, anlagt med firkantede, tilhugne Sten.

v. *De kommunale Værker:*
Gas-, Vand- og Elektricitetsværkerne i Nordby.

Tanken om et Gasværk i Nordby blev først fremsat og debatteret i den daværende Diskussionsklub, hvor Forstander L. N. Sørensen og Læge Anthonisen m. fl. kraftigt talte for Sa-

Gasværket i Nordby.

gen. Mand og Mand imellem blev Spørgsmaalet senere drøft^{et}, og saa stor var Interessen, at et privat Konsortium omgikkes med Tanken om for egen Regning at opføre et Gasværk. Men saa greb Kommunalbestyrelsen ind, og et nedsat Udvalg, der bestod af Overlærer Poulsen, Kaptajn C. Holm og Sagfører Christensen, indkaldte til et Borgermøde den 15. Februar 1907. Her talte Overlærer Poulsen, Læge Anthonisen, Købmand Bøtger og Politibetjent Visby varmt for Sagens Fremme. Overlærer Thyssen var derimod betænkelig, og Kaptajn P. H. Clausen fraraadede. Imidlertid blev der med 150 Stemmer mod 7 vedtaget en Henstilling til Sogneraadet om at opføre et kommunalt Gasværk i Nordby, og i Sogneraadsmødet den 1. Marts s. A. blev Gasværkets Anlæg vedtaget med alle Stemmer.

Gas- og
 Vandværksbestyrer
 Th. Beck.

Der opstod saa inden for Sogneraadet nogen Diskussion om, hvor Værket skulde ligge; men i Maj enedes man om at købe Grunden ved Vestervejen.

Ingeniør Edsberg var Kommunens projekterende Ingeniør, og efter hans Udkast og

Tegninger indkom de forskellige Firmaers Tilbud. Tilbudet fra Skandinavisk Gasværkskompagni viste sig da at være det mest akceptable, dog blev der af Firmaets Overingeniør, Ortwed, foretaget saa betydelige Ændringer i Projektet, inden Arbejdet paabegyndtes, at han faktisk kom til at staa som projekterende

Elektricitetsværket i Nordby, anlagt 1920.

Ingeniør, hvilket senere fik økonomiske Konsekvenser til Gunst for Kommunen.

Torsdag den 15. August nedlagde Sogneraadsformanden, Overlærer Poulsen, Grundstenen. Ca. 100 Mennesker var til Stede for at overvære denne højtidelige Handling.

I et Rør, som blev nedlagt under Grundstenen, indmuredes en Del gangbare Mønter og et Pergamentblad, paa hvilket der bl. a. stod følgende:

„Aar 1907, Torsdag den 15. August i Kong Frederik den Ottendes andet Rege-
ringsaar, nedlagdes Grundstenen til Nordby
Gasværk. Anlægssummen er kalkuleret til
et Beløb af 120,000 Kr., laant i „Bikuben“ i
København. Gasværket er planlagt, og
dets Opførelse kontrolleret af Stadsinge-
niør i Holbæk, cand. polyt. Chr. H. Eds-
berg. Cand. polyt. Niels Thiele fungerer

Elektricitetsværksbestyrer
J. K. Nielsen,
født i Skørping 4. Maj
1872; har ledet Værket
siden dets Opførelse 1920.

som Konduktør. Gasværkets Opførelse er i samlet Entreprise overdraget til Firmaet „Skandinavisk Gasværkskompagni“ i København for en samlet Sum af 112,825 Kr. Dette Firma har overdraget Murerarbejdet til Mestrene P. H. Ende og Th. P. Thomsen, Nordby, Tømrerarbejdet til H. Jensen, Esbjerg, Snedkerarbejdet til V. Madsen og N. S. Thing, Nordby, Blikkenslagerarbejdet til H. M. Mathiasen, Nordby. Gasbeholderen er overtaget i Entreprise af Ingeniør E. Jørgensen, København. Rørledningsarbejdet er overtaget af Gasmester Math. Andersen, Esbjerg. I Nordby Sogneraad har følgende Medlemmer Sæde: Læge N. H. Anthonisen, Sagfører Chr. Christensen, Skibsreder P. N. Harbye, Skibsreder C. P. Holm, Gaardejer H. J. Iversen, Husmand P. N. Pedersen, Overlærer Holger Poulsen (Formand), Uddeler A. H. Rødgaard og Forstander L. Nic. Sørensen, R. af D.“

Natten til Lørdag den 11. December paabegyndtes Gasproduktionen, og den paafølgende Dags Aften tændtes de første Gasblus i Nordby. Til en Begyndelse opsattes 49 Gadelygter og 430 Maalere. Der produceredes 600 m³ Gas om Dagen, og det første Aar ca. 10,000 hl Koks.

Som Bestyrer af Gasværket blev antaget *Th. Beck* (født i Nordby), og da Værket den 17. December 1932 fejrede sit 25 Aars Jubilæum, kunde *Beck* ogsaa fejre sit Jubilæum som Bestyrer i 25 Aar.

I 1915, da Vandværket blev anlagt (Ingeniør Øllgaard), blev *Beck* tillige ansat som Bestyrer deraf.

TOLDOPSYNET.

FANØ har i Henseende til Fortoldning fra Arildstid hørt under Ribe Toldsted (1282). Om Opkrævning af nogen Indførselstold hos Fanøboerne har der dog næppe været Tale udover Tolden af Salt, men af dens Fiskevarer har Fiskerne ved Ribe Toldsted maattet betale en Afgift, naar de sejlede Syd paa for at afsætte disse, ligesom Fiskerne paa Fanø ogsaa maatte betale Sandtold (en Afgift til Kronen af deres Fiskeri), som ikke betaltes til Tolderne, men til Lensmanden paa Riberhus. Fanø har sikkert fra langt tilbage i Tiden været benyttet af Ribe og Varde Købmænd som Basis for Smuglerier, hvilket synes at fremgaa af et Kongebrev til Varde 11. Januar 1554, hvori det hedder, at Kongen er kommen til Kundskab om „hvorledes at vor og Kronens Told og Rettighed forsømmes og underslaas, som burde at gives af hver Vare, der ind- og udføres af de Havne,*) som bruges dér til Eders By og besynderlig Graadyb Havn.“ Lensmanden paa Riberhus skal derfor have Opsigt med, at Tolden oppebæres „af alle de Handelsvarer, som ud- og indføres af Graadyb Havn og andre Havne derhos,“ og i 1579 fik Byfogden *Jens Christensen* i Varde Udnævnelse som Tolder sammesteds som og ved ovennævnte Havne.

I 1660 nævnes *Peder Madsen Fridsch* af Ribe som værende Toldinspektør paa Ølandene; hans aarlige Løn bliver dette Aar fastsat til 50 Rdl. Han bor dog i Ribe, og Opsigt med Toldens rigtige Erlæggelse kan derfor kun have været saa som saa.

Ved Forordning af 8. Februar 1668 var Fanø, Mandø og Sønderho blevet et eget Tolddistrikt, underlagt Ribe, og *Peder Madsen Fridsch* faar da Bestalling paa sit Embede. I nævnte Forordning hedder det:

„Og eftersom foregives, at de fra Holland og vor Stad Hamborg ankommende Skippere plejer at opføre deres Varer paa Ølandene, som er Fanø, Mandø og Sønderho, førend de kommer for Munden til Ribe Revier, vil vi hermed have forordnet og bestilt en dygtig og tro Inspektør paa bemeldte Øer, som

*) Ved Havne forstod man dengang Pladser, hvor der var Læ for Skibene til Losning og Ladning.

saadan Misbrug ej alene skal afværge, men ogsaa forføje sig paa de sammesteds kommende Skibe og ledsage dem indtil Munden af bemeldte Revier og derpaa forblive, indtil Skibene er lossede. Men dersom bemeldte Inspektør ikke kan forhindre, at Varer paa samme Øer i forskrevne Maade opføres, skal han give vor Tolder i Ribe saadant tilkende og flittig paaagte, at Varerne tilbørlig vorder fortoldet, hvilken Told Tolderen à parte bag i hans Toldbog under en særlig Titel skal indføre og forklare.“

For at kunne borde de indgaaende Skibe maa enten Inspektøren eller en af ham ansat Tolder herefter have haft Bopæl i Sønderho, hvorfra der var bedst Udkig og lettest Adgang til at gaa om Bord i Skibene. Anledningen til Forordningen var jo nok et overhaandtagende Smugleri fra Skibene, der gik ind i Knuddyb, og som lossede deres Ladninger over i Fannikernes Smaabaade, der førte de indsmuglede Varer videre til de mindre Ladepladser paa Fastlandets Kyster. Dog udviser Toldregnskabet for nævnte Aar en ret betydelig Indtægt, nemlig i Tiden fra 1. Maj til 22. Juli ca 685 Rdl.,*) men denne Oprigtighed til at fortolde Varerne i nævnte Tidsrum har sikkert kun været for at berolige Tolderne. Efter sidstnævnte Dato er der ikke siden paa Aaret erlagt nogen Told. Smugleriet fortsattes og tog en saadan Overhaand, at Toldinspektøren saa sig nødsaget til, for at komme dette til Livs, at rense hele Øen for Baade i 1677, idet han tvang Beboerne til at sælge deres Baade; herom fortælles i Ribe Toldregnskab:

„Af Ølandene er dette Aar ingen Told givet, ikke at Inspektøren ikke har set godt nok efter. Der var nogle smaa Smakker tilforn, der idelig sejlede mellem Ølandene og Husum med Fisk, som de solgte dér og købte andre Varer igen, og alt hvad de behøvede dér paa Øerne, Borgerne her i Ribe til største Skadé, og gav slet ingen Told, har nu paa det sidste, formedelst Inspektør *Peder Madsens* skarpe Opsigt, været tvungen deres Smakker, de dertil brugte, til Hjerting at sælge, og nu kommer de med deres Fisk her til Ribe og sælger Borgerne, af hvilke de igen køber, hvad de behøver.“ Og denne Handel var det jo, Ribe Borgere tragtede efter at have Eneret paa.

Omskrevne Salg til Hjerting har dog sikkert ikke fundet Sted; der maa være sket en Omgaaelse af dette Tilhold; thi

*) Fra Ribe Amt 1915—18, S. 605.

Hjertings Skibsflaade er ikke blevet forøget det paagældende Aar, idet Antallet er det samme som et Par Aar forud.

Smugleriet maa nu derefter, paa trods af alt, være bleven drevnen i stor Stil; thi i de paafølgende Aar indgaar der ikke en Skilling i Toldkassen fra Fanø. Fanøboerne sejler uden videre med deres Fisk direkte Syd paa til Holsten og hjemfører, hvad der behager dem, af alle Slags Varer, alt uden om Ribe Toldsted.

Rentekammeret, der finder dette mistænkeligt, indberetter sin Mistanke til Kongen den 28. Februar 1685. Følgen bliver en Resolution af 26. April s. A., der lød saaledes:

Vi Christian d. Femte o. s. v. gør alle vitterligt, at saasom vi allern. er kommen i Erfaring, hvorledes Indvaanerne paa vore Ølande Fanø, Sønderho og Mandø uden nogen derpaa havende sær Privilegium og Tilladelse, ikke alene indfører til Ribe, men endog udfører til Husum, Hamborg og andre fremmede Steder deres Fartøjer og Skibe fulde af saltet og tørret Fiskevarer uden at melde sig paa Toldbod, vor Told og Rettighed, saavel som Lastepenge af deres Fartøjer og Skibe at erlægge, derhos og er ikke uden Mistanke, at de ved samme Lejlighed fra de nævnte Steder undertiden tilbagefører adskillige Varer, hvoraf og vor Told og Rettighed burde betales, saasom Vin, Salt og andet deslige, som paa visse Maader er forbudt at indføres, hvorfor vi til sligt at forekomme allern. vil have anordnet og befalet, . . . , at Indbyggerne paa bemeldte Ølande, naar de med deres Fisk eller anden Landsens Varer inden eller uden Riget sig agter at begive, saa skal de med deres Skibe og Fartøjer, være sig lidet eller stort, anmelde sig ved vort Toldsted i Ribe og dér vor Told og Rettighed efter Toldordinantens deraf erlægge og klarere *under Fartøjets og Varernes Konfiskation*. Ligesaa skal af alle de Varer, som fra fremmede Steder paa Ølandene indføres (saa vidt som ej er imod Toldordinantens og udgangne Forordn.), paa lige Maade Tolden ved bemeldte Ribe Toldsted erlægges og betales, hvorimod vi af sær Naade allern. herefter vil have Indbyggerne paa bemeldte Ølande befriet for den Sandtold, som de hidindtil én Gang om Aaret til vor Amt Riberhus har givet.

Hvorefter Vedkommende allerunderdanigst haver at rette.

Givet paa vor kgl. Residents i Kjøbenhavn den 26. April 1685.

Under vort Signet

Christian.

Samtidig blev *Peder Madsen Fridsch* afsat; han havde, da han altid boede i Ribe, ikke til Stadighed kunnet forestaa Opsynet saa grundigt, som han burde. Han døde 1709.

Sandtolden var en ældgammel Afgift, som Vesterhavsfiskerne maatte yde til Kongen og var fastsat til et bestemt Antal Fisk pr. Baad efter deres indehavende Fangst. Denne Ydelse

har altid virket trykkende paa de fattige Fiskere ved Vesterhavet, og der har sikkert været en almindelig Glæde over dens Ophævelse.

Rasmus Mikkelsen bliver nu ansat og faar Navn af Visitør med fast Ophold i Sønderho med en Gage af 50 Rdl. om Aaret, men frasagde sig Stillingen i 1696. Hans økonomiske Forhold var i yderst fattig Tilstand; han laante ofte Penge af Beboerne paa Fanø, hvad der gjorde hans Stilling som Tolder uholdbar. I hans Sted bliver Toldbetjent *Ole Justsen*, Ribe, ansat med Bestalling af 25. Februar 1696. Hans Bestallingsbrev tinglæses 12. Marts ved Fanø Birketing. Han skal „i alle Maader med største Flid og Vindskibelighed søge at befordre vor (Kongens) Gavn og Bedste, og al Utroskab, Skade og Fordærv derimod af yderste Magt og Formue hindre og afværge . . . og sig ikke understaa paa nogen Maade enten selv eller ved andre eller under noget Firmanavn direkte eller indirekte at drive nogen Købmandshandel under denne hans Bestallings Fortabelse.“ Han bliver dog ikke længe i Embedet, og *Rasmus Mikkelsen* faar dette paany (Bestalling 23. Marts 1697) og beholder det til sin Død 1718.

I 1685 havde Fanøboerne faaet Regeringens Tilladelse til at maatte hensejle med deres Fisk, hvor de vilde. De benytter imidlertid Lejligheden til fra Udlandet at hjemføre Salt, Tobak og Brændevin, baade til eget og andres Forbrug, hvilken Indsmugling ofte foregik paa den Maade, at de skjulte de paagældende Varer med „Skaller“ (Strandskaller), som de paa Vejen hjem fra de sydlige Pladser opgravede ved Strandkanterne, og hvormed de dækkede Smuglergodset. Skallerne afhændede de til Kalkværkerne, der deraf fremstillede den fortrinlige Skæl kalk. Fisk og andre Varer, der skulde udsmugles, blev dækket med Klyne og Tørv, samtidig forstod de at dække Toldernes Ører og Øjne. „Naar en Tolder faar et Pund Tobak paa det ene Øje og en Daler paa det andet, kan han intet se, men faar han to Pund Tobak paa det ene Øje og to Daler paa det andet, kan han hverken høre eller se,“ sagde Fanøboerne.

Rasmus Mikkelsen fik strængt Paalæg om at føre nøjagtig Kontrol med Indførslen af Salt til Fiskeribrug samt at forfatte maanedlige Ekstrakter derover. Ogsaa med Tørveskuderne, der indlader i Bugten ved Tjæreborg, skulde han holde nøje Opsyn.

Hvad Rasmus Mikkelsen ikke kunde se eller høre — og hvor skulde han kunne kontrollere baade ved Tjæreborg, Nordby, Sønderho og Mandø paa én Gang, selv om han havde Hjælp af sin Svigersøn *Jens Riis*,*) der var paalagt at assistere ham; dette kunde Købmændene i Ribe og Varde ikke undgaa at være kendt med, da Smugleriet og Smughandelen forringede deres Indkomster paa en følelig Maade. Naar derefter det Fanøboerne i 1685 givne Privilegium til Frihandel med Fisk blev ophævet ved kgl. Reskript af 24. Januar 1688, var det sikkert de nævnte Købmænds Værk. Fanøboerne maatte nu herefter kun sælge deres Fisk til Ribe og Varde Købmænd „og understaa sig paa fremmede Steder dem at udføre og sælge under behørig Straf“ . . . da „Fannikerne med stort Underslæb i vor Told og Rettighed i al Maade skal kunne begaa, særdeles ved det, at de store Partier af egne Varer uden Toldangivelse kan udpraktisere og derimod Hamp, Jern, Staal, Hør, Tjære, Salt og andet, som de dér paa Landet behøver, hemmeligt fra fremmede Steder indfører.“ Det var jo en ret alvorlig Beskyldning for Smugleri, som derigennem kommer til Orde om Fanøboerne, der, da de bliver bekendt dermed, straks i en af 19 Fiskeres underskrevne Ansøgning erklærer denne for Bagvaskelse og forsikrer, at de ingen Varer har indført, ejheller for Fremtiden skal indføre saadanne og beder paa det ydmygste om at faa Privilegiet tilbage, da de ellers ikke kan subsistere, men maa nødes til at kvittere Øen. De forklarer ogsaa, at de er tvungen til at sejle Syd paa med deres Fisk, da Ribe Købmænd ikke er i Stand til at aftage den, hvilket sidste Stiftamtmand Speckhan attesterer Rigtigheden af og anbefaler derfor Ansøgningen til Bønhørelse. Rentekammeret anbefaler ligeledes Ansøgningen med en Indstilling af 28. Juli 1688 — maaske af Ængstelse for at Fanøboerne — nærmest de unge — skulde gøre Alvor af deres Trusel med at forlade Landet, saa Flaaden, hvor til der fra Fanø hvert Aar udskrives mange Søfolk, derved skulde miste Mandskab. Først den 26. November 1689 falder der Resolution paa, at Fannikerne skal have deres gamle Frihed tilbage.

I en Forordning af 28. Maj 1701 om Forebyggelse af Toldsvig ved Ribe stadfæstes dette Privilegium, men paalægges det

*) Jens Chr. Riis fæster 1718 Toften Nord for Sønderho Kirke. Den kaldes endnu Jens Riises Toft.

„vore Toldbetjente at være tilholden imod de Tider, som Fiskerierne paa Fanø og Sønderho Ølande begynder og indtil det dermed endes, at forfatte maanedlig Ekstrakt paa, hvormeget Salt hver Maaned kan være til Fiskeriet indført og forbrugt, hvormeget hos hver Mand i Behold, som dog alt tilforn ved Ribe Toldsted bør og skal være angivet og fortoldet, saavidt ej deraf i Ribe By indkøbes og dér fortoldet er, paa det ikke ... Underslæb og Toldsvig skal vorde begaaet.“

Denne Skærpeelse af Opsynet med Indførsel af Salt har dog ikke bevirket Indtægtsforøgelse af Tolden; thi 3. Oktober 1709 lader *Jep Pedersen Eenholm*,*) Tolder i Ribe, 12 Fiskere afhøre ved Fanø Birketing i Anledning af, at de i indeværende Aar saa godt som intet stor Salt har indført.

Førnævnte Fiskere mødte „og paa egne og samtlige Indvaaneres Vegne, efter at Lovens Ed af Lovbogen var oplæst og af dem efterlæst, og tilkendegav, at de Fisk, Gud i dette Aar havde forlenet dem med, kunde de, paa Grund af Saltets umaadelige Dyrheds Skyld, ikke formaa at salte, og havde de derfor ladet Fisken vindtørre, hvorfor de i dette Aar intet eller lidet Salt havde forbrugt, tilmed saa havde og denne besværlige, dyre og vanskelige Tid tvungét dem, saadan deres Fisk uden Salt at tilberede, fordi de fleste Indvaanere, formedelst Armod og Trang for Brød og Kornets høje Pris, næppe kunde overkomme Brød til dem og deres fattige Børn at købe, mindre for dette Aar deres Fisk at salte, og berettede de endvidere, at i Stedet for de tilforn med store Baade havde sejlet paa deres Fiskefang efter Hvidlinger nu med smaa Baade maatte ligge her under Landet og fiske Bakkuller eller smaa Flynder, som ikke tager Salt, og kunde ikke overkomme at købe Saltet, som deres Hvidlinger udkræver for berørte deres Brødkorns Skyld at købe, ej heller saadant kunde faa at borge, hvorfor de dem ej heller efterdags kunde fiske, førend Gud dem bedre Tider vil forlene, hvilket de tilkendegav at være den rette Hovedaarsag til Saltets ringe Afgang her paa Landet dette Aar, der sig saaledes i al Sandhed sig forholder, det, de med Saligheds Ed tilbød at

*) I 1693 blev han som Toldkontrollør overfaldet og mishandlet paa Toldboden i Ribe. Han døde ubemidlet 1716, saa Tolden, han havde forpagtet 1709, maa ikke have givet noget stort af sig. (Fra Ribe Amt 1928, S. 88).

stadfæste, hvilket de og gjorde med oprakte Fingre efter Loven.“

Hvorvidt Tolder *Eenholm* har følt sig tilfreds med denne Erklæring, der sikkert kun har været modificeret Sandhed, vis des ikke.

Han havde i 1705 forpagtet Tolden ved Ribe Toldsted, hvorunder Fanø-Distriktet henhørte, og ansat en Fuldmægtig paa Fanø til at varetage sine Interesser dér, og han lod da følgende Tilkendegivelse tinglæse ved Fanø Birketing:

Som hans kgl. Maj. allern. har betroet mig Toldens allerunderdanigste Oppebørsel ved Ribe Toldsted, og bemeldte Toldsteds Distrikt er meget vidtløftig begreben, saa jeg selv ikke alletider kan være paa hvert Sted nærværende, hvor noget kunde forefalde og mulig af ubetænksomme Gemytter mod allerhøjestbemeldte hans kgl. Maj.s Toldrettighed skulde søge mislig at handle, saa har jeg derfor formaaet og antaget *Andreas Harkroug**) her i Ribe til Fuldmægtig, som og hermed Fuldmagt gives, overalt paa hans kgl. Maj.s Vegne allerunderd. alvorlig og flittig at skulle agte, inkvirere og nøje observere, saavel paa Ølandene Fanø, Sønderho og Mandø og dessen vedhørigke Strømme som og paa Fastlandet, saavidt sig Ribe Tolddistrikt er strækkende, inden og uden Ribe By, og hvad ham noget uangivet og toldsvegen kunde forekomme eller bevislig opsørge være sig, hvor det være vil, enten med Heste, Hopper, Øksne eller andet stort og smaat Kvæg saavel som ogsaa andre Varer, i hvad Navn det end har eller nævnes kan, hvoraf hans kgl. Maj.s Toldrettighed burde gives og betales, det skal han ret have lige saa fuldkommen noget paa hans kgl. Maj.s Vegne at anholde og indbringe og ved Lov og Ret udføre, med hvad videre deraf dependerer, som jeg selv kunde være hos tilstede, og med ingen at se gennem Fingre enten for Gunst eller Gave, Frygt eller Fare, men i alle Maader holde sig lovlig hans kgl. Maj.s Toldforordninger efterrettelig i alle Maader til hans kgl. Maj.s Indkomst og Bedste, som han selv vil være bekendt og agter at tilsvare.

Ribe Toldbod, den 1. Marts 1707.

Jep Pedersen Eenholm.

Rasmus Mikkelsen vedbliver at være Visitør. Det er ikke ret tidt, han overrasker Smuglerne i deres ulovlige Færd. Det var praktisk talt ogsaa umuligt at have Indseende med de mange Smaafartøjer, der daglig krydsede frem og tilbage mellem Øerne og Fastlandet gennem smalle Loer forbi de talrige Sandbanker, som findes dér, og de mange hemmelige Ladepladser paa Kysterne, hvor det for stedkendte, søvante Folk ikke

*) *Andreas Pedersen Harkroug* var en Søn af Sognepræst *Peder Æge-
dius* i V. og Ø. Hassing og født paa *Harkroggaard*. Om ham se „*Fra Ribe Amt*“ 1928—31, S. 103.

var saa vanskeligt i Mulm og Mørke at lade og losse eller ude paa Strømmen at omlade Varer fra de større fra Hamborg og andre Steder indkommende Skibe.

Nogle Tilfælde, der var Frugten af *Mikkelsens* Aarvaagenhed, kendes og skal her meddeles:

I Efterhøstens Tid i 1701 blev Skipperne Claus Pedersen og Niels Hansen af Nordby anholdt af *Mikkelsen* under deres Forsøg paa at afsejle med et Parti saltede Hvidling i Tønder. De havde ganske vist angivet, at de indehavde Hvidling i Baadene, men ikke det fulde Kvantum. Claus Pedersen, der havde 18 Tdr. om Bord, havde kun udklareret 9 Tdr., og Niels Hansen, der havde 15 Tdr. om Bord, havde kun angivet 6 Tdr. Begge Ladninger blev konfiskerede, og hver af Skipperne idømt en Bøde af 2 Rdl. og 1 Mark for hver Tønde og Sagens Omkostninger, ligeledes hver med 6 Rdl. og, tilføjes det i Dommen: „skulde det senere vise sig, at de har haft mere om Bord, de ikke har fortoldet, skal de ogsaa betale derfor og skal i saadant Tilfælde Skippernes Skibsparter være forbrudt, og skal de da endvidere modtage en Irettesættelse af Toldinspektøren saavel som ogsaa Forlidelse paa Kroppen.“

Den 11. September 1703 fandt Tolderne ved Husundersøgelse hos Mads Jensen i Nordby en halv Fjerding grøn Sæbe, som konfiskeredes, da ingen Passerseddel kunde fremvises derpaa. Mads Jensen forklarede, at han havde købt Sæben ærlig og redelig af Mads Steffensen i Hjerting. Da en Passerseddel ikke kunde fremskaffes, blev Konfiskationen opretholdt, og Mads Jensen dømtes til at betale foruden den besvegne Told en Bøde af 200 Rdl. ifølge Forordn. af 4. April 1702, Sagens Omkostninger samt at modtage en Irettesættelse af Toldinspektøren. Den gode Mads har sikkert tidligere forbrudt sig mod Toldlovens Paragraffer, eftersom Bøden var saa højt ansat.

Samme Dag sker der Husundersøgelse hos Laust Callesen, og her fandtes nogle Klædevarer og Karter, som han ikke kunde fremvise Passerseddel paa. Paa Forespørgsel opgav han, at han havde tilforhandlet sig Karterne i Tønder for et Bundt Tunger (Fisk), og Klædet, der var $3\frac{1}{4}$ Al. stort, havde han ærlig og redelig købt til sine Børn. Da intet deraf kunde bevises, blev de anholdte Varer konfiskeret, og Laust Callesen tilpligtet at betale i Bøde 200 Rdl. og 4 Rdl. i Omkostninger, foruden den besvegne Told.

Den 3. November 1705 indfinder *Mikkelsen* sig i Huset hos Baadfører Laurids Jørgensen i Nordby, hvem han mistænker for at have Smuglergods i Huset, og finder en Pakke Varer, som Laurids ikke kan vise hverken Passerseddel eller Toldkvittering for. Indholdet bestod af noget rødt Plyds, rød Sirts, 2½ Al. brun Klæde med tilhørende Sygarn og en Kiste „i den østre Stue“, som ogsaa indeholdt en Del ufortoldede Varer; og 24. Marts 1707 gør *Mikkelsen* Husundersøgelse hos Mølleren i Nordby, Hans Hansen; her fandt han et Parti Tobak, „blandt hvilket 3 Ruller befandtes ustempleet“. Hansen havde fortoldet noget af Tobakken i Ribe, men det meste var indsmuglet. Den forefundne Tobak blev konfiskeret.

Den 15. November og 23. December 1709 blev der gjort Inquisition hos Laust Callesen i Nordby, hos hvem der fandtes et Parti Søm og adskilligt Kramtøj, som ansaas for ufortoldet, men i Retten fremlagde Laust sin Toldseddel, udstedt af Varde Toldsted den 4. Juli 1709, som Bevis paa, at de omhandlede Varer var fortoldet; dernæst fremlagde han et Bevis fra Andreas Hansen Tarup i Ribe, af 5. December 1709; den godtgjorte, at denne Mand havde solgt ham Varerne, ligeledes fremlagde han en Seddel fra Jens Pedersen Varming, dat. 17. Oktober, at han hos ham havde faaet 3 Stk. sort Taftes Baand. Et Stykke grønt Klæde, som forefandtes, opgav han at have købt for 4 Aar siden i Ribe tilligemed nogle smaa Stykker hvidt Klæde, og Sømmene opgav han at have ladet smede hos Nicolai Smed i Ribe. En Del af Varerne paastod han at have tilforhandlet sig hos Maren Hattemagers i Hjerting for 1 Rdl., som han fremlægger gyldig Passerseddel paa. Han faar ogsaa alle sine Paastande godkendt af Retten med Undtagelse af, hvad der angaar det grønne Klæde, men desangaaende lover han at fremskaffe Afskrift af den kvitterede Regning fra Købmanden i Ribe; den møder han med næste Retsdag. Den gode Laust har sikkert ikke kunnet læse — det var jo ikke almindeligt dengang — ellers vilde han have bemærket, at Købmandens Regning var dateret 10. Januar 1710, i Stedet for den skulde have lydt paa en Dato 4 Aar tilbage i Tiden, hvad Laust sikkert ogsaa har anmodet Købmanden om, men som denne i Distraction ikke havde faaet gjort. Hvorledes Sagen tilsidst forløb, ses ikke af Tingbogen; den er maaske slet ikke bleven afsluttet.

Efter *Rasmus Mikkelsens* Død 1718 bliver *Christian Friderich Gallesen* Visitør*) med Bopæl i Sønderho. Han var Søn af Kroejer Peder Gallesen i Nordby, hvor han var født, og gift med Ingeborg Engelstoft,**) der var hans Sødskendebarn og Datter af Sognepræst Christian Olufsen Engelstoft i Sønderho (død 1742). *Christian Friderich* havde boet nogle Aar paa Føhr og dér ernæret sig ved Skibsfart. Han benytter mærkelig nok aldrig sit Efternavn, men underskriver sig altid kun *Christian Friderich*.

I 1735 klager han til Rentekammeret over, at Baadskipperne unddrager sig Toldens Erlæggelse. Hans Klage lyder saaledes:

Jeg fordrister mig underdanigst som Toldbetjent og Visitør under Ribe Tolddistrikt i 18 Aar at forespørge mig, om under Mandø Land og Krogsgaard er nogen tilladelig Ladeplads for Sønderhos, Rømø, og andre Beboere, deres Fartøjer dér at anlægge og indtage Brænde, Tørv eller Klyne saakaldet at fare med paa de Holstenske Grænses, dér dette at forhandle uden ringeste hans Maj.s Tolds Erlæggelse eller Toldseddels Forevisning for mig som Visitør, de baade bør og skal anmelde sig for.

Ellers har jeg endnu underdanigst at tilkendegive den store Dumhed og Dristighed, som den meste Del af Sønderhos Beboere har begaaet i indværende November Maaned, idet at den største Del af Sønderhos Beboere har, ved tilsnigende Frihed, udført deres Høstfisk paa de Holstenske Pladser og andre fremmede Steder uden ringeste hans Maj.s Tolds Erlæggelse, men sejler Toldstedet forbi direkte til de søndre Steder.

Jeg udbeder mig de høje Herrers Betænkning, hvorledes jeg mig heri skal forholde; thi dersom Forseelsen kun var hos én eller tvende, da kunde de indstævnes for Retten og blive afstraffede, men det er moxen den største Del af et stort Sogn af Mennesker, som sligt haver begaaet, og Assistance har jeg aldeles intet af her paa Landet.

Hans Excellence Hr. Stiftsbefalingsmand von Gabel vil assistere mig i alle optænkelige Tilfælde, men her er ingen Rettens Betjente, da Birkerdommeren ved Døden er afgangen.

De andre Toldere og Visistører vil nok assistere mig, men de bør alle langt fra Ølandet og har nok hver i sin Post at observere . . . .

Sønderho, 30. November 1735.

Christian Friderich.

Smugleriet florerer saaledes stadig og i et betydeligt Omfang. Om der er kommen skærpene Bestemmelser til Fanøboerne i

*) Han har skænket en Lysestage til Sønderho Kirke; den bærer hans Navn og findes paa den sydlige Væg.

**) Hun var sammen med Søsteren Mette Margrethe, Pastor Jens Fos's Enke, Ejer af Sønderho Mølle.

Anledning af *Christian Friderichs* Klage vides ikke; det er vel nok troligt, men Midler til at forebygge Smugleriet var vanskelige at opdrive; det kendte de gode Fanø-Skipperne alt for vel, og derfor smuglede de videre.

Christian Friderich Gallesen døde i Nordby 1744, hvortil han var flyttet paa Embedsvegne i 1743. Hidtil havde Visitørrerne i Sønderho ogsaa skullet visitere Skibene, der gik ind ad Graadyb, men den siden 1742 tiltagende Skibsfart paa Fanø og Hjertering har umuliggjort en effektiv Kontrol i Graadyb paa Grund af den lange Afstand fra Visitørens Bopæl i Sønderho.

Christian Friderichs Hustru døde 29. September 1771, og hendes Efterladenskaber sælges paa Avktion den 12. November s. A. i Nordby. Den Mængde Guld og Sølv-sager, der findes i Boet, er ganske sikkert Gratialer, som det var meget almindeligt at yde Tolderne paa de Tider, skænket *Christian Friderich* af Ribe Købmænd, og som nok kunde gøre en Tolder blind og døv ved visse Lejligheder. Der fandtes i Boet:

1 Guldkæde, vg. 3 Lod 1 Kvintin, solgtes paa Avktionen for 19 Rdl. 3. Mk. til Kroejer Søren P. Brinch, Sønderho. — 1 Guldring, vg. $\frac{3}{4}$ Kvintin for 1 Mk. 3 Sk. til Sr. Eggers. — 1 Dukat og nogle Jubelpenge for 3 Rdl. 4 Sk. til Birkedommer Engelstoft. — 2 Sølvbægere med Navn: *Ditlæv Christian Friderich*, vg. 17 Lod, og 1 Sølvbæger, vg. $9\frac{1}{2}$ Lod for 4 Rdl., 3 Mk. 12 Sk. til Thomas Sonnichsen, Sønderho. — 1 gammel Sølvske, $3\frac{1}{2}$ Lod, for 1 Rdl. 5 Mk. 6 Sk. til samme. — 2 nye Sølvskeer, mrkt. I. E. F., vg. $7\frac{3}{4}$ Lod, fik Datteren Margrethe Elisabeth Engelstoft tilslaaet. — 3 gamle Sølvskeer, mrkt. C. O. E. og A. N. S. T. (Svigerforældrenes Initialer), vg. 11 Lod, for 5 Rdl. 3 Mk. til Birkedommer Engelstoft. — 3 gl. Sølvskeer, vg. 9 Lod, for 4 Rdl. 3 Mk. til Sr. Eggers. — 1 Sølv Sukker-Klemme og 6 smaa Sølvskeer, vg. $5\frac{1}{2}$ Lod for 2 Rdl. 4 Mk. 8 Sk. til Birkedommer Engelstoft. — 1 Par Sølvkospænder, vg. $2\frac{1}{4}$ Lod, for 1 Rdl. 12 Sk. til Sr. Eggers. — 1 Sten Krus med Sølvlaag, hvori 1 Jubelpengestykke*) for 7 Rdl. til Kroejer S. P. Brinch, Sønderho. — 1 Sølvknap med rød Sten for 1 Mark til Pastor Foss, Sønderho. — 1 Guldring med rød Sten i for 4 Mark og 2 Guldarmaand for 3 Daler til Pastor Foss.

Desuden findes der i Boet en Mængde Kobber-, Messing-

*) Er nu i Frk. A. P. Sonnichsens Eje, Sønderho.

og Tinvarer, som Mortere, Lysestager, Kedler, Bækkener, Fyr-fade m. m. og en Mængde Glas og Porcelænsvarer, Knive og Gafler med Perlemor og Sølvskafter, dernæst en stor Brændevinskedel af Kobber paa 1 Tøndes Indhold med tilhørende Hat, Laag og Piber, vg. 5 Lispund.

Christian Friderich efterlod sig 4 Børn:

1. Ditlev Christian Vibe,*) der var eksam. jur.
2. Anne Margrethe, g. Peder Pedersen Ottesen, Flensborg.
3. Christian Christiansen Engelstoft, Birkedommer paa Fanø.
4. Margrethe Elisabeth, g. Niels Lauridsen Spandet, Sognedegn i Rindom.

Thomas Meinertz fra Kjøbenhavn faar Bestalling 30. Januar 1743 paa at være Toldbetjent paa Ølandene under Ribe Stift med Bopæl i Sønderho.

Han andrager under 20. Januar 1744 at maa blive fri for at betale Omkostningerne til Bestallingen, da han er en fattig Mand, og af den Pension paa 34 Rdl., som er ham tilstaaet efter Prins Carls Død, kan han, selv syvende, ikke leve af, og naar han nu faar Stillingen som Toldbetjent, skal han nemlig give Afkald paa Pensionen, hvad han meget beklager sig over. Han paaberaaber sig at have været Prins Carl en tro Tjener i mange Aar. Han faar de nævnte Udgifter eftergivet. Hans Løn som Tolder bliver ansat til 50 Rdl. aarlig. Sportler og Akcidentser anslaaes til 4 Rdl. aarligt.

Under 24. Oktober 1750 klager *Meinertz* over, at Beboerne har nægtet at befordre ham paa Embeds Vegne, idet de hævder, at de ikke er pligtige dertil. (Heri havde de dog Uret, da der herom findes den Klausul i Skødet paa Øen, at de skal paatage sig denne Befordring). Det paalægges derfor ogsaa Beboerne, at de holder sig denne Forpligtelse efterrettelig, hvad de dog ikke gør; thi i Avgust Aaret efter indgiver *Meinertz* paany Klage over samme Forhold, hvorefter Stiftamtmand Øertz paa det alvorligste foreholder Skipperne, at de ved at unddrage sig at befordre Visitøren paa Embedsvegne, vil paadrage sig alvorlige Ubehageligheder. Senere høres intet mere om denne Sag, der vel nok er gaaet i Orden og sikkert kun har været et Udslag af Lyst til at drille Toldvisitøren.

*) Se foran under „Fanø Birk“ Side 65 og 68.

Thomas Meinertz*) døde 1765. Hans Søn *Christian Meinertz* havde i de sidste Aar af Faderens Levetid, da denne var svagelig, været konstitueret i Embedet. 1760 dør i Sønderho Toldvisitør *Niels Pedersen Gjesten*, der mulig ogsaa har været konstitueret.

I 1765 ansættes *Jens Ørsted* som Toldvisitør i Sønderho. Det paalægges ham, foruden at opagte Sejladsen gennem Knudedyb og Sejlløbene dér indenfor, ogsaa at visitere de Skibe, der gaar gennem Graadyb til Nordby og opad Varde Aa, hvad der med den stadig stigende Trafik gennem disse Dyb maatte anses for at være uoverkommeligt selv for den mest agtpaaagivende Tolder, hvad ogsaa Tolderen i Ribe beklager sig over til Generaltoldkammeret i 1767 og fremfører bl. a., „at Tobak og andre forbudne Varer, der udskibes fra Holland, men paa Vejen her til, ved Føhr, omlades i Fanø-Baade, som derpaa føres gennem Ribe Dyb og udlosses ved *Tjæreborg, Maade og Strandby* foruden, at de ogsaa gaar ind til *Sønderho og Nordby* og endvidere passerer *Hjerting* forbi opad *Varde Aa* til *Janderup*. Ligeledes sendes undertiden med de saakaldte Børtskibe, der sejler fra Amsterdam til Hamborg, Tobak, som derefter ved Fanø-Baade praktiseres paa mange Maader som meldt.“ Generaltoldkammeret anmoder derefter Stiftamtmanden om at fremkomme med Forslag til Forebyggelse af nævnte Toldsvig. Et saadant, udarbejdet af Raadmand N. Lund, indsendes af Stiftamtmanden under 2. April s. A.; heri foreslaas, at:

1. Nordby blev henlagt under *Hjerting Toldsted*, som ligger samme under 1 Mil nær, men 3 Mile fra Ribe Toldsted, hvorunder det nu sorterer, og at alle Nordby Fartøjer, som indkommer gennem Graadyb fra uden- eller indenrigske Steder, skulde være forbundne under speciel Straf at sejle til *Hjerting Toldsted* for at lade deres Fartøjer af Vedkommende visitere, samt derfor Bevis fra Toldbetjenten og Tobaksoplagskommissionæren at tage og ikke forinden at søge deres egen Havn; thi den kgl. Toldbetjent paa Sønderho skal det være umuligt at kunne vide, om de Fartøjer, der indgaar ad Graadyb, enten gaar

*) Visitør *Thomas Meinertz* er ikke i Familie med *Slægten Meinertz* paa Fanø, hvis Stamfader er Skibsfører, senere Kromand og Høker *Thomas Meinertz Christensen* (f. 1764, død 1846), som var opkaldt efter Visitøren, men bortkastede Navnet *Christensen*. Hans Børn var døbt *Thomassen*, men tiltog sig senere Navnet *Meinertz* som Stamnavn.

til Hjerting eller Nordby, og da han bor 2 Mil fra Nordby Sogns Havn, kan de Fartøjer, som dertil ankommer, have udlosset, inden han kommer dér tilstede.

2. At alle Fartøjer uden Forskel, der indkommer ad Ribe Dyb med Varer, som bør fortoldes, skulle være forpligtet at lade sig visitere af Betjenten paa Sønderho. — Men skulde en Del af slige Baade være af den Beskaffenhed, som de ventelig er, at de ikke kan forsegles (aabne Baade), bør de ej tillades dermed at fare paa udenrigske Steder eller til Slesvig-Holsten, men Indvaanerne at ernære sig ved Fiskeri og anden Haandtering i Landet.

3. At det maatte under Straf forbydes Fanø og Rømø Baade og andre Sejlende at sejle Hjerting Toldsted forbi og at gaa til Ho i Vesterherred, endvidere Kjelst, Tarpbage, Janderup og Varde uden først at lægge an i Hjerting og dér lade sig visitere, til hvilken Ende der maatte anordnes en Baad ved Hjerting Toldsted, som kunde bestyres af 2 Mænd og være Toldbetjentene og Tobakskommissionæren til Tjeneste for at indhente Fartøjer, der maatte driste sig til at sejle forbi.

Nævnte Baads Bekostning med de dertil behøvende tvende Folks Løn formenes at kunne, ligesom i Sønderho er anordnet, repartiteres paa Nordby, Hjerting og Ho Byers Beboere saa mange, som har Skibe og Fartøjer i Brug, der kunne besejle udenlandske Steder, og maatte de 2 Mænd med Baaden være befrieede for Udskrivning, saalænge de til samme Baad anvendes, hvilken Baad foregives at være saameget mere fornøden ved dette Toldsted, som de fleste Fartøjer fra Fanø ingen Baad medfører, hvorover Toldbetjentene, naar de skulle om Bord for at inkvirere og forsegle Fartøjerne, maa leje Baad dér i Byen, hvormed de bliver meget forsinkede, og deres Forretning alt for længe udsat.“

Stiftamtmanden er ikke helt enig med Forslagsstilleren i hans Syn paa Sagen, thi i en senere Skrivelse fra ham hedder det:

„Men som alle Fartøjer, der passerer Sønderho, burde visiteres, om det befrygtende Underslæb skulle hæmmes, og de fleste, der passerer ind og ud ad Riberdyb, bestaar mest i smaa Baade, Beboerne paa Sønderho tilhørende, saa ville det blive vanskeligt for Betjentene, ja, umuligt at faa dem alle visiteret; thi undertiden skal der vel være 20 til 30 Baade i Flaade sammen, og undertiden kommer ind og udsejlende i saa stærk Blæst, at Be-

tjentene ikke kan komme fra Land, og ligesaa vel Nat som Dag passerer fra og til Fastlandet, og Ebbe og Flod gør Vanskelighederne endnu større at faa dem anholdte til Visitation, og skulle disse Baade, som foreslaas, formenes Farten paa Slesvig-Holsten, ville det blive til Sønderho-Beboeres totale Ruin; thi med disse Baade er det, de erhverver sig Føden til sig og sine, særdeles i den Tid Fiskeriet ophører, som er fra St. Hansdag til henimod Mortensdag, da de i den Tid idelig farer fra Fastlandet med Klyne og Tørv, som de bringer til de slesviske og holstenske Steder; og som de kun fortjener ganske lidt paa saadan Rejse — 2 à 4 Rdl., — saa er det, de maa stræbe at faa des flere Rejser aflagt, som og sker, saa at hver Baad kan gøre 8 a 10 Rejser.

- Denne Fart med Tørv er for disse Indbyggere ganske umistelig; thi af Fiskeriet alene, som paa nogle Aar har været meget ringe, var det dem umuligt at ernære sig, og naar da berørte Fart blev dem betagen, maatte de uforbigængelig søge deres Bopæl andetsteds, som da vilde blive til mærkelig Afgang i det Antal Matroser, der nu haves til hans Majestæts Orlogstjeneste, ligesom det og ikke ventes, at Beboerne paa Fanø vorder betaget den dem forundte ældgamle Frihed at henføre deres Fiskevarer til de Steder, de samme kan afsætte.“ -

Stiftamtmanden kan heller ikke gaa med til, at Baadene, hver Gang de skal op ad Varde Aa, først skal anløbe Hjerding for at visiteres, men foreslaar i Stedet for, at der ansættes Strandriddere paa Strækningen Jedsted-Tarphage for at forebygge Indsmugling af Varer, ligesom han og protesterer mod, at Nordby henlægges under Hjerding Toldsted, men bør forblive under Ribe Toldsted.

Forholdene ses ikke derefter at være bleven forandret til det bedre, tværtimod. En Skrivelse, udateret og uden Underskrift, som findes i General Toldkammerets Arkiv i Rigsarkivet (Indberetninger fra Stiftamtmandene 1774) og som maa antages at være fra omkring dette Aar og indsendt til General-Toldkammeret af en med de stedlige Forhold godt kendt Person, giver en drastisk Skildring af stedfindende Toldsvig og Bestikkelser.

Det hedder i denne Indberetning, at Varerne, som indpraktiseres, „emballeres i Kommen, Annis, Hørfro eller andre saadanne lette Artikler, saa at en Fustage af 3 Tønders Rum har kun 1 Tønde af disse lette Artikler, en halv Tønde i hver Ende,

men af udenrigske Produkter 2 Tønders Rum af Klæde, fine og grove Silketøjer, Kaffe og alle Slags Lærreder. Bliver derfor efter Angivelse f. Eks. en Fustage aabnet, ser Visitøren, at der ej er andet, end hvad som angivet er, hvorfor den bliver igen tilslagen og til Købmanden hjembragt uden videre Eftersøgning af vedkommende Visitør. Regningen er god nok for dem; thi en Fustage koster ej saa meget som to Tønder Kaffe. . . .“

Købmanden siger til sig selv om denne Fremgangsmaade: „Tolderen og Kontrolløren skal ikke kunne sige, hvor mange Varer jeg har i mine Kasser. Naar jeg da angiver Halvparten af de Varer, som indkommer til Toldsvarelse, er det nok. Af $\frac{1}{4}$ Part gives Tolderen Ducør, saa har jeg jo $\frac{1}{4}$ Part fri for Afgifter . . . Ved det nu at saadanne Ducører af hjembragte udenrigske Varer gives og tages, som efter Beregning er en Sum af 9406 Rdl. og 97 Sk. for Ribe By, hvoraf Tolder, Kontrollør og Visitør i Ribe faar sin Part, de paa Nordby ansatte Betjente noget, men fornemmelig Fuldmægtigen paa Sønderho . . . derover bliver Tolderen blind og ej ser det, han burde se, men sidder hjemme og tager imod, hvad som frivilligt gives til hans Maj.s Kasse . . .; disse Ducører forarsager, at Embedsmanden bliver den Søfarende forbunden og tør end ikke i de allergroveste Foretagender vise, at han vaager over Kongens Kasse . . ., om han endog sad ved Kontrabandeverer og kunde se dem for Øje, da det hedder sig mellem den menige Mand: „Vi giver dem gode Ducører for at have Fred og Ro, og vil de ikke være rolige, maa vi passe paa dem paa en anden Maade . . ., og tager de imod Ducøren, som aarligt er anseligt, og endda ej vil lade os være i Fred og Ro, skal vi knække deres Hals.“

Forfatteren foreslaar derfor, at der paa Sønderho, i Stedet for en Visitør og Fuldmægtig, ansættes en Tolder og Visitør og en Kontrollør ved Nordby, der „skal være gode og kyndige Mænd, som vil gøre sig en Ære af at befordre det højkl. Toldkammers Hensigt og være et ordentligt Toldkammer uden at være Ribe eller Hjerting Toldsteder underlagt, og som efter Ed og Pligt handler overensstemmende med hans kgl. Maj.s Love . . ., det vilde da bevirke, at Toldindtægterne ved Fanø ordentlig øges, og at Beboerne altsaa ikke heller kunde sælge deres hjembragte Varer lettere end Købstadmanden, og Ribe Skippere vilde lige saa gerne gaa ind i deres egen Havn som op til Sønderho eller Nordby . . ., og endelig vilde denne Foranstaltning være en sand

Aarsag til Ribes Opkomst. Endvidere skulde Beboerne paa Mandø og Rømø være forpligtede til at sejle op til Sønderho og ved dette Toldsted klargøre — saavel for ind- som udgaaende — deres Ladninger... For at forekomme, at enten Rispenserne, Fanøerne eller nogen anden skulle paa Mandø og Rømø oplægge Varer for Udenrigske og igen udføre Landets Produkter, burde dér ansættes tvende ordinære Betjente paa hver af disse Øer ved Indsejlingen, som kunde, i Tilfælde af ulovlige Foretagender, rapportere det ved en mellem Tolderen og for denne sejlene Bud, som burde lønnes af Sønderho Toldsted, og naar da ulovlige Handlinger indtraf, skulde denne Øs Tolder være forpligtet at gøre Anstalt til en ordentlig judikal Visitations- og Konfiskationsforretning, og vedkommende til den Ende dertil af Visitøren opbringes.“

Ved at iværksætte saadanne Foranstaltninger, der vil kunne hæmme Smuglerier og Toldsvig, anslaaer Forfatteren den derved øgede Toldafgifts Oppebærelse til mindst 100.000 Rdl. aarlig.

Dette knusende Angreb, som i denne Indberetning førtes mod Toldvæsenets bestaaende Ordning paa denne Kant af Landet, gjorde tilsyneladende intet Indtryk i General-Toldkammeret. I hvert Fald skete der ikke straks nogen Ændring i de bestaaende Forhold. Først nogle Aar senere (1776) blev der stationeret en Toldkrydser i Knudby til Støtte for Toldvæsenet i Sønderho.

Jens Ørsted, under hvis Funktionstid det nævnte Angreb paa Toldvæsenet er sket, vedblev dog at være eneste Tolder paa Fanø til 1786, da han forflyttedes til Sæby. Han døde 1810 i Karup ved Sæby, og Stedets Sognepræst har vedføjet hans Dødsdag i Kirkebogen følgende Skudsmaal: „Han levede og døde som et Svin“.

Der er al Grund til at antage, at *Visitor Ørsted*, mod hvem Ankerne i ovennævnte anonyme Skrivelse vel nok er rettet, og som af sin Præst faar et saa daarligt Skudsmaal om sit Liv og Levned, ikke har varetaget sine Forpligtelser som Tolder paa behørig Maade i Sønderho og navnlig heller ikke overvaaget Toldens rigtige Erlæggelse for Skibe ind til *Nordby*, hvormed han ogsaa skulde have Opsyn, idet der udkommer en kgl. Resolution 28. November 1780 „Angaaende en bedre Ordning og Opsigt fra Toldvæsenets Side paa Fanø,“ d. e. *Nordby*, i hvilken det bl. a. bestemmes:

1. at en Fuldmægtig under Tolderen i Ribe maa avtorise-

res til paa bemeldte Tolders Ans og Tilsvær, for det første i et Aar fra 1. December at hæve og beregne Afgifterne af de til Fanø indkommende og derfra udgaaende Skibe og Baade samt i alle Maader at ind- og udklarere samme, saa at de ikke behøver, for saavidt de til Øen indkommer eller derfra udgaar, at tage Toldklaring andetsteds.

2. at bemeldte Fuldmægtig ogsaa maa avtoriseres til at forsegle alle de Skibe, som kommer ind ad Riberdyb og er bestemt til at losse i Ribe, til hvilken Forsegling, ligesom og til de ellers forefaldende Told-Ekspeditioner, han maa forsynes med et Told Segl, og

3. at de Oppebørsler, bemeldte Fuldmægtig hæver, skal beregnes i en af Stiftamtmanden avtoriseret Bog og derefter afleveres til Tolderen i Ribe, som derfor aflægger Regnskab til Kammeret, ligesom og Tolderen holder bemeldte Fuldmægtig med Kost og Løn paa Øen;

4. at i Fald denne Foranstaltning findes at udføre nogen virkelig og betydelig Nytte til Toldintradernes Forøgelse og god Orden i Handelen, da maa Tolderen i Ribe, naar det første Aar er forbi, godtgøres Lønnen for denne Betjent, eller og Foranstaltningen paa anden Maade understøttes, saa at den derefter bliver uden Bekostning for Tolderen;

5. at da denne Fuldmægtig i sine Embedsforretninger bliver af alle Vedkommende at anse og begegne ligesom Tolderen selv; saa bliver denne Foranstaltning, hvorved Toldekspeditionerne for Beboerne paa Fanø ikke ubetydeligt lettes, og de undgaar den dobbelte Bekostning, hvorover Skipperne af Nordby under 9. Marts d. A. har beklaget sig, ved Stiftamtmanden, paa Øen at bekendtgøre paa det, at alle og enhver derom kan vorde vidende.“

Denne Ordning har ikke virket tilfredsstillende; thi ved kgl. Resolution af 3. Maj 1786 bestemmes derfor „at den Foranstaltning, hvorefter Tolder Guldberg i Ribe, hvorved ham aarlig er givet 102 Rdl. til at holde en Fuldmægtig paa Fanø, hæves . . .“ og „ville Vi, at til at føre Toldopsyn paa og omkring Fanø 2 nye Toldkontrollører, hver med aarligt 200 Rdl. ansatte, den ene til at bo i Nordby og den anden i Sønderho.“

Det var altsaa et Forsøg paa at gøre Fanø til et selvstændigt Tolddistrikt, hvad dog ikke lykkedes, og ved Reskript af 21. Maj 1791 henlagdes Nordby under Varde Toldsted (Hjer-

ting) og Sønderho under Ribe. Denne Ordning vedblev at bestaa til 1822, da det ved kgl. Resolution af 17. Sept. bestemtes, at baade hele Fanø og Varde skulde henlægges under Ribe Toldsted under Bestyrelse af en Toldinspektør i Ribe. Dette Forhold ophævedes ved Plakat af 15. December 1842, der bestemte, „at Kyststrækningen fra Sneum Aa til Nymindegab med Varde og Hjerting samt Fanø oprettes til et samlet Told-distrikt under en Inspektør i Hjerting, at der med Hensyn til Toldklareringen paa Fanø fremdeles forholdes efter de gældende Bestemmelser, og at Toldvæsenet sammesteds vorder underlagt Inspektionen i Hjerting paa samme Maade som hidtil under Inspektøren i Ribe.“ Disse Foranstaltninger traadte i Kraft fra 1. Marts 1843, men vedvarede kun 3 Aar, da Fanø blev et selvstændigt Toldsted i 1846.

I det til Fanø i 1741 udstedte Skøde bestemmes, at Beboerne skal befordre Toldvisitørerne paa Embedsvegne dels mellem begge Byer og dels med Baad ud til de ankommende Skibe, og Rente- og General-Toldkammeret spørger nu gennem Stiftamtet, hvorledes det forholder sig med denne Forpligtelse, om det er sket med Baad og Vogn, eller Visitøren har faaet Penge dertil af Beboerne i Stedet. Det oplyses da, at Visitøren har faaet 40 à 60 Rdl. aarligt i Stedet for Fribefordring og da befordret sig selv. Beboerne ønsker imidlertid en anden Ordning. En saadan bliver dem af General-Toldkammeret foreslaaet ved Skrivelse af 29. Juli 1786 til Stiftamtmand Urne, idet „Kammeret indtil videre og til et Forsøg vil dispencere dem fra Baadens Holdelse, imod at de snarest muligt leverer til hver af de 2 paa Øen ansatte Kontrollører en dygtig søvant Karl, som Øboerne selv holder, og som kender de derværende forskellige Indløbs Beskaffenhed, til Brug ved de Baade, som for kgl. Regning anskaffes for bemeldte Kontrollører, da den anden Karl til hver af Baadene bliver af Kontrolløren selv for kgl. Regning lejet.“

Denne Ordning med Hyring af en Rorskarl for Beboernes Regning holdt sig til 1826.*) Bestillingen som Rorskarl var

*) Den 1. Februar 1827 ansattes *Lars Bleg Hesseldahl*, dengang boende i Skive, men ellers Tybo, som Rorskarl og Assistent hos Toldkontrollør Winckler. I en af ham forfattet Beskrivelse over sine Oplevelser, der findes optaget i „Historisk Aarvog for Thisted Amt“ 1923, giver han en meget sympatisk Skildring af sin Foresatte *Kapt. Winckler*. *Lars Bleg* var nogle Aar paa Fanø, og kom derfra til Munkebo paa Fyn; han havnede til sidst i Nykjøbing paa Sjælland, hvor han døde 20. Januar 1862.

ikke altid lige behagelig, og jævnlig skete det, at Rorskarlene maatte ligge parat med Baaden i flere Timer, til det behagede vedkommende Embedsmand at begive sig om Bord. Engang — fortælles der — hævnede Rorsbetjentene sig paa en Embedsmand, der altid havde behandlet dem brutalt, og hvem de, efter at have været bestilt til at have Baaden klar til en bestemt Tid, maatte vente paa i 3 Timer, forinden det behagede ham at gaa om Bord for at beforders til Ribe. Vinden var stik imod, saa der maa krydses. Embedsmanden bliver utaalmodig over, at det gik saa langsomt fremad og brugte Skældsord, hvad der har mede de to gamle erfarne Sømænd. De fik hvisket nogle Ord sammen, og pludselig gik Baaden paa Grund ud for Darum. Det var paa faldende Vand, og en Fortsættelse af Rejsen var umulig, forklarede Rorskarlene til Embedsmanden; de maatte vente, til næste Højvande indtraf, hvis det saa var muligt at faa Baaden fri, det kunde man aldrig vide. Embedsmanden bød dem nu at vade i Land og skaffe en Vogn, saa han kunde komme i Land; de begav sig paa Vej, men de havde god Tid der til, og først langt om længe kom Vognen for at hente den forfrosne Embedsmand, der næppe var bleven blidere stemt; men Rorskarlene havde opnået at faa en lille Hævn over deres utiltalende Foresatte.

Efter Ørsteds Forflyttelse blev Konsumtionsbetjent *Christian Junghans* ansat paa Prøve i 3 Aar som Toldkontrollør. Han blev der til 1792 og afløstes af

Skibsfører og senere Sognefoged *Jens Jensen Sonnichsen*, født i Sønderho 1748.*)

*) Se *Slægt Sonnichsen*, Nykj. F. 1898, Tavle A. og Side VII.

— I en Artikel i „*Jydske Samlinger*“ 4. Række V. Bind om Ribe Havn og Søtøndevæsenet af Otto Smith bemærker Forfatteren Side 143, at „*Forpagteren* (af Søtøndevæsenet) var netop den Fuldmægtig ved Toldvæsenet paa Sønderho, *Jens Sonnichsen*, som efter den anonyme Indberetning (fra omkring 1768—74) skulde have saa kolossale Indtægter (ved Bestikkelser) . .“ Dette er ganske urigtigt. *Jens Sonnichsen* nævnes aldeles ikke i den omtalte Indberetning af den gode Grund, at han først i 1792 ansattes som Toldfuldmægtig i Sønderho. Som ovenfor anført var det *Jens Ørsted*, der i de angivne Aar var Tolder i Sønderho, og Anklagen maa derfor gælde denne Mand.

Jens Sonnichsens Støv hviler paa Sønderho gamle Kirkegaard. Mindesmærket, der staar paa hans Grav, findes omstaaende afbildet. Indskriften siger ikke for meget om denne Mands gavnlige Virken, der endnu paa flere Omraader kan spores i Sønderho.

Sonnich Jensen Møller jr., Søn af sidstnævnte, ansattes 1810. Var ligesom Faderen Skibsfører og Sognefoged, død 29. Oktober 1818, 39 Aar gammel.

*Jens Jensen
Sonnichsen.*

Jes Jensen Sonnichsen, Broder til sidstnævnte, født 1785, død 19. Januar 1865, varetager nu Toldekspeditionen til 1824, da

Jeppe Thorsen Feerup ansættes. Han var Seminarist, født paa Koldingegnen 1789, men havde været ved Toldvæsenet efter sin Eksamen fra Seminariet.

Jes J. Sonnichsen.

I Anledning af Toldinspektørens Forespørgsel til Toldforvalteren i Nordby om Assistent *J. T. Feerups* Helbredsforfatning, og om han viser tilfredsstillende Virksomhed m. v., skal anføres følgende Udtog af Besvarelsen, dat. 8. November 1858:

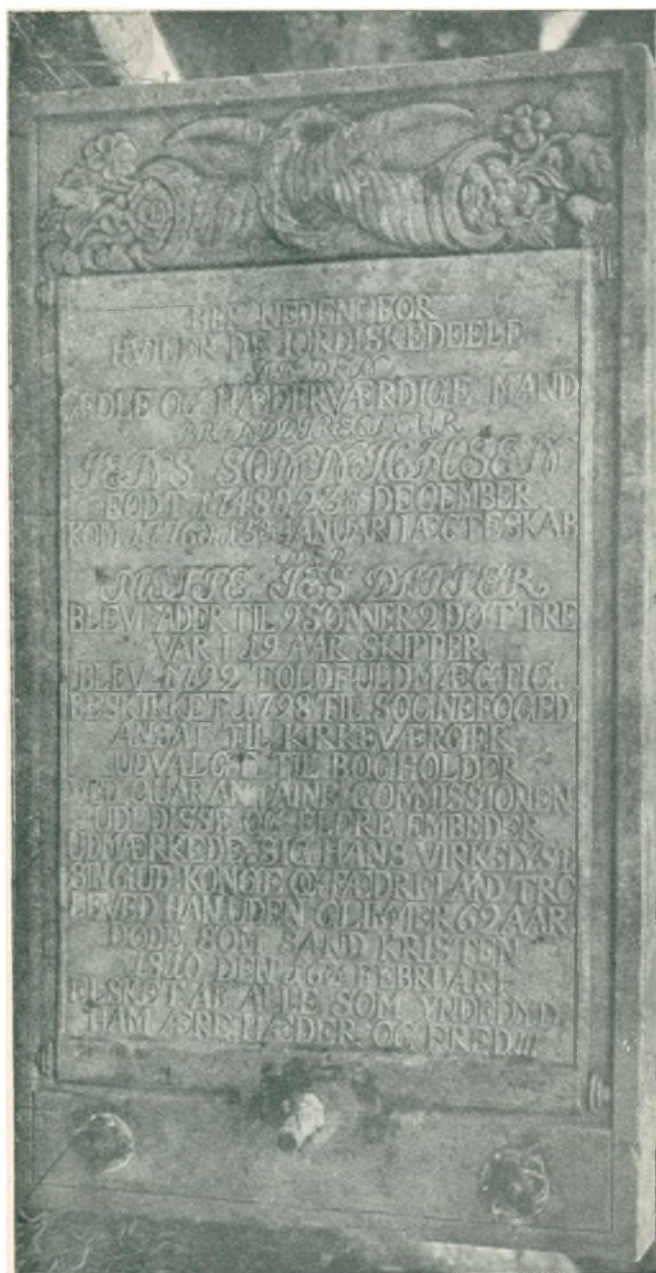
„Med Undtagelse af, at *Feerup* til enkelte Tider føler sig lidt gigtsvag, har han forøvrigt et godt Helbred.

Med Hensyn til *Feerups* Virksomhed i Tjenesten maa jeg tillade mig at anføre, at han stedse deltager i de Losninger og Effertersyn af Varer, som ved Sønderho foregaar af de fra Altona kommende Skibe, hvorimod al Opsyn ved Ekspeditionen af den indenrigske Fart passes af den derværende Rorsbetjent *N. Hansen* saavel som ogsaa, at bemeldte Rorsbetjent paaser de enkelte Ladninger af Kalksten, der fra England ankommer til Ribe og omlosses i Sønderho Tolddistrikt.

Rorsbetjent *N. Hansen* (død i Sønderho 19. Juni 1892; en Datter af ham var gift med afdøde Købmand Lorenzen, Sønderho) er en meget dygtig og virksom Mand, som paa Grund af *Feerups* høje Alder — snart 70 Aar — oftest nu har udført fornævnte Forretninger.

Derimod anser jeg Sønderho for et meget vigtigt Punkt, hvor Toldvæsenet maa have et vaagent Øje, for at Indsmugling ej skal finde Sted fra Udlandet fra de Fartøjer, der nemlig er hjemmehørende paa Sønderho og ankommer med Ladninger til Ribe, idet disse Fartøjer som oftest er henliggende ved Kjelsandet, og Mandskabet saaledes har Lejlighed til at begive sig i Land til Sønderho. Ligeledes ankommer ofte Fartøjer, som, enten for-

Her neden for
 hviler de jordiske Deele
 af den
 ædle og hæderværdige Mand
 Branddirecteur
JENS SONNICHSEN
 Født 1748 d. 23de December
 Kom 1776 d. 15de Januari i Ægteskab
 med
METTE JES DATTER,
 Blev Fader til 9 Sønner 2 Døttre.
 Var i 19 Aar Skipper
 Blev 1792 Toldfuldmægtig
 Beskikket 1798 til Sognefoged
 Ansat til Kirkeværger
 Udvalgt til Bogholder
 ved Quarantaine-Commissionen.
 Udi disse og flere Embeder
 udmærkede sig hans Virkelyst.
 Sin Gud, Konge og Fædreland tro
 leved han uden Glimmer 62 Aar
 Døde som sand Kristen
 1810 den 16de Februari
 elsket af alle som Yndedyd.
 Ham Ære, Hæder og Fred!!!

Jens Godskesen.

medelst Modvind eller af andre Grunde, ankrer ved denne Kyststrækning.

At Patrouilleteure saas ledes hyppigt er en aldeles Nødvendighed er utvivlsomt, og med Hensyn her til maa jeg oprigtig tilstaa, at man ikke kan forlange den Virksomhed af *Feerup*, som kunde ønskes, ikke af Mangel paa Vilje, men ene og

A. C. J. Svendsen.

alene paa Grund af hans høje Alder.“

Feerup søger og faar sin Afsked bevilget fra 1. Januar 1860.

Derefter ansættes som Toldassistent og Strandkontrollør *Jens G. Godskesen*, født 7. Marts 1830 i Nykjøbing M. som Søn af Toldassistent Niels Godskesen og Hustru Marie Bissrup. Efter Tjeneste paa Thisted og Kalundborg Toldkontorer 1854 Assistent i Finansministeriet. Gift 1860 med Sine Møller af Vejle.*) Blev 1864 forflyttet fra Sønderho til Varde som konstitueret Toldforvalter, -1866 Toldkontrollør i Korsør, 1872 Toldkontrollør i Helsingør, 1874 Toldkontrollør i København, 1876 Toldkasserer i Gammelholms Havnedistrikt, 1881 Toldkasserer i Aalborg, 1903 Afsked med Etatsraads Titel, R. af Dannebrog. Død 1917. *Jens Godskesen* har jeg hørt omtale af de Gamle paa Fanø som en sympatisk og behjælpesom Mand. Her skal anføres et enkelt Eksempel derpaa: Saaledes som Sønæringsloven af 13. Februar 1861 var affattet, udelukkede den mange af de gamle Skippere paa Fanø fra vedblivende at føre deres Skibe; hvad der naturligvis vakte Sorg og Bestyrtelse i vide Kredse paa Øen. *Godskesen* tog sig da af Sagen og skrev et Andragende til Regeringen. Den blev senere Grundlaget for Søløven af 11. Februar 1863, hvorved Fanøskipperne blev hjulpet.

Under Krigen 1864 reddede *Godskesen* som Toldforvalter i Varde sin Embedskasse fra fjendtlig Beslaglæggelse, hvorfor Tyskerne arresterede ham, og i den Anledning sad han i længere Tid i tysk Fangenskab i Kolding. Om denne Tildragelse

*) Om Fru Sine Møllers Forslægt paa Fanø se under „*Fanø Birk*, Side 68. En Søn af Ægteparret *Godskesen* er Landstingsmand, Overretssagfører, Borgmester M. *Godskesen*, Frederiksberg; han er født i Sønderho den 7. Juli 1861.

N. J. Munch.

J. N. Jessen.

Chr. Munch.

har *Godskesen* og hans Hustru berettet udførligt i „Fra Ribe Amt“ 1907. Fru *Godskesen* har endvidere i „Fra Ribe Amt“ 1919 givet en tilforladelig og sympatisk Skildring af „Livet paa Fanø (Sønderho) i Midten af forrige Aarhundrede“.

Efter *Godskesens* Forflyttelse til Varde udnævntes under 7. Februar 1865 fhv. Toldkontrollør i Glückstad *Joh. Chr. Heinrich Noll* til Toldassistent (født 1815), forflyttedes 1869 til Heils, og siden til Assens som Toldkontrollør, hvor han tog sin Afsked 1884. Var Dannebrogsmænd.*)

Carl Wilhelm Gronemann (født 1811), forhen Patrouillebetjent ved den jydsk Toldgrænse, kom 1847 til Nordby som Assistent og 1851 til Sønderho som Medhjælper for *Feerup*, blev Toldkontrollør efter *Noll*. Han døde i Sønderho 14. Juli 1876, ført til Varde og dér begravet.

Tidligere Toldassistent i Varde *Albrecht Peter Ølting* (født 1815) fik derefter Embedet. Han døde i Sønderho 20. Januar 1877.

Jens Josias Hansen Jensen (født 1810 i Varde) kom fra Stenbjerg i Thy, ansattes 28. Februar 1877, døde i Sønderho 3. Oktober 1883.

Frands Rasmussen Erichsen (født 1829) kom fra Samsø til Sønderho 25. Oktober 1883; derfra forflyttet til Faaborg 1888.

Andreas Carl Julius Svendsen (født 2. Juli 1842 i Assens). Sejlede i nogle Aar som Styrmand og Skibsfører, til han i 1881 kom ind i Krydstoldvæsenet. Blev 28. Juni 1888 Strandtoldkontrollør i Sønderho, hvor han virkede som saadan til 1914, da han tog sin Afsked. Var som 22-aarig med i Slaget ved Helgø

*) En Datterdatter af *Noll*, Fru Konsul Jørgen Jensen, og Dattersøn, Bøgholder *Joh. Pedersen*, lever i Esbjerg.

land den 9. Maj 1864. Dannebrogsmænd. Død i Sønderho den 5. Januar 1925.

N. J. Munch, født 19. September 1870 i København. Efter at have været Toldassistent i Middelfart, Randers og Esbjerg, blev han i April 1918 Strandkontrollør i Sønderho. Han døde dér 4. December 1922.

Jes Nielsen Jessen, født 15. December 1878 i Nordby. Styrmandseksamen fra Fanø Navigationsskole, sejlede i nogle Aar som Styrmand, Toldbetjent 1910 i Varde Tolddistrikt, Over-
toldbetjent af 2. Grad 1919, Overtoldbetjent af 1. Grad 1923 og ansat i Sønderho, Medlem af Sønderho Menighedsraad og Sogneraad. Medaillen for Druknendes Redning 1908 med Tilladelse til at bære samme. Forflyttet 1. Januar 1932 til Hejlsminde.

Efter *Jessens* Forflyttelse ophørte Toldopsynet i Sønderho at være besat af Statstjenestemænd. Opsynet besørgeres nu af *Chr. Munch*, født i Randers 7. December 1899 som Søn af ovennævnte *N. J. Munch*.

: Toldere i Nordby.

Efter Resolutionen af 1786, der var et Forsøg paa at organisere Fanø som et selvstændigt Tolddistrikt, bestemtes, at der skulde ansættes en Toldkontrollør i Sønderho og en i Nordby, hvorefter *Tobias Naschou* blev ansat som Kontrollør og Toldbetjent i Nordby, foreløbig paa Prøve i 3 Aar. Noget nærmere om ham kender jeg ikke, heller ikke hvorlænge han var i Embedet.

Ved Reskript af 21. Maj 1791 blev Nordby lagt under Hjer-
ting og Sønderho under Ribe, hvilket vedvarede, til det ved kgl. Resolution af 17. September 1822 resolveredes, „at Øen Fanø, som hidtil med Hensyn til Told- og Konsumtionsvæsenet har henhørt dels under Ribe, dels under Hjer-
ting Toldopsyn, for Fremtiden skal samles under ét af bemeldte Steders Overopsyn og indtil videre henhøre under Ribe. Derhos ville vi allernaadigst have Kaptajnløjtnant og Branddirektør *Winckler* beskikket til tillige at være Toldkontrollør paa Øen, saavel for at føre det specielle Toldopsyn som for at oppebære de dér faldende Told- og Konsumtions Intrader, og ville vi allernaadigst have ham tillagt af vor Kasse en fast Løn af 100 Rdl. Sølv aarlig; ligeledes befaler vi, at der ved Øen stationeres 2 Krydsbaade,

hver bemanded med en Krydsbetjent og en Rorskarl, de første med en aarlig fast Løn af 100 Rdl. Sølv og de sidste med sædvanlig Rorskarls Lønning.“

Kaptajn *Wilhelm Martin Winckler* var født i Kjøbenhavn den 22. Juni 1771, Søn af Regimentskirurg *Christian Winckler* og Hustru *Hedevig Louise Lüder*. Var i Krigsaarene 1808—14 Kommandant paa Fanø og efter sin Afsked som saadan ansat som Branddirektør dér. Han skulde indtil videre være fri for Told-Afgifternes Beregning og kun overtage Opsynet under Oversøpsigt af Toldinspektøren i Ribe, Kammerraad *Severin Fahnøe*. Der var meget at

bestille ved Toldstedet, og da *Wincklers* Helbred var noget vaklende i 1825, ønskede han at blive entlediget; men Kollegiet, der sikkert satte Pris paa den pligtopfyldende Mand, anmoder, efter Modtagelsen af hans Afskedsbegæring, Stiftamtmanden i Ribe om „at være ulejliget med at forhøre om ikke Kaptajn *Winckler*, med hvis hidtil værende Bestyrelse af de ham overdragne Forretninger, Kollegiet har været vel tilfreds, maatte være villig til at vedblive i denne Tjeneste, naar der tilstedes ham et Tillæg af 100 Rdl. aarlig.“ Herpaa indgaar han og bliver i Embedet til sin Død den 28. Februar 1833. Han var ugift. Sine Ejendele testamenterede han til sin mangeaarige Husbestyrerinde *Karen Clausdatter*.

Embedet blev efter hans Død ved Konstitution bestyret af *Jacob Bøgh*, til pens. Premierløjtnant *J. B. Rautter* den 2. Oktober s. A. blev ansat. Han fik i 1837 bevilget „et passende Beløb“ til Anskaffelse af en Ridehest med Ridetøj „til Brug i Tjenesten i Særdeleshed for at han jævnlig kan besøge Sønder-

Kaptajn W. M. Winckler.

ho og paase Forretningernes ordentlige Gang dér samt det der-værende Toldopsyns Forhold.“ Han fik endvidere bevilget 100 Rdl. aarlig til Udgifterne ved Hesteholdet. Han døde 1845.

Efter ham bliver *Christopher Breyen* ansat som Toldkontrollør til 2. Januar 1856. Han døde i Kjøbenhavn.

Den 18. Maj 1856 ansættes *Wilh. Bernh. Nørager Wellejus* (født 4. September 1820) som Toldkontrollør. Han kom til Fanø fra Rudkjøbing. 1863 blev han forflyttet til Skjelskør som Toldforvalter, 1870 til Aalborg som Toldkasserer og udnævnt til Kammerraad. Han døde i Aalborg 1881.

Den 4. April 1864 blev *Paul Michael Launy* (født 19. April 1818) ansat som Toldforvalter. Han kom fra Kjøge, hvor han havde været Toldkontrollør, han forblev i Embedet i Nordby til 18. Oktober 1876, da han forflyttedes til Kjøge som Toldforvalter. Han var i nogle Aar Sogneraadsformand i Nordby. Døde i Kjøbenhavn i Marts 1898. Var R. af D.

Den 8. Februar 1877 udnævntes *Jørgen Nicolaj Scheel* (født 10. December 1833) til Toldforvalter. Han kom fra Nykjøbing M., hvor han havde været ansat som Toldkontrollør. Blev 1886 forflyttet til Kjøge-som Toldforvalter dér. Døde i Hellerup 1. Oktober 1909. Var R. af D.

Jens Hansen Jensen, født i Faaborg 3. September 1845, ansattes som Toldforvalter fra 8. Maj 1886. Efter at have gjort Tjeneste paa Toldkontorerne i Faaborg, Vejle, Kjerteminde og Helsingør blev han 1. Maj 1871 ansat som Toldassistent i Vordingborg og 1876 i Kjøbenhavn med kgl. Udnævnelse fra 7. November 1882. Han døde i Nordby 16. November 1905. I hans Funktionstid paa Fanø (1892) blev hele Fanøs Skibsflaade omregistreret. Arbejdet dermed faldt ham let, da han var anset for en Kapacitet i Skibsmaaling og Registrering.

Chr. Harms ansattes som Toldforvalter efter *Jensens Død*. Han er født i Nysted 1859 og kom ind i Toldetaten 1874. Fra 79 til 87 var han Fuldmægtig i Stubbekjøbing, derefter Assistent i Aalborg, hvorfra han blev forflyttet til Kjøbenhavn, hvor han var som Assistent til 1898, siden Kontrollør i Hasle, til han ansattes i Nordby; her døde han 18. Januar 1928.

Toldforretningerne paa Fanø var efterhaanden svunden betydligt ind, og ved *Harms Død* blev Toldstedet underlagt Esbjerg og bestyres nu af Overtoldbetjent *Søren Jørgensen Banke*. *Banke* er født 2. Marts 1873 i Bøjden ved Faaborg og kom efter

J. H. Jensen.

Chr. Harms.

S. J. Banke.

Konfirmationen til Søs, sejlede i flere Aar som Styrmand, til han 1898 fik Ansættelse i det daværende Krydstoldvæsen; og da dette i 1903 nedlagdes, ansattes han som Rorsbetjent paa Helgenæs, 1908 forflyttet til Kolding og 1. Januar 1911 til Nordby som Overtoldbetjent af 1. Grad.

Et lille Indblik i forrige Tidens Forretninger ved Fanø Toldsted faas af nedennævnte officielle Beretning for 1867:

„De ordinære Told- og Skibsafgifter udgjorde i forrige Aar 13,880 Rdl. 52 Sk. og Krigsskatten paa Vareindførselen 1520 Rdl. 85 Sk., saa at den samlede Indtægt bliver 15,401 Rdl. 41 Sk., hvilket er en Ubetydelighed, ca. 40 Rdl., mindre end i 1866. — Af de i Aarets Løb paa Øen berigtigede fremmede Varer, skulle vi nævne følgende: Bomulds- og Linnedmanufakturvarer, ca. 8600 Pd, Vin ca. 2900 Pd., Kaffe ca. 43,000 Pd., Sukker henvend 20,400 Pd., Sirup ca. 50,700 Pd., Ris ca. 6900 Pd. og Glasvarer ca. 6800 Pd., raat urensset Stensalt ca. 128,800 Pd., almindeligt Salt ca. 47,000 Pd., Stang- og Baandjern ca. 62,800 Pd., almindeligt Salt ca. 47,000 Pd., Stang- og Baandjern ca. 62,800 Pd., forskellige Metalvarer henvend 32,400 Pd., Stenkul over 100 Klstr. og ca. 1550 Tdr. samt Tømmer og Trælast ca. 1370 Klstr. og ca. 5700 Kbfod. — Udførselen til Ulandet var ikke af stor Betydning og bestod væsentlig i 4900 Pd. Huder, 35 Tdr. Smør, ca. 2650 Pd. almindelig Uld, ca. 7900 Pd. Kreaturben og ca. 200 Stkr. stort Hornkvæg, hvilke Genstande imidlertid for Størstedelen ikke er Øens egne Produkter, men er tilførte fra Fastlandet og derefter udklarerede fra Fanø. — Vareomsætningen beskæftigede i den udenrigske Skibsfart: for Indgaaende 194 Skibe med 2206 $\frac{3}{4}$ Klstrs. Bestuvning, for Udgaende 210 Skibe med 470 $\frac{1}{4}$ Klstr. Varer. I den indenrigske Fart indkom 10 og udgik ligeledes 10 Fartøjer med henholdsvis 104 og 86 Klstr. Gods. Øens

Handelsflaade er som bekendt meget betydelig og bestod ved forrige Aars Udgang af 166, tilsammen 6261 Klstr. drægtige Skibe og maalte Baade.“

Et lille Indblik i, hvordan Datids Økonomi praktiseredes indenfor Eterterne, faar man ved at høre, at engang i 1854 klager Assistenten og Rorsbetjentene i Nordby over, at der ikke findes Kakkellovn i deres Vagtlokale, og da det er dem uudholdelig stadig at skulle opholde sig i dette kolde Rum, har de besluttet sig til for egen Regning at leje en Kakkellovn og indkøbe det fornødne Brændsel dertil, hvilket Toldforvalteren indberetter, idet han bemærker, at det „især under nærværende Tidsomstændigheder forekommer mig at ville være ubilligt, at de af deres ringe Indkomster selv skulle afholde en Udgift, som Udøvelsen af deres Tjenestepligter medfører, saa har jeg anset det for min Pligt at indstille til det høje Ministerium om, at der til Leje af en Kakkellovn og det dertil behøvende Brændsel for dette Kontor maatte fremdeles aarligt blive bevilget et Beløb af 14 Rdl.“

Dette bevilges, men det viser sig, at de 14 Rdl. ikke er tilstrækkeligt til Brændsel, og Aaret efter bliver der søgt om, at der maa bevilges 42 Rdl. til baade Belysning og Varme, hvilket Beløb Overtoldinspektoratet finder noget højt ansat og beder Toldforvalteren om at søge sparet lidt paa denne Konto, hvilket han ikke formener er muligt og meddeler, at „da al Brændsel til Øens Forbrug skal tilføres fra Fastlandet, og Udgifterne ved Kørslen og til Fragt er de samme som hidtil, saavel som ogsaa Beboerne her stedse maa købe denne Artikel i dyre Domme, hvortil kommer, at Beboerne paa Fastlandet benytter sig meget af Lejligheden med Hensyn til Levering af Tørvene, eftersom det er almindeligt, at naar man køber 20 Læs Tørv, da er bemeldte Læs i den Grad smaa, at de opkøres her i 14 Læs, hvilke endog langt fra kan maale sig med ellers almindelige Læs, saa Priserne paa Brændsel stedse er betydeligt højere paa Fanø end paa de fleste Steder, og der ingen billigere Indkøb kan forventes, tillader jeg mig at bede Deres Højvelbaarenhed om, at der ingen Forandring sker med det Beløb, som er foreslaet, nemlig 42 Rdl.“

Under 6. Juli 1849 opgiver Toldforvalteren i Nordby en Del Oplysninger om de ved Fanø Toldsteder ansatte Personers økonomiske Forhold m. v. til Overtoldinspektør, Etatsraad Tetens, der mente, at Personalet kunde indskrænkes i Antal.

1. Toldfuldmægtig *Jeppe T. Feerup* er gammel, over 60 Aar; han er en brav og dygtig Mand, som samvittighedsfuldt opfylder sine Pligter. Hans Familie bestaar af Kone og 2 Børn. Sønnen*) er i Aar kommen paa Vejle Toldkammer som Skriverdreng, men *Feerup* maa tilfulde forsørge ham med Klæder og øvrige Fornødenheder. Som mig bekendt har han ved sin hidtidige strenge Økonomi slaaet sig igennem uden Gæld. I Tilfælde han skulde fratræde sin nu havende Stilling, har han ingen Reserver til paa anden Maade at erhverve sig Udkommet.

2. *Krydsbetjent P. C. Darum* er en meget dygtig og aktiv Mand paa sin Post. Han har Kone og 1 Barn samt en sygelig Søster at ernære. Hvorvidt han har Gæld, ved jeg ikke, men er det mig derimod bekendt, at Udkommet for ham er meget tryk-kende. For ham paa anden Maade at erhverve Udkommet bliver kun tilovers at søge Hyre til Søs.

3. *Krydsbetjent Hans Møller**)* er ligeledes en flink og ordentlig Mand til at passe sit Arbejde. Han har Kone og 4 Børn at forsørge. Om han har Gæld, ved jeg ikke, men han døjer meget med at hugge sig igennem. Paa anden Maade for ham at erhverve Udkommet er kun at tage fat paa Snedkerprofessionen igen, som han tidligere har lært, om han ellers endnu dertil maatte være skikket.

4. *Assistent C. W. Gronemann* er en duelig og aktiv Opsynsbetjent. Han er ugift, men har derimod sine gamle Forældre at forsørge. Hans tidligere Stilling har været ved Vinhandelen, hvorved han dog vanskeligt nu vil kunne finde Udkommet. Han har megen Gæld at afbetale paa, og til hans Forældre, der bor i Vejleegn, yder han 40 Rdl. aarlig.

*) C. T. Feerup, blev 25. Januar 1879 ansat som Toldforvalter i Grenaa, hvor han var, til han 24. Juli 1905 afgik med Pension. En Søn af C. T. F. er Købmand Carl Feerup i Esbjerg.

***) Født i Ribe 15. Januar 1806, først ansat i Nordby, derefter i Sønderho, Glückstad og tilbage til Sønderho, hvor han døde 28. Oktober 1884; Slægt i Vahl, *Efterkommere af Borgmester Christjern Nielsen i Varde*. XI Hæfte, S. 139.

5. *Rorskarl H. Mortensen* er en duelig og flink Mand paa den Post, han er. Hans Familie bestaar af Kone og 4 Børn. Han har nogen gammel Gæld at betale, som besværliggør ham Udkommet. Som Sømand vil han formentlig kunne erhverve et tarveligt Udkomme for sig og sine.

6. *Rorskarl J. H. Nielsen* er en særdeles flink og duelig Mand til at assistere ved de forefaldende Opsynsforretninger. Hans Familie indskrænker sig alene til en Kone. Tidligere har han ernæret sig af Fiskeri, men herved vil han næppe nu kunne finde Udkomme paa Grund af et svagt Bryst. Han har ingen Sorg for Udkommet, men er endogsaa den af det samtlige hervedværende Toldpersonale, der slaar sig bedst igennem.

7. *Rorsbetjent M. N. Kromann* er ligeledes en flink og duelig Mand paa sin Post. Hans Familie bestaar af Kone og 5 Børn. Ved sin tidligere Stilling ved Søfaget vil han som en rask og rørig Mand endnu kunne finde Udkommet. Han har en Del Gæld at afbetale paa sit Hus, han tidligere har købt, hvorved Udkommet bliver ham særdeles trykkende."

Ved samme Lejlighed oplyses, at Gagen for Assistent Feerup er 550 Rdl., Assistent Darum 400 Rdl., Assistent Møller 400 Rdl. og Assistent Gronemann 300 Rdl., for Rorsbetjentene 250 Rdl. aarlig.

Krydstoldvæsenet.

Begyndelsen til at udøve Toldkontrol ved vore Kyster overfor indgaaende Skibe skete, da der i 1761 stationeredes 2 „Kongebaade“ til at patrouillere omkring Sjælland, Fyn og omliggende Øer. Kongebaadernes Antal steg efterhaanden, og de blev stationerede, hvor man frygtede, at de værste Smuglerier fandt Sted.

Ved Plakat af 18. Marts 1776 anordnedes, hvad de Søfarende havde at iagttage overfor „Vore til Krydsning udsendte kongelige Fartøjer.“ Var Skibene „destineret til en kongelig dansk eller norsk Havn,“ skulde deres Skibsdokumenter paa Forlangende forevises for den kommanderende Officer. Skipperne skulde fremdeles under deres Haand tilstille benævnte Officer en over den hele Ladning i Følge medbringende Certepartier, Konnossementer og Fragtbreve, efter Pakker, Fustager og Mærker forfattet rigtig Fortegnelse, paa hvilken tillige skulde anfø-

res deres Skibsproviant, for saavidt samme bestaar i fremmede Varer, saasom Vine, Brændevin, Tobak, Kaffe o. desl.“

Officererne paa Krydsfartøjerne skulde saa enten ledsage Skibet til nærmeste Toldsted eller med det kgl. Toldsegl forsegle „hvor dem det eragter fornødent“.

Toldkrydserne skulde føre et Flag: „et til den Ende indrettet og fra alle andre forskelligt Flag, som skal være rødt med hvidt Kors i, splittet for Enden, og førende i en grøn Krans i Midten den Indskrift: Kongeligt Told-Flag“, da Krydsbetjentene, tværtimod Toldlovens Bydende, er bleven hindrede fra at komme om Bord paa vedkommende Skibe ved det, at Skipperne ikke har villet mindske Sejl eller brase op, idet de undskyldte sig med, at de ikke kendte Toldkrydserne.

Til at bevogte Indsejlingen gennem Knuddyb Syd for Fanø og Graadyb Nord for samme, hidsendtes i 1776 Jagten „Laxen“, ført af Premierløjtnant Fogh og med en Besætning af 4 Mand.

Efter at være ankommen til Fanø indberetter han til det kgl. Vestindiske og Guineiske Rente- og Toldkammer den 16. Juli, at han paa Grund af Modvind har maattet henligge i Graadyb fra den 6. til 10. Juli; derefter sejlede han om i Ribedyb, hvor han ved Krydsning flere Gange tog Bunden, saa han tilsidst maatte gaa til Ankers under Kjelsandet; han satte da Flag efter Lods og Assistance fra Sønderho.

Ingen derværende Folk havde imidlertid Lyst til at hjælpe „Kongebaaden“, som den kaldtes, den kom jo kun for at chikanere Skipperne; de saa helst, han strandede med det samme. Da Premierløjtnant Fogh saa, at ingen fra Sønderho gjorde Skridt til at komme ham til Hjælp, affyrede han et skarpt Skud; herover blev den Mand, han havde antaget som „Bekendtmænd“, men som havde vist grundigt Ukendskab til Farvandet, saa forskrækket, at han gik helt fra Samlingen.

Endelig kom der en Baad ud fra Sønderho indehavende den derboende Toldvisitør og et Par Mand, som denne kun ved Tvang og Trusler havde faaet til at følge sig.

Fogh bliver nu hjulpet denne Gang, men forstaar stadig ikke at manøvrere i de smalle Dyb, der omgiver Fanø, og er derfor i højeste Grad utilfreds med at skulle arbejde under saa vanskelige Omstændigheder; han anmoder om at blive forflyttet og begrunder sin Ansøgning med „at det store Storsejl og Bom er uskikket til dette Farvand, hvor der staar besynderlig

med vestlig Vind og umaadelig svær Sø, og naar jeg i svær Søgang skal rebe, er jeg trods al Forsigtighed i Fare for at miste Bommen; foruden dette er der ikke en Havn paa den hele Kyst, hvor Fartøjet i Efteraarsdagene kan ligge sikkert til Ankers."

Udbyttet af den forstærkede Kontrol i Farvandene er dog kun ringe. Fanøboerne, der i umindelige Tider med deres Baade havde besejlet Strækningen Varde-Altona og anløbet mellemliggende Pladser med deres Handelsvarer, Jydepotter, Tørv, Uld, Flæsk, Voks, Fisk og mange andre Landbrugsartikler sydpaa og tilbage med Kolonial, Korn, Grønsager, Frugt o. l., hvoraf Mesteparten helst skulde undgaa Toldvæsenets Kontrol, var anderledes kendt med de vanskelige Besejlingsforhold; de kunde gaa ud og ind ad Dybene og over Grundene, hvor „Laxen“ ikke kunde flyde paa Grund af sin Dybtgaaende, og havde derfor let ved at undgaa Kontrollen. De kunde heller ikke fatte, at der var noget slemt i at have Varer med om Bord, der ikke var paa „Sedlen“, de var jo kun bestemt til eget Brug. Vel fik Slægt og Venner paa Fanø og Fastlandet af og til deres Part deraf, og for højere staaende Personer, Embedsmænd, ja selv Toldere, havde Skipperne til Tider Kommissioner at udføre uden om „Sedlen“, men sligt havde været Tilfældet altid, det gik dengang blot mere aabenlyst til.

Premierløjtnant *Foghs* første Kup lod dog ikke vente længe paa sig; han opdager en Dag kort efter sin Ankomst, at der ligger en Baad ved Tjæreborg tilhørende Skipper Niels Madsen Frandsen af Sønderho. Han gaar om Bord i denne, og ved foretagen Undersøgelse finder han — 8 Karduser hollandsk Tobak! Skipperen tilstod, at det havde været hans Agt at bringe Tobakken i Land uden om Tolden, og han idømmes en Bøde foruden Tolden. For et saa ringe Parti kan Bøde og Told ikke have været ret stor, men Skipperen var dog ikke i Stand til at udrede det paagældende Beløb. Den i „Kongebaaden“ værende Lods paatog sig at kavtionere for Beløbet, der senere blev indbetalt til Tolder Goldt i Ribe. *Fogh* er imidlertid stolt af Udbyttet. Han indberetter Anholdelsen og bemærker, at der færer henved 100 Fartøjer mellem det faste Land og Øerne hver Dag, og naar ethvert af disse Fartøjer blot havde et saadant lidt Kvantum med, vilde det mellem Aar og Dag blive til en ret anelig Sum, der derved unddrages den kongelige Kasse.

Et Par Dage efter er Skipper Niels Hansen af Sønderho for

Indgaaende med en Ladning Stykgods og 300 Tagsten fra Amsterdam til Købmand Jens Rahr i Ribe. Da han erfarer, hvordan det er gaaet Niels Madsen Frandsen, opgiver han ærlig og redelig alt, hvad han har inde, ogsaa hans egne og Mandskabets private Smaating.

Jagten „Laxen“ viser sig stadig uskikket som Toldjagt, og den 29. Avgust afgaar den til Kjøbenhavn for ikke mere at vende tilbage til Fanø. Fogh og Mandskabet bliver tilbage, og der bliver nu lejet en Evert i Nordby til for 100 Sletdaler at besørge Tjenesten indtil 1. Januar 1777. Skipperen skulde følge med som „Bekendtmænd“. Besætningen bestod foruden af Fogh, af en Underofficer, en Konstabel og en Matros. De skulde alle have Kost om Bord, og Underofficeren desuden 1 Rdl. og det øvrige Mandskab 4 Mark egentlig i Hyre.

Et Kup blev gjort med denne Evert den 31. Avgust. Skipperne Gregers Pedersen og Peder Hansen kommer fra Altona med adskillige Varer til Købmænd i Viborg og Horsens; disse Varer, der skulde opløses i Hjerting, blev anholdt, da det viste sig, at der var Kontrabande om Bord. Varerne blev konfiskerede og solgt ved Avktion.

Disse fire Anholdelser var hele Resultatet af et Par Maaneders Kontrol — et magert Resultat, der langt fra stod i Forhold til Udgifterne derved, og i Betragtning af, at der daglig var henved 100 Fartøjer, der besejlede Farvandet.

Hen i November begynder Isen at lægge Hindringer i Vejen for Sejladsen, og Everten maa lægges op. Den 30. November afmønstres Mandskabet, der straks rejser til Kjøbenhavn for ikke mere at vende tilbage. Kontrollen opgives dog ikke. For 1777 ansættes Premierløjtnant Bagge til at besørge Opsynet ved Fanø med en Evert, der nu betegnes som „Skærbaad“. Han synes at gaa meget ivrigt til Værks. Engang finder han hos Skipper Niels Hansen Jessen af Sønderho, der fører en Smakke paa 13 Kom. Læster tilhørende Købmand Hans N. Ølgaard, Varde, til hvem han 20. Avgust indkommer med en Ladning Tømmer fra Norge til Hjerting, nogle Ubetydeligheder, der ikke er blevet angivet. Skipper Jessen føler sig forurettet og indgiver en Klage over Behandlingen, dat. 30. Avgust 1777, hvori han opgiver, hvorledes den skete Unøjagtighed er fremkommen og hævder, at han hverken den Gang eller nogen Sinde før agtede at svige det allermindste, da hans Fart og Fortjeneste

alene er ved 3 Rejser om Aaret for at bjerge Brødet, „det er nu tredje Gang, jeg er bleven attraperet af den her liggende Toldevert, saasnaart den har set, jeg og andre Norgesfarere komme ind. Og naar vi vilde sejle op til Toldstedet, har den ej vidst, hvad Ulykke den vilde tilvende mig og andre, da man endog har fundet for godt at befale os alle at ankre to Kabel-længder fra Lossepladsen, alene for at opholde os, hvorved vore Skibe mangen Gang er kommen paa Grunden, medens mange andre uhindret har faaet Lov at sejle forbi Toldstedet (d. e. Hjerting) til Janderup, Nordby og Sønderho.“

Den 20. Avgust er Færgebaaden undervejs fra Fastlandet med Klyne (Tørv) til Nordby. Klyne var altid blevet betragtet som et godt Skjulested for Smuglergods, og saadanne Ladninger havde Toldvæsenet derfor særlig sin Opmærksomhed hendsledt paa. Færgebaaden maatte derfor ogsaa finde sig i at blive undersøgt, og da den netop til alt Uheld den Dag havde 6 Ottinger Smør til Købmand og Kroejer Niels Jacobsen og Præsten i Nordby om Bord, blev dette konfiskeret, da det ikke var paa Toldsedlen. Smørret blev dog senere frigivet.

Undersøgelserne synes heller ikke at være fri for Chikanerier fra Toldvæsenets Side, thi da Skipper Jens Sørensen af Nordby den 9. September er sejlklar at gaa til Holsten efter Hør til Købmand Hans N. Ølgaard, Varde, har han medtaget 5 tørrede Hestehuder til at dække Lasten med. At Hestehuderne virkelig skulde anvendes i dette Øjemed, vilde Toldvæsenet ikke tro paa; det beslaglagde Huderne, men Skipperen forsvarede sig saa godt, at Huderne senere efter højere Ordre frigaves.

Jens Nielsen Mandø af Sønderho har ikke forstaaet at klare for sig, da han kom ind med en Ladning Gods til Hjerting. Hos ham fandtes adskilligt, der hverken var paa „Sedlen“ og heller ikke blev angivet. Der blev beslaglagt Varer for 100 Rdl., og i Told og Bøder maatte han give 47 Rdl. Kur., en stor Sum den Gang.

Told Everten, der dette Aar var lejet til Opsyn, hed „Mette Helene“, 4 Kom. Læster stor, og Ejeren Hans Hansen Ellens var dens Fører. Han fik i Hyre for sig og medhavende Folk 49 Rdl. maanedlig. Forinden han om Foraaret var stukken i Søn, havde han, om sit Skibs Brug som Toldkrydser, oprettet en Kontrakt med Stiftamtmand Levetzau af følgende Indhold:

Jeg *Theodor von Levetzau*, hans kgl. Maj.s til Danmark og Norge pp. Stiftsbefalingsmand i Ribe Stift og Amtmand i Riberhus Amt, har til allerhøjest bemt. hans Maj.s Tjeneste paa det Vestindisk-guineisk Rente- og General Told-Kammers Vegne befragtet Skipper Hans Hansen Ellens af Fanø, med sin førende Evert, „Mette Helene“ kaldet, drægtig 4 Kommerce-Læster, og det paa efterskrevne Konditioner. — Bemt. Skipper paatager sig med sit Fartøj, som maa være vel digtet og med al behøvende staaende og løbende Gods paa egen Bekostning forsynet, samt bemanded med 3 gode befarne Matroser og 1 Dreng, at begive sig i Indløbet ved Ribe, og dér nærmere Ordre og Foranstaltning afvente. — Saasnart Fartøjet dér er blevet armeret og endvidere bemanded med det fra Sø-Etaten afgivende Mandskab, nemlig 1 helbefarne Konstabel, 3 helbefarne Matroser og 1 Opløber samt den medfølgende kgl. Kvartermester, har antaget Kommando, begiver Skipperen sig med første føjelige Vind derpaa i Søen under Kysterne, og ellers forandrer Kursen saa ofte og hvorhen, den kgl. Kvartermester efter sin ihændehavende Instruktion finder det fornødent under Landene og Øerne at krydse og rekognocere Toldvæsenet angaaende. — Saalænge Fartøjet ligger til Ankers, befatter Kvartermesteren sig ikke med nogen Kommando i Skibet, uden for saavidt det ham fra Holmen af medgivne Mandskab betræffer. Derimod har Skipperen at gaa under Sejl og igen til Ankers, naar Kvartermesteren det forlanger. Ved Krydsningen har Kvartermesteren alene Kommando, og altsaa maa hans Ordre i Henseende til Kursens Sætning og Sejlføring opfyldes. Ligesaa om der skal gøres Jagt efter nogen, da forcerer Kvartermesteren Sejl efter sin Skønsomhed. Kvartermesteren kommanderer, om det skulde gøres nødigt at fyre med eller uden Skarp efter Sejlere, og forretter selv Inkquisitionen paa de antræffende Skibe, samt ønsker Skippernes Toldsedler med videre Rigtighed til Eftersyn og ellers fornødent Foranstaltning. I øvrigt bliver Kahytten til fælles Brug og Afbetjening, saavel for den kgl. Kvartermester og den til Assistance i Toldvæsenet medfølgende Toldbetjent, som for Skipperen. Men det øvrige i hans Maj.s Sold staaende Mandskab indtager Rummet under Dækket for sig og deres Køjer samt videre medhavende Tøj. — For den Tid dette Fartøj paa denne Maade til hans Maj.s Tjeneste behøves, nyder Skipperen maanedlig 49 Rdl., imod at han sig og egne Folk selv forsyner med Kost og Hyre, men den kgl. Kvartermester og de øvrige medgivne Folk samt Toldbetjenten solareres og underholdes for hans Maj.s egen Regning. Og skal Skipperen og hans Folk, ligesaavel som benævnte i hans Maj.s Tjeneste staaende Mandskab i fornødent Tilfælde være behjælpelig saaledes, som Omstændighederne det udkræver, og den kgl. Kvartermester det til hans Maj.s Tjeneste finder fornødent. — Forbemt. akkorderede Fragt, der betaales maanedlig og efterhaanden, som den er fortjent, og Skipperen den rekvirerer, tager sin Begyndelse fra den Tid, Skipperen med Attest fra Tolderen i Ribe bevisliggør, med Fartøjet til det agtende Brug at være ankommen i Indløbet ved Ribe og vedvarer, saalænge Fartøjet til Krydsningen dette Aar bruges. — Skipperen passerer overalt, saalænge han er paa dette Tog, fri for Last- og Havnepenge med videre Toldklarering og andre derved forefaldende Omkostninger, men Lodspengene og andre saadanne Udgifter udreder Skipperen selv.

Og hvad sig imidlertid Søskade og andre Vanheld angaar, da løber Skipperen selv saadan Hasard og Risiko uden noget derfor paa hans Maj's Vegne ham at godtgøre.

Ribe, den 1. April 1777.

Levetzau.

Med dette Fartøj besørger nu Opsynet, og vistnok baade i Graadyb og Knuddyb, til i 1781, da der købes et Fartøj af Krojer Niels Jacobsen i Nordby for 50 Rdl. til Brug for Krydsning og med Station i Graadyb. Det skal føres af Strandinspektør Stockmarr,*) der faar Bopæl i Hjerting.

Premierløjtnant *Dines Christian Bagge* afløste den uheldige Premierløjtnant *Fogh*. Bagge blev siden Overlods og Indrulleringschef i Vesterjydske Distrikt ved Siden af sin senere Stilling som Tolder i Hjerting, hvor han levede til sin Død 27. Marts 1831. Han opnaaede den høje Alder af 85 Aar. Han ligger begravet paa Guldager Kirkegaard. En Datter af ham blev gift med den senere saa bekendte Konsul og Købmand *Espen Mathiasen* i Hjerting.

Saalænge Tolderne paa Fanø ikke havde nogen Assistance af de i Farvandene og Indløbene krydsende Toldfartøjer, havde Skipperne let Spil med deres Smuglerier. Den udvidede Kontrol med Anholdelse af hvert ind- og udgaaende Fartøj, der paa det nøjeste blev undersøgt — inkvireret som det hed i Toldsproget — besværliggjorde Smugleriet. Skipperne benyttede derfor enhver Lejlighed til under alle mulige Paaskud at undgaa Eftersynet: Modstrøm, Modvind, Mangel af Kikkert om Bord, saa de af den Grund ikke havde observeret Krydseren, o. m. a. Undskyldninger, samtidig med, at de, naar Lejlighed gaves, smaa-drillede Krydserne paa mange Maader. Her skal anføres et Par Klager fra Krydstoldvæsenet over manglende „Respekt for Flaget“.**)

En Dag i September 1785, da Strandinspektør *Stockmarr* krydser i Graadyb, blev han en indgaaende Sejler var; den syntes ikke at ville brase op, efter at der var givet ham Signal ved Hejsning af Toldflaget til Tegn paa, at han skulde standse,

*) *Hans Adam Stockmarr* blev 1. August 1778 ansat til Prøve paa 3 Aar som *Strandinspektør* for Distriktet Syd for Hjerting til Ballum med Fanø og de mellemliggende Øer.

**) Fynskjysk Toldkontors Journal 1785, Rigsarkivet.

for at Tolderne kunde komme om Bord og foretage Eftersyn, men den fortsatte sin Kurs.

Herom indberetter *Stockmarr*:

„Vi vinkede med vore Hatte, som er et almindeligt Tegn imellem Sø-mænd, at man da vil tale med hverandre; men dette kunde ikke hjælpe. Jeg lod da straks sætte Aarer om Bord, satte alle mulige Sejl til og gjorde mit Bedste for at indhente ham; efter en halv Times Forløb mærkede han, at jeg avancerede stærkt ind paa ham, og at det blev nok forgæves længere at chikanere mig; derpaa holdt han af og kom mig i Møde, hvor jeg da erfarede, at det var Skipper Svend Pedersen af Fanø med en liden Evert. Jeg gjorde ham følgende Spørgsmaal, nemlig:

1. Hvorfor han ej vilde bie, da han saa det kongelige Toldflag? — Hertil svarede han intet.
2. Hvor han da kom fra? — Fra Sønden, svarede han.
3. Hvor han da havde været sidst? — Det kunde han ikke huske (et impertinent Svar).
4. Om han da havde nogen Toldseddel? — Dertil svarede han Nej.
5. Om han havde noget inde? — Han svarede Nej.
6. Hvor han nu agtede sig hen? — For det første i Fanø Havn.

Jeg inkvirerede ham og befandt, at han var ledig.

Naar man nu betragter denne Skippers Opførsel, var den jo drillende og chikanerende i højeste Grad, ikke at tale om hans vigtigste Forseelse, idet han ikke, før han var nødt dertil, vilde respektere det kongelige Toldflag. For Følgerne at forekomme, vil jeg underdanigst bede, at det høje Kammer naadigst med en liden Mulkt vilde mulkttere denne Skipper, og hvorfor jeg underdanigst fordrister mig at nævne en *liden Mulkt*, er, at Skipperens Vilkaar er kun maadelige, og ikke med det bedste; men skal samme derimod gaa rent ustraffet af, vil Følgerne blive, at andre tager Eksempel heraf, hvorved Krydningen ikke alene vil blive besværlig, men en Del unyttig, naar de Sejlende mærker, at saadant kan gaa godt...

Svend Petersen bliver idømt en Bøde af 5 Rdl., som han ikke ser Udveje til at faa betalt og indgiver derfor nedennævnte Ansøgning om Befrielse for Bøden:

Underdanigst Promemorie.

Jeg fattige Mand maa med Bedrøvelse erfare, at jeg uskyldige er af de højbydende Herrer paalagt en Mulkt af 5 Rdl. til Kammerets Fattig-Bøsse, fordi jeg efter Strandinspektør Stockmarrs Angivelse til det høje Kammer den 12. forrige Maaned skulde have undsejlet ham og ikke vilde adlyde ham eller mindske mine Sejl for at lade ham komme om Bord for at inkvirere med videre. — Naadige højbydende Herrer! jeg kom som ovenmeldt den 12. indsejlende ad Graadyb med min liden Baad, drægtig $\frac{1}{2}$ Læst; da jeg nu var indkommen, sejlede jeg langs Fanø Sø-Jord: Jeg kan ikke nægte, jeg jo saa Inspektøren ankomme, men langt fra ikke tænkte, at han vilde om Bord

til mig. Imidlertid gav jeg nøje Agt paa ham, og jeg blev var, at en af hans Folk vinkede med Hatten, hvorpaa jeg straks sejlede for Vinden nær til ham, at han kunde komme om Bord og inkvirere overalt i Baaden. Naadige Herrer! alt, hvad i denne Begivenhed er sket, er af pure Enfoldighed. Jeg ved og ikke at have givet nogen tvetydige eller ubeføjede Svar til ham, havde heller ingen Føje dertil, efterdi jeg kom fra Ejlandene ret sønden for, hvor jeg solgte min Ladning Tørv og for saa ledig hjem, uden at have ringeste til Angivelse; altsaa bønfalder jeg i dybeste Underdanighed at højbydende Herrer i Naade ville hense til mine armlige Omstændigheder, og af den Magt Gud og Kongen har lagt paa Dem, forhjælper mig at forskaanes for den Mulkt, jeg er paalagt. Jeg er alle Tider villig til tillige med min Medfarende at aflægge Lovens Ed paa, at ingen tvetydige, langt mindre anstødelige Ord, er talt af os, og saasnart vi mærkede, at han vilde om Bord, sejlede vi imod ham for at forkorte Vejen. Dette er den rene Sandhed.

Fanø, den 7. Oktober 1785.

Svend Pedersen.

Han faar efter dette Bøden nedsat til 1 Rdl., som han vel nok faar betalt.

Krydsbetjent Nielsen tilskriver den 5. Juni 1825 Toldinspektør Bøgh i Ribe, at 4 Baade Søndagen den 29. Maj passerede inden om Fanø. Den første var en ledig Baad fra Rømø; de tre andre var Skipper Jens J. Engers, Mathias H. Jessen og Hans Jessen Tømmermand, alle af Nordby. Krydsbetjenten beder om disse maa faa en Mulkt. Kaptajn og Toldkontrollør Winckler skriver angaaende denne Sag den 11. Juni til Toldinspektør Bøgh, Ribe, at han har foreholdt Jens Engers Sagen; denne paastod, at det var umuligt at se, det var Toldkrydseren eller kende Toldflaget; Svaret fra de andre er noget lignende. Winckler gaar derefter i Forbøn for dem. Den 29. Juni 1825 skriver Bøgh til General Toldkammeret. Han skriver bl. a., at han ikke forstaa Kaptajn Wincklers Grund til Undskyldning for Baadførere; — men han mener, at Krydsbaaden gaar for dybt, er for stor, Sejlene for daarlige; søger om nyt Flag o. s. v. (dette bevilges). Den 20. December 1825 skriver Kaptajn Winckler til Stiftamtmand, Kammerherre Castenskjold i Ribe, hos hvem han paany gaar i Forbøn for de ovennævnte tre Skippere.

Stiftamtmanden skriver derefter til General Toldkammeret: „at endskønt der efter det af Kaptajn Winckler erklærede, synes at være en Del til Undskyldning for de paagældende, saa kan jeg dog ikke fravige den tidligere ytrede Formening, at Krydsbaaden saa meget som muligt maa fremhæves i de den

tilkommende Rettigheder for at kunde virke efter sin Bestemmelse, og at jeg desaarsag ikke kan raade til nogen Skaansel mod de Skippere, der *ikke respekterer Flaget*."

Amtmand Castenskjold skriver desuden den 19. November 1825 til General Toldkammeret og foreslaar at lade Kaptajn Winckler indsende en Erklæring (da han er Sømand og tillige kendt med det lokale), hvorved Fanø Krydsvæsen kunde blive sat paa en saadan Fod, at Skipperne bliver saavidt muligt betagne Lejlighed til at eludere Bemandingerne, og Officianterne tillige bliver satte i Stand til med mere Kraft at udføre de dem paahvilende Forretninger.

Et ikke sjældent benyttet Fif for at opnaa et heldigt Smugleri var det at sætte Skibet paa Grund paa et Tidspunkt, da Toldkrydseren ikke var lige i Nærheden, og „for at redde Skib og Ladning“, som det saa hedder i Søforklaringen, havde Skipperen været nødt til at losse noget af Ladningen over i Jollen for at lette paa Skibet og faa det af Grunden. Jollen tog saa en anden Kurs end selve Skibet, der pligtskyldigst lagde bi for Toldeftersynet, og gik op i en af Aamundingerne, hvor Smuglergodset blev bragt i Land.

Krydsfartøjerne blev hvert Aar, naar de om Efteraaret lagdes op for Vinteren, grundigt efterset med Maling og Tjære og Inventariet undersøgt og vurderet. I Vinteren 1797 opgiver Tolder *Jens J. Sonnichsen*, Sønderho, at der til det derværende Krydsfartøj „behøves af ny 1 Vimpel, 1 Klodstage samt 1 Baadshage. Det behøvende Tjære, Beg, Værk og Maling anses at ville koste omtrent 9 Rdl. Kur. Ved Kontoret er: 1 kgl. Toldskilt, 1 Toldflag, 1 Brædt, 1 Kornmaaletønde og do. Skæppe, 1 Jern = 4 Lispunds Vægt og 1 kgl. Toldstempel, hvilket Stempel har været her ved Toldkontoret fra min Ansættelse ved Aarets Begyndelse 1792 og ej af andre bliver brugt uden af mig til Told- og Passersedler samt til Attester at stemple saavel som Fartøjer, Forsendingsgoods og Breve at forsegle, hvoraf det her efterstaaende Segl er et Aftryk, og endelig er her til Brug anskaffet: Behøvende Maalestok og Brændjern til at maale og brænde Fartøjer med, som til Kommercelæster bliver ansatte..." En grundig Besigtelse af Krydsbaaden i 1796 skal her anføres:

Besigtelse af den kgl. Krydsbaad i Sønderho 1792.*)

Anno 1792, den 15. Februar, blev efter Begæring af Velædle Hr. Told- og Konsumtions Kasserer Guldborg i Ribe, ved underskrevne Fuldmægtig Jens Jensen Sonnichsen paa Sønderho, foretaget Besigtelse over den her paa Sønderho beliggende kgl. Krydsbaad, dens Inventar og tilhørende Redskab. — Til hvilken Forretning blev antaget 2 Skippere, nemlig: Jens Mathisen Kromann og Hans Jensen Møller, begge boende her paa Sønderho, der af bemt. Fuldmægtig blev tilholdt saaledes at efterse og angive Baaden og befindende Redskabers Tilstand, hvilken Besigtelse de, om forlanges, med Ed vil bekræfte.

Og befandtes der da som følger:

1. Baaden:

Er allerede til Alders og behøver at blive forsynet med Søm ved Stævnene og i Kølgangen. — Behøver og at eftergaaes i Naatterne uden om, saavel som inden i paa Hytten og Pligten med Værk og Beg.

Den øverste Gang, som er forstødt, skal forsynes med Spundse og Søm.

Begge Kahytsdørene med Beslag samt Pligtslugen er gode; men Agterlugen paa Hytten er istykker og maa gøres af ny. Indvendig under Garneringen findes dette at være næsten fyldt med Sand, saa Garneringen maa optages for at udrydde det. Og dernæst at tjæres og forsees, hvortil behøves en Del Søm og Tjære.

Malingen oven om er afgaaet og har en slet Anseelse. Det behøver og at blive fornyet.

2 Løjbomme, 5 Ryster, 1 Mast, 1 Pumpe og 1 Bugsprydbojl, samt Ederer paa Bagstavnen, altsammen Jern, ere gode.

2. Træ Redskaber:

Masten med Beslag, Bugspryd og Gaffel samt Gik med dito ere gode, men Stroppen paa Gikken til Storskøden er istykker og behøver en ny derfor, 2 Aarer, 1 Flagstang, 1 Hage med Stok ere gode, men 2 Stager ere istykker og maa ny derfor i Stedet.

Pumpen endnu tjenlig, men ej længe, da den er slidt oven i.

Pumpestangen og dito Spand ere maadelige og maa forsees.

Og da een Pumpestang og Spand er forlidet, behøves der et Sæt ny dertil.

*) Meddelt mig af Toldkontrollør S. Sonnichsen, Kolding.

Pumpehagen og en dito Rende til een Side ere gode. Men mangler en Rende til den anden Side.

Ror med Rorpenen med sit Beslag ere gode, undtagen 1 liden Stykke Træ oven til paa Roret, som er afstødt og maa et nyt Stykke paa igen.

1 Gitter er god.

3. Ankere og Tovværk:

2 Ankere, den ene er ny, den anden er halvslidt, gode.

Men begge Ankerstokke er istykker, og maa ny anskaffes derpaa isteden.

1 Anker-Tov er ny. 1 dito er mere end halvslidt.

1 Stag og 2 Spænd Vanter med sine Jyfferter befundne som halvslidt.

Men Falrebene ere dels i Stykker og forsplidset, at de ej længere kan bruges, men af ny maa tilskaffes.

Løberen til Stagfokken er ganske istykker og maa 6 Favne ny der isteden.

Sejlfallen, Fokkefallen og Storskøden er ganske ny.

Fokkeskøden er næsten opslidt.

Klyverudhaler er halvslidt.

Dørken er næsten opslidt.

Der mangler 1 Klyverfal og Klyverskøder. Flaglinen er istykker, maa og fornyes.

6 Stk. Blokke ere gode. Men Skiver og Nagler dertil maa forbedres.

4. Sejle:

Storsejlet findes med mange Huller paa, samt hist og her tynd og forslidt.

Fokken er lidet bedre, dog ogsaa med Huller paa og meget forslidt, saa der vil 8 Alen Lærred til begge Sejle at sætte istand, om de skal kunne medgaa 1 Aars Tid.

Storklyveren er saa god som ny.

Den mindre dito er halvslidt.

Et kgl. Flag er godt.

En Vimpel er der et Hul paa, som med lidet kan istandgøres.

Et Kompas findes endnu god.

Og i Behold er der 2 Pd. Tjære.

Nok findes det, at ingen Trækline er til Baaden og be-

høves derfor en 12 eller 15 Garns Line til den af 20 Favns lang til Trækken og Forhalen i paakommende Tilfælde — samt mangler nogle Klyverhysing at binde Anker og Tove og Blokke ind med, item 1 Pøs, 1 Løjvagen og 1 Dvæl.

Da saavidt er passeret, blev de 2 Skipperer tilspurgt, hvad den Reparation og fuldkomne Istandsættelse kunde koste; hvorpaa de begge svarede: At de mente, det kunde istandsættes ialt for den Sum 18 Rdl. efter medfulgte Beregning.

Sønderho Told- og Ekspeditionens Kontor ut supra.

J. J. Sonnichsen,
Fuldmægtig.

At denne vor Forklaring er saaledes rigtig, det erbyder vi edelig at bekræfte naar forlanges.

Jens Mathisen Kromann.   Hans Jensen Møller.

Beregning

af os underskrevne over den Reparation, som vi anser, der behøves paa den kgl. Krydsbaad og dens Inventar her paa Sønderho, som følger:

Til Søm	2 Rdl.	
Tjære, Værk og Beg	2	32 Sk.
Arbejdsløn	3	48 "
Malingen	1	32 "
2 Ankerstokke med Arbejdsløn	1	"
2 Hagestokke		32 "
1 nyt Sæt Pumpetøj		48 "
Tovværk til en Klyverfok og dito Skøder, en Flagline, en Trækline, Falrebene og noget Hyssing	4	"
8 Alen Lærred til Sejlene med Arbejdsløn	2	32 "
1 Pøs, 1 Løjvagen og 1 Dvæl		64 "

Summa 18 Rdl. 00 Sk.

Sønderho, den 15. Februar 1792.

Jens Mathisen Kromann.   Hans Jensen Møller.

Efter at den nødvendige Reparation er udført, viser det sig, at denne ikke er overstegen Beregningerne med ret meget, kun godt 2 Rdl.

I 1835 byggedes i Sønderho et nyt Krydsfartøj af Skibsbygmester Søren J. Sonnichsen. Det kostede 444 Rdl. med 1 Anker og 1 Tov og fik Station i Knuddyb. Aaret efter hedder det ved Besigtelse af dette Fartøj, at „det er bygget af Egetømmer og af kravel Bygning, er bekendt som en god Sejler, gaar ikke over 2 Fod dybt og er forsynet med forsvarligt Sværd.“

Af Fanø Toldsteds Protokoller fremgaar det, at der idelig og altid er Reparationer paa den i Graadyb stationerede Krydser og Fornyelser af dens staaende og løbende Gods, hvilket Toldinspektøren anker over hver Gang, naar Reparationer forlanges udført af Skipperen. Dette er maaske Grunden til, at da Krydseren ikke længere kan gøre Tjeneste, i Stedet for at bygge en ny, lejer Toldvæsenet 2 Baade af Konsul E. Mathiasen i Hjerding i 1836, nemlig for 10 Aar til Brug som Krydsbaade i Graadyb: „2 Dæksbaade med Kabels og Folkerum, hvilket sidste skal være indrettet med 2 forsvarlige Køjer, Kabys og fornødent Proviantrum, og om forlanges forsynes med en passende Jernkakkellovn i Folkerummet mod en aarlig Lejeafgift af 200 Rdl., og mod at overtage den gamle ved Nordby stationerede Krydser for 80 Rdl.

Den ene skal være „2½ Fod dybtgaaende og ikke dybere, bygget forsvarlig af Egetræ, Klinkbygning, og maa være en forsvarlig Sejler, at ikke derover fra Krydsvæsenets Side kan fremføres Klage, men ikke tjenlig uden mellem Hjerding og Fanø samt opad mod Roborghus, da en mindre, letgaaende er nødvendig til Farvandet mellem Sønderho og Ribe.“ Ved Afleveringen af dette Fartøj udtalte Synsmændene, „at Fartøjet af os anses som bekvemt til at omsejle Skallingen og Fanø.“ Der skal med Fartøjerne til hver medfølge en Følgebaad af de saakaldte norske Pramme. Mathiasen skal tillige levere „en Robaad, der af én Mand kan udros med det nødvendige Toldpersonale til de paa Hjerding Red liggende Skibe.“

I Kronens Skøde af 1741 over Fanø blev det Beboerne paa lagt at skulle befordre den kgl. Toldvisitør, dels mellem Nordby og Sønderho og dels ud til ankommende Skibe samt at stille 2 Rorskarle til Brug for Toldkrydseren, hvilken Forpligtelse 1824 ændredes til for Nordbys Vedkommende, at der i Stedet skulde ydes 96 Rdl. aarlig til en Rorsbetjents Løn, hvilket Beløb senere medgik til den i Graadyb stationerede Krydsbaad. Denne Forpligtelse søgte Nordby Sogneforstanderskab ved Skri-

velse af 10. Juli 1852 til Indenrigsministeriet om at maatte slippe for, idet man henviste til, at Baaden ikke alene vogtede Indsejlingen til Nordby Havn, men ogsaa til Varde, Hjerting, Roborg og Ribe og andre Steder paa Fastlandet. „Vel har Nordby fra Naturens Haand og ved Kunstens Medarbejde en fortrinlig Havn, men adskillige Steder paa Fastlandet her i Nærheden synes at have taget et Opsving, der lover sig meget af Fremtiden, saa Beboerne i Nordby burde ikke alene vedblive at lønne en Mand om Bord paa den Krydsbaad, der væsentlig har Station for andre Lade- og Lossepladser. Dertil tør den aarlige Udgift ikke regnes for en Ubetydelighed, ligesom det vistnok med Føje kan antages, at den ikke staar i Forhold til, hvad den i sin første Begyndelse var tilsigtet at blive . . . Ikke Stedets nuværende Beskaffenhed bør komme i Betragtning, men kun hvad den var i 1741“ hedder det i Ansøgningen, hvori man andrager om Fritagelse for nævnte Ydelse.

Enten er Andragendet ikke blevet besvaret eller ogsaa afslaaet, thi i 1857 gentages det, men bliver da afslaaet, og denne Ydelse vedblev at eksistere, saalænge Krydstoldvæsenet opretholdtes i Graadyb.

Krydstoldvæsenets Personale.

I 1849 søgte *Mads Nielsen Kromann* (min Bedstefar) om Ansættelse ved Krydstoldvæsenet i Sønderho. Med hans Ansøgning derom giver Toldforvalteren i Nordby ham det Skudsmaal, at han er „en særdeles duelig, ordentlig og velskikket Mand til denne Post, og kan jeg anbefale ham paa det bedste. Han har tidligere — fra 1836—1848 — staaet i Krydstoldvæsenets Tjeneste. Paa 3die Aar som Rorsbetjent her ved Toldstedet; senere i samme Egenskab paa et Krydsfartøj under Kapitajn Donner, hvor han fungerede som Skipper i 3 Aar indtil sidste Foraar, da Urolighederne udbrød, og han forlod denne Stilling. Efter sin Ankomst hertil blev han straks taget i Tjeneste ved den her saakaldte Flotille, i hvilken Stilling han fremdeles ogsaa i Aar er, men faar sin Demission derfra i Morgen. Kommandør Ellbricht*) giver ham i alle Henseender det bedste Vidnesbyrd.“ Paa denne udmærkede Anbefaling faar han

*) Carl Ludvig Ellbrecht, født 1796, K. af D., Dbm., Chef for Kanonbaadseskadrillen ved Fanø 1848—50, død 27. Marts 1869 i Kjøbenhavn.

Stillingen, og den 2. Oktober s. A. indsender han sin Troskabsed, der lyder saaledes:

Eftersom hans kgl. Majestæt til Danmark o. s. v., min allernaadigste Herre og Konge har allernaadigst antaget og bestilt mig *Mads Nielsen Kromann* til at være hans kgl. Majestæts Tjener og Krydstoldbetjent i Sønderho, saa lover og tilsiger jeg hermed — som jeg dog desforuden skyldig og pligtig er — at være hans kgl. Maj., som min rette Arvekonige og Herre, huld og tro, hans kgl. Maj.s Gavn og Bedste med højeste Flid at befordre, des Skade og Fordærv af yderste Formue hindre og afværge; i Synderlighed med al Kraft og Formue derhen mine Tanker og Idrætter dirigere, at hans kgl. Maj.s Absolutom Dominium, Suværnitet og Arverettighed over hans kgl. Maj.s retmæssige Arve-Sukcessorer fortsat og forplantet vorder; hvorpaa jeg og vil skyldig og forpligtet være at vove Liv, Gods og Blod. Jeg vil ikke tilstede eller samtykke, at nogen, i hvem det og være maa, noget præjudicerligt i nogen Maade derimod, enten hemmelig eller aabenbar, foretager eller handler; men saafremt noget saadant imod Forhaabning skulde ske og til mit Videnskab komme, mig ikke alene uden nogen Afsky derimod at opponere, men endog uden Ophold hans kgl. Maj. det samme allerunderdanigst tilkendegive. Jeg vil aldrig aabenbare, hvad mig betroes eller hemmelig bør at holdes. Efter min Bestalling, Instruktion, saavel som andre hans kgl. Maj.s Forordninger, samt mig vedkommende Ordre og Befalinger, som enten allerede givne ere eller herefter givne vorder, vil jeg mig fuldkommen rette og ellers i alle mine Aktioner saaledes forholde, som det en ærlig, tro og lydlig hans kgl. Maj.s Tjener og Krydstoldbetjent vel egner og anstaar.

Saa sandt hjælpe mig Gud og hans hellige Ord."

M. N. Kromann.

I den Kromann af Toldforvalteren givne anbefaling findes anført, at han i 1848 forlod Stillingen hos Donner, der var Chef for Krydstoldvæsenet paa Jyllands og Hertugdømmernes Kyster,*) men som i 1848 gik over til Oprørerne. Grunden til at han forlod denne Stilling, var den, at Kromann ikke vilde følge Donner, der som Forrædder havde bemægtiget sig alle Krydsfartøjerne, da Oprøret brød ud; men om Kromanns djærve og fædrelandssindede Optræden ved denne Lejlighed skal fortæles under Omtale af Krigen 1848—50. Kromann, der i omtrent 25 Aar derefter førte Toldkrydseren, døde 1880, 70 Aar gammel,

*) Kaptajnløjtnant Joh. Otto Donner, født 27. Oktober 1808, R. af D., 2. August 1852 udslettet af Fortegnelsen over Ridderne og som en særlig ondtarted Oprører udelukket fra Amnesti efter Oprøret.

S. J. Sonnichsen.

Th. S. Hansen.

Th. N. Thækker.

var dekoreret med Erindringsmedaillen og oppebar efter sin Afsked en lille aarlig Pension.

Af Krydstoldbetjente, der har været ansat i Sønderho, kan nævnes *Søren Jessen Sonnichsen* (død 7. Marts 1868, 60 Aar). Blev siden Skibsbygmester.

Hans Thomsen Meinertz (død 15. December 1852 paa Føhr, 42 Aar). Ved sin Død var han Fører paa den derværende Krydsbaad direkte under Løjtnant *Hammers* Kommando. I 3 Aars Krigen udmærkede han sig flere Gange ved Forsvaret af Vesterhavsoerne og blev derfor benaadet med Dannebrogsmændenes Hæderstegn.

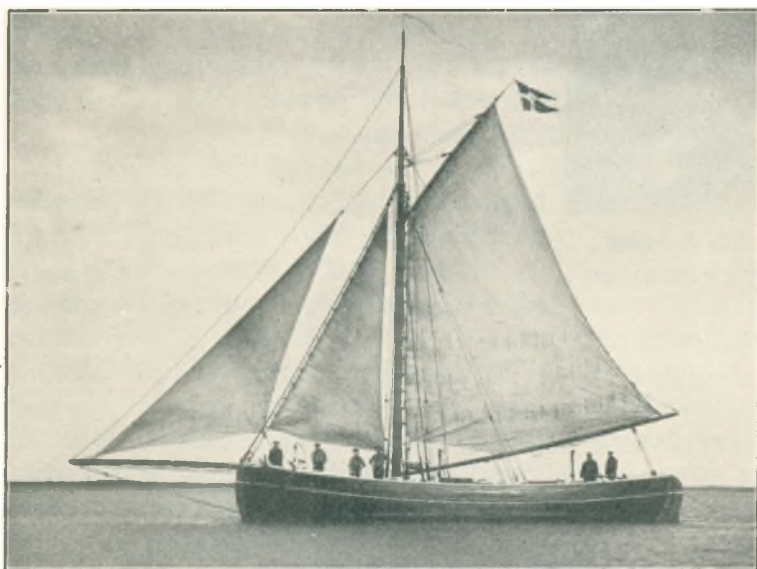
Thomas Nielsen Thækker blev ansat som Krydstoldassistent lige efter Krigen 1864. Han var med som frivillig Lods i Slaget ved Helgoland den 9. Maj 1864 og var under hele Kampen paa „*Niels Juul*“s Kommandobro ved Kommandør *Suensens* Side. Som Belønning herfor fik han nævnte Stilling ved Krydstoldvæsenet og blev endvidere hædret med Dannebrogskorset. Han indehavde Stillingen til sin Død den 6. December 1878, 62 Aar gl.

Efter ham blev *Jacob Henningsen Kall* ansat som Krydstoldassistent til 4. September 1884. *Kall* var fra Rømø (født 1818). Havde tidligere været ansat i Køge Bugt. Han var dekoreret med Dannebrogskorset. Død i Esbjerg, hvor han henlevede sine sidste Aar.

Thomas S. Hansen indehavde Stillingen i 1888. Han gik Aaret efter over i Koffardifarten som Fører af Jernbark „*Kilena*“ af Sønderho (død 3. Juni 1928, 78 Aar).

I Aarene derefter var der i Sønderho forskellige Krydstoldbetjente hvert Aar, indtil Krydstoldvæsenet i 1899 ophævedes.

Af dem var der ingen fra Fanø; alle de her nævnte, undtagen Kall, var født i Sønderho. Det har ikke været mig muligt at faa

Den sidste ved Nordby stationerede Toldkrydser.

Listen over de overordnede ved Krydstoldvæsenet paa Fanø komplet.

Af de ved Krydstoldvæsenet i Nordby ansatte Personer kan nævnes: *Casper Holm*. Han var født i Bragenæs i Norge 1783. Fik Ansættelse som Krydsbetjent i Nordby omkring 1822 og var vekselvis ansat dér, i Sønderho og i Aalborg. Han døde sidst nævnte Sted 1835. Hans Hustru Marie Birgitte Mariane, f. Mørch, døde i Nordby 23. Marts 1870. *Casper Holm* er Stamfader til den kendte Slægt *Holm* i Nordby.

Johan F. Tofte, der blev ansat 24. April 1832, kom siden til Roskilde og Samsø. Døde sidstnævnte Sted 1880, 73 Aar, som Toldforvalter og Justitsraad.

Gregers Peder Gregersen (født i Nordby) blev ansat i 1859 og virkede i denne Stilling i 12 Aar. Under Krigen 1864 var han Kap-

Gr. P. Gregersen.

J. Th. Søbygaard.

tajn *Hammers betroede* Mand og deltog under dennes Kommando i Vesterhavssøernes Forsvar om Bord i Krigsfartøjerne. Var fra 1870 Rorsbetjent ved Toldstedet i Nordby indtil 1901, da han tog sin Afsked. Dekoreret med Erindringsmedaillen. Død 5. April 1904, 84 Aar.

En Søn af ham, *Anders P. Gregersen*, var ligeledes ansat om Bord i Toldkrydseren, men døde 20. Marts 1879, kun 35 Aar.*)

Efter *Gr. P. Gregersen* blev *Joachim Bartholin Grumsen* (født 1827) ansat og var dér til omkring 1883. Var Dannebrogsmænd.

Johannes Witt (født paa Mandø 1824) ansattes 1884. Tog sin Afsked 1888. Han var Dannebrogsmænd og blev ved sin Afsked udnævnt til Kammerraad. Har ogsaa en enkelt Sommer været ansat i Sønderho, og efter Mandø Krydsfartøjsstations Nedlæggelse i 1903 ansat som Toldopsynsmand paa Mandø.

Han afløstes af *Peter Emil Gottlob* (født 1853).

Efter ham blev *Johan Th. Søbygaard* ansat. Han var født i Rendsborg, tog sine nautiske Eksaminer ved Nordby Navigationsskole og sejlede i nogle Aar som Styrmand med Fanø Skibe. Hans Hustru *Kirsten Thomsen* var Datter af Skibsbygmester *Jes Thomsen*. *Søbygaard* var ansat paa Fanø, til Krydstoldvæsenet hævedes. Han var derefter en Tid som Strandkontrollør i Hjerting og senere i Lundeborg paa Fyn. Døde i Esbjerg 25. Februar 1925.

Smuglerhistorier.

Skipper *Søren Sørensen Knude* indførte i Efteraaret 1769 8 Køer til Føhr fra Jylland udenom Toldvæsenet. Dette indbragte ham en Bøde af 25 Thaler.

Det Danske Kammer meddeler til Stiftamtet 22. August 1772, at Tolder *Faber* fra Wyck har indberettet, „at Skipper *Hans Anthonis Fischer* af Sønderho sidst afvigte 21. Juli med sit Fartøj ved højlys Dag er afsejlet fra Wyck Toldsted paa Føhr, uden til behørig Klarering at have meldt sig, og at bemeldte

*) Hans Søn, *Mathias Gregersen*, døde som Toldvagtmester i Esbjerg 1932.

Skipper adskillige Gange forhen har faret paa Wyck, saa at han ikke kan have været uvidende om Toldforordningens Bydende i saadan Henseende.“

Skipperen undskyldte sig med, at da der var Udsigt til Modvind med næste Vandtid, turde han ikke vente længere med Afrejsen, der da kom til at ske paa en Tid, da Toldkontoret var lukket. At han havde Smuglergoods om Bord er uden for al Tvivl.

Skipper Jep Hansen af Nordby fik 1772 anholdt en Del Varer i Ribe under Forsøg paa at smugle dem i Land. Da Sagen blev paastævnet, var han ude med sit Skib, og saaledes hver Gang Stævningen skulde forkyndes ham paa Fanø. Det lykkedes ham virkelig at unddrage sig Følgerne paa den Maade i 7 Aar. Endelig i 1779 bliver han idømt en større Bøde, som det var ham aldeles umuligt at udrede; han indgiver derfor en Ansøgning til General-Toldkammeret om Eftergivelse af Bøden, vedlagt en Erklæring fra Stiftamtmanden af 9. April 1779, hvori udtales, „at han, men i høj Grad hans tungsindige Kone samt svagelige og uopdragne Børn, hvoraf 2 er Krøblinge, vil sættes i de yderste ynkeværdige Omstændigheder, om han tages fra dem for at udstaa Fæstningsarbejde i Mangel af Bødens Betaling. Han med sin fattige Familie kan altsaa anses trængende til den ansøgte kgl. Naade,“ hvilket han ogsaa opnaaede.

I 1772 Aftenen før 26. Oktober indtog 2 Baade fra Nordby en Del Tønder og Kasser med Fødevarer ved Varde Pramsted (Janderup) for Købmand Øllgaard i Varde. Den ene Baad førtes af Jens Hansen Jessen og den anden af Hans Hansen Ellens. Strandløberne i Varde Tolddistrikt, Mads Pedersen og Christen Pedersen, fandt det noget mistænkeligt. Skipperne opgav overfor Strandløberne, at Varerne var bestemt til Hjerting, altsaa i samme Tolddistrikt, hvorfor de paastod, at Passørseddel var unødvendig. Ankommen til Hjerting bliver Varerne imidlertid omladet i Peder Hansen Svarres Baad for at føres til Føhr, hvor han skulde forsøge at sælge Varerne. Han forsynes med nødvendige Papirer af Toldvæsenet for Udførsel. Efter nogle Dages Forløb kommer han tilbage med Varerne, som han over for Toldvæsenet angav var usælgelige paa Føhr, og Tønder og Kasser bliver derfor udlosset som Retourvarer og befordret til Varde til Afladeren, Købmand Øllgaard. Bagefter var Toldvæsenet, der ikke efter Varernes Tilbagekomst havde undersøgt

samme, kommen i Tanker om, at der vist alligevel var noget muggent ved Affæren og forlanger Sagen undersøgt ved Fanø Birketing, hvor den først kom for 16. Januar 1773, altsaa næsten 3 Maaneder efter; men nu kunde Skipperen selvfølgelig ikke huske videre til Affæren; de havde gjort saa mange Ture paa de nævnte Steder, at det var dem umuligt at huske en enkelt Tur, og hvad de indehavde i Baadene, men noget ulovligt havde de absolut ikke begaaet, og dermed var Sagen ude af Verden. Toldvæsenet fik ikke opklaret, at i de samme Tønder og Kasser, hvori Fedevarerne var afsendt, var der paa Føhr blevet nedpakket Varer af helt andre Arter, som paa denne Maade blev indsmuglet.

I 1775 i Juli finder Tolder Møller i Hjerting skjult hos Ingeborg Klems 32 Maatter hollandsk Tobak, der ikke kunde fremvises Toldkvittering for og derfor beslaglægges. Hun opgiver, at Tobakken tilhører Skipper Mads Jessen paa Fanø. Tobakken bliver af Toldvæsenet senere sendt til Kjøbenhavn, hvor det viser sig, at Maatterne kun indeholdt Hø og Halm. Hvem der havde besørget Ombytningen blev aldrig opklaret.

Samme Aar indtager Hans Knudsen og Niels Olsen af Sønderho i deres Fartøjer en Del Pibestaver (til Vinfade) fra et ved Rømø strandet Skib uden dertil at indhente Toldseddel fra Tønder Toldsted. Da de blev anholdt paa Fanø, undskyldte de sig med, at det var umuligt paa Grund af Modvind og Modstrøm at komme ind til Tønder og berigtige Toldpapirerne; de slipper for Tiltale.

I 1776 i April anholder Toldvisitør Ørsted Baadskipper Claus Sørensen fra Nordby; han havde indtaget i sin Baad uden om Toldopsynet og paa et fordulgt Sted et Parti Huder og Skind samt 50 Td. Rug, da han vilde losse det paa et „fordulgt Sted i Ribe Aa“, bliver Varerne anholdt. Han bliver dikteret en større Bøde, som han ikke kunde betale. Købmand Rahr i Ribe, der var Ladningens Modtager, fik Stiftamtmanden til at gaa i Bøn for Skipperen, saa han slap for Tiltale.

I 1777 bliver Skipper Thomas Jensen Clausen af Sønderho anholdt paa Amrum for ikke at have angivet en Tønde, der viste sig at indeholde Hatte. Han forsikrer, at han er aldeles ukendt med Indholdet af Tønden, og at det ikke var hans Agt at indsmugle Varen. En ham ubekendt Mand i Hamborg havde bragt Tønden om Bord og bedt ham medtage den til Am-

rum, hvor en Mand vilde afhente den og selvfølgelig klarere Tolden. Toldvæsenet gik paa Historien, saa han slap for Tiltale, men Tønden med Hattene, der ikke blev afhentet af „en Mand“, blev konfiskeret.

I 1782 tiltales Skipper Peder Hansen Oldefar af Nordby for at have indsmuglet 65 Kolli Gods til Føhr med sin Jagt fra Altona og ligeledes for at have udlosset en Del Varer i Graaedyb over i en anden Baad, der var bortsejlet dermed uden at have erlagt Tolden.

Skipper Mads Jensen af Fanø er i 1781 bleven idømt en Bøde af 50 Rdl. „for Forbrydelse mod Toldforordningen“, hvilken Bøde han søger sig eftergivet hos General-Toldkammeret; men Toldvæsenet, der havde ham mistænkt for Ombytning af den ovenfor omtalte Tobak i Hjerting med Hø og Halm, afslaar hans Andragende.

Skipper Jens Mikkelsen af Sønderho faar i 1784 anholdt en Del Smuglergods ved Bredsted i Holsten, hvorfor han idømmes en Bøde af 5 Rdl., som han søger eftergivet. Birkedommeren giver ham Attest paa, „at han langt fra kan kaldes en formuende Mand, men har det fornødne Udkomme; dog er hans Omstændigheder i disse trykkende Tider saaledes, at han næppe kan taale at erlægge den dikterede Bøde.“ Han faar Nedsættelse til 1 Rdl.

I 1802 har Skipper Morten Jensen Rødgaard „udsneget“ et Parti Smør, og herfor idømmes han en Bøde af 676 Rdl., en svimlende stor Sum efter Datids Forhold. Han søger om Eftergivelse af Bøden, og Birkedommeren erklærer i den Anledning om hans økonomiske Forhold: „Manden har Hustru og 4 smaa Børn samt en gammel Svigerfader at forsørge, er vel i skikkelige Omstændigheder, da han ejer et godt Hus og Grund til et Par Køer, samt en Fartøjspart, men behøver dog til sin Husholdning alt det, han kan tjene i disse dyre Tider, saa at det vil blive meget og saare trykkende for ham, hvis han skal udrede den forbenævnte Sum, da han saa vil være nødt til at sælge sin Ejendom og gøre Laan.“ Stiftamtmanden indstiller ham 25. Oktober til, at han maa slippe med en Bøde paa 100 Rdl., som han synes „tilstrækkelig rædselsfuld for Manden i Forhold til hans Vilkaar“. Herpaa indgaar Toldvæsenet.

Skipper Niels Hansen Jessen af Sønderho har i 1806 indtaget en Ladning Varer i sit Skib Galeasen „Anne Cathrine“ i

Randers, bestemt for Rendsborg. Ved Ankomsten dertil opdagede Toldvæsenet, at han havde en Mængde „fordulgte Varer“ om Bord, og han idømmes en større Bøde, som han søger eftergivet, i hvilken Anledning Stiftamtmanden under 11. December s. A. afgiver følgende Erklæring: „Som gammel Skipper burde han ikke være uvidende om, at hans Forhold var ulovligt, og at han ikke, som han tilstaar at have gjort, uden for Toldstedet og uden Toldbetjentenes Vidende maatte indtage Varer og siden at dølge dem. Men han er noget tunghør og aldrende. Enhver Eftertanke er ham derfor ikke saa levende. Han er eller bekendt for en akkurat og reel Mand. Han er ikke fattig; men efter den Kundskab, jeg har om hans Forfatning, kan han dog ej taale at tabe Varernes Værdi og udrede de allerede forbrudte Toldafgifter og Bøder. Snart kalder hans Alder og mange Aars Strabadser ham til Ro; hans Kone og 5 Børn vil da først føle, om han har virket for dem med Held eller ikke. For at han imidlertid kan føle Forseelsens Følger uden aldeles at ødelægges, indstiller jeg, om han ej kan anbefales til den Moderation, at han foruden de ordinære Toldafgifter svarer 25 pCt. af Varernes Værdi.“ Herved blev det.

Skipper Jes Nielsen Jessen af Nordby havde indsmuglet 1 Oksehoved Brændevin i 1811 og idømmes herfor en klækkelig Bøde, som han søger eftergivet. Birkedommeren erklærer i Sagen, at „hans Omstændigheder er ikke gode; han har Kone og Børn og er kun Sætteskipper paa en anden Mands Skib, men fattig kan han just ikke kaldes. Imidlertid er han dog i den Grad uformuende, at det vist vilde falde ham og Familie alt for brydefuldt, hvis han foruden de allerede erlagte Toldafgifter, 77 Rdl., endnu skulde svare den anholdte Vares Værdi, og da det af Ansøgningen synes, at Tilfældet og ikke Attraa til Toldsvig har anlediget det passerede, saa indstilles, at Ansøgningen til Bønhørelse anbefales.“

Skipper Niels Jepsen Degn af Sønderho var i 1812 bleven idømt en Mulkt af 24 Rdl. for at have smuglet Varer til Holsten. Han søger Mulkten eftergivet under Paaskud af hans Ukendskab til lokale Forhold. Birkedommeren afgiver i den Anledning følgende Erklæring om hans Formuesomstændigheder: „Jeg er vis paa, at han ikke uden at ødelægges kan udrede den ham idømte Mulkt, der i vor Tid er en meget stor Sum og vil langt overgaa de fortjente Fragter, da han syndede, men ganske at lade

ham fri for Straf paa Grund af en Uvidenhed, som var overvindelig, tør jeg dog ikke for Eksemplets og Følgernes Skyld tilraade. Jeg indstiller derfor, at han for hans utilladelige Forhold bør bøde 10 Dl. til Sønderho Fattigkasse, det er Straf nok for ham og nyttig vil tjene andre til Advarsel.“

Heller ikke dette Beløb kan han udrede, og han tilbyder derfor — efter Birkedommerens Forslag — at afsone Bøden med 28 Dages Fængsel paa Vand og Brød, naar han til Efteraaret er færdig med Sejladsen for dette Aar, hvad ogsaa tilstedes ham med 7 Dages Frist mellem 7 Dages Fængsel; men da der ingen Arrest findes paa Fanø, forespørger Birkedommeren i Ribe, om Afsoningen kan foregaa dér, men her er alt optaget i Arresten. Birkedommeren, der sikkert har faaet ondt af det for Manden, anmoder derefter Stiftamtet om, „at han paa bedste Maade maa afsone Straffen paa Øen og med al den Skaansel, Sagens Omstændigheder kan fordre og saaledes, at Manden i sin Næring ikke lider altfor betydeligt Afbræk, hvorfor det formentlig ogsaa bør paases en længere Tid end 7 a 8 Dage mellem hver Straffetid.“ Dette indrømmes ham; han faar Straffen fordelt paa hele Vinteren og udsoner den i sit Hjem under tilbørlig (?) Opsigt.

I 1829 har Skipper Anders Jensen af Nørdby gjort sig skyldig i Toldsvig. De paagældende Varer maa have været værdifulde eller belagt med høj Told; thi Bøde og Told androg ikke mindre end 5433 Rdl., hvad han ikke kunde betale. Han søger derfor med Birkedommerens Anbefaling (af 30. Marts 1827) at opnaa Benaadning. Birkedommerens Anbefaling lyder saaledes: „Ansøgeren har engang været en holden Mand, men de senere Aars usle Fortjenester for Sømanden har sat ham tilbage. Med Halvparten af en Fortjeneste af et lidet Fartøj paa 4 Læster — hvis anden Halvdel tilhører og skal ernære en anden her ligeledes fattig Familie, hvis eneste Ejendom den er — har han i min Embedstid søgt at ernære sig, Kone og 5 Børn, men har ej derved fundet Udkommet, hvis Aarsag hans lille Hus og Løsøre findes pantsat for 490 Rdl.

Ses hen til hans Forbrydelse, da vil, om endog Aarsagen til samme var at erhverve Vinterens Udkomme til sig og sine, aldeles Straffrihed for Eksemplets Skyld næppe være ønskeligt, men ses paa den anden Side hen til, at en i Mandens Forbrydelse aldeles uskyldig Kone og 5 uopdragne ved den afsagte Reso-

lutions Fuldbyrkelse aabenbart gøres ulykkelige og gives Bettelstaven i Haanden, saa maatte vistnok yderligere ønskes en formildende Naade i den ellers saa retfærdige og lovhjemlede Resolution." Paa Grund af disse fattige Omstændigheder blev der intet videre foretaget ved Sagen.

Naar Bøderne andrager saa store Beløb som i ovennævnte og andre Tilfælde, har det jo drejet sig om virkelig store Partier Handelsvarer, hvis Ejere er Købmænd, der er meddelagtige i Smugleriet, men hvis Navne altid holdes uden for Sagen. Det er en stiltiende Overenskomst mellem Skipper og Varernes Modtager, at Skipperen skal paatage sig hele Skylden og Ansvar.

Af Papirerne, der fulgte Varerne, kunde det ikke altid ses, for hvem de var bestilt eller afsendt fra, og Skipperne selv handlede meget for egen Regning. Opgav Skipperne de Folk, der var de egentlige Smuglere, eller nægtede at deltage i Smuglerier, var de ogsaa ruineret; thi det var dem da umuligt at faa Fragter igen.

At Toldvæsenet i Hjørring og paa Fanø udmærket var klar over, hvorledes Smugleriet foregik, fremgaar af en Skrivelse fra Toldkontoret i Hjørring til General-Toldkammeret 12. Januar 1830, hvori det bl. a. hedder:

„Endvidere bemærkes, at Skibes Henliggen ved Fanø i flere Dage, naar de, fra fremmede Steder bestemt til Hjørring, indkommer med Stykgods, er skadeligt for de kongelige Indtrader, især saa længe at den paa Fanø værende Toldkontrollør er svagelig og ubekvem til løbende Forretninger. Krydsbetjenten lønnes saa knap, at han nødvendig maa lide Mangel paa Udkomme, og Rorskarlene, fornemmelig den paa Øen fastboende, saaringe aflagt, at enhver dem tilbuden Fordel hartad maa være kærkommen (!) for at erholde tilfredsstillet, hvad til Livets Opbehold er nødvendigt. Jeg, Bøgh, bemærkede i Foraaret, og blev af mine Medtjenere her derom erindret, at Ladninger, som ved Fanø havde henligget, ikke var fri for tilsyneladende Spor af Letning eller Losning, men som det ikke kunde godtgøres, og min økonomiske Forfatning forbyder mig at foretage Rekognosering som forhen, saa paalagde jeg undertegnede, Underbetjent Bøgh i Hjørring, med dette Steds Krydsbaad og Rorskarle strikte at iagttage Fanø Havn, hver Gang de omhandlende Ladninger dér henlaa.“

Til de Varer, der i talrigste Tilfælde indsmugledes, maa hen-

regnes de Tøjarter, som Fanøkvinderne benyttede til deres Dragter, der jo allesammen var af særegen Beskaffenhed, hvortil Stofet vanskeligt — for flere Tings Vedkommende slet ikke — kunde faas her i Landet. De forskelligt mønstrede Katuner og Bay købtes i Holland og Tørklæderne i Hamborg og andre tyske Steder. Af disse Ting er vistnok den allerstørste Del bleven indsmuglet; men da det mest skete i enkelte Stykker ad Gangen, opdagede Toldvæsenet det aldrig eller saare sjældent. I 1825 gik det imidlertid galt med et større Parti Fanø-Tørklæder, en Skipper havde medbragt i sit Skib fra Hamborg, og som han vilde forhandle. Toldvæsenet fandt den 25. Juni om Bord hos ham en stor Pakke deraf med ialt 138 Stk. Tørklæder, som ikke var angivet paa Skipperens Papirer. De blev beslaglagt og sendt til Kjøbenhavn for at sælges dér paa Avktion. Dette var Beboerne — især Kvinderne — meget kede af, og de faar Birkedommeren til at ansøge om, at Tørklæderne maa blive solgt ved Avktion paa Fanø, „da Tørklæderne formentlig som hørende til Fanø-Kvindernes Nationaldragt ikke vil kunne sælges dér (Kjøbenhavn). Ved at blive solgt paa Fanø formodes det endvidere, at dette Forraad, i det mindste for en Tid, kunde standse Smugleriet“ skriver Birkedommeren i sin Ansøgning, der dog ikke blev imødekommen. Derefter indsender Beboerne en Ansøgning om at maatte bevilges Toldfrihed eller moderat Told af de til Kvindernes Dragt nødvendige Klædningsstykker, hvilken Ansøgning Birkedommeren anbefaler at imødekomme, idet han bl. a. udtaler: „Hvad angaar det nødvendige Stof til Fruentimmernes nationale Dragter — som og intet indfødt Fruentimmer uden denne Dragt kan begaa sig mellem de øvrige — tror jeg, det vilde forebygge den ulykkelige og skadelige Indsmugling af samme, om det mod taalelig Toldafgift tillades at indføres til Øen, og det ikke kan befrygtes, at samme skulde gaa til Fastlandet, da disse Dele aldeles ikke bruges dér.“

Ansøgningen blev ikke bevilget, og Smugleriet fortsattes. I hvor ringe Omfang Smugleriet opdagedes, kan ses af, at Konfiskations- og Mulktprovenuet ifølge Toldregnskaberne aarligt kun andrager nogle faa Rigsdaler (i 1846 5 Rdl. 5 Mk. 8 Sk.).

En munter Smuglerhistorie fortælles fra Krydstoldassistent Thækkers Tid, omkring 1868. En Sønderhø-Skipper, der jævnligt var fragtet med Kul til Ribe fra England, hjembragte bl. a.

Stentøj engang ogsaa en Kammerpote. Der maa have været noget særligt interessant ved den, thi mange af Familiens Medlemmer bad ham skaffe en lignende, og da han næste Gang kom hjem fra England, havde han $\frac{1}{2}$ Dus. med deraf. De skulde selvfølgelig alle smugles i Land, og for at lette dette, blev samtlige Kammerpotter anbragt omkring ved Folkenes Køjer, saaledes at de havde Udseende af, at de var i Brug. Assistent Thækker, der kom om Bord for at inkvirere og forsegle, forstod godt Meningen med det hele, men lod som ingen Ting; dog, da han kommer til Kokkens Lugar og ligeledes finder en anbragt ved hans Køje, kunde han ikke tilbageholde et stort Smil, idet han sagde: „Naa, Kokken bruger ogsaa saadan en.“

Af de Tilfælde af Smuglerier, der ovenfor er fremdraget, vil ses, at Birkedommeren og Stiftamtmanden stedse gaar i Forbøn for de anholdte og Toldvæsenet undertiden ligesaa. Man faar det Indtryk af de Oplysninger, der fremkommer om Vedkommende ved de angivne Lejligheder, at disse Smaaskippers Kaar er yderst trange, og at det tidt er den bitre Nød, der driver dem til at forsøge Smugleri.

POST- OG TELEGRAFVÆSENET.

a. Nordby.

BEGYNDELSEN til en velordnet Postbesørgelse fra og til Fanø indledes i 1820, da Færgeriejer, forhenværende Skibsfører *Hans J. Jessen* i Nordby faar Bestalling paa Eneret til at befordre Posten fra og til Øen.*) Han havde under 11. Maj nævnte Aar ansøgt General-Postdirektionen om „at erholde en udelukkende Bevilling til at modtage og afsende Breve m. v. og dertil holde et Postbud mellem Fanø og Varde.“

Jessen, der som privilegeret Færgemand fra 1816 havde Eneret til at besøge Breve, men kun *over Vandet*, havde i flere Aar ogsaa ganske privat indsamlet Postsager og videre befordret dem til Varde Posthus og

Hans J. Jessen

herfor beregnet sig en Godtgørelse af Afsenderne. Jeg har liggende for mig en Regning fra 1819 for Besørgelse af flere Breve for derværende Kroholder Fr. Kolvig, hvoraf ses, at han har taget følgende Beløb i Porto: For et Brev til Kjøbenhavn 17 Sk., til Hamborg 42 Sk., til Helsingør 24 Sk., til Ribe 7 Sk., til Varde 6 Sk. og til Strandby 2 Sk. Endvidere gengives her hans Kvittering for et Brev fra Birkedommer, Kancelliraad Rosenstand til Prokurator Møller i Viborg (se næste Side).

Med sit ovennævnte Andragende til General-Postdirektionen om Eneret paa Postbesørgelse fulgte en Anbefaling fra Birkedommeren, hvori det bl. a. hedder:

„I min Embedstid har Ansøgeren besørgt Brevenes Hid- og Bortsendelse med et af ham dertil lejet Bud, og jeg kan ikke andet end bevidne, at denne Ekspedition stedse er sket med Hurtighed, Sikkerhed og Orden. Saa længe han imidlertid ikke til denne Entreprise har Forrettighed, kan han ikke have Betyggelse for, at andre vil begynde paa samme Foretagende, og dette vilde da have til Følge, at han maatte opgive sin Ekspedition; thi

*) I Riberhus Lensregnskab for 1685 nævnes Hans Hansen i Strandby, der faar Frihed for at svare Landgilde, fordi han sætter over med Amtmandens Breve til Fanø.

Hans Excellenss Medbefordring
 Hans Excellenss freds af 2de Rangs
 kgl. f. d. Provisioner i Hølløe i Alborg
 Nøiel 8 Sol. francis Liba " 30/4
 S. H. Bonat.
 Sags. Hoff = bortove Hans J. Jørgen
 den 29. November 1819

Antallet af de Breve og Sager, der mellem Aar og Dag hid- og afsendes, er ikke saa betydeligt, at det kunde lønne sig at leje et Postbud, naar Entreprenøren ikke kan have alle Brevene. Med Hensyn til den sikre Befordring af de forsendende Breve etc. er det og af Vigtighed, at kun én har med denne Entreprise at gøre. Af samme Deling mellem flere vilde bl. a. Ulemper ogsaa flyde den, at saavel Modtagelsen som Afsendelsen af Sager den kgl. Tjeneste vedkommende vilde være vanskeligt at holde vedlige i ordentlig og regelmæssig Afgang, derimod naar kun én bestyrer Postens Af- og Tilgang, paaligger det ham at besørge afsendt og modtage alle saadanne Sager, og han er derfor ansvarlig, hvilket Anvar ikke vil kunne deles mellem flere, da i saa Fald maaske endog enhver af disse vil søge at unddrage sig den Forpligtelse at besørge kgl. Tjenestebreve, hvilket dog er uundgaaeligt nødvendigt.

Da Andrageren ved at indstille, at Postgangen fra Ribe hertil og omvendt maatte gaa uden om Varde i Stedet for som hidtil fra førstmeldte Sted til Varde og derfra til den paa Landevejen mellem Ribe og Varde beliggende Bondegaard, Schæffergaard*) kaldet, og derfra igen hertil, tillige har godt-

*) Medens Mogens Sehested var Lensmand paa Riberhus, blev der foretaget en betydelig Udvidelse af Postvæsenet her paa Egnen. Siden det danske Postvæsen oprettedes 1624, var der fra Hovedlinien København—Kolding—Hamborg gaet Birute fra Kolding til Ribe, den synes kun at være bleven besørget ved et gaende Bud. Der skulde nu indrettes kørende Post fra Østkysten til Ribe, og denne Rute skulde udvides til Ringkøbing. Mogens Sehested fik da Brev af 18. Maj 1652 om, at der skulde gaa kørende Post mellem Ribe og Ringkøbing over Gredstedbro, Tømmerby, Bryndum, Varde, Hyllerslev, Holm, Tarm, Ganer og Lem. Han skulde udlægge Bøndergaarde ved Landevejen, som skulde befordre Postbudet og derimod være fri for al anden Ægt og Arbejde, og han skulde forordne Postmestre, en i Ribe og en i Ringkøbing, som skulde aabne Postvadsækken og tage Brevene ud. I Januar 1654 fik han tillige med Lensmanden paa Koldinghus, Steen Bille, Befaling til at gøre en lignende Indretning paa Vejen fra „Middelfart Sund“ over Kolding til Ribe. I denne første Tid var den ny Post mellem Østkysten og Ribe gaet fra Haderslev.

gjort, at Porto'en ved denne Forandring vil blive mindre, til hvilken Lettelse de Beboere her paa Øen, der har megen Korrespondance, højlig trænger, skønner jeg ikke rettere, end der kan være Grund til at bifalde denne Forandring, saameget mere, som det med Hensyn til Befordringens Sikkerhed formentlig er bedre, at Breve etc. afhentes og modtages paa et kgl. Postkontor end i en paa alfar Vej værende Bondegaard."

Af sidste Stykke i Birkedommerens Anbefaling fremgaar det, at *H. Jessen* har andraget om, at Posten til Fanø fra Ribe, over hvilken By Posterne fra Jyllands Østkyst, Kjøbenhavn og det sydlige Udland, dirigeredes Nord paa, maatte gaa direkte til Fanø over Strandby i Stedet for først at gaa til Varde og derfra tilbage til den nævnte Schæffergaard, hvorfra *Jessens* Postkarl hentede Posten, der var bestemt for Fanø. Denne Del af Andragendet blev ikke imødekommet, men Postbesørgelsen vedblev i mange Aar at gaa over Varde, dog senere fra Varde over Forum til Strandby. Jeg er i Besiddelse af et Brev fra *Christiansfeld* adresseret til Fattigbestyrelsen i Nordby paa Fanø pr. *Ribe* og stemplet *Christiansfeld 31. Marts 1860* og *Ribe 2. April*. Dette Brev har af Postvæsenet faaet Ordet *Ribe* overstreget og *Varde* tilføjet; det viser altsaa, at endnu i 1860 gik Posten til Fanø over Varde. *Jessens* Andragende om Enebesørgelse af Posten blev ham bevilget, hvad nedennævnte Bestallingsbrev udviser.

Bestalling og Instruktion

for Færgemand *Hans J. Jessen* til at befordre de mellem Fanø og Varde forefindende løse Breve, Pengebreve og Pakkepostsager:

Vi underskrevne, hans kgl. Majestæt til Danmark o. s. v. tilforordnede Generalpostdirektør og Direktør i Generalpostdirektionen gøre vitterligt: At vi herved antager og beskikker Færgemanden paa Fanø, *Hans J. Jessen* til fra *1. Juli d. A.* med udelukkende Eneret — for saavidt saadant ikke maatte være stridende mod noget andre dertil meddelt ældre Privilegium — under eget Ansvar og Tilsvær at befordre samtlige løse Breve, Pengebreve og Pakkepostsager, som forsendes mellem Fanø og Varde, imod at oppebære den for saadanne Forsendelser nu bestaaende eller herefter bestaaende Porto.

Øg ligesom han, som født kgl. Undersaat i Almindelighed er pligtig at være hans kgl. Maj. som hans suveræne og absolute Arvekonge og Herre, samt det kgl. Arvehus huld og tro, saaledes skal han ogsaa i fornævnte ham anfortroede Bestilling holde sig de kgl. Anordninger og Takster, saavel som de for Generaldirektionen udkomne eller herefter udkommende Forskrifter paa det nøjeste efterrettelig.

I Særdeleshed skal han, i Hensyn til Breve og Sager, som han befordrer, vise al Troskab, Omhyggelighed, Agtsomhed og Ufortrødenhed, altid til rette Tid indfinde sig ved Varde Postkontor for saavel sammesteds at aflevere, hvad med de kgl. Poster videre skal forsendes, som at modtage det ankomne, derover holde en ordentlig Fortegnelse i den Protokol, som til den Ende vil fra Varde Postkontor og under dettes Segl blive ham overleveret, troligen, ubeskadiget, uaabnet og ufortøvet aflevere paa behørigt Sted, det som anbetroes ham, derhos beflitte sig paa Beskedenhed, meddele alle og enhver sømmelig og rigtig Underretning paa, hvad som maatte forlanges og iøvrigt i alle Henseender forholde sig saaledes, som det en ære-kær og tro Postbefordrer vel egner og anstaar.

Under General-Postdirektionens Underskrift og Segl.

Givet i Kjøbenhavn den 6. Juni 1820.

Hauch. Lange. Harboe. Monrad. Mollerup. Rosenvinge.
(L. S.)

For Pengeforsendelser skulde Varde Postkontor efter en senere Bestemmelse afgive Kvittering til Afsenderne paa Fanø; en saadan fra 1820 gengives her:

A. L. C. Kancelliraad og Birkedommer Rosenstand paa Fanø
 er leveret til Afsendelse; med første afgaaende Kongelig agende Post
 om søndag den 5de Junii 1820 om 8^{1/2} 7/8 1/2 Brev til
 III J. Q. D. Brev i Flensborg
 som tilstaes af
 Varde Postkontor, den 5de Junii 1820. *Rosenstand*

Denne Bestemmelse findes overholdt endnu i 1838 og maa-ske senere; thi under 25. Avgust 1838 lader Generaltoldkam-meret en Meddelelse tilgaa Fanø Toldkammer, at kun Varde Postkontors Segl og Kvittering er gyldigt Bevis for Pengeafsens-delser fra Fanø, og da Postmesteren i Varde er berettiget til at oppebære 3 Sk. i Gebyr for hvert Brev, der skal forsegles, skal Toldkammeret for at spare dette Gebyr paase, at det fornødne Lak dertil medsendes hver Gang, der afsendes Pengebreve.

I 1822 henstillede Birkedommeren paa Fanø, Kancelliraad Rosenstand, — vel sagtens paa Foranledning af Færgemanden — til Generalpostdirektionen, at der ydes Færgemand Hans J. Jessen et aarligt Vederlag af 64 Rdl rede Sølv for Befordring

af de kgl. Breve mellem Fanø og Varde, hvorfor han hidtil ikke har modtaget noget Vederlag.

Herpaa svarer Generalpostdirektionen, „at ved den ham meddelte udelukkende Bevilling er han traadt i de kgl. Posters Sted, og vil han saaledes ikke kunne have Adgang til at erholde nogen Godtgørelse for Befordringen af de mellem fornævnte Steder forefindende kgl. Tjenestebreve m. m., og det saa meget mindre, som det udtrykkelig ved den ham meddelte Bevilling er bestemt, at han skal holde sig de kgl. Anordninger efterrettelig, efter hvilke kgl. Tjenestebreve og Pakkepostsager frit skulle befordres.

Skulde imidlertid merbemeldte Færgemand ikke hertil findes villig, og hvorom Direktionen i saa Fald beder sig meddelt behagelig Underretning, saa maa den ham overdragne udelukkende Rettighed til Brevbefordring mellem Fanø og Varde opføre.

Efter dette var der selvfølgelig intet andet for *Jessen*, der sikkert ikke vilde udsætte sig for at miste sin Postmesterbestilling, at gøre, end at afgive den af Generalpostdirektionen forønskede Erklæring, som kom til at lyde saaledes:

„Ifølge Opfordring fra Hr. Kancelliraad, Birkedommer Rosenstand grundet paa Ordre fra det kgl. Stiftamtmandshus i Ribe af 13. f. M. til at erklære mig, om jeg er villig til at befordre de mellem Fanø og Varde og omvendt forefindende Breve og Pakkepostsager kgl. Tjeneste angaaende, uden derfor at erholde nogen Godtgørelse, erklæres herved, at saalænge jeg er i Besiddelse af denne udelukkende Rettighed til Postbefordringen mellem Fanø og Varde og omvendt, vil jeg ogsaa være villig til uden Godtgørelse at befordre Breve og Pakkepostsager den kgl. Tjeneste ang. med den af mig lønnede Post.

Fanø, 1. Marts 1822.

Ærbødigst

Hans J. Jessen.

Efter *Hans J. Jessens* Død i 1830 overtog Sønnen *Jens H. Jessen* baade Færgeriet og Postbesørgelsen, som han indehavde til sin Død 10. December 1837. Hans Enke fortsatte Driften af Færgeriet og Postbesørgelsen, til hun i 1839 giftede sig med Skibsfører *Carl Wilhelm Kolvig*, Søn af den tidligere Ejer af Krogaarden, *Fr. Kolvig*. Ved Bestalling af 17. August 1839 bliver han overdraget alle de Rettigheder, der knytter sig til Postbesørgelsen. Hans Bestallingsbrev er Ord til andet af samme Indhold som det til *Hans J. Jessen* i 1820 udstedte, kun in-

Postmester
C. V. Kolvig
Dbm.

Postmester
F. C. H. Nagel

Postmester
F. W. v. Linstow
R. af D.

deholder det den Klausul, „at han skal svare en aarlig Afgift af 25 Rdl. Sølv for at opsamle en Sum, der i sin Tid bliver at anvende til Indretning af et bedre Landingssted ved Strandby.“

Kolvig var ligesom sine to Forgængere Færgemand og Gæstgiver. Færgeriet og Gæstgiveriet med dertil hørende Færggaard solgte han i 1857 til *Anthon B. Johnsen*,*) og han flyttede da Postekspeditionen til Ejendommen Nr. 31, 104 Lægd.

Kolvig døde den 17. Maj 1887, 75 Aar.

Frederik Carl Hochberg Nagel, født i Højer 4. Marts 1854 blev 6. Juli udnævnt til Postmester i Nordby, hvor han forblev til 14. December 1897, da han udnævntes til Postmester i Ribe. Forflyttedes senere til Aarhus, hvor han endnu bor efter sin Afsked af Postvæsenets Tjeneste. Han og hans Hustru fejrede 24. Juni 1933 deres Guldbryllup.

Frederik Wilhelm von Linstow, født i Flensborg 1858, blev ansat den 1. Marts 1898. Han begyndte til Søs og var Kadet sammen med den jævnaldrende Prins Valdemar, men brød af og ansattes 1881 paa Postkontoret i Roskilde. Den 1. September 1885 blev han Postmester paa Læsø, og derfra forflyttedes han til Nordby, hvor han virkede til 1. Marts 1911, da han forflyttedes til Sakskjøbing; her døde han 28. Januar 1929.

John Joachim Marolly, født 30. Juni 1865 i Odense, tidligere

*) I en Skrivelse til Generaldirektionen af 2. Maj 1857 omtaler Johnsen bl. a. ....og jeg skal ikke ved denne Lejlighed lade uomtalt, at jeg under de nuværende Forhold renoncerer paa en ikke ubetydelig Indtægt til Fordel for Postvæsenet, idet jeg kun modtager 100 Rdl. aarlig i Godtgørelse for Befordring af Posten, mendens mit Privilegium hjemler mig Ret til at fordre 2 Sk. for hvert Brev, der befordres over Vandet, en Ret, hvis den blev gjort gældende, vilde kunne indbringe mig henved 800 Rdl. om Aaret, eftersom den Fanøeske Korrespondance naar det betydelige Antal af ca. 20.000 Breve om Aaret foruden Pakke- og Pengeforsendelser.“

Posthuset med Telegrafstation i Nordby. Opført 1896 paa den d. 19. Maj
s. A. nedbrændte Færgegaards Plads.

Postmester i Sønderho. Postmester fra 1911 til 18. November 1916, da han forflyttedes til Tølløse.

Jens Hansen Enné, født 4. November 1872 i Nordby, paa hvis Postkontor han ansattes som Elev 10. Oktober 1888, kom 1. April 1898 til Ribe som Assistent, 1. Juni 1899 Ekspedient i Varde, 1. September 1906 ved det bevægelige Postkontor i Struer og fra 1. Februar 1917 Postmester i sin Fødeby. Fra 1. Januar 1919 tillige Bestyrer af Fanø—Esbjerg Færgeri.

Et enkelt Aars Statistik (offentliggjort i „Ribe Amtstidende“) fra Nordby Postkontor skal her anføres:

I Finansaaret 1871—72 omdeltes 24,388 almindelige Breve og 105 anbefalede Breve. Af Pengebreve og Pakkesager er ankommen 3348 Stk., vægtig 27,888 Pund og af 190,491 Rdl.s Værdi. Af Postanvisninger er indbetalt 408 Stk. til Beløb 6984 Rdl., 294 abonnerede og 24 uabonnerede Eksemplarer af Tidender og Tidsskrifter er besørget i 20,457 Numre.

Antallet af indskrevne Rejsende 308; disse har medført 184 Stk. Rejsegods af Vægt 6836 Pund.

Postmester
J. H. Enné

b. Sønderho.

Hvorledes Postbesørgelsen er sket til Sønderho i Tiden før 1804 kendes ikke. Der fortælles dog, at før det nævnte Aar var der en ældre Kone i Sønderho, der en Gang ugentlig gik til Nordby med Breve og medtog, hvad der kunde være af Breve til Sønderho. Hun fulgte Stranden i godt Vejr, men i daarligt Vejr fulgte hun en Sti paa Østsiden af Havsidebjergene, hvilken Vej hun kun nødigt fulgte, da der mange Steder i Klitterne „ikke gik rigtigt til“, selv ved højlys Dag. Var der ikke nogen særlig Post at besørges, blev hun helst hjemme de Dage, hun ikke kunde følge Stranden, saaledes fortalte min Mormor. Ellers blev mange Breve besørgt lejlighedsvis; jeg har saaledes et Brev fra 1802 til „Velagtede Mand Peder N. Gammelby, Sønderho,“ fra en Mand i Oksvang; uden paa dette Brev staar der i det ene Hjørne: „Med en Ven som Gud ledsager“. Brevet er foldet saaledes, at det lige har kunnet ligge i en Vestlomme, og det bærer tydelige Spor af at have ligget der i flere Dage. Embedsbreve fra Sognefogden til Birkedommeren blev besørgt ved et privat Bud og havde i det ene Hjørne Paaskriften: „Ved Sognebud“. Ved Landevejens Anlæg til Sønderho 1804 paa- tog Skibsbygger *Jens J. Sonnichsen**) sig én à to Gange ugentlig at besørges Post til Nordby, først ved ridende, senere ved kørende Bud og vedblev hermed til sin Død (22. Juni 1844, 61 Aar).

„Fra 1. Januar 1826 bevilgede Kollegiet *Jens J. Sonnichsen*, Sønderho, en aarlig Godtgørelse af 10 Rdl. Sølv for at befordre Toldvæsenets Breve, Penge og Pakker mellem Nordby og Sønderho, imod at han afgiver til Toldstedet en skriftlig Tilstaelse for at ville besørges saavel de ankommende som afgaaende Sager uden Ophold paa de ordinære Postdage,“ staar der angivet i Fanø Toldkammers Kopibog. Det offentlige har altsaa ogsaa benyttet den af ham etablerede Postbesørgelse, hvad ogsaa fremgaar af en Indstilling fra Birkedommeren af 7. Maj 1826 til Amtet om en Godtgørelse til ham for Besørgelse af Karantænevæsenets Breve „for hans akkurate og sikre Befordring af alt mellem Nordby og Sønderho passerende, Karantænevæsenet vedkommende Breve, Pakker og Penge. Jeg maa underdanigst bemærke, at denne sindige og vakre Mand, hvem Naturen næg-

*) Søn af Sognefoged *Jens J. Sonnichsen*, der døde 1810.

tede den fuldeste Brug af Taleorganet, i mange Aar nøjagtigt og sikkert har holdt den af ham etablerede Privatpost i Gang til særdeles Nytte og Lettelse for alt den kgl. Tjeneste vedkommende imod den usle Godtgørelse af 2 Rdl. aarligt . . . , og tillader jeg mig at indstille Andrageren til en aarlig Gratifikation af 4 a 5 Specier, saalænge denne gavnlige Indretning vedvarer, en Hjælp jeg anser for ej ubetydelig for denne vindskibelige Mand, der nu sikkert ej er skadesløs.“ Om han fik noget ud af sin Ansøgning, vides ikke. Fordringen var i al Fald meget beskeden.

Jens J. Sonnichsen førte Bog over alle de afgaaende Breve; en saadan findes opbevaret for Aarene 1841—44, og det ses deraf, at han omtrent hver anden Dag har afsendt Breve, gennemsnitlig 10 om Dagen og lige saa mange Pengebreve maanedlig, foruden de kongelige Breve, hvoraf han som anført i Gebyr oppebar fast Vederlag aarligt. Breve til Varde kostede 4, til Ribe 5, til Sønderborg 15, til Kjøbenhavn 16 og til Hamborg 19 Sk. Pengene for Brevene blev medsendt i Kontanter til Nordby sammen med Regnskabsbogen, og heri kvitterede Postmester *Kolvig* baade for Breve og Penge. Pakker findes ikke omtalt afsendt i Regnskabsbogen. I Februar 1842 har Isen lagt Hindringer i Farvandet for Overfarten fra og til Strandby, og *Sonnichsen* skriver da i Regnskabsbogen til *Kolvig* den 4. Februar: „Skulde Posten udeblive paa Grund af Vanskeligheder med Overfarten, da bedes, saasnart den ankommer, at overlade Sønderho Postsæk til *Ellen Smed*, saafremt anden Lejlighed ej er til at sende den hid.“ *Ellen Smed* ses saa at have vandret afsted med Postsækken til Sønderho 3 Dage derefter, hvoraf man kan slutte, at der ingen Forbindelse har været med Fastlandet i 3 Dage.

Efter *Jens J. Sonnichsens* Død 1844 overgik Ekspeditionen af Postsager til Broderen *Jes J. Sonnichsen ældre* (død 15. Juli 1856). Derefter har *Jens Fischer* i nogle Aar besørget Posten til og fra Sønderho, indtil der oprettedes et kongeligt Brevsamlingssted med Købmand *B. P. Christensen**) som Bestyrer. Han indehavde Bestillingen til 1887, da der blev oprettet en regnskabsførende Postekspe-

*) Slægt i Slægten *Eilschou*, Odense 1869. S. 20

*Jes J. Sonnichsen
ældre*

B. P. Christensen

dition i Sønderho. Mens *Christensen* var Brevsamler i Sønderho og *Kolvig* Postmester i Nordby, afhentede Folk selv deres Post. Naar de ankomne Breve var sorteret, blev Adresserne raabt op for det forsamlede Publikum, der saa foruden egne tog Brevene med til Naboer og Venner. De, der ikke blev afhentet paa denne Maade, blev afgivet til en ældre Kone — baade i Nordby og Sønderho vedkommende Sidsel. — De fik saa paa hvert Sted, de bragte Breve til, 1 Rigsbank Skilling eller 2 for deres Ulejlighed. Sidsel i Sønderho havde vanskeligt ved at læse „Skrovt“, men hun klarede sig paa den Maade, at hun, paa hvert Sted hun kom med Breve, fik Husets Beboere til at se Brevbundet igennem og saa give hende Anvisning paa det næste Sted, hun skulde hen.

Indtil hen i 1850erne besørgetes Brevposten til Sønderho (Afstanden er ca. 15 Kilometer) oftest ved gaaende Bud, skiftevis af de ovennævnte 2 Kvinder 4 Gange ugentlig; senere holdt Postmester *Kolvig* Heste og Vogne til Befordring af Post og Passagerer, og fra 1857 besørgetes dette af Færgemand *A. B. Johnsen*. Samtidig paabegyndte Vognmand *Hendrik Thomsen*, Nordby, en Fragt- og Personbefordring mellem de to Byer hver Torsdag, hvilke Ture han vedligeholdte en Snes Aar. Jeg mindes ham fra min Barndom, fordi jeg ofte fik Lov til at køre med ham rundt i Byen, naar han kom til Sønderho med sin Fragtvojn; denne Begunstigelse, der blev min Broder og mig til Del fremfor andre af Byens Dreng, maa tilskrives den Omstændighed, at vor Far som Købmand fik mange Varer forsendt med ham. Turen til Sønderho endte han gerne i Kroen, hvor han forinden Afrejsen forsynede sig med adskillige Kaffepuncher, mens Hestene stod udenfor og frøs. Blev han gjort opmærksom herpaa, svarede han, der var født paa Fastlandet og talte et meget bredt jysk Maal: „De ka sto længh, inden æ Hue faaller fraa dem.“ Denne Udtalelse i det fremmede Maal mørede vi Drengene os kosteligt over, og vi foranledigede tidt, at han kom frem i Døren og udtalte de Ord.

At Publikum ikke var helt tilfreds med *A. B. Johnsens* Befordringsmaade af Post og Passagerer ses af en Artikel i „Vestjydsk Avis“ for 11. November 1860, der lyder saaledes:

„Man har fra Fanø anmodet os om her i Bladet at henlede Postbestyrelsens Opmærksomhed paa et Forhold, som finder Sted med Befordringen af Posten mellem Nordby og Sønderho, og som er til megen Ulempe. Det hænder nemlig ikke saa sjældent, at den Mand, med hvem Postvæsenet har akkorderet om Postens Befordring mellem de nævnte Byer, istedetfor at sende en Vogn lader et gaaende eller ridende Bud besørge Turen, hvilket ofte ikke er istand til at befordre de Pakkepostsager, man fra Sønderho ønsker afsendt, og følgelig, da man har stolet paa at kunne faa sine Sager med Posten, i den elvte Time har selv maattet leje Vogn, og hvorved vedkommende Afsender er paaført en Udgift, som er aldeles uretfærdig. Ligeledes klages der over, at Passagerer, der have stolet paa at kunne blive befordrede med Posten, paa samme Maade ere blevne narrede og i sidste Øjeblik have maattet leje Befordring, naturligvis til en højere Betaling, end de havde kunnet komme med Posten.

Vi have forhørt os om denne Sag og kunne meddele den Oplysning, at Postvæsenet har Akkord med Færgeejer og Gjæstgiver *A. Johnsen* paa Fanø om at besørge saavel Brevs som Pakkeposten fra Strandby over Nordby til Sønderho og tilbage til bestemte Tider, og oppebærer derfor aarlig 400 Rdl., hvilken Betaling af Sagkyndige er os forsikret er usædvanlig høj, men grunder sig i, at der ingen anden kan paatage sig Befordringen, og Postvæsenet og Publikum maa endda være glad ved, at Hr. *Johnsen* er saa god ikke rent at afvise Akkorden. Akkorden bestaar imidlertid endnu, og saalænge den bestaar, kan der ej heller rejses Tvivl om, at Postbefordreren ikke opfylder sin Pligt, naar han ikke til de Tider, han skal, kan befordre de Pakkepostsager, der ønskes afsendt, hvissaarsag man gør rettest i at klage. Hvad derimod angaar Personbefordringen, da er det noget tvivlsomt, hvorvidt Hr. *Johnsen* er pligtig til at afgive saadan, men da han er pligtig til at befordre Pakkepostsager til visse bestemte Tider, og han i Nordby ikke kan vide, hvad der er til Befordring i Sønderho paa Tilbageturen, maa han ogsaa afsende Vogn, og er denne dér, tager han vel ogsaa Passagerer med, naar Betaling tilbydes.

Hele det halvt offentlige og det halvt private Fanø Post- og Færgevæsen er forøvrigt saa usselt indrettet, at — ja, at det neppe findes saa usselt andre Steder hertillands, og dog er f. Eks. Korrespondancen og Pakkepostforsendelserne til og fra Fanø større end ved mange andre Postkontorer, større er den i alt Fald end i Varde. Det er derfor i høj Grad beklageligt, at Hs. Excellence Generalpostdirektøren ikke har kunnet laane Øre til de gentagne Andragender fra Fanø om Oprettelsen dersteds af et selvstændigt Postkontor, uafhængig af alle Bihensyn. Men Sagen er rimeligvis den, at bliver et selvstændigt Postkontor oprettet paa Fanø, saa er det usle Færgevæsens Forbedring en uundgaelig Følge, og her støder man igen paa et af de afskyelige fra Fortiden nedarvede Monopoler, der beskytter dets Ejere for saagodtsom alle begrundede Klager, ikke at tale om Konkurrencen.“

Indtil 1. Januar 1873 var der kun kørende Post 4 Gange ugentlig mellem Nordby og Sønderho, og 2 Gange ugentlig gaaende Bud, men fra ovennævnte Dato gik der kørende Post

Chr. Hansens Postvogn 1914.

daglig. Da *H. Svarrer* i 1875 overtog Færgeriet, besørgede han i mange Aar Posten til Sønderho ved daglig kørende Bud, siden i Fællesskab med Vognmand *Søren Lauridsen* og Købmand *B. P. Christensen*, Sønderho. Sidstnævnte holdt i mange Aar en Kusk ved Navn *Jens Lauridsen*, der var vellidt af alle for sin Tjenstvillighed med at besørge en Mængde Smaaærinder for Folk paa sine Køreture — alt uden Vederlag, i alt Fald skulde han presses til at modtage noget derfor. Dertil var han en udmærket Fortæller, der med sine Fortællinger paa en fornøjelig Maade forkortede Tiden paa de over 2 Timer lange Køreture (paa aaber Vogn). Naar Søfolkene kom hjem fra Farten, fik de paa Turen fra Nordby til Sønderho fortalt alt, hvad der var passeret i Sønderho, siden de sidst var hjemme. Ved Siden af Postkørselen passede han med Dygtighed Sønderho Krogaards Landbrug, som var det hans eget. Han talte aldrig om *Husbonds* eller vore *Heste* og *Marker*, men sagde altid *mine Heste* og *mine Marker*, et Vidnesbyrd om den Interesse, hvormed han passede sin Gerning, og det Ansvar han følte derved. Han omkom ved en ulykkelig Ildebrand paa Heden 6. Maj 1917, 70 Aar.

Postkontrahent
Chr. Hansen
Født i Ø. Terp 1860
Død i Sønderho
14. Februar 1925

Den Mand, der har Æren af, at Post- og Passagerbefordringen mellem Nordby og Søn-

*En af Marinus Pedersens store Post- og Passagerbiler.
Mangeaarig Bilfører Albert Møller.*

derho kom til at ske med Biler, er afdøde *Chr. Hansen*. Han kom til Sønderho 1906 og købte dér en Landejendom. Ved Siden af, at han drev denne, paabegyndte han en Dagvognskørsel mellem de to Byer med en ældre lukket Hotelvogn. Da han 1. Januar 1913 overtog Postkørselen, anskaffede han sig en større lukket Vogn, og den 1. Februar 1918 satte han den første Bil ind paa Ruten. Efter hans Død overtog hans Svigersøn *Marinus Pedersen* Post- og Passagerkørselen. Han har indsat flere store moderne Biler paa Ruten og kører nu 4 Gange daglig i hver Retning i Vintermaanederne og 7 Gange daglig i Sommermaanederne.

Da Sønderho i 1887 blev regnskabsførende Postekspedition, ansattes *Carl Bruun Schau*, født 21. September 1859 i Kjøbenhavn, som Postekspeditør og Telegrafbestyrer. Han blev 1. Oktober 1894 forflyttet som Postmester til Svaneke. Har siden været Postmester i Præstø og Hjørring og er nu pensioneret.

C. B. Schau

J. J. Marolly

Efter ham kom *John Joachim Marolly*, født 30. Juni

P. M. Behr

J. Chr. Jørgensen

A. Stage

1865 i Odense. Han ansattes som Postekspeditør 1. December 1894. Blev 1911 forflyttet til Nordby.

Poul Marius Behr bliver derefter ansat og indehavde Stillingen til 1. Marts 1923, da han forflyttedes til Roslev, hvor han senere er afgaaet ved Døden.

Jørgen Chr. Jørgensen, født i Rosdal ved Aars 16. Juni 1871, kom til Sønderho 1. April 1923 fra Ringkøbing, hvor han var Assistent. Han døde i Sønderho 18. November 1928. Begravet i Herning.

Axel Stage, født 17. Maj 1879 i Fredensborg, overtog derpaa Stillingen. Var forhen Postkontrollør i Odense.

Posthuset i Sønderho.

Telegrafvæsenet.

Fanø fik sin telegrafiske Forbindelse med Omverdenen i 1868. Den 23. Juli var Kablet fra Strandby til Fanø nedlagt, men hele Installationen var dog først færdig til Brug den 1. Februar 1869. Aabningen, der var planlagt at skulle ske til 1. Januar, blev forsinket ved, at et Par løbske Heste løb imod en Telegrafpæl paa Strækningen Varde—Strandby i Slutningen af December Maaned. Resultatet af dette ublide Sammenstød var da, at baade Pæl og Traad blev saaledes indfiltret i hinanden, at det — ogsaa paa Grund af indtraadt Snevej og andre Vanskeligheder med Istandsættelsen — tog flere Uger at faa alt klart igen. Endelig oprandt Dagen, som Fanøboerne saa hen til med den største Forventning, da det første Telegram kunde afsendes.

Postmester *Kolvig*, der var antaget til Telegrafbestyrer, havde antaget Frk. *Nicolaisen* til — som udlært Telegrafist — at besørge Telegraferingen, og Kl. 10. Form. den 1. Februar afsendtes Telegram Nr. 1 fra Nordby. Det blev sendt til Kongen og havde følgende Ordlyd:

Nordby Kommune tillader sig ved det første Telegram paa Fanøs i Dag aabnede Telegraflinie allerunderdanigst at bevidne Deres Majestæt sin undersøgtlige Hengivenhed og sit Ønske om Hæder og Lykke for Kongen og Kongehuset.

Nordby Sogneraad.

Herpaa modtoges Svar samme Dags Eftermiddag Kl. 3,39:

Hans Majestæt Kongen har paalagt mig at bringe Allerhøjstsammes Tak til Nordby Sogneraad for det tilsendte Telegram, det første, der udgik fra den nye Station og for den deri indeholdte hjertelige Lykønskning.

Trap, Kabinetssekretær.

Som Telegram Nr. 2 afgik der et til Finansminister *Fonnes* bech:

For den Velvilje, med hvilken Deres Ekscellence har imødekommet Fanøboernes Ønske om en Telegrafforbindelse med Fastlandet, hvorved et længe og haardt følt Savn nu er afhjulpet, tillader Nordby Kommune sig i Dag, da Forbindelsen er aabnet, at bringe Deres Ekscellence sin undersøgtlige Tak.

Nordby Sogneraad.

Telegraflinien kom ikke straks til Sønderho, den stoppede op i Nordby, hvorfor Beboerne i Sønderho androg om Forlængelse af Linien dertil i en Skrivelse, hvoraf findes en udateret Kopi i Sogneraadets Arkiv af følgende Ordlyd:

At Telegrafanlægget til Fanø er et stort Gode for Øens Beboere, vil enhver af os indrømme, og hvorfor vi ogsaa vil være vor høje Regering Tak skyldig. Men da der imidlertid kun er Station i Nordby, og Sønderho saaledes ikke har Forbindelse dermed, saa er dette et føleligt Savn for sidstnævnte Bys Beboere, hvorfor vi undertegnede herved allerærbødigst vover at andrage for det høje Ministerium, om dette Savn muligt ikke kunde afhjælpes, saa at Linien kunde forlænges til Sønderho.

Med Hensyn hertil tillader vi os at ytre følgende:

Naar en Telegrafdepesche bestemt til Sønderho indløber til Nordby, skal den altsaa derfra besørges med Estafetbud, thi med Posten vil det sjældent kunne passe, da den afgaar fra Nordby til Sønderho mellem Kl. 8 og 9 om Morgenen (Søndag slet ikke) og Telegrammerne indløber almindeligt efter denne Klokkeslet og maa som Følge deraf henligge til næste Dag, hvilken Forsinkelse i Særdeleshed med Hensyn til Skibsbefragtning kan forårsage store Tab for de Paagældende. Vor allerærbødigste Bøn er derfor, om vor høje Regering vilde tage Sagen under nærmere Overvejelse, og haaber vi, at dette Gode ogsaa maa blive Sønderho Sogns Beboere tildelt. Hvad der ydermere begrunder vort Haab er nemlig, at efter Rygte skal Telegrafstationen i Nordby lønne sig godt, og formoder vi ligeledes, at en Forbindelse hertil maa kunne bære sig. Telegraferingen til Sønderho bliver nu indskrænket til det allernødvendigste, da det bliver meget kostbart at telegrafere her med Bud fra Nordby. Ved mange Lejligheder vilde Telegraferingen blive hyppigere, om det kunde ske direkte hertil.

(Underskrifterne.)

I det herpaa fra Finansministeriet indløbne Svar hedder det bl. a. „at Finansministeriet paa Grund af de store Fordringer, som i næste Finansaar vil blive stillet til Statskassen, dersom Oprettelsen af alle de ny Stationer, der alt er foreslaaet, kommer til Udførelse, og som i Betragtning af de væsentlige Fordele, der i saa Tilfælde vilde opnaas for hele Øen Fanø med Tilvejebringelsen af en telegrafisk Forbindelse mellem Nordby og Fastlandet maa anse det for rettest, at Oprettelsen af en Station i Sønderho opsættes indtil videre.“

Det varede dog ikke længere end til December 1871, at en Telegrafstation blev aabnet i Sønderho, og det første Telegram afsendtes den 13. December, der, ligesom i Nordby, blev sendt Kongen med følgende Ord:

Naar vi Sønderhøninger i Dag allerunderdanigst henvender et Par Ord til Deres Majestæt, da er det for at bringe vor hjertelige og dybtføjte Tak til Dem, Deres Regering og Landets Rigsdag for den nys oprettede Telegrafstation her. Gud bevare Deres Majestæt, Deres ganske Hus og alle sande Fædrelandsvenner! Han lægge ogsaa sin Velsignelse i dette nyttige Foretagende!

Paa samtlige Beboeres og Sogneraadets Vegne. Allerunderdanigst
J. Hilde, Sognepræst og Sogneraadetsformand.

Paa dette Telegram indløb samme Dags Aften følgende Svar:

Under Kongens Fraværelse har jeg modtaget Deres Telegram, det første, der er afsendt fra den nye Station. Kongens og mine bedste Ønsker følger dette Foretagende, at det maa blive til Lykke og Velsignelse for de kære Fanøboere.

Frederik, Kronprins.

Telegrafstationen fik Lokale i Sønderhø Krogaard og bestyredes af Købmand *Broder P. Christensen*, der antog en Telegrafist til at afsende og modtage Telegrammer, da *Christensen*, der forud var Brevsamler og Postbefordrer, ikke selv var uddannet som saadan.

Den Dag, Telegrafens aabnedes for Korrespondancen, var Krostuen fyldt med Skibsførere og andre Interesserede, og ved et Par Kaffepunche, som Bestyreren gav i den Anledning, blev der holdt flere Taler, bl. a. af Pastor *Hilde*, Lloyds Agent *N. Sonnichsen*, Navigationsskoleforstander *J. Schmidt* m. fl.

Udenfor stod en stor Skare af nysgerrige Mænd og Kvinder, der ventede paa at faa et Telegram at se. Da saa Telegrammet var ankommet fra Kronprinsen, blev det af Pastor *Hilde* oplæst for den forsamlede Mængde. Samtidig fremviste han den lange smalle Strimmel Papir, hvorpaa Telegraftegnene var anført, og mange troede, at denne Strimmel var kommen ud af Traadene.

I den første Tid efter Oprettelsen af Telegrafstationerne paa Fanø offentliggjordes Antallet af de ekspederede Telegrammer:

Fra *Nordby* afgik i Januar 1872 42 Telegrammer og ankom 68, i Februar afgik 99 og ankom 86, i Marts afgik 179 og ankom 152.

Fra Sønderhø afgik i Januar 19 og ankom 38, i Februar afgik 28 og ankom 42, og i Marts afgik 76 og ankom 115.

Der er altsaa stadig god Stigning i Korrespondancen, og

Kolvig maatte derfor i Februar avertere efter 2 Elever. Stationen i Sønderho bestyredes i mange Aar af Telegrafist *N. J. Svarrer*, indtil en regnskabsførende Postekspedition i 1887 oprettedes, da Telegrafstationen henlagdes dertil, og Postmesteren (*C. B. Schau*), der selv var Telegrafist, overtog Bestyrelsen deraf. *Svarrer* blev da forflyttet til Esbjerg, hvor han senere blev udnævnt til Telegrafkontrollør. Han døde i Esbjerg i Januar 1928.

Telegrafstationen i Sønderho blev efter Beboernes Ønske for godt en Snes Aar siden ombyttet med Statstelefonstation, som senere overtoges af Jydsk Telefonselskab, der for Tiden har 14 Abonnenter dér. Centralen bestyres nu af Skrædermester *Andreasen*.

N. P. Jepsen

Niels Peder Jepsen, der efter at have været Baadskipper i 37 Aar (Evert „Maren Nielsine“), var i mange Aar Telegrafbud i Nordby. Han var Veteran fra Krigen 1848—50 (om Bord i Fregatten „Rothe“ og Linieskibet „Dronning Marie“ og dekoreret med Erindringsmedaillen). Den-2. November 1911 fejrede han Diamantbryllup med sin Hustru Maren Nielsdatter, Datter af Skibsfører *Niels N. Gregersen* ældre. *Jepsen* døde 27. Oktober 1915, 89 Aar.

LÆGEVÆSENET.

a. Hjemraad mod Sygdomme.

FRA Lægernes Side vil der vel nok blive protesteret imod, at jeg henfører Hjemraad for Sygdomme samt „kloge“ Mænd og Kvinders Virksomhed med at helbrede Syge under ovennævnte Titel. Deri vil jeg ogsaa give Lægerne Ret. Jeg beder derfor ogsaa mine Læsere at betragte denne Artikel som *Indledning* til en Beskrivelse af det avtoriserede Lægevæsen.

Til enhver Tid har Folk selv søgt at lindre udvortes Skader, Upasselighed og selv alvorlige Sygdomme ved Hjemraad og Sympatikure. Disse var mange og højst forskellige. Ethvert Menneske havde sine Raad og Midler, og var en Person saa heldig, at de af ham ordinerede Midler hjalp de paagældende, kom han snart i Ry for sine Kure, og der strømmede da syge Folk til fra nær og fjern.

Af Hjemraad, der benyttedes af Folk i min Barndomstid, kan jeg erindre følgende:

Mod *Frostskade*: Omslag af raadne Æbleer — Terpentiniolie og Bivoks — Harefedt — Tran — Allunvand med Krusemynte i.

Mod *aabne Saar*: Tran blandet med Vin — Æggeblomme med Pebermynte — Honning og Voks — The af Pilebark — Tygget Rugbrød og Smør.

Mod *smaa Orm*: Rugbrød med Sirup paa fastende Hjerter — Løg og kogt Mælk — Havvand — Valle fra Smøræltning — Sure Ribs paa fastende Hjerter — Kamfer.

Mod *Kirtelsyge*: Tran med stegte Løg i — Omslag med Urin og Køkkensalt.

Mod *daarlige Øjne*: Kvindemælk dryppet i Øjet.

Mod *Blegsot*: Rodbedesaft i Vin — Gammel Vin med Safran. — Nymalket Mælk.

Mod *Tandpine*: En Skraa — Varmt Sælhundeblood — Eddikeomsalg med Myrtheblade.

Mod *Hovedpine*: Et friskt Kaalblad paa Panden — Duften af Morgenfruer (*Calendula*).

Mod *Hoste*: Varm Eddike med Sirup — Honning med Pebermynte — Brændevin med Kandis og Eddike.

Mod *Hikke*: Eddike med Annis.

Mod *Mavekrampe*: Røllikethe med Ingefær — Kamillethe med Pebermynteblade.

Mod *Diarrhoe*: Rødvin med Kanel — Kogt Mælk med Blaabær — Blaabærsuppe med Kridt i.

Mod *Hæmorrhoider*: Fedt fra stegte Aal — Nyrefedt af Hunde.

Mod *Forstoppelse*: Honning og Smør — Varm Mjød med Tranebær — Torskerogn — Havvand med Linolie — Malurt i Brændevin og Eddike.

Mod *Gigt*: Strømper af Hundehaar — Katteskind paa Ryggen — Varm Træaske — Kaffepunch med Terpentiniolie — Lærred som har ligget over en Myrethue — Bistik — Fiskning med Brændenælder.

Mod *Bylder*: Ølgær at drikke — Blodrensende The — Frisk Kogødning som Trækplaster.

Mod *Mæslinger*: Varm Mjød i store Portioner.

Alle de her nævnte er kun et lille Udpluk af de mange mærkelige Midler, Folk brugte mod ind- og udvortes Sygdomme i forrige Tider. Endnu skal nævnes en Del Urter og Planter, som altid fandtes i Hjemmene og havdes i Beredskab i paa-kommende Sygdomstilfælde. De blev indsamlet om Efteraaret, tørret og opbevaret i Blikdaaser eller tilbundne Krukker: *Kamilleblomster*, *Strandmalurt*, *Hyldeblomster*, *Salviblade*, *Tusindfrydblade*, *Rølliker* og *Krusemynteblade* samt *Rosenblade* og *Lavendler*, endvidere *Kalmusrod*, det sidste forsynede man sig med fra Ribe Aa, hvor denne Plante vokser i stor Mængde. Gik man med et Stykke deraf i Munden, var man beskyttet mod Difteri og Halsbetændelse. Forskelligt Værk i Lemmerne blev helbredet ved *Kopsætning*. *Aareladning* brugtes mod en Mængde Sygdomme. Blodet skulde helst fornys en Gang aarligt, det mente man skete efter *Aareladning*. Et meget mærkeligt Mid- del mod Engelsksyge bestod i, at det lille Barn, der led deraf, en Midnatstime blev bragt ned i Engen; her blev gravet en Græstørv saa stor, at der kunde skæres et Hul saa stort, at Bar- net kunde bringes derigennem; dette skulde ske 3 Gange, der- efter blev Græstørven lagt paa Plads; groede den paany, vilde Barnet blive rask; visnede den bort, vilde Barnet ikke komme sig. For ej at risikere Græstørvens Hentørring, blev der i Mid- natstimerne vandet af den eller de, der havde besørget Eksperi-

mentet med Barnet. Jeg kender flere nulevende Mennesker paa Fanø, der er trukken igennem en Græstørv, og da ingen af disse har haft Følger af Engelsksyge, maa man tro paa, at det nævnte Middel har hjulpet dem.

En egen Slags Kure, hvorved ogsaa var forbunden en god Portion Overtro, var de saakaldte *Sympatikure*. Herved forstod man Muligheden af at kunne overføre Sygdomme paa livløse Genstande. Naar de blev tilintetgjort — brændt eller raadnede — forsvandt Sygdommen. Strøg man saaledes Vorter med et Stykke Flæsk og gravede dette ned i Jorden, vilde Vorterne forsvinde, efterhaanden som Flæsket raadnede. Blev et Ligs Haand strøget over en Svulst, vilde denne forsvinde med Ligets Opløsning i Jorden. Et Par mærkelige Kure kendte min Farmør, hun havde lært dem i Ribe 1827; om hun nogen Sinde selv havde anvendt dem eller ladet andre prøvet dem, ved jeg ikke — sligt fik uvedkommende som Regel heller ikke noget at vide om. Mod Blegspot skulde Patienter bære en Pose i en Snor om Halsen; denne skulde indeholde udvasket Sand og pulveriseret Jern samt en Sæddel med følgende Tegn:

Cab. † ‡ † † Bac.
Jesus.

Naar Patienten havde baaret denne Pose i nogle Maaneder, skulde den med Indhold kastes paa Ilden.

Mod Gigt skulde Patienten paa det syge Sted lægge en Pose med tørret Kogødning og Svovl samt en Sæddel med følgende Tegn:

† Z. b. a. O y. g. z. †
Jesus gør det godt.

Efter nogle Maaneders Forløb skulde Posen begraves dybt i Jorden, og Patienten vilde efter nogen Tids Forløb være helbredet.

Ved Hjælp af *Sympatikure* kunde der ikke alene skaffes syge Mennesker Lindring og Helbredelse, men visse Mennesker — Kvinder især — kunde ved disse gøre ondt mod Mennesker og Kvæg.

I den Tid, da Hjemmekærning af Smør fandt Sted, kunde disse onde Mennesker forhindre Smørrets Fremkomst; de kun-

de bringe Køerne til at malke Blod, fordærve Kødet i Salttønden, bringe Hønsene til kun at lægge Vindeæg og meget andet. Folk kunde de slaa med Bylder, Udslet og Bullenskab. I en Mængde Forhold greb denne mærkelige, overtroiske Tankegang ind, og den blev ved at holde sig usvækket helt op til Slutningen af forrige Aarhundrede. I Sønderho fandtes der i min Barndom 2 Kvinder, om hvem man bestemt troede, de kunde befatte sig med ovennævnte Ting — altsaa i Virkeligheden forhekse. Om den ene troedes der, at hun kunde skabe sig om til en Hare. En Jæger havde en Aften paa Sneen skudt paa en Hare i Nærheden af Vedkommendes Hjem. Han ramte den i Benet, men Haren forsvandt ind i Kvindens Have. Næste Dag gik denne Kvinde med Armen i Bind. Sagen var altsaa tydelig nok, hun var den foregaaende Aften bleven skudt, da hun var i en Hares Skikkelse. Den anden, der ofte kom omkring til Folk uden paaviseligt Ærinde, var man bange for at sige imod eller nægte, hvad hun bad om, for at hun ikke skulde gøre ondt. Naar hun saa gik sin Vej, blev der for at forebygge dette, strøet Salt efter hende. Folk troede bestemt, de to Kvinder var Hekse.

Her kan det maaske være paa sin Plads at fremføre, hvorledes Heksene huserede paa Fanø for over 300 Aar siden.

I de store Hekseprocessers Tid i Ribe i det 17. Aarhundrede, nævnes en Kvinde ved Navn Anne Lourups, som beskyldes for Hekseri. Hun bekendte i Retten paa Ribe Raadhus den 14. December 1613 „at disse efterskrevne har været i Rode med hende i Trolddomsgerninger: først Bodil Skrams Datter paa Fanø som skyldig i Trolddomskunster og gerninger. Deslige Pus Maren, som blev brændt paa Fanø, Karen Mortensdatter paa Fanø. Hans Mathisens Hustru paa Sønderho har tidt været med dem, naar de holdt deres Gilder og Gæstebud baade ved Sønderho Kirke, i Fanø Bjerge og ved Skads og Bryndum Kirker, og i slet grøn Mark var Hans Mathisens Hustru altid med. Johanne, Niels Jespersens Hustru paa Sønderho, er ogsaa sandskyldig i Trolddomskunster . . . , endvidere bekendte hun, at det skete sig nu i Sommer, at hun var paa Sønderho, at hun var Aarsag til, at Christian Jensens Øl blev bedærvet, den Dag da hun kiggede ind ad hans Bryghusdør . . . , og kom hun fornævnte Dag ind til Chr. Jensen og Ole Smed, som bor paa Sønderho, og da de sad og drak, begærede hun noget af dem, men de vilde

intet give hende, derfor blev hun vred. Og nogen Tid derefter, da Chr. Jensen kom til Kolding, da lod hun hendes Dreng Ravn (den Djævel, hun var i Ledtog med) føre Chr. Jensen i Klamméri, saa han huggede en Karl i hans Arm, og samme Dag da huggede Ole Smed Fingeren af en anden Karl, som hun bekendte, at hun og lod gøre ved sin Dreng Ravn for de onde Ord, de gav hende i Sommer . . . Deslige bekendte hun, at Hans Mathisens Hustru paa Sønderho har gjort Nis Povelsen sammesteds den Vanførelse, han har i sin Haand . . .“

Saadanne Ting er virkelig passeret paa Fanø „i Heksenes Tid“. Pus Marens Gerninger maa have været særlig onde, da hun har maattet lade sit Liv paa Baalet derfor. Og hvilke Fortællinger fik vi ikke i gamle Dage i Mørkningsstunden! Med hvilken Troværdighed i Tonen blev de ikke fortalt; der var ikke Tvivl om, at sligt godt kunde passere. Disse Fortællinger var velegnet til at faa Haarene til at rejse sig paa Hovedet og faa Børn til at blive dødsensangst i Mørke.

b. Kloge Mænd og Koner.

I 1792 huserer der en ret ondartet Kvaksalver i Vester Herred. Hans Navn var *Henrik Petersen Hjelmkrone*. Han lod ikke sjældent skinne igennem over for godtroende Mennesker, at han foruden at kunne kurere Folk for alle Slags Sygdomme ogsaa kunne hekse. De Midler, han benyttede ved alle sine Kure var Harlemmerolie og destilleret Enebærolie. Folk bliver dog tilsidst bange for ham, og Sognefogden i Lønne melder ham til Stiftamtmanden, der beordrer ham anholdt og tiltalt for Kvaksalveri og Trolddomskunster. Under Sagens Behandling imod ham oplyses det, at han er fra Glykstad, og at han tidligere har været Præst i Vestindien, men, efter hans egen Forklaring, for flere Aar siden tabt Hukommelsen, det vedvarede i 7 Aar, saa han intet videre kan huske om sin Fortid. Han slipper for Tiltalen for Trolddomskunster, men for Udøvelse af Kvaksalveri bliver han ved Resolution af Stiftamtmand Helfried den 22. Januar 1793 fri for Straf mod straks at forføje sig til sin Hjemegn.

Dette Paabud efterkommer han ikke, men rejser i Stedet for til Fanø, hvor han fortsætter sine Kure og faar efterhaanden en Del Patienter. Den senere omtalte *Revenschou* er syg og kan ikke mere tage sig af Folks Sygdomme, derfor har han haft let ved at skaffe sig et Klientel, der synes at være tilfreds med

hans Behandling, thi de henvender sig til Stiftamtmanden med Bøn om, at han maa gives Tilladelse til at praktisere som „Læge“ paa Fanø, men modtager herpaa et Afslag fra Stiftamtmanden dat. 4. Februar 1794: „Saasom det med lovlige Beviser førte for Vester Herredsting er godtgjort, at denne *Hjelmkrone* udbreder blandt Almuen vrang Begreber og er aldeles vankundig i Lægekunsten og kun misbruger Almuens Lettroenhed til sin egen Fordel og til den almindeliges Skade, saa kan aldeles ingen Forandring ske i min engang givne Resolution ham angaaende, men skulde han sig igen paa Fanø indtræffe, har Hr. Birkedommer Engelstoft straks at lade ham hæfte, til videre Foranstaltning kan ske.“

Der høres ikke mere om denne „Kloge Mand“ siden. Han er vel nok forduftet til sin Hjemstavn.

I Nordby levede i Slutningen af det 18. og i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede en Smed ved Navn *Chr. P. Beck* (født 1753, men vist indvandret til Nordby), som havde stort Ry for at kunne kurere Saar. Der kom Patienter langvejs fra til ham, og efter hvad der er berettet, kurerede han de fleste. Blandt andre skulde en Græve have søgt Helbredelse hos ham for en ondartet Saardannelse, og da det lykkedes for *Beck* at helbrede ham, fik han derefter fra denne tilsendt hvert Aar i lang Tid en betydelig Sum Penge. Da Summen et Aar udeblev, skrev *Beck*, der dette Aar ved Giftermaal havde forbedret sine økonomiske Kaar, hvad Greven havde erfaret noget om, til ham og mindede ham om sit engang givne Løfte. Herpaa fik han kun til Svar følgende Linier:

Mange hylér, som mangler ikke,
 mange klager, som ska'r ikke,
 — men den, der giver til han tigger,
 skal slaas til han ligger.

og dermed var der saa lukket for den hidtil flydende Pengestrøm.

Jeg har liggende for mig en Regning fra 1811. Den er indleveret i Boet efter en afdød Pige Lene Johnsdatter i Nordby, og af denne Regning fremgaar det, at *Chr. P. Beck* for Behandling og Apotekersager, som han har hentet paa Apoteket i Varde, har tilgode 8 Rdl. Dernæst er der en Post paa 30 Rdl., som han har tilgode for at have behandlet den Syge hveranden Dag i 13 Maaneder — hun led af Koldsyge — og for Medicin, ind-

købt i Tønder, 2 Rdl. Patienten er dog ikke blevet helbredet ved hans Behandlinger, thi der foreligger ogsaa en senere Regning fra en Mand, der har udlagt et Beløb af 8 Rdl. „for en Rejse til en „Klog Mand“ Niels Nielsen i Toftnæs, og dennes Rejse herover og tilbage med Medicin.“

Chr. P. Beck døde 1844, 91 Aar gammel.

I 1858 kommer der en omrejsende Kvaksalver til Nordby og tager Folk saa grundigt ved Næsen, at Forstanderskabet finder Anledning til at anmode Birkedommeren om at faa ham fjernet. Samtidig advarer en Indsender i *Ribe Stifts-Tidende* for 17. Juli mod hans Virksomhed, „han udgiver sig for Mirakeldoktor, der ved hemmelighedsfulde Kunster vil fordrive Sygdomme, som har modstaaet de dueligste Lægers Bestræbelser. At denne Person til forskellige Tider har beskæftiget sig med Skrædder- og Smedehaandværket, ført Baad, været en Slags juridisk Konsulent, slagtet Lam og drevet mange andre Haandtering, er Indsenderen bekendt. Hans Mirakelkure er derimod noget helt nyt, han har slaaet ind paa, men førend nogen sætter Helbred, Liv og Penge paa Spil, tilraades de indstændigt at erkynde sig om hans Skudsmaal, bl. a. hos Hr. Kommandør Ellbrecht og Hr. Krydstoldinspektør Hammer.“

Siden høres ikke mere om ham.

I Tiden 1843—63 praktiserede „æ klog Hjuldrejer“ fra Bandsbøl ved Tarm, hans Navn var *Hans Johansen*, og han var Rokkedrejer af Profession. Han lavede fortrinlige Spinderokke, der fuldt ud kunde staa ved Siden af de ellers saa berømte Spinderokke fra Ribe. Han kom til Fanø et Par Gange om Aaret for at afsætte sine Rokke og reparere saadanne. Ved Siden deraf tog han saa Folk i Kur. Hans Specialitet var Behandling af Aareknuder og Seneknuder samt Aareladning. Han tog ikke noget for sine Behandlinger, men ventede derigennem at faa Omsætning af sine Rokke. Det vides ogsaa, at Folk rejste til ham i hans Hjem og dér blev behandlet for nævnte Svagheder. Et Par Patienter, der ikke fandt Lindring eller Hjælp ved hans Behandlinger, meldte hans Virksomhed til Birkedommeren. I den mod ham i den Anledning anlagte Sag, oplystes det, at hans Midler bestod i Kamferspiritus og Altheasalve, som han købte paa Fanø Apotek, og naar dette ikke hjalp, aareladte han sine Patienter. Han blev for sin Virksomhed idømt en Bøde af 20 Rdl., og saa forsvandt han.

Senere var der en Mand i Kolsnap ved Vamdrup, der tog Folk i Kur, særlig for Benbrud, Forvridninger o. l.; hans Navn var *Poulsen*; til ham sendte Nordby Fattigvæsen i 1868 et Fattiglem, der havde en ondartet Knæskade, til Behandling. Da hun efter endt Behandling kom tilbage, hovnede Knæet op, hvorfor man greb til at kopsætte hende 10 Gange i Løbet af kort Tid, uden at det hjalp noget. Fattigvæsenet forespørger saa *Poulsen* 24. Marts, om hun maa sendes tilbage til ham, idet der bemærkes, „at Kopsætningen har haft til Følge, at Knæet er svunden i Tykkelse, men at det endnu er lige stift.“ *Poulsen* ønsker hende sendt til fornyet Behandling, hvilket sker, trods det, der paa Fanø er en avtoriseret Læge. *Poulsen* ordinerer hende bl. a., at hun skal have Vat lagt om det syge Knæ, hvilket vil koste 20 Sk., og hun forespørger derfor Fattigvæsenet, om det vil tillade hende at købe det, hvad Fattigvæsenet tillader i et Brev til *Poulsen*, „ligesom man i det hele taget er villig til at refundere de Udgifter, hendes Kur og Pleje medfører, naar blot det fører til et heldigt Resultat,“ skrives der til ham. *Poulsen* faar senere sendt 6 Rdl. i Honorar og 4 Rdl. for Medicin, men Knæet kom sig ikke. Saadanne mislykkede Kure afholdt dog ikke Folk fra vedblivende at søge Kvaksalvere; i mange Aar derefter rejste Folk fra Fanø til *Poulsen*. Og den Dag i Dag er der store Skarer af Mennesker, der rejser milevidt til Kvaksalvere, vist endda i større Omfang end i tidligere Dage.

c. Bartskeerere og lignende „Læger“.

Ældre Tidens Lægekunst udførtes af de saakaldte Bartskeerere. De var ikke stort andet end Barberer, som havde faaet lidt Undervisning i Aareladning, der i sin Tid brugtes meget af Folk, Kopsætning, Behandling af Saar, Bylder og Benbrud og flere udvortes Skader. Undervisningen var ikke erhvervet ved noget Institut eller Fakultet, men var dem givet af en ældre i Saarkunsten erfaren Mester, der efter endt Læretid udstedte til Vedkommende et Lærebrev, indeholdende en nøjagtig Beskrivelse af de Kundskaber, som var erhvervet i Læretiden. Forinden en Person var i Besiddelse af et saadant Lærebrev, kunde han ingen Steder vente at finde sig en Praksis.

I 1715 kommer der efter Anmodning af Præsterne og Birkfogden saadan en Bartskeerer til Nordby for at praktisere. Hans Navn var *Johan Friderich Henckel*, en Tysker af den ka-

tolske Religion, født i Lindauer i Eichenfeld. Han var kommen til Kjøbenhavn 1687 og havde dér praktiseret en Tid; blev siden Feldskærer ved Garnisonen i Ribe og i 1692 den 19. August af Præsident, Borgmester og Raadmænd tildelt Bestalling som Stadskirurg, „da saasom velbemeldte *Johan Friderich Henckel* for os fremviste sine rigtige Testamonia . . .“ Helt udlært maa han ikke have været; thi han forpligtede sig til „først tilbørlig af tvende navnkundige Doktores at lade sig eksaminere og deres Attest om hans Dygtighed at producere.“

Denne Eksamen har han nok bestaaet tilfredsstillende; thi den 16. December s. A. tager han Borgerskab som Kirurg i Ribe, hvor han praktiserer til 1715, da han som ovenfor anført slaar sig ned paa Fanø.

I 1720 søger han om, „at han dér paa Øen maatte *beskikkes* til at være Kirurg og nyde til Salarium det, som begge Præster tilligemed Birkefogden og Indbyggerne ham hidtil godvillig har bevilget, nemlig aarlig 40 Rdl.“*)

Han henviser til at have været Feltskærer ved tvende Regimenter i hans Maj. Kongens Tjeneste, „men siden har ladet sig overtale til at henflytte til Fanø, hvor han intet har fortjent i 3 Aar hos Almuen undtagen det lidet, Nordby Sogn har givet ham.“

Han opnaar ikke denne fastansatte Stilling som det synes paa Grund af en Erklæring fra Stiftamtmanden, hvilken Erklæring ikke har været til hans Gunst. Aaret efter vil han forlade Fanø og søge sig en anden Virkekreds. Præsterne og flere paa Øen giver ham da, mærkeligt nok, følgende anbefalinger:

„Saasom nærværende, højt erfarne Mons: *Johan Fr. Henckel*, Kirurg, der har i nogle (6) Aar her paa vort Ejland sig opholdt, har været af os underskrevne begærende vor Attest om hans Forhold med Professionen, saa længe han her har været, da har vi ham det ikke kunnet nægte, men i Sandfærdighed kan tilstaa, at han er en skikkelig Mand og forstandig Kirurg, har vel og tilbørligt ved god Forfarenhed, Ædruelighed og Beredvillighed brugt hans Profession til manges Tjeneste og Hjælp, de som ham har søgt og brugt, saa vor Ø vil videre kunne behøve hans Nærværelse og Hjælp, og mange ønsker, at han maatte forblive hos os, men som han af Mangel paa Subsistence, formedelst manges uforstandige Uskønsomhed, forsaarsages sin Færden andet Steds at søge, da kan vi ej andet end ham med

*) Kancelliprotokol 1720, S. 250.

bedste Rekomandation fra os demitere og Lykke til bedre Avantage paa andre Steder at forønske.

Nordby paa Fanø, den 24. Maj 1721.

I. Brasen, Sognepræst.   *Anders Clausen Wind*, Sognedegn.
Peder Hansen Brinch, Møller.   *Christian Friederich*, Toldvisitor.
 (desuden underskreven af flere andre Beboere).

Sognepræsten Chr. Engelstoft i Sønderho giver *Henckel* følgende anbefaling:

At den velfornemme og højst erfarne Kirurg Mons: *Johan Fr. Henckel*, bosiddende i Nordby, saavel hos flere her i Sønderho Sogn som og i mit Hus har været og i alle Maader har ført et honnet Levned, og til Fornøjelse hos de trængende Syge ved hans Profession udvist mange hjælpsomme Eksperimenter, bevidnes i al Sandhed.

Sønderho, den 14. Maj 1721.

Christian Engelstoft.

Af Birkefoged Søren Dunch faar han ingen anbefaling, hvad sikkert har sin Grund i et Mellemværende, de to Herrer har haft men hinanden. Birkefoged Søren Dunchs Datter Anne Cathrine havde i syv Aar været syg og svagelig, og Moderen Maren Andersdatter havde været adskillige Gange med hende i Ribe og ladet hende behandle af Dr. Jacob Willer og Kirurgius Johan Møller uden derved at opnaa Lindring. *Johan Fr. Henckel* søgte de ikke.

Herover er han formodentlig bleven stødt, og engang har han og hans Hustru udtalt, at den Sygdom, Anne Cathrine led af, var en uheldelig, grim og smitsom Sygdom.

Da dette kommer Birkefogden for Øre, anlægger han Sag mod *Henckel* for disse Udtalelser, og samtidig lader han Dr. Willer og Kirurgius Møller i Ribe samt Jordmoderen paa Fanø underkaste Datteren en indgaaende Undersøgelse, efter hvilken de udsteder en Attest paa, at hun er aldeles fri for den Sygdom, *Henckel* har udtalt, hun led af.

De udtalte, hun led af „salt og urent Blod“ og ikke af nogen anden Sygdom.

Henckel, der beklager sig over, at han er ukyndig i Loven og paa Grund af Fattigdom ikke ser sig i Stand til at skaffe Penge til Proces, tilbyder et Forlig og fremlægger et saadant i skriftlig Form for Retten, og hvori det hedder, at „*Henckel* her for Retten vil tilstaa i Henseende Pengespild at undgaa“ følgende:

„Som der imellem Birkefogden Hr. Søren Dunch og Kirurgius *Johan Henckel* skal være kommen nogen Irring og Tvist betræffende nogle uviljevækslende Ord med videre, som sidst afvigte 18. og 19. December 1718 skal være passeret, hvor udover begge Parter har ladet hverandre til Fanø Birketing indkalde i Dag over bemeldte stridige Parter formedelst gode Veners Imellemlæggelse i Henseende Tids- og Pengespild i denne besværlige Tid at forekomme venligen bleven forenet og forligt saaledes, at *Johan Henckel* og Hustru ikke i nogen Maade véd bemeldte Birkefoged Hr. Søren Dunch og Hustru eller Børn andet at paasige end det, som ærligt er og tilbørligt være kan, det samme Hr. Dunch og Hustru og Børn tilstaar bemeldte *Johan Henckel* og Hustru véd dennem at beskylde, hvor udover det i Tingbogen indførte i alle Maader død og magtesløs gjort, saa at det ikke i ringeste Maade kommer Hr. Dunch, Hustru og Børn til Hinder eller Forklejnelse.“

Dette Tilbud tilfredsstillter ikke Birkefogden; han fordrer, der skal staa, at han, Hustru og Børn kun kendes „som honnette og ærlige, og hvad de sig i Særdeleshed om Anne Cathrines Svaghed faldne Ord angaar, da er samme falden i en Overilelse og Hastighed, saa vi slet intet med skellig Følge kan beskylde enten hende eller Huset for noget usømmeligt.“

Henckel krymper sig ved at underskrive denne Erklæring, og der procederes nu frem og tilbage i flere Maaneder om Sagen, som dog endelig maa være bleven forligt, da det ikke ses, at der er gaet Dom i den.

Om et Par Tvistigheder, *Henckel* har haft med sine Patienter, han ikke har været i Stand til at kurere, giver Tingbogen nogle Oplysninger, da Sagen er kommen for Retten. Hans Pedersens Hustru i Sønderho havde været i Kur hos ham uden at opnaa fuld Helbredelse, hvorfor Hans Pedersen nægter at betale ham hans Regning; herom staar der i Tingbogen:

„Hans Pedersens Hustru havde forleden udi Julen om Natten faaet et svært Fald paa den ene Hofte, hvorfor hun da straks af tvende Mandspersoner, som samme Aften havde været til Fæstensøl og maaske ikke derfor vel været ædru, blev paa samme Laar og Ben brækket i Mening, at Hoftens eller Laaret kun var kommen af Led, og de derfor vilde komme det tilrette, og hun siden ved allehaande Raad, som hun efter een og andens Sigende brugte, laa meget elendig indtil paa 14. Dag, da der

gik Bud til *Henckel*, om han vilde komme hen at kurere hende, og da han kom hid, var hende en farlig Inflammation tilslagen, hvilken omsider ved brugte Medikamenter blev lindret og remiseret; derefter røgtede *Henckel* hende med stor Møje og Besvær ved bedste tjenlige Medikamenter udi en temmelig lang Tid, men som det saa vidtløftig ud samme Skade at kurere, akkorderede *Henckel* med hende om 9 Sletdaler for Møje, Draaber, Plastre og Smørelse.“

Hans Pedersen var ikke mødt selv i Retten, men sendt Birkedommeren en Skrivelse af følgende Indhold:

„Som jeg af *Johannes Henckel* er til Fanø Birketing indkaldet formedelst resterende Betaling for den Lægedom, som han paa min Hustrus Bræk haver anvendt, da haver hun brugt hans Lægedom udi 8 Uger, og ingen Forbedring i ringeste Maade er at fornemme deraf, uden alene den Betændelse, som var i Laaret, fik han lukket, men ellers slet ingen Forbedring den første Dag med den sidste.

.... han haver sagt, naar han fik 9 Sletdaler, saa vilde han hjælpe hende til hendes Førlighed igen, at hun hverken skulde gaa lam eller krum ... men han har selv sagt, at han ikke kunde begribe den Svaghed, hun har ... hvad kunde det saa hjælpe, at vi brugte hans Medikamenter, efterdi han ikke forstod sig paa hendes Bræk, og hvorledes kunde han saa hjælpe hende.

Sønderho, 4. April 1720.

Hans Pedersen.“

Han nægtede derfor at betale *Henckel*, men bliver dømt dertil.

Smeden Niels Jensen i Sønderho var i et Slagsmaal kommen til „at beskadige“ en Mand, saa han saa sig nødsaget til at søge Hjælp hos *Henckel*, der ogsaa tog ham i Kur, men fik ham ikke helbredet. Alligevel forlangte han 4 Slettedaler for sin Ulejlighed, som Smeden, der skulde betale dette Beløb for den af ham forvoldte Skade, ikke vilde betale. *Henckel* indstævner ham derfor og faar ham ogsaa dømt til at betale Beløbet.

I 1716 fødte en Pige i Nordby et Barn i Dølgmaal, og hun foregav, at Barnet var dødfødt. I den derved mod Pigen indledede Retssag blev *Henckel* af Retten beordret til at konstatere, om Barnet var levende eller dødfødt. Dette saa han sig ikke i Stand til at afgøre. Han var aldrig eller kun sjældent heldig med sine Kure, og hans Patienter, hvem han næsten altid lovede fuld Helbredelse og forud betingede sig et vist Beløb derfor, nægtede derfor altid at betale, hvorfor han ofte maatte

inddrive sit Honorar ad Rettens Vej. Engang beskyldtes han endog for rent ud at have forgivet 2 Patienter: Anders til Voldborgs og Jacob Grejses Hustru. Beskyldningerne kunde ikke bevises, og de paagældende, der havde rettet Beskyldningen imod ham, blev dømt ved Retten for „Sladder“.

Henckel forlader saa Fanø i 1721 og vender tilbage til Ribe, hvor det vides, at han levede endnu 1734, da han dette Aar stævnes for Gæld. Hans økonomiske Kaar regnes derfor ikke at være bleven forbedret ved Omflytningen.

Efter *Henckels* Bortrejse fra Fanø synes der ikke i et Tidsrum af ca. 75 Aar at have været nogen Læge eller Kirurg dér. Folk har maattet nøjes med Hjemraad eller Kvaksalvere. Kun i særligt ondartede Sygdomstilfælde har de været nødsaget til at søge Hjælp hos Lægerne i Ribe og Varde. Dette var bekosteligt og besværligt, hvorfor der næppe ret ofte er søgt Raad for Syge disse Steder. Tingbøgerne indeholder intet i nævnte Tidsrum om, at stedlige Kvaksalvere har været tiltalt eller straffet for deres Sygebehandlinger udover et enkelt Tilfælde i 1733, da „Christian Henrich Wulf, velbestaltede Kirurg i Varde og omliggende Herreder“ den 11. Avgust udtager Stævning mod Jens Hansen i Rindby, Nordby Sogn, „for han i mange Aar har taget Folk i Kur.“ Der indstævnes flere Vidner, men det ses ikke, at der er foretaget videre, ikke heller at der er gaaet Dom i Sagen.

Af Præsten i Nordby, Hans Friis's, Regnskabsbog (i Landsarkivet) fremgaar det, at han af og til har forsynet sine Sognebørn og udenbysboende med Medikamenter, thi der staar nogle Steder i nævnte Regnskabsbog opgivet, hvem han har leveret disse Ting til:

1757. Herredsfoged Bierrum, Ølufgaard: Medikamenter for 1 Rdl. 1 Mk.

1759. Kancelliraad Steensen (hans Svoger) paa Aunsbjerg 2 Gl. Elixir vita 1 Rdl. 2 Mk.

1767. Maren Eggers 2 Gl. Cokadraaber 3 Mk.

1778. De, som hos mig har faaet medicinske Draaber, ere:
Morten Andersens Hustru 2 Gl.

Peder Adersens Hustru 1 Gl.

Hans Madsens Hustru 2 Gl.

Niels Pedersens Hustru 2 Gl.

Hans Hansen til Ellens, Malurtplaster for 8 Sk.

Jens Sillasen, 3 Pulvere til 3 Mk.

Anders Sørensen, 1 Pot Rødvin.

Hr. Rafn (Præsten) i Sønderho er mig skyldig for 6 Gl. Hovedvand.

I 1794 den 10. Juli døde i Nordby *Johan Hendrich Revenschou*, 64 Aar. Han kaldte sig Kirurg og havde ernæret sig ved at tage Folk i Kur. Hans Hustru var død Aaret i Forvejen. Om han havde nogen Uddannelse i Faget og nogen Berettigelse til at praktisere, kendes ikke. Han efterlod sig følgende Ting, som af Retten blev registreret:

- 4 Stk. kirurgiske Instrumenter,
- 1 Snappert med Føderal,
- 1 liden Messingvægt med Lodder,
- 1 Ragekniv med Sten og Rem,
- 1 Serpentinermorter med Støder,
- 2 Æsker med Medikamenter,
- 1 Æske med Pulvere.

Tolderen fra Hjerting, „som var nærværende og forstod sig paa disse Ting,“ ansaa samme at være af ringe Værdi. Endvidere fandtes:

- 3 Bouteller,
- 87 smaa Glas,
- 1 Stang rødt Lak,
- 1 Bliktragt,
- 1 uldent Skind,
- 1 sortbrun Skæggemand,
- 1 Bliklysestage med Profit,
- 1 liden Æske med adskillige Smaating i,
- 1 Hakkejærn med Brædt,
- 1 lidet Klystér-Rør.

Endvidere: 1 Sølvur, 2 Sølvsnustobaksdaaser, 1 Bøsse samt Bord og nogle Stole, men disse Ting var pantsatte.

Efter *Revenschous* Død dukker en Mand op, der ligeledes tager Folk i Kur. Hans Navn er *Claus Adolph Møller*, oprindelig cand. pharm. Nu kalder han sig Praktikus i Medicinen. Hvormeget han har doktoreret, findes der intet om; han døde i November 1801, 63 Aar. Hans Efterladenskaber bestod af:

- 1 Trækasse med en Apotekervægt og nogle Lodder i.
- 1 Malmmorter med Træstøder,

- 1 Serpentinkop med Støder,
- 2 mindre do.,
- 1 Digel,
- 2 Skæreknive med Brædt,
- 74 „adskillige Slags“ Bøger,
- forskellige Krukker, Glas med Pulvere og „Ramlier“ i.

Ved samme Tid lever der i Sønderho en Mand ved Navn *Schoubech*, som har nogen farmaceutisk Uddannelse; han tager Folk i Kur dér. I Sønderho Sogns Regnskab for 1802 findes anført en Udgiftspost paa 15 Rdl. „til den afsindige *Schoubechs* Underhold i Ribe Hospital,“ og følgelig er hans Praktisering nu sluttet.

Indtil Aaret 1803 havde Fanø ingen avtoriseret Læge. De nærmeste Læger boede i Ribe og Varde, og det var selvfølgelig forbunden med saa store Udgifter at faa hentet Læger fra disse Byer, naar der var Sygdom til Huse paa Fanø, at det sjældent skete. Det vides dog, at Stadsfysikus i Ribe, Dr. *Ancher Anchersen*, som fra 1729 havde Bopæl dér, adskillige Gange har været paa Fanø for at behandle Patienter. Han rejste forøvrigt meget omkring i hele Stiftet og behandlede Syge, ja, saa ofte, at Stiftsbefalingsmand Gabel i 1740 klagede til Kongen over hans talrige Fraværelser fra Ribe, „thi det er Synð og et stort Ansvar, at Godtfolk, hvor Doktoren er beskikket at være, skal fattes Mangel paa Hjælp i deres Svaghed“. *Anchersen* døde 1760.

I første Halvdel af det 18. Aarhundrede praktiserede i Varde en Bartskeer *Wulff*; han kom ogsaa ofte til Fanø. Han har saaledes i 1736 behandlet Birkefoged Søren Olufsen Møller, efter hvis Død han møder med en Regning paa 8 Rdl. 4 Mk. 8 Sk. for Kur og Medicin.

Wulff døde 1749, og umiddelbart derefter ansøger Licentiat kirurgie *Poul Christian Amders* Kongen om Bevilling til at ned sætte sig i Varde med Eneret til at praktisere dér og i omliggende 4 Herreder og paa Fanø og samtidig at maatte holde offentligt Apotek; det sidste stred mod Forordningen af 4. December 1672, men Stiftsfysikus *Anchersen* i Ribe og Stiftsbefalingsmand Scheel støttede hans Andragende om, at der i dette Tilfælde maatte dispenseres fra Forordningen, „thi som det vilde blive vanskeligt for en Mand at leve af Praksi medicæ og kirurgiæ i Varde og omliggende Egne, hvor Folk mestendels er fattige og ej vante til at besøge en Medicus, men hjælper sig saa godt, de

kan ved Husmidler, og det desforuden er slet bevendt med en Medicus og Kirurgius, naar han intet Apotek har ved Haanden, og desaaarsag uden Tvivl mange kommer til at krepere af Mangel paa tjenlige Medikamenter, hvorved de ellers kunde være bleven konserveret, saa er det allerunderdanigst at ønske, at Supplikanten blev tilladt at holde, om ikke et fuldstændigt og offentligt, dog et efter hans Praksis nogenledes tilstrækkeligt Husapotek, som tillige kunde geraade Indbyggerne til en stor Hjælp, siden de ellers er nødt til at hente Medicin fra Ribe . . .“ skriver Anchersen og Scheel 3. September 1749 med Amders Ansøgning til Kongen. Den ønskede Bevilling til at holde et lille Husapotek maa være blevet givet ham; thi da han døde 1769, lader hans Enke indstævne adskillige Personer paa Fanø til Betaling for Kur og Medicin, ydet dem af hendes afdøde Mand. Ane Jensdatter tilstod at have faaet „et lidet Glas med Draaber og en liden Æske med Pulver, som han selv leverede hende paa Sønderho, da hun havde ondt for Brystet,“ men hun havde siden betalt Pengene til Pastor Foss, der havde lovet at afsende Pengene. — Anthonis Mathiasen, Sønderho, erklærede, „at vel havde hans Hustru faaet lidt at smøre sit daarlige Ben med, hvilket han ansaa havde en Værdi af 1 Mk. og 8 Sk., men som ikke hjalp noget,“ han mente sig derfor fri for at betale noget. — Jep Jensen, Sønderho, paastod at have betalt sin Gæld „med Undtagelse af Medikamenter for 1 Rdl. og 2 Sk., fordi de ikke hjalp ham.“ — Jens Callesen i Nordby paastod, „at han havde akkorderet saaledes med Hr. Amders, at dersom han og hans Kone ej blev helbredt ved ham, skulde han intet have hverken for hans Umage eller hans Medikamenter, og som de ikke blev helbredt, skulde de intet betale.“

I 1754 ansøger en indvandret tysk Barber ved Navn *Johan Joseph Wentzel* om Privilegium paa at være Kirurg i Ribe. Hans Ansøgning derom bliver sendt Stiftamtmanden til Erklæring, og i den af ham givne Erklæring dat. den 15. Oktober 1754 udtales, at ved Reskript af 12. August 1740 var det tilladt Ribe at faa én af de i Kjøbenhavn værende Reservekirurger ansat som Kirurg i Ribe, men trods det, at Magistraten flere Gange havde henvendt sig til Generaldirektør for Kirurgien i Danmark og Norge Simon Crüger, var det endnu ikke lykkedes at faa en Kirurg til Byen, efter som der ingen vis Løn var henlagt til en saadan, „saa her i Ribe nu i 14 samfulde Aar ikke har væ-

ret nogen Stadskirurg, men alene nogle ueksaminerede Barber-svende, hvoraf Supplikanten *Johan Joseph Wentzel* er den sidste, som her til Byen er ankommen og opholdt sig en Tid og imidlertid upaaklageligt betjent enhver, som hans Tjeneste har forlangt, og da Magistraten derhos deklarerer, at de ingen bedre ved, som vil paatage sig at være Stadskirurg her i Ribe og dertil hørende Distrikter, den og formener, at han ved den i Reskript af 3. Marts 1743 befalede Eksamen dertil skal blive dygtig befunden, saa indstilles allerunderdanigst om det ikke allernaadigst maatte behage Deres Majestæt bemeldte *Wentzel*, saafremt han ellers ved første udstaaende Eksamen dertil maatte befindes dygtig, til Stadskirurg her i Ribe maatte beskikkes.“

Aaret efter bliver han beskikket som Stadskirurg og erhoder herpaa kongelig Konfirmation. Noget fedt Embede har det ikke været, thi den ham i 1756 paalignede Ekstraskat 2 Mk. og 8 Sk. kan han ikke betale, og Stiftamtmanden indstiller ham til Fritagelse derfor „som han ej er Amtskirurg, er fattig og har kun ringe Indkomst.“ Hans økonomiske Omstændigheder forbedres nogle Aar efter, da han (1767) bliver Feltskærer ved den ene i Ribe liggende Eskadron og i 1772 bliver tillagt 10 Rdl. af Byens og 10 af Hospitalets Kasse.

Wentzel blev konsulteret af Beboerne fra Sønderho, naar de kom til Marked i Ribe. Han gav dem en Salve for udvortes Sygdomme og Draaber for indvendige samt Kalmusrod at tygge paa som forebyggende Smitte. „*Wentzels Salve*“ og „*Wentzels Draaber*“ har jeg hørt omtalt i Sønderho for over 50 Aar siden. Disse to Medikamenter kunde kun faas paa Apoteket i Ribe, hed det. Om de efter saa mange Aars Forløb blev sammensat efter *Wentzels* Recept, ved jeg ikke, men Folk i Sønderho havde ubetinget Tillid til disses gode Virkninger; siden, tror jeg, de blev afløst af „*Wunder-Kron-Essens*“ fra Altona og „*Kjongsplaster*“ fra Kjøbenhavn. Om Kalmusrod, der voksede ved Bredden af Ribe Aa, virkede desinficerende, ved jeg ikke, men var der smitsom Sygdom i Byen, beordrede Mor mine Søskende og mig til at gaa med et Stykke Kalmusrod i Munden. Hun havde altid den Vare i Beredskab.

I 1775 den 20. April beskikkedes 2 Kirurger for Ribe Amt: 1. *Johan Gottfred Petri* med Bopæl i Ribe for Ribe By og Hospital, det nuværende Ribe Herred, Gjørding-Malt Herred og Schackenborg. 2. *Johan Wilhelm Eveler* med Bopæl i Varde

for Varde By, Vester og Øster Herreder samt Skads Herred og Fanø Birk.

I deres Bestallingsbreve hedder det bl. a., „at bemeldte Kirurger skal betjene enhver, som forlanger deres Tjeneste og undervise Jordemødre i deres Distrikter . . ., ligeledes skal de være forbunden imod 3 Mark Diæter daglig og fri Befordring at foretage alle de Obduktioner, som i deres Distrikter anfalder . . ., naar de dertil bliver rekvireret saa og møde ved Landmilitssessionerne at visitere det Mandskab, der foregives at lide af en eller anden Sygdom, alt uden Betaling . . ., og endelig i farlige Sygdomstilfælde at korrespondere med det Medicinske Fakultet og dertil afgive Relation over Sygdommens Beskaffenhed samt derfra lade sig vejlede; og da de er tillagt en vis aarlig Løn, bør de nøjes med en taalelig Betaling, saaledes, at naar af Almuen forlanges en Kur, der varer 4 a 6 Uger, ej forlanger mere end 6 Rigsdaler og i Forhold dertil for længere Tid.“

Den i Varde ansatte Kirurg Petri skulde have i Løn af Varde Købstad 22, af Varde Hospital 20 og af Landdistriktet 182 Rigsdaler; sidstnævnte Beløb fordelt efter nærmere Regler.

Paa Fanø blev der paalignet Birkedommers, Præstes og Degneembederne at yde et Beløb aarligt til Kirurgen i Varde. Han fik vist ogsaa tillagt et Beløb af Sognenes Kasse. Beboerne i Nordby benyttede sig i paakommende Sygdomstilfælde af Kirurgen i Varde, mens Beboerne i Sønderho trods det, at de hørte under Varde Distrikt, benyttede Kirurgen i Ribe, hvortil de jo ogsaa havde lettere Forbindelse.

Kirurg Eveler i Varde døde i Oktober 1799, og 15. Februar 1800 besættes Embedet med *Anthon Bendix Monrad*, hidtil Kirurg ved det Holstenske Infanteri Regiment.

c. *Det avtoriserede Lægevæsen.*

Den Mand, der gav Stødet til, at Fanø fik sin egen Læge, var Pastor H. Friis i Nordby. Han affattede i 1802 et Cirkulære af nedennævnte Indhold, som han sendte omkring til Beboerne til Underskrift:

Det er en af vor vise og gode Regerings ædle Foranstaltninger, at der overalt i Landet distriktsvis er beskikket Kirurger, som i paakommende Tilfælde kunde være assisterlige saavel for Købstadfolkene som for Almuen paa Landet, men denne højpriselige Indretning rækker ej med sine velgørende Følger til Øerne, som ligger afskaarne fra det faste Land, og hvorfor

ofte, især om Vinteren, ikke er nogen Passage, altsaa heller ikke Hjælp at faa i behøvende Tilfælde af Distrikts-Kirurgen, og jo større Folkemængden er paa saadanne Øer, desto oftere indtræffer den beklageligste Forlegenhed.

Saaledes har hidtil Beskaffenheden været paa Ejlandet Fanø, hvor der i begge Sogne er ca. 2000 Mennesker, og som ved Storm og Uvejr om Sommeren saavel som ved Isdrift om Vinteren er udelukket fra det faste Land. Jeg har ofte i min Embedstid sporet de sørgeligste Følger deraf, at man savnede Hjælp i Tide for dem, der ulykkelig blev kvæstet eller saaret, da disse enten maatte overgives uden Redning eller blive Krøblinge al deres Livstid formedelst en for sen Behandling.

Ved disse ubehagelige Forestillinger er jeg bragt til den Formodning, at denne Forlegenhed paa en Maade kunde hæves. Jeg har troet, at et saa folkerigt Land som Fanø baade kunne og burde selv lønne en Kirurg, hvilket jeg ikke paatvivler, at Distriktets værdige Kirurg, Hr. Monrad i Varde, som selv kender Beskaffenheden paa dette Sted, jo vil bifalde.

Til den Ende indbydes herved samtlige Nordby Sogns Beboere at indvilge med mig i følgende Forslag:

Da Indbyggerne paa Fanø bestaar dels af Jordbrugere og Fiskere, dels af Søfarende, Haandværksfolk og Daglejere, og der ikke kan gives nogen anden Maalestok, hvorefter Udredelse af en Kirurgs faste Løn burde beregnes, om det ikke da var efter de lokale Omstændigheder mest passende, at enhver Beboer i Sognet, som nu er eller herefter maatte blive, svarede aarligt af sit iboende Hus for Eftertiden 2 Mark 8 Sk. til en Kirurgs Løn, hvorfra alene maatte undtages Almisselemmer og bekendte forarmede samt Aftægtsfolk og enlige fattige Piger. Og maatte da Sognefogden med tiltagne 4 Sognemænd efter ordentlig Omgang ej alene paaskønne, hvem af Beboerne der burde henregnes til foranførte fritagnes Klasser, men ogsaa indkræve ved alle øvrige Indbyggere den herved fastsatte Kirurgs Løn i to Terminer om Aaret.

Skulde samtlige Sognemænd finde denne min Plan antagelig, hvortil de da alle maa forskrive dem paa denne min Indbydelse, der er igennemdraget og forseglet, paatvivler jeg ikke, at min Ven og Nabo, Hr. Pastor Biering paa Sønderho, ligeledes vil søge at formaa sine Sognefolk til at tiltræde samme Forening.

Og naar Kirurgens Løn saaledes er fast bestemt til 2 Mark 8 Sk. af hver Beboer i begge Sogne paa Øen, da vil udgøre i det mindste 150 Rdl. foruden det Beløb, en saadan Mand selv kan fortjene, tror jeg, han kan have sit anstændige Udkomme, og at jeg tør ansøge høje Vedkommende om Sagens kraftigste anbefaling i det kgl. Danske Kancelli for dér at erholde den kgl. allernaadigste Konfirmation, saavel som at hans Majestæt derved selv vil beskikke Ejlandet en duelig Kirurg og Praktikus ligesom i Købstæderne.

Nordby paa Fanø, den 2. Februar 1802. H. Friis, Sognepræst.

Med Sognepræstens foranstaaende Forslag er vi alle meget tilfredse og paalægger herved for Eftertiden vore iboende Huse denne Afgift 2 Mark 8 Sk. til Løn for en Kirurg og Praktikus paa Ejlandet Fanø.

(Underskrevet af 256 Mand, hvorefter Dokumentet er blevet tinglæst.)

Kort Tid derefter bliver der af Beboerne indgivet Ansøgning om at faa ansat en Kirurg paa Fanø. Danske Kancelli brevveksler med Stiftamtmanden om Sagen, han igen med Distriktskirurg i Varde, Hr. Monrad, til hvis Distrikt Fanø hidtil har hørt. Monrad finder det ikke urimeligt, at Fanø fik sin egen Distriktskirurg — hans Ture til Fanø har vel ikke altid været saa behagelige med Datidens mindre bekvemme Befordringsmidler baade til Lands og til Vands, at han ikke gerne vilde give Afkald paa dem — „men da i saa Fald Varde Distrikts-Kirurgiat, som et af de ringeste i Landet, vilde tabe saa meget, at ingen Distrikts-Kirurg kunde have sit Brød her, naar Pladsen blev delt, undtagen det allernaadigst maatte behage hans Majestæt at forunde Varde Distrikts-Kirurgiat 100 Rdl. aarligt Tillæg, saa tager jeg mig den Frihed at bede Deres Højvelbaarenhed naadigst vilde behage at forhindre Delingen af et saa lidet Embede“ erklærer Monrad den 23. Februar 1802 i Skrivelse til Stiftamtet.

Kancelliet er ikke tilbøjeligt til at forhøje Monrads Løn med 100 Rdl., som svarer til det Beløb, han vil tabe ved Formindskelse af sin Praksis i dette Distrikt.

Dette Beløb finder i al Fald Sønderho for urimeligt at udrede og protesterer derfor i en Skrivelse af 26. April s. A., undertegnet af Sognefoged Jens J. Sonnichsen m. fl. paa samtlige Sønderho Beboeres Vegne mod at skulle svare dette Beløb til Hr. Monrad. Sønderhoningerne frygter for, at det skal blive for byrdefuldt for dem at bidrage saa meget til at underholde en Kirurg paa Øen for Fremtiden og tilbyder derfor et noget mindre Beløb.

„Skulde Øens ærværdige Sognepræsters saa priselige Foranstaltning til at erholde en Kirurg paa Øen, formedelst det af Hr. Monrad forlangte Tillæg, gaa over Styr, og Sagen blive som begravet, da maatte saadant anses at øge og forlænge vore Elenigheder. — Og hvad vandt Monrad derved, sikkert intet; thi i de 9 Maaneder, Sejlsadsen er aaben, kan vi fra Sønderho lettere, snarest og med mindre Bekostning søge Hjælp fra Ribe; vi kan ogsaa bekvemmere tage Patienter i vore Fartøjer og sejle dem til Sild, Føhr eller Tønder. Og de uformuende vil som forhen benytte sig af Husraad, som en og anden giver. Faa vil kun søge til Varde, undtagen enkelte formuende under Vinterens Hjerte, saaledes er det gaet til før, og saaledes vil det da vedblive, saa Fordelen for ham vil blive saare ringe . . .

Vi beder og forhaaber, at vor høje Øvrighed vil medvirke til, at vi erlanger en Kirurg her paa Øen for den Afgift, Beboerne har tilbudt og forpligtet sig til aarlig at betale; dog er det vort Ønske, at det sker uden Tab for Hr. Monrad, og Tabet for at han slipper Sønderho Sogn, anser vi ikke kan beregnes højere end 10 Rdl. aarligt“ hedder det i Skrivelsen.

Ansøgningen om at faa en Kirurg til Øen bliver bevilget ifølge Reskript af 6. Avgust 1802, dog slipper Beboerne ikke for at yde et Bidrag til Kirurgen i Varde, men hvor stort dette skal være, fremgaar ikke af Reskriptet, hvori det hedder:

1. at hvis Betalingen, som Øboerne har vedtaget at udrede til Løn for deres dem beskikkede Kirurg nægtes, maa samme ligesom kongelige Skatter inddrives ved Eksekution;

2. at Lønnen ikke maa være under 150 Rdl. aarlig; naar altsaa hver Husejer har betalt 2 Mark 8 Sk., og den Fattige med flere efter Vedtægten er fritaget for denne Betaling, bør det manglende i Summen repareret paa Husejerne;

3. at den beskikkede Kirurg ikke maa være fra Øen over 24 Timer ad Gangen, med mindre Storm og Uvejr skulde forhindre hans Tilbagekomst over Vandet;

4. at Fanø vedbliver som hidtil at kontribuere til den forrige Distrikts-Kirurgs Løn.

Det længe af Fanøboerne nærede Ønske om at faa en Kirurg til Øen blev nu opfyldt, idet *Johs. Monrad*, der da praktiserede i Norge, under 1. Oktober 1802 blev beskikket til Embedet. Han tog dog senere sin Ansøgning tilbage og forblev i Norge.

Glæden over Udsigten til at faa en Kirurg til Øen gav sig Udtryk i et lille Digt, som Sognefoged Jens J. Sonnichsen taknemligt kvad:

Ol mægtede jeg kun med Kraft at tolke,
 hvad tvende Tusind Hjerter føler her,
 som stedse signer vor Stiftamtmand Molkte
 for Frugten af hans Medvirkninger,
 der hjalp os i vor Fortids Savn tilrette
 til evigt Gode for vort Folk og Land,
 da allernaadigst Kongen os vil sætte
 en Læge her, som ej undværes kan.
 Nu skal en tidlig Død ej Folk nedfælde,
 ej mere Trolddoms Kunster gribes til,
 ej stygge Djævlekure mere gælde,

ej Dumhed Smerter mer forlænge vil,
 ej Overtro Kvaksalveriet føde,
 ej arme, fattig Mand se mer sin Død,
 end som enhver formuende i Møde.
 Ej skal et ringe Bræk, et Saar, et Stød
 den raske Yngling til en Krøbling gøre.
 Ej skal den lidende mer vride sig
 som Ormen, haabløs, jamrende og høre
 de haabløse Ord: Her er ej Hjælp for dig!
 Herefter vil for os sligt Onde standse,
 ved Lægens Kur det standse vil.
 Det kaldes kan den Molktes anden Skanse,
 saa længe Folk og Slægt og Ø er til.

Den første Læge, der ansattes paa Fanø som Distriktslæge eller rettere Distriktskirurg, hed:

1. *Marcus D. Hansen*, født i Haderslev 1776, kirurgisk Eksamen 1802, Eskadronskirurg i Holsten, ustuderet. Han ansattes først paa Aaret 1803 og forblev dér til 1808. Hans Hustru var Datter af Stedets Præst, Hans D. Friis. Han købte i 1805 „et Hus i Nordby, der er 13 Fag med paastaende og hosliggende Grund, Fortøv, Kaalhave Nord for Huset, Bredselrum, Brønd og Plankeværk samt 2 i Huset værende Jern-Bilæggerovne . . .“ af Skibsfører M. J. Rødgaard for den Sum 633 Rdl. Han forflyttedes til Ringkjøbing 1807. Død 1811.

2. Efter *Hansen* ansattes *Hans Peder Fryd*. Han var født paa Sjælland 1780, Student 1799 og tog kirurgisk Eksamen 1806. Han udnævntes 25. Marts 1808, men tiltraadte først Embedet hen paa Sommeren. Forinden dette skete, ansøgte han Beboerne paa Fanø om et Forskud paa 150—200 Rdl. til Indkøb af Instrumenter m. v. Birkedommeren anmoder derfor i en Skrivelse Sognefogderne i Nordby om at henvende sig „til de mest formuende i Sognet og paa bedste Maade opmuntre dem til at bidrage til dette Forskud. Det er vel næppe at haabe, at Forskudet vil blive udbetalt, før man ser Manden, men om vi tilbød, at, naar nogen i Kjøbenhavn vilde forskyde ham denne Sum, ville vi, saasnart han her var ankommen, anvise Pengene betalt, imod han forbandt sig til aarligt at afdrage 50 Rdl. af hans staaende Gage, mener jeg, han hermed bør være tjent, og paa saadan Maade vil jeg tegne mig for 10 Rdl.“

Der indkom ialt 160 Rdl., og *Fryd* tiltraadte derefter Embedet, som han indehavde til 1811, da han forflyttedes til Ring-

kjøbing og senere til Nyborg, hvor han døde 24. November 1841.

Jeg er i Besiddelse af en Regning, udstedt af *Fryd*, dat. 10. Marts 1810, for leveret Medicin til Skipper Søren S. Brinchs Hustru Dorteia Poulsdatter i Nordby. Regningen udviser, at han har besøgt hende 3 Gange daglig i 5 Uger, og i Honorar herfor har han beregnet sig 15 Rdl. Han har i dette Tidsrum hver Dag ordineret hende Medicin, ialt til et Beløb af 28 Rdl. 2 Mk. 7 Sk. Af de Ting, han har ordineret hende, kan nævnes: Afførende og fordelende Pulver — Kamfermikstur — Salep — Borakssirup — Borakssaft med Moskus — Likør nervinus — Emulsion ammoniak — Balsam therebinth — Spanskflueplaster og styrkende Brystpulver.

3. *Johan Emanuel Basse* ansattes 18. Februar 1812. Han var ustuderet, født i Haderslev og tog kirurgisk Eksamen 1811, forflyttedes 1818 til Lemvig, hvor han døde 1833. Af en Regning, der er i min Besiddelse, for Peder Nielsen Gammelby, Sønderho, dat. 13. Avgust 1817 ses, at han ligesom sin Forgænger har anvendt Spanskflueplaster, Brystpulver, Brystsagt, endvidere Brækmidler og Aareladning adskillige Gange. For Rejseudgifter til Vogn til Sønderho har han beregnet sig 1 Rdl. 3 Mark Sølv.

4. *Peter Jensen Gunst*, ustuderet, ansattes 25. September 1818. Han var født i Kjøbenhavn 1787, tog kirurgisk Eksamen 1815, forflyttedes til Ringkjøbing 1820, hvor han virkede til 1844. Død 1850. Jeg har en af ham til Madam Kolvig, Nordby, udstedt Regning, dat. 12. Avgust 1819, der lyder:

„Til Madam Kolvig, da hun fik Bud angaaende hendes Mands Død, og jeg blev kaldt til hende, Draaber at lugte til og gnides med 2 Mark 12 Sk.“

Hendes Mand, Købmand Frederik Kolvig, omkom ved Drukning paa en Rejse til Rømø.

5. *Johan Peter Holm* ansattes 27. April 1821. Han var født 1796 i Wilster, ustuderet, tog kirurgisk Eksamen 1820. Han døde i Nordby 18. April 1822, 26 Aar gl.

6. *Frederik Wilhelm Greibe*, født 1791 i Kjøbenhavn, ustuderet, tog kirurgisk Eksamen 1818, Bataillonskirurg ved Fodgarden 30. November 1818, ansat paa Fanø som Distriktskirurg fra 21. Avgust 1822 til 20. Marts 1853. Død 8. Juli 1857 i Horsens. Hans Hustru var Datter af Birkedommer Nørup, Fanø. En

Læge J. H. Lorck.

Søn af Greibe var den kendte Skibsreder Greibe i Hamborg. Han var som bekendt stærkt økonomisk interesseret i Sejlskibene fra Fanø.

Ogsaa fra ham er jeg i Besiddelse af en Regning, den er dat. 21. November 1827 og udstedt til Skipper Mads Johansen, Sønderho. Regningen lyder mest paa Amerikansk Olie, Blodigler, Moskuspulver, Spanskflueplaster og blodrensende The.

7. *Jørgen Heinrich Lorck*, Søn af Kaptajn i Søetaten, Kaptajnløjtnant Lorentz L., født i Kjøbenhavn 9. Januar 1810, tog den sammensmeltede medicinske og kirurgiske Eksamen 1838 og blev altsaa den første Læge paa Fanø med begge Eksaminer. Som Student var han Kompagnikirurg ved Kolerakordonen i Holsten-Lauenborg 1831—32, som Skibslæge med Korvetten „Bellona“ til Sydamerika, deltog i Krigen 1848—50 og taget til Fange i Slaget ved Slesvig 23. April 1848, efter sin Frigivelse 13. Septb. udnævnt til R. af D. (Dannebrogsmænd 5. Marts 1886). Var Militærlæge til sin Ansættelse som Distriktslæge paa Fanø 19. Juni 1853. Her levede han sig hurtigt ind i Befolkningens Sæder og Skikke og smeltede sammen med denne paa alle Omraader, deltog i dens Gilder og Festligheder paa en hjertelig Maade. I talrige Avis- og Tidsskriftartikler og i Trap: Danmark, 1. Udgave, har han beskrevet Sæd og Skik paa Fanø, ligesaa i hans Bog: *Fem og halvfjerdsinstyve Aar*.

Han fik oprettet Søbadeanstalten og foranledigede Stiftelsen af Fanø Navigationsskole.

Efter 15 Aars Ophold paa Fanø blev han 28. Marts 1868 forflyttet til Bogense. Forinden han forlod Øen, var der af Beboerne arrangeret et Festmaaltid for ham og Familie i „Duysens Lokaler“. Her bragte Pastor Ipsen ham i Fanøboernes Navn en Tak for alt, hvad han havde været for Fanø i de forløbne 15 Aar. „Baade som Læge og som Menneske vil vi længe mindes ham saavel som for hans sprudlende Lune og hans mange vittige Indfald“ udtalte Præsten.

Naar Lorck skulde trække Tænder ud paa Folk, anbragte han dem siddende paa Gulvet, hvorefter han forfra skrævede over Skuldrene paa vedkommende, saa at Hovedet kom imellem

hans Ben, fortæller en endnu levende Skibsfører, der har faaet en Tand trukken ud paa denne Maade.

Fra 1883 praktiserede han i Kjøbenhavn til sin Død 12. Oktober 1895. Hans Hustru *Ida Louise Zeppelin* døde i Odense 10. Juni 1897. Han efterlod sig ingen Børn, de døde alle som smaa under hans Ophold paa Fanø.

8. *Rudolph Rasmus Nielsen*, født 1842 i Kappels Mølle ved Bogense som Søn af senere Apoteker i Skive *Niels Nielsen*, der var Broder til Stiftamtmand *H. Nielsen* i Ribe, var konstitueret Distriktslæge paa Fanø Januar—Juni 1866, praktiserede siden i Holbæk, Klosterlæge paa Vemmetofte 1879. Død 8. Oktober 1897.

9. *Peter Martin Petræus*, født 10. Oktober 1838 i Kjøbenhavn, medicinsk Eksamen 1861, efter at have praktiseret i Skjærbæk til Krigen udbrød 1864, da han blev ansat som Underlæge ved Feltlasarettet i Haderslev, praktiserede siden i Vordingborg og Næstved til han 27. Maj 1868 udnævntes til Distriktslæge paa Fanø, hvor han tillige blev Læge ved Nordsøbadet. Udnævntes 8. Juni 1874 til Distriktslæge i Nibe, hvor han døde 16. Januar 1900. R. af D. Han var gift 3 Gange. Mens hans boede paa Fanø, blev et Skib, der byggedes dér, opkaldt efter hans anden Hustru og fik Navnet „*Marie Petræus*“.

10. *Henrik Carl Alexander Lassen*, født 27. Maj 1838 paa Sindshvile ved Helsingør, med. Eksamen 1863, Underlæge i Krigen 1864, praktiserede i Vong ved Bramminge 1865, siden i Marstal. Udnævnt til Distriktslæge i Grindsted 1868, forflyttet til Fanø som Distriktslæge 10. August 1874. Blev 24. September 1881 Læge ved Hospitalet i Horsens. R. af D., D. M. Død 23. Januar 1924.

11. *Peter Ludvig Grandjean Øllgaard*, født 10. Maj 1846 paa Tanderupgaard ved Herning, praktiserede i Bækbølling 1874—75, konstitueret Distriktslæge paa Fanø i 4 Maaneder i 1875, praktiserede siden i Raabymagle paa Møen. Død 2. Januar 1916.

12. *Magnus Suensen Meyer*, født 1. Januar 1850 i Randers, praktiserede i Karrebæksminde 1878—81, konstitueret Distriktslæge paa Fanø 1. November 1881—31. Januar 1882, blev senere Distriktslæge i Vestervig.

Læge
P. M. Petræus.

Læge H. Lassen.

Læge S. H. Jensen.

Læge Anthonisen.

13. *Søren Hansen Jensen*, født 11. Juni 1837 i Borre ved Varde, med. Eksamen 1868, Underlæge under Krigen 1864, Distriktslæge paa Læsø 1868, Distriktslæge i Grindsted 1874 til 7. Januar 1882, da han forflyttedes til Fanø som Distriktslæge dér. Fra 1. April 1893 til 31. Marts 1915 var han Lærer i Sygepleje ved Navigationsskolen og trak sig kun tilbage fra denne Stilling, fordi Hørelsen var svækket.

Han døde 31. Oktober 1917. Var R. af D. Efterlod sig Hustru af andet Ægteskab. Hans første Hustru ligger begravet paa Læsø. I ingen af Ægteskaberne var der Børn. *Jensen* var den sidste Distriktslæge paa Fanø. Allerede nogle Aar før han døde, blev Fanø lagt ind under Kredslægens Distrikt i Esbjerg.

14. *Niels Hansen Anthonisen*, Søn af Skibsfører Søren N. Anthonisen, Sønderho, født 5. Oktober 1866 i Sønderho; gift *Mette Brinch*, Datter af Skibsfører Hans Peder Brinch, Sønderho. Praktiseret i Nordby siden 1893 og ansat som Badelæge ved Fanø Vesterhavsbad siden 1900, samt Lærer i Sygepleje ved Navigationsskolen.

Det var naturligvis et stort Savn, der var blevet afhjulpet, da Fanø fik en Kirurg til Øen, navnlig for Nordbys Vedkommende. For Sønderho, der havde omtrent 2 Mil til Nordby, var der den Vanskelighed tilstede, naar Læge skulde hentes dertil, at Byen kun havde faa Køretøjer, der tilmed altid var stærkt optaget, og hvoraf mange kun daarligt egnede sig til Afhentning af Lægen. Dette maatte Pastor Biering i Sønderho erfare under hans Hustrus Sygdom i 1809, da han havde Vanskelighed med at faa en Vognmand til at køre for sig efter Lægen. Han beklager sig herover i en Skrivelse af 22. December til Stiftamtmanden i Ribe og beder Stiftamtmanden „at ville behage at beordre og fastsætte, at enhver, som her paa Ejlandet Fanø — Nordby som Sønderho — holder Heste og Vogne, skulle efter Tur og Om-

gang uvægerlig være pligtig til paa en avtoriseret Læges eller sygs Rekvisition hos Sognefogden at befordre Lægen — det være sig ved Dag eller Nat — til den syge, som har ladet ham kalde, imod at erholde Betaling for Turen efter Posttaksten.

a. Thi det er ikke sjældent, at en sygs Venner jo maa løbe omkring fra et Sted til et andet og bønfalde om, tigge og betale for en Befordring, som dog kristen Kærlighed og Medlidenhed ved mindste Ytring burde afgive.

b. Mangen én driver sin Ufølsomhed og Vindesygge saa vidt, at han fornedr sig til at benytte sig af sin Medborgers og Medkristnes Forlegenhed og Lidelse til vilkaarlig og urimelig at opskrue Betalingen for Befordringen.

c. Saa bliver og de kostbare Livets Øjeblikke formedelst Vilkaarlighed, Uvillighed og Træghed ofte forhalet til Skade for den længselsfulde syge under Smerter og Lidelser.“

Stiftamtmanden beder Birkedommeren udtale sig om Sagen. Denne henvender sig først derom til Øens Sognefogder.

Sognefogden i Sønderho, Kromand J. S. Brinch, udtaler, at han har haft samtlige Vognmænd dér i Byen kaldt for sig og forelagde dem Pastor Bierings Forslag. De svarede imidlertid alle, at det vilde være dem umuligt paa Forhaand at forpligte sig noget med Hensyn til at befordre nogen under de af Præsten omtalte Omstændigheder, „formedelst de her paa Landet værende Omstændigheder og et dertil havende utilstrækkeligt Antal Heste og Vogne, der lægger Beslag paa de mange Beboeres Kørsel og Jords Dyrkning. Næstkommende Fredag begynder Gødningskørselen og vedvarer uafbrudt indtil alt er tilsaet, og da maa endogsaa samtlige anstrænge sig for ikke at forsømme deres eget Arbejde. Naar nu alt er tilsaet, er disse Mænd paa Fiskeri, og saalænge dette varer, driver deres Koner Kørsel og Pløjning, og ved Mændenes Hjemkomst fra Fiskeriet møder Mandens Kone eller Tjenestepigen ved Baadens Ankomst for at opkøre Fisken og Fiskeredskaberne til Renselse og Esning. Saa snart Fiskeriet er til Ende, kommer daglig her til Landet en uhyre Mængde Brændsel (Klyne og Lyng), som vedbliver til Høbjergningen sker, og da falder det dobbelt strængt at forrette anden Kørsel, især i den Tid Enghøet maa bjærges, som for det meste ligger langt fra Byen, for største Del 1 Mil borte, ja og 1½ Mil, hvor Hestene og for det meste er paa Græsning. Var Græsningen tilstrækkelig, burde her være 4 à 6 Par Arbejds-

heste mere i Sønderho, men da det modsatte er Tilfældet, kan der ikke holdes flere end haardt nødvendigt.

Jeg anser det for ufor nødvendent at sige Hr. Birkedommeren, hvorledes disse Heste i Almindelighed er her paa Sønderho, saa jeg kan ikke andet end sande vore Vognmænds Udtalelser, at deres Befordringer er, hvad man kalder (et ulæseligt Navn). Efter foranførte Grunde og et utilstrækkeligt Antal Heste og Vogne haaber jeg med de øvrige, at det ikke er vor elskede Hr. Birkedommers Mening at fordre mere af hans underhavende Sogne, end de formaar. Samtlige Vognmænd erklærede imidlertid, at hvad de kgl. Ægter i Almindelighed angaar, vilde de fremdeles med Redebonhed som hidtil underkaste sig denne Pligt, ligesom de og samtlig erklærede, at hvad Hr. Biering besværer sig over, og hvad Grunde dertil haves, er enhver ubekendt, og at ingen vidste, der nogensinde var givet Eksempel paa Uvillighed i at afhjælpe de nødlidende og syges Trang i den ommeldte Retning. De tilbød sig derimod alle at være villige til, saavidt deres Befordring dertil var skikket, bedst at medvirke til de syges Hjælp, saa ingen her i Sognet skulde klage over Mangel paa Befordring til Lægens Hidbringelse imod billig Betaling, saavidt lovligt Forfald ikke forhindrede det" skriver Sognefoged Brinch til Birkedommeren.

Sognefoged L. Kalleesen i Nordby udtrykker sig i noget lignende Retning.

„Naar al Vognkørsel fra og til Sønderho uden Undtagelse skulle ske af begge Sognes Vognmænd efter rigtig Tur og Omgang, vilde det i flere Henseende være upassende, thi som Grænsningen til Hestene er langt fraliggende Gaarden, kan den til sagte ej til rette Tid møde, og at holde sine Heste hjemme er ikke muligt for nogen. Tilfældet vil ogsaa blive det samme om Efteraaret, da Hestene gaar løse, thi da at holde dem tøjrede er ikke heldig, hverken for Underhold til dem eller Risikoen fra de løsgaaende Heste . . .

Jeg anser det godt og nyttigt, at Lægens Befordring til en Syg eller dennes Befordring til Lægen kunde ske med muligste Hurtighed, som Omstændighederne kan udkræve, men det modsatte vil undertiden kunne ske, thi i begge Sogne findes ingen saadanne Heste, som er i Stand til at befordre med Hurtighed, og Vejen mellem Sognene, som ellers kan køres paa 2 Timer, vilde da medtage 3 à 4 Timer for saadanne . . .

Det er forøvrigt oplyst, at den Vognmand fra Nordby Sogn, som befordrede Distriktslægen til Hr. Bierings syge Hustru ved Nattetid, nød derfor ej mere end rimelig Betaling.“

Birkedommerens Erklæring gaar ud paa, at „saare priselig var den af Hr. Biering foreslagne Indretning, der endog burde udstrække sig til Gavn for enhver Rejsende, som ej selv har at køre med, men de mange af Sognefogderne anførte lokale Omstændigheder, der i det væsentlige her er tilstede, synes at gøre Udførelsen vanskelig . . .

Af Erklæringerne erfares ellers, at Sognene, skønt de er misfornøjede med den Tone, Hr. Biering i Forestillingen fører, ikke vil lade nogen forlegen i de Tilfælde, som paaankes.

Denne paa en Maade delikate Sag indstilles saaledes til Deres Højvelbaarenheds højvise Valg og Bedømmelse.“

Det ses ikke, at Stiftamtmanden har foretaget sig videre i Sagen.

Det kan oplyses, at en Vogn fra Nordby til Sønderho i 1807 kostede 1 Rdl. 12 Sk. (3 Kr. 52 Øre).

Læger i Sønderho.

1. Sønderho fik sin første Læge 1847, nemlig *Peter Saxild*. Han var født i Kjøbenhavn den 1. Oktober 1804. Studerede først Teologi, siden Medicin og tog kirurgisk Eksamen 1831. Praktiserede først i Møgeltønder, Højer og paa Sild, sidstnævnte Sted var han i 9 Aar. Kom til Sønderho 1847, men rejste allerede Aaret efter til Vestindien som Militærlæge. Han døde paa Hjemrejsen derfra den 24. Juni 1849.

Han har udgivet en Ordbog over Sildringersproget.

2. *Jacob Nicolai Schrøder*, født 2. April 1797 i Heide, var ustuderet. Tog kirurgisk Eksamen 1816 i Kjøbenhavn. Praktiserede først i Haderslev, Møgeltønder og Skjærbæk og kom 1854 til Sønderho, hvor Beboerne havde sikret ham en aarlig fast Løn af 300 Rdl., foruden hvad hans Praksis kunde indbringe ham. Han døde i Sønderho den 28. Marts 1875, 78 Aar. Han var gift 2 Gange, hans anden Hustru, Karen Nielsdatter, var fra Sønderho. I de paafølgende 7 Aar havde Sønderho ingen Læge. Manglen heraf var til Tider ret følelig, men Beboerne kunde daarligt evne at lønne en Læge i de Aar, der viste en betydelig Tilbagegang i Skibsfarten og deraf følgende Indtægtsmangel for mange. Endelig lykkedes det i 1882 at faa den 67aarige

3. *Henrik Christian Møller* til at bosætte sig i Sønderho som praktiserende Læge med noget Tilskud fra Kommunen. Han var født 28. April 1815 i Kjøbenhavn. Uden Studentereksamen tog han kirurgisk Eksamen 1838, praktiserede derefter i Slagelse, England og Amerika og bosatte sig i Berlin 1840. Her levede han til 1850 som Medarbejder ved flere medicinske Tidsskrifter og erhvervede sig Doktorgraden. Var derefter fra 25. Juli 1850 Underlæge i den danske Armé, Militærlæge 1852 og deltog i Krigen 1864, viste Konduite i Træfningen ved Fredericia 7. Marts, hvorfor han udnævntes til R. af D. Afskediget som Korpslæge 1870, praktiserede derefter i Hammershøj, Aarhus og fra 1. Maj 1882 til 30. April 1890 i Sønderho. Straks efter sin Ankomst til Sønderho paabegyndte han et Arbejde med, gennem talrige Avisartikler, at henlede Publikums Opmærksomhed paa de derværende fortrinlige Strandbade, og allerede den første Sommer indfandt sig et ret betydeligt Antal Badegæster i Sønderho.

Sine sidste Leveaar henlevede han i Viborg.

4. *Johan Fr. Wil. Henck*, født 24. Maj 1855 i Kjøge. Sejlede i nogle Aar som Skibslæge med Udvandrerkskibe, ansat i Sønderho 1. Maj 1890. Flyttede til Kjøbenhavn, hvor han praktiserede til sin Død 5. Marts 1924.

5. *Carl Fr. Dencker*, født 27. Avgust 1864 i Elling ved Frederikshavn, praktiserede i Haarlev og Riserup, i Sønderho fra 1892—94. Nu Sanatorielæge i Dresden.

6. *Aksel Brik* (Navneforandring fra Madsen), født 31. December 1866 i Kjøbenhavn, i Sønderho 1894—96. Praktiserer i Kjøbenhavn.

7. *Rudolph Oppermann*, født 29. Juni 1865 i Nyrup ved Næstved. I Sønderho 1897—98. Fra 1919 Kredslæge i Aalborg.

8. *Christian Theodor Rosenquist*, født 12. Juni 1872 i Randers, gift 19. Februar 1900 Anna Mikkeline Meinertz, født i Sønderho 5. December 1879 (Datter af Kaptajn S. Meinertz og Line Brinch). I Sønderho 1898—1901, praktiserede derefter i Viborg. Død i Kjøbenhavn 29. April 1930.

9. *Joh. Brandt-Jørgensen*, født 5. Juni 1873 i Assens. I Sønderho 1901—04. Praktiserer i Kjøbenhavn.

10. *Kirstine Margrethe Stürup*, født 6. Juli 1876 i Ribe. I Sønderho 1905. Praktiserer i Kjøbenhavn.

11. *Erik Lund*, født 22. September 1872 i Vedslet ved Skanderborg. I Sønderho 1906—11. Siden Reservelæge ved Sindssygehosspitalet i Vedsted.

12. *Jørgen Peter Værnø*, født 1. Marts 1873 i København. I Sønderho 1912—13. Praktiserer i Tim.

13. *Hans Nielsen Thøgersen Lund*, født 26. Avgust i Stens ved Ribe. I Sønderho 1913—16. Praktiserer i Faaborg ved Varde.

14. *Carl Asmus Larsen*, født 4. Marts 1852 i København. I mange Aar Amtssygehyslæge i Varde, siden Skibslæge, Læge paa Anholt og Mandø. I Sønderho fra Juli 1916 til sin Død dér 15. Juli 1918.

15. *Niels Julius Eilertsen*, født 12. December 1882 i Rønne. Konst. Distriktslæge i Holsteinborg i Grønland i nogle Aar, i Sønderho 1918—22. Privat i nogle Aar paa Grund af Sygdom. Død 1933.

16. *Aage Rasmussen Kirkebjerg*, født 19. Juli 1894 i Askov. Under Vakancen i Oktober 1922.

17. *Jørgen Henrik Krabbe*, født 15. December 1860 i Slesvig. Fratraadte 1. September 1933.

18. *Gustav Herman Trolle*, født 16. Oktober 1899 i Middelfart. Praktiserede dér til 1. September 1933.

Læge J. H. Krabbe.

d. Epidemier.

En af de frygteligste Epidemier, som har truffet Menneskeslægten, var den saakaldte sorte Død, der ikke indskrænkede sig til et enkelt Land eller en enkelt Verdensdel, men som i nogle faa Aar udbredte sig over næsten den hele da bekendte Verden og paa denne sin Vandring foranledigede saadanne Ødelæggelser, navnlig et saadant Tab af Menneskeliv, at et Sidestykke dertil næppe kan opvises i Historiens Aarbøger, hverken før eller siden.

Intet er derfor naturligare, end at denne forfærdelige Begivenhed overalt, ogsaa paa de danske Vesterhavssøer, hvor den efter de dergaaende Sagn skal have udryddet hele Befolkningen (paa Fanø nær en enkelt Familie, der ved Flugt og Ophold paa en Gaard „Yder Bjerrum“ ved Strandkanten ud for Ribe, red-

dede sig fra Undergang), skønt nu over 580 Aar er forløbet siden, har indprentet sig dybt i Menneskeslægtens Erindring.

Da det antages, at Pesten er kommet med et Skib, der strandede paa Jyllands Vestkyst og var kommen fra England, hvor Pesten rasede midt paa Sommeren 1349, og at Pesten rasede voldsomst langs Kysterne, er dette Sagn uden Tvivl ikke uden Virkeligheds Præg.

I Sommeren 1350 naaede Sygdommen sit højeste Punkt her i Landet.

Beretningerne, man har derom, er meget sparsomme, men saa meget ved man dog, at hvor den trængte frem, lagdes Stæder og Landsbyer øde. Snart ingen i de Byer, hvor den indfandt sig, undgik den, og den var saa smitsom, at hvem, der rørte ved Tøjet af en afdød, ikke levede Natten over. Sygdommen angreb først spæde Børn, siden unge Mennesker, derefter midaldrende Personer og tilsidst gamle Folk. Gennemsnitlig døde to Trediedele af Befolkningen. Kinch (Ribe Bys Historie) nævner adskillige højere staaende Personer, der døde af Sygdommen i Ribe, hvor den rasede fra Januar til December i Aaret 1350, hvilket Aar sikkert da ogsaa maa antages at have været det Tidspunkt, paa hvilket Sygdommen rasede paa Vesterhavsoerne. Omtrent Halvdelen af Ribes Befolkning døde.

Efter Historikeren Hvidtfeldt, der levede et Par Hundrede Aar efter Pesten, stod endnu mange Bøndergaarde øde i Danmark, og ældre Folk paa Fanø beretter, at man i det attende Aarhundrede ved Forsøg paa Opdyrkning af nogle Hedestrækninger midt paa Øen har fundet Spor af tidligere Kultur, som mentes var fra før Pestens Tid.

Den i „Ribe Oldemoder“ meddelte Fortegnelse fra Midten af det 14. Aarhundrede over Ribe Stifts Kirker, viser ogsaa, at ikke faa Kirker den Gang laa øde som Følge af Pesten.

— — —

I 1699 synes det, at der har hersket en smitsom Sygdom i Sønderho, da Pastor Engelstoft nemlig har tilføjet Kopskatsmandtalslisterne følgende: „Dette lidet Sogn har i dette Aar været og endnu er hjemsogt med en meget svær og heftig Sygdom, som er næsten alle overgangen og derudover de fleste geraaden i stor Afmægtighed og Skrøbelighed samt Fattigdom, ja Armod, saa næppe nogen har eller kan tjene noget til deres Underhold.“

Om en smitsom Sygdom, kaldet Sprinkelsyge, der herskede paa Fanø i 1760, haves følgende Oplysninger:

Stiftamtmanden tilskriver Birkedommer Bølling den 13. Februar 1760, at det er kommen ham for Øre, at der paa Fanø og særlig i Sønderho er udbredt en smitsom Sygdom, „saa at den endog skal fange paa Klæderne, saasnart nogen kommer i de Huse, hvor Sygdommen er. Saa paa det at næst Guds Beskærmelse den samme Sygdom ikke skal transporteres til andre Steder paabydes den Anstalt, at ingen vorder tilladt at drage ud af Landet, være sig hvem det være vil, i de første 3 Uger, alt under Straf, for hvem som sig herimod maatte forse, af 2 Rdl. første Gang. Til den Ende har Birkedommeren især herom at advare alle Baadførere, at de afholder sig fra at overtræde denne Ordre.“

Et Par Dage derefter meddeles det yderligere Birkedommeren, at de til Kongens Tjeneste udtagne Matroser ikke maa afgaa af Hensyn til den paa Fanø herskende smitsomme Sygdom.

I Efteraaret 1818 udbrod en heftig smitsom Skarlagensfeber i Nordby. Nogle faa Dage efter, at de første Tilfælde af Sygdommen var indtraadt, døde et Par af de angrebne Børn, og i Løbet af kort Tid var 73 Børn og 6 Koner angrebne, og da der ingen Læge fandtes paa Øen paa Grund af Vakance, beordrede Stiftamtmanden Kirurgen i Varde til uopholdelig at tage til Fanø og foranstalte det nødvendige til Forebyggelse af Smitstens videre Udbredelse. Kirurgen fra Varde fandt Situationen højst betænkelig, hvad han indberetter til Fysikus Hoff-Hansen, Ribe, der øjeblikkelig forfattede en Plakat, som blev trykt og uddelt overalt paa Øen blandt Beboerne og læst fra Prædikestolene.

Jeg er i Besiddelse af en af disse Plakater, der lyder saaledes:

Forholds-Regler

i Henseende til den paa Fanø udbrudte grasserende Sygdom.

Da Sygdommen, der er Skarlagens Feber, er af den Beskaffenhed, at alle Personer, fornemmelig Børn og unge Mennesker, som ej forhen har haft denne Sygdom, lettelig angribes af samme endog uden at komme til Syge og i de Syges Huse, følger at den rimelig vil nedlægge efterhaanden de fleste i en By, hvor denne Sygdom grasserer. Uagtet at Sygdommen sædvanlig ikke er dødelig eller farlig, kan samme dog let blive det dels ved urigtige Medikamenters Brug og dels ved øvrig skadelig Behandling og Forhold mod de Syge. Følgende Forholds-Regler ville derfor være nyttige for den Syge og forvolde Sygdommens mindre Farlighed i det hele.

1. Det første en bliver Patient af den grasserende Sygdom, som begynder med Feberkulde og Hede, Tørst, Hovedpine, Ondt i Halsen og Mæthed i Legemet, saa Patienten ikke kan være oven Senge, hvortil kort efter kommer det bekendte røde Skarlagens Udslet over det hele Legeme eller over nogle Dele af samme, bør Patienten lægges til Sengs, men maa ikke tildækkes med varme eller tykke og tunge Sengeklæder men kun med løs og let Bedækning. Sengestedet maa helst staa frit, og er det en Alkove, da maa Dørene til samme staa helt aabne. Dog er det i alle Tilfælde bedre, at Patienten ligger paa Stole eller endog paa Gulvet end inde i en Alkoves seng.

2. I den Stue, hvor Patienten ligger, maa der kun opholde sig faa Mennesker, egentlig ikke flere end til de Syges Pleje, og Luften maa holdes ren ved at oplukke en Dør og et Vindue imellem, dog at derved ingen Trækvind umiddelbar kommer til den Syge.

3. Forinden at Medicin af Lægen forordnes, ligesom ogsaa under Sygdommens Fremgang, tjener det at den Syge nyder ofte tynde lunkne Drikke af afsiede Grynssupper med Saft eller Eddike og Sukker, af en Kop Hyldeste, Honning og Eddike blandet med Vand, Brødvand med lidt Citron og Sukker i. — Disse Drikke maa nydes meget ofte, altid lunkne og ej for meget paa Gangen af dem.

4. Derimod maa ikke nydes Kaffe, Vin, Puns, Mjød, Brændevin eller Kødssuppe; ej heller maa Patienten nødes til at spise, naar han ingen Trang eller Lyst føler dertil; af Spise, dersom Patienten skulde attraa nogen, tjener bedst Risengryns eller Byggryns Vandgrød, reven Øllebrød, og en kogt, men ikke stegt fersk Flynder, Gedde eller Aborre.

5. Brækmiddel eller Aareladning maa aldeles ikke anvendes uden en Læges udtrykkelige Ordination.

6. Naar Patienten kommer i Forbedring, og Afskalningen begynder, kan efterhaanden gaas over igen til den sædvanlige Kost; dog er nøje at paase, at Patienten ikke kommer i Luften, førend at Afskalningen er fuldkommen forbi og endda 8 Dage til ere forbigangne, da ellers nye Sygdomstilfælde især af Vattersot meget lettelig vil indfinde sig.

7. Under Afskalningen er det godt at tage en Gang eller to et Laxermiddel, samt bruge en Sort Draaber eller anden Medicin, som af Lægen forordnes, daglig drikke en 2 à 3 Kopper Hyldeste for at forebygge, at de omtalte vattersottige Tilfælde ej skal opstaa. Skulde det blive Tilfældet, hvilket ytrer sig under eller noget efter Afskalningen, da kendes det af, at Ansigtet ophovner først, Benene og Maven bliver tykke, Urin-Afgangen formindskes, og da er det nødvendigt straks at søge Lægehjælp og Forskrift.

Ved at følge anførte Anvisning vil Sygdommens Grad i det hele blive mindre besværlig og farlig for de Syge, den anvendte Medicin slaa heldigere an og stundom maaske ofte endog rent kunde undværes eller i det mindste gøres i mindre Mængde fornøden.

Ribe Fysikat, den 6te Oktober 1818.

H. P. Hoff-Hansen.

„Da Sygdommen alligevel tog til, fandt Stiftsfysikus det ved gentagen personlig Undersøgelse uundgaaeligt nødvendigt, ej

alene at Kommunikationen paa selve Øen ved Vagthold og antagne Opsynsmænd blev aldeles forebygget med den sydlige Del af Øen, Sønderho Sogn, hvor endnu ingen Smitte fandtes, men endog, at hele Øen maatte spærres, hvorefter et Spærrings-Reglement blev forfattet til Efterlevelse under Mulkt.

Da Stiftsfysikus og ansaa Passagens Spærring mellem Øen og Fastlandet fra dettes Side for aldeles nødvendig til Smittens Standsning, men saadan ej med Sikkerhed kunde tilvejebringes ved Vagthold af Bønder langs med Fastlandskysten, rekvirerede han dertil Hjælp af militær Kavalleri, som ogsaa ved Foranstaltning af General-Kommandoen i Nørre-Jylland forskaffedes ved at beordre, at der fra det holstenske Landseneer-Regiment, der garnisonerer i Kolding og Haderslev afgaves 24 Mand med 2 Underofficerer og 1 Løjtnant, hvilke ankom til Ribe den 20. f. M. og blev den 21. fordelt langs med Kysten mod Fanø en Strækning af ca. 5 Mile paa de bekvemteste Steder.

Det er derhos fra Kancelliets Side foranstaltet, at den paa Øen ansatte Distriktskirurg, der endnu opholdt sig her i Byen, ufortøvet er afrejst til sit Bestemmelsessted. Om det foranstaaende har Kanceliet nedlagt allerunderdanigst Beslutning for Hans Majestæt,“ hedder det i den officielle Beretning om Epidemien i „Collegial Tidende“.

Den derefter iværksatte Afspærring var i høj Grad til Gene for Sønderhoningerne, der nu befandtes som indmurede lige før Vinterens Komme og derved udelukket fra at kunne forsyne sig med alle Livsfornødenheder fra Fastlandet. De affatter derfor, for om muligt at opnaa en Lindring i dette Forhold, en Skrivelse, som afsendes til Stiftamtmanden med Oplysninger, der skulde tale til Gunst for en Imødekommen af Andragendet. Denne Skrivelse lyder saaledes:

Underdanigst Ansøgning og Forestilling.

Sønderho Sogn yder herved vor underdanigste Tak for den befalede Opsigt med Vagthold og Afspærring mellem os og Nordby Sogns Beboere i Anledning af den grasserende smitsomme Sygdom. Saadant er ikke alene vor Pligt at overholde, men er ogsaa til vor fuldkomne Velvilje. Imidlertid Omstændighederne kræver absolut Adgang for os til den nordre Ende af Fanø, Pieter Jansens kaldet, hvorfra vi ved Færgeløbet kan komme til det faste Land, ca. $\frac{1}{2}$ Mil vesten om Nordby Sogn, og ved saadan Placering undgaar vi da at komme i Berøring med nævnte Nordby Sogn og den derværende Smitte.

At vi til saadan Frihed er højst trængende, vil Deres Højvelbaarenhed erfare af følgende:

1. Som bekendt maa det meste til Sognets Underhold anskaffes fra Fastlandet ved disse Tider, baade af de, der har noget at betale med, og de, som ikke har noget at betale med og derfor skal købe paa Kredit, og det kan befrygtes, at de ellers ikke faar tilstrækkeligt at overvintre med. En Del, som endnu ikke er hjemkommen fra Farten, kan intet faa anskaffet, naar Vinteren er kommen, eller daarligt Vejr indtræder.

2. Der gives adskillige af vore Fartøjer, som maa overvintre andre Steder, og Mandskabet kommer da langvejs fra til deres Hjem og medbringer det, de har fortjent, og saavidt muligt dermed skal bestride det nødvendige Indkøb for Vinteren. Disse maa absolut igen fra Øen, forinden Vinteren kommer.

Her findes og Sætteskipperne, som maa være parat, naar deres Redere opfordrer dem til at komme, og saa gives der en Del, som endnu ej tilfulde har faaet deres Fortjeneste hjem, og samme ej kommer med Posten, hvorfor de og skal anstrenge sig med at afhente den.

Der kan og indfalde utallige mange andre Nødvendigheder for Sognets Beboere, som kræver dem til det faste Land, hvorom endnu intet kan forudses og vil let blive til ubodelig Skade og forvolde stor Trang, hvis anførte Omvej ej maatte tilstaas os.

Vi smigrer os med det Haab, at den ansøgte Omvejs Benyttelse bliver os bevilget, helst da vi som fornuftige vil vide at afsky Samkvem med Nordby Sogn, og uden dette har vi jo ellers en aarvaagen Herre i Hr. Birkedommer, Kancelliraad Rosenstand, som altid nøje paapasser Ordens rigtige Overholdelse. Beder derfor underdanigst om, at Ansøgningen maa blive os bevilget.

Sønderho, 17. November 1818.

(Underskrifter.)

Birkedommeren, Kancelliraad Rosenstand, medgiver Ansøgningen følgende Erklæring:

„...Da Sønderho i Følge de seneste Rappporter er aldeles smitfri bemærkes, at naar Vinteren kommer, er al Passage fra Sønderho til Fastlandet forbunden med stor Vanskelighed, og naar Is er i Farvandet aldeles umulig. Imidlertid er Samkvem med Fastlandet en Nødvendighed for dem, da deres Fornødenheder lige saa vel som Nordby Sogns maa hentes fra Fastlandet. Mange af de Fartøjer, hvis Skibsførere hører hjemme paa Sønderho, oplægges paa fremmede Steder, og Skibsmandskabet rejser derfra landværts hjem. Naar nu formedelst Vinter og Is Farten fra Darum og Ribe er gjort umulig, er Adgangen til Hjemmet for disse Mennesker aldeles afskaaren. Paa den anden Side er Tilgangen til Fastlandet ligeledes, naar Vinteren kommer, gjort umulig for dem, der bor paa Sønderho, af hvilke mange jævnligt har Ærinde til et eller andet Sted paa det faste Land.

Noget jeg saaledes ikke skønner rettere, end at det er en Sag af Vigtighed for Sønderho Sogns Beboere, at en Vej aabnedes dem til Fastlandet nu, da Aarstiden lader formode, at Is og Storm maaske snart vil forbyde

dem at benytte den hidtil brugte Vej, nemlig at sejle direkte til Ribe eller Darum, er det paa den anden Side klart, at en saadan Tilladelse ikke kan finde Sted uden en Forandring i det udstedte og approberede Reglement for Spærringen in spe sammes §§ 2, 5 og 12 og uden at medføre Vanskeligheder, hvis Vægt man dog maaske in casu kunde antage mindre, da Passagen er fra det smittefrie Steds Beboere, dem det selv meget maa interessere at vogte sig for den i dette Sogn grasserende Sygdom, hvilket de ogsaa synes meget at frygte.

Hvis imidlertid den af Sønderhoningerne ansøgte Tilladelse skulde vorde tilstaaet, tillader jeg mig underdanigst at foreslaa følgende Regler til nærmere grundig Prøvelse om ej, hvorvidt Tilladelsen, under Betingelse af nøje at efterleve disse, kunde vorde meddelt:

1. De som i nødvendigt Ærinde vilde rejse til Fastlandet fra Sønderho og dertil benytte Færgen til Strandby, skulde være forpligtet til at følge Stranden til det saakaldte Pakhus, der staar omtrent 3 Bøsseskud fra dette Sogns yderst mod Nord beliggende Huse.

2. Fra dette Pakhus kunne de anraabe den ved Strandkanten gaende Vagt, fra hvem Melding til Færgemanden kunde ske, som derpaa med sin Færgebaad kunde afhente dem.

3. Fra Sognefogden i Sønderho Sogn maatte de medbringe et Bevis for, at de dér hørte hjemme til Forevisning for Vagtlinien ved Sønderho, den vagthavende Opsynsmand her ved Færgestedet og for den i Strandby placerede Underofficer.

4. De fra Sønderho hjemmehørende, som fra Fastlandet kom tilrejsende til Strandby for at komme herover med Færgen, maatte af Underofficeren dér meddele et Bevis for, at han efter Opgivende hører hjemme paa Sønderho til at forevise for Færgekarlene, inden de modtager Passageren i Baaden for at overføres hertil og til ved Ankomsten at henvises til og paa tegnes af den her vagthavende Opsynsmand, forevises Vagtlinien udenfor Sønderho og endelig afleveres til Sognefogden dér.

5. Fra Færgestedet skulde den rejsende passere langs Stranden hjemad, til hvilken Ende én eller to Mand altid ved Færgemandens Hus kunne være tilstede for at følge de rejsende den befalede Vej imod en billig Betaling, som denne selv maatte erlægge. Vilde Passageren køre herfra, maatte Vognen, hvis den her hørte hjemme, kun køre til Vagtlinien, hvilket den medfølgende Mand maatte paase.

6. Var Tilfældet, at en af Sønderhos Beboere kom derfra med Hest og Vogn, maatte denne straks køre tilbage og ej indsættes i noget Hus her, da dette lettelig kunde foranledige Samkvem.

7. Blev nogen antruffen at gaa ind i et Hus, være sig smittet eller usmittet, passere anden end den anordnede Vej eller paa nogen anden Maade overtræde de for Passagen foreskrevne Regler, maatte han straks anses med en betydelig Mulkt, hvis Størrelse jeg vilde foreslaa fra 2 til 10 Rdl. rede Sølv. Dog indstiller jeg underdanigst, om ikke Vagtstuen, som er ved Færgestedet, maatte anses tilgængelig i Nødsfald, da her stedse kunde have tilbørlig Opsigt med, at den rejsende ej forlod Stuen.

For saa meget som muligt at indskrænke Passagen og saaledes forbinde

den mindst mulige Tvang med den muligste Forsigtighed, vilde det maaske ikke være af Vejen, at 2 eller 3 Dage om Ugen blev bestemt som de eneste, paa hvilke rejsende fra og til Sønderho kunde passere med Færgen, om hvilke Dage man da kunde underrette saavel Sønderhos Indvaanere som Vagten her og i Strandby, ligesom det vel heller ikke kunde være uden Nytte at fastsætte, at kun Dagen maatte bruges til Rejsen, saaledes at hver en tilrejsende til Sønderho, som kom om Aftenen, efter at det var mørkt, til Strandby, skulde forblive liggende dér til næste Passagedag, og at ingen maatte rejse fra Sønderho paa andre Tider end om Morgen, saaledes at han ved Dag kunde sættes over med Færgen."

Stiftamtmanden forelægger Andragendet for Stiftsfysikus Hoff-Hansen, der bestemt modsætter sig at imødekomme det i Andragendet foreslaaede og hævder, at Afspærringen bør være absolut indtil videre.

Sygdommen naaede dog trods alle Forsigtighedsregler til Sønderho, hvor der døde 14 Børn af Sygdommen. I Nordby døde 50 Børn.

I 1821 er der paany udbrudt en epidemisk grasserende Sygdom i Nordby, og Birkedommeren lader da nedennævnte Bekendtgørelse læse fra Prædikestolen og ved Trommeslag kundgøre for Beboerne:

I Anledning af den her paa nogle Steder ved Odden udbrudte Forraadningsfeber bliver herved følgende befalet:

1. Ingen Uvedkommende maa indfinde sig hos de Syge, hvis Huse bliver betegnede med en Seddel paa Døren, ligesaa lidt som disse Huses Beboere maa søge Samkvem med andre, saalænge Smitten er i Huset. Smitten anses at være i Huset, saalænge Seddelen ikke, efter foregaaende Rensning med Vaskning, Hvidtning, Rygning og Sengeklæders Rensning ved Lægens Foranstaltning, er borttaget.

2. De, som dør af denne Sygdom, skulle begraves inden 48 Timer efter deres Død i samme Tøj, hvori de er døde, og i Kister som indvendig er beede eller tjærede.

3. De bør nedgraves 4 Alen under Jorden.

4. Intet Ligfølge maa finde Sted, men alene saa mange Folk maa komme sammen, som til at bortbære og begrave Liget nødvendig behøves. Heraf flyder altsaa, at ingen Fruentimmere eller Børn ved disse Lejligheder haver noget at bestille.

5. De, som mærker sig at blive angrebne af denne smitsomme Syge, bør straks anmelde dette hos Lægen, og de uformuende kunne vente fri Kur og Medikamenter.

6. Ligesom det altid er af Vigtighed, at min i Plakat af 10. Maj 1818 om Fiskehoveders og Indvoldes Udførelse paa fri Mark, vedbørlig overholdes, saaledes er det nu, da smitsom Syge truer, og Varmen begynder, for den

almindelige Sikkerhed og Helbred dobbelt magtpaaliggende, at enhver sørger for, at disse Hoveder og Indvolde ikke ligger længere ved Husene end i det allerhøjeste 24 Timer, for at de ikke skulle fylde Luften med raadden Stank, og derved end mere fremme den farlige Sygdom. —

Uagtet jeg ikke tvivler paa, at enhver fornuftig og eftertænsom Husfader og Husmoder, som vil sit og sines Vel, med Nøjagtighed og Iver vil overholde det her befalede og enhver anden Forholdsregel, som under Forsynets Bistand kan sigte til at afvende de Ulykker, som af overhaandtagende Smitte og dermed forbunden total Indespærring uundgaelig ville flyde for os, er det dog nødvendigt for mindre fornuftiges og eftertænkendes Skyld, at jeg til Slutning gør opmærksom paa:

At enhver Overtrædelse af eller Afgivelse fra det, jeg her til det almindeliges Tarv har set mig anlediget til at befale, vil blive anset med en Mulkt af 1 til 5 Rbdl. Sølv til Sognets Fattigkasse, som i Mangel af mindelig Betaling inddrives ved Udpantning. Hvor intet er at pante, vil den dikterede Mulkt blive at afsone med Fængselsstraf, og hvad i Særdeleshed angaar Børn, der gør sig skyldige i Overtrædelse af det her befalede, ville de i Overensstemmelse med Anordningerne blive straffet med Ris.

Fanø, den 28. April 1821.

Rosenstand.

Læst fra Prædikestolen den 1. Søndag efter Paaske i Nordby Kirke.

H. C. Clausen.

Mig forevist og af mig i mit Distrikt advaret Beboerne, at Fiskehoveder og Indvolde afvarmes.

Anders Møller.

Hvor mange der er døde af Sygdommen, der sikkert har været gastrisk Feber eller Tyfus, ved jeg ikke. Der er i Aaret 1821 død i Nordby 52 Personer mod 32 Aaret forud og 16 Aaret efter. Dette kunde tyde paa, at mange er bukket under for Sygdommen.

Om en Skarlagens- og Difteriepidemi i 1866 meddeler Fanøs Distriktslæge, J. H. Lorck, følgende i sin Bog: *Fem og halvfjerd-sindstyve Aar*. Det hedder deri:

„I 1865 blev Fanø hjemstøgt af en udbredt og meget ondartet Epidemi af Skarlagensfeber og Difteritis, der samtidig ogsaa rasede paa Fastlandet. Den Voldsomhed, hvormed Epidemien udviklede sig, og Rapiditet, hvormed den greb sine Ofre, bragte næsten Lægerne til Fortvivlelse. I min Kvide skrev jeg til min Fysikus, Justitsraad Kiær i Ribe, for om muligt at hente nogle Raad med Hensyn til Behandlingen af de Syge hos denne dygtige og meget erfarne Mand; men han kunde desværre ikke give mig anden Trøst end den, at Situationen var den samme i Ribe, og at det gik dér som paa Fanø, at de anvendte Midler ikke

kunde faa Tid til virke paa Grund af den rasende Hurtighed, hvormed Sygdommen skred frem. Henimod Slutningen af Epidemien blev jeg selv syg og befandt mig saa ilde, at jeg ikke kunde forlade Sengen. Da jeg ikke selv kunde undersøge Halsen, antog jeg, det var en Halsbyld, der truede med at kvæle mig, og sendte derfor Bud til min nærmeste Kollega, Distriktslæge Bloch i Varde, med Anmodning om, hvis det var ham muligt, at komme over for at aabne Bylden.

Da han var kommen og havde set mig i Halsen, sagde han i en, som det forekom mig, betænkelig Tone: „Nej, det er ingen Halsbyld; men det er Difteritis, De har.“ Disse Ord lød om trent som en Dødsdom i mine Øren. Jeg havde jo selv i den sidste Tid haft saa meget at gøre med denne uhyggelige Sygdom, at det stod klart for mig, at der var alvorlig Fare paa Færde, naar den havde naaet en saadan Udvikling, som Tilfældet var hos mig. At Bloch, efter at have foretaget og ordineret den nødvendige Behandling, maatte rejse hjem igen for at passe sine egne Forretninger, følger af sig selv. Ved en Ekspres var der imidlertid afgaaet Indberetning til Stiftamtmanden og Fysikus om Situationen paa Fanø. Justitsraad Kiær, min humane Foresatte, der altid havde vist mig megen Godhed og Velvillie og hvem jeg næst Gud kan takke for mit Liv, indfandt sig allerede Dagen efter selv paa Fanø.

Da han om Aftenen havde undersøgt mig, udtalte han til min bekymrede Hustru — hvad jeg naturligvis først senere erfarede — at min Tilstand var meget betænkelig; men at der dog endnu kunde være Haab, hvis det den næste Morgen viste sig, at den indgribende Touchering med Helvedessten, som han havde foretaget, havde formaet at begrænse den difteriske Udbredelse nedefter.

Det skete heldigvis, og der var saaledes nu Haab om Helbredelse.“

Sygdommen grasserede i 4 Maaneder, fra 11. September 1865 til 16. Januar 1866, og der døde deraf 37 Børn i Nordby og Sønderho. Haardest ramt var Konsul Borks Hjem, idet Bork mistede 2 Sønner og 3 Døtre.

I 1874 den 26. Februar indsender Distriktslæge N. M. Petrus en Beretning om Drikkevandets Beskaffenhed paa Fanø og oplyser, at i de 6 Aar, han har boet paa Fanø, har der været et uforholdsmæssigt stort Antal Sygdomstilfælde af tyfoid Fe-

ber. Denne Omstændighed kan kun tilskrives det daarlige Drikkevand, eftersom Befolkningen her sidder i gode Kaar og ellers er sund samt har Sans for Renlighed og har gode Boliger. Uden at have Lyst til at komme ind paa at drøfte de Midler, der ellers kunde være at bringe i Forslag, finder Lægen Anledning til at anbefale Folk at anskaffe sig Kulfiltrerapparater, som er særdeles gode.

I 1880 herskede en Tyfusfeber i Sønderho. Den krævede 2 Dødsfald — 2 unge Koner.

I Februar 1889 udbrød en Mæslingeepidemi i Sønderho, og om Efteraaret grasserede Tyfus, der krævede 2 unge Pigers Liv. De var Søstre.

I November 1891 var Influenzaen ondartet i Nordby med mange Dødsfald. Paa én Dag laa der 6 Lig.

I Juni 1893 var der Kighosteepidemi i Sønderho. Foruden Børn blev mange Voksne angreben. Min 60-aarige Mor og vor 58 Aar gamle Pige var haardt angreben. Samme Aar fra 6. Oktober til 22. December var Skolen i Sønderho lukket paa Grund af Difteri, der krævede flere Ofre.

I 1916 fik Fanø (i Nordby) sit Epidemihus, og baade i Nordby og Sønderho har der alt i flere Aar været ansat uddannede Sygeplejersker.

Fanø Epidemihus.

FANØ APOTEK.

SELV om man i forrige Tider var vant til at have langt til Apotek for at faa sine „Doktorsager“, var Afstanden for Fanøboerne til nærmeste Apoteker, Ribe, Ringkøbing og Varde, dog betydeligere end de fleste Steder, og Afhentning af Medicinen besværliggjordes ved Mangel af regelmæssig Forbindelse med de nævnte Byer. Om Sommeren i Sejladsens Tid kunde man dog være saa heldig at faa Medicin hjem samme Dag, den blev rekvireret, men i Vintertiden, naar Sejladsen var ophørt og Is og Storm umuliggjorde Forbindelsen med Fastlandet, var Boerne ilde stillet i saa Henseende. Vel havde Lægen paa Fanø (siden en saadan ansattes i 1803) Forsyning af en Del af de mest gængse og holdbare Medikamenter, men Befolkningen brugte ogsaa en Mængde Haandkøbsartikler, hvis Virkninger som Lægemidler man havde stor Tillid til. Her kan saaledes nævnes *Opodeldok*, *Wunder-Kron-Essens*, *Rigaer-Balsam*, *Harlemmerolie*, *Skorpionolie*, *Kongen af Danmarks Brystdraaber*, *Vitriolspiritus* foruden de mere almindelige Ting som tyk *Kamferolie*, *Hoffmanns-* og *Kamferdraaber*. Mange Medikamenter bar de mærkeligste Navne som *Guds Haandsplaster*, *Tretoms-salve*, *Telegraffrø*, *Olvé* (d. e. Aloe), *Bekkasinolie*, *Dyvelsdrik*, *Galopolie* (d. e. Ricinusolie), *Mirakkelsalve*, *Harmonikavand*, *Jomfruspiritus*, *Snogefedt*, *Ormekrudt*, *Smedens Feberpulver* og *Rosenmælk*.

I 1832 søgte Apotekeren i Varde, Assessor pharm. *Rudolph Helms**) om at maatte forundes at anlægge et Filial-Apotek i Nordby, Fanø. Hans Ansøgning til Kongen derom lyder saaledes:

„Ligesom Varde By og sammes Omegn for 32 Aar siden formedelst den lange Vej til de nærmeste Apoteker særdeles ønskede, at et Apotek maatte blive anlagt her i Byen, og ligesom dette Savn ved en mig allern. forundt kgl. Bevilling af 21. Februar 1800 blev afhjulpen, saaledes føler ogsaa nu Beboerne af Ejlandet Fanø, hvor gavnligt og ønskeligt det vilde være, om der paa Øen blev anlagt et Apotek, men da en Apoteker dér umu-

*) Slægt i *Stamregister over Familien Helms*, Kjøbenhavn 1911.

Fanø Apotek 1848—92 og 1911—20.

ligt kan have sit Udkomme, saa har jeg troet, at et Filial-Apotek i Forbindelse med Varde Apotek vilde svare til Forventningen.

Undertegnede vover derfor allerunderdanigst at ansøge Deres Majestæt om allern. at maatte erholde Bevilling paa at anlægge et Filial-Apotek paa benævnte Fanø, og at samme maatte forundes mig med de samme Benaadninger, som Bevillingen af 21. Februar 1800 tilstaar mig som Apoteker i Varde; men da Entreprisen er en Vinding for Øen — men formedelst de mange Rejser over Vandet dobbelt besværligt og bekosteligt for Entreprenoren og Indkomsten uvis — saa fordrister jeg mig til at haabe, at Bevillingen allernaadigst maa forundes mig gratis.

Som Fader til 15 levende Børn, hvoraf de 14 er uforsørgede — og som Apoteker nærmest ved benævnte Fanø, anraaber jeg Deres Majestæt om allernaadigste Bønhørelse.

Varde, den 30. Marts 1832.

Rudolf Helms.“

Indtil Varde i 1800 fik sit eget Apotek, var Befolkningen dér henvist til at søge Apoteket i Ringkøbing. I Betragtning af Stedets (Varde) liden Størrelse, blev det *Helms* tilladt „at drive hvilken som helst anden lovlig Næringsvej, han maatte finde for sig bekvem.“ Af Avertissementer i Varde Avis i 1850erne ses det, at Apotekeren i Varde forhandlede Fajancevarer og meget

Chr. A. Helms.

andet Apotekervæsenet uvedkommende. Der kunde sikkert ogsaa købes Træsko paa Varde Apotek efter en paa Fanø i sin Tid gængs Udtalelse om Træsko, der var gode: De kunde ikke faas bedre paa Varde Apotek.

A. V. S. Dalberg.

Rudolf Helms var født i Horsens 28. April 1774 og døde i Varde 14. Juli 1833. Han fik altsaa ikke drevet Fanø Apotek et Aar ud. Hans Enke (2. Hustru) *Mathilde Augusta Fridsch* drev saa baade Varde og Fanø Apoteker til 1837, da Sønnen *Andreas Fridsch Helms* overtog begge Apoteker, men Filialapoteket paa Fanø afstod han til Broderen *Christian August Helms* 1848, født i Varde 12. August 1813, død 3. Juli 1885.

I Tidsrummet fra Apotekets Oprettelse til 1842 bestyredes det af cand. pharm. *Jens Peter Christoffer Fischer*, født i Kjøbenhavn 1808, død samme Sted 25. Januar 1863. *Fischer* anlagde Saltværket i Nordby og drev et ikke ubetydeligt Skibsrederi med mindre Fartøjer, der hovedsagelig hjemførte Saltsten og Kul til hans egen Virksomhed. Senere blev han Købmand i Ribe og Silkeborg. I 1856 købte han Rødby Apotek, som han drev til 1862. I Tidsrummet 1843—1848 bestyredes Apoteket af cand. pharm. *Beatus Dodt*, født i Fredensborg 25. November 1817, død samme Sted 16. Marts 1901; han var skønlitterær Forfatter.

Bevillingen for *Chr. Aug. Helms* var gældende for ham og hans Hustru i deres Levetid. Han indrettede ved Overtagelsen Apoteket i den Ejendom, hvor det forblev til 1892 (se Billedet Side 381). Bygningen, hvori det første Apotek blev indrettet, eksisterer ikke mere.

Han fik fra 31. Januar 1881 Tilladelse til at bortforpagte Apoteket. Forpagtere af Apoteket var: *R. A. C. Helms*, født i Varde 1854, fra 1881—84. Var derefter Direktør for Sukkerfabriken i Childers i Queensland 1884—1912, nu Rentier paa Frederiksberg. *Louis d'Arrest* fra 1884—1892, blev senere Apoteker i Balling.

Senere Apotekere:

Alfred Viggo Sciarvitzky Dalberg, født i Frederiksværk 6.

C. A. Poulsen.

C. F. Møller.

N. K. K. Petersen.

November 1843. Bevilling af 2. November 1892. Fratraadte 1. November 1900 for at overtage det nye oprettede Apotek i Borup paa Sjælland.

Carl Anton Poulsen, født i København 8. Juni 1856. Bevilling af 18. April 1900 og overtog Apoteket 1. November s. A., drev det til 15. August 1910, da han overtog Jernbane-Apoteket i København.

Carl Frederik Møller, født i Kolding 3. Juni 1867. Bevilling af 2. Juli 1910, overtog Apoteket 15. August s. A., og drev det til 1920, da han overtog Ringe Apotek.

August Christian Carl Lerche, født i København 7. Februar 1872, overtog Apoteket efter *Møller*. Død i Nordby 21. Juni 1925.

Nicolai Karl Kristian Petersen, født paa Frederiksberg 6. August 1878. Bevilling af 11. Februar 1926, og overtog Apoteket 1. April s. A. Petersen købte Ejendommen (opført til Posthus 1897), hvori Apoteket for Tiden drives, med Inventar og Varelager for 52.000 Kr.

Siden 15. August 1911 er der til Apoteket knyttet et Haandkøbsudsalg i Sønderho og indtil 1883, da et Filialapotek af Varsde anlagdes i Esbjerg, et Indleveringssted for Recepter hos Købmand P. Debell i Esbjerg. Han besørgede Medicinen afhentet fra Nordby Apotek. Der er ogsaa Indleveringssted for Recepter i Rindby.

Apoteket hører til de mindste, og Spørgsmaalet om dets Nedlæggelse har flere Gange været fremme, saaledes i 1916, da det syntes, at der fra en vis Side var Bestræbelser i Gang for, at Apoteket skulde nedlægges. Dette foranledigede, at et Møde, foranstaltet af de forskellige Foreninger og Badevæsenet, blev afholdt paa „Krogaarden“ den 16. Januar 1917. Paa dette var der fuld Enighed om paa det kraftigste at protestere mod Nedlæg-

gelsen af Apoteket, og man vedtog at tilstille Sogneraadet en Skrivelse om, at det vilde „ved alle Midler, selv om pekuniært Offer skulde være nødvendigt, drage Omsorg for, at vi beholder Apoteket.“

Tanken om Nedlæggelsen blev da opgivet.

En Del af Teksten til Fanø Apoteks Historie er hentet fra *A. Schäffer: De danske Apotekers Historie*; og Hr. Schäffer har velvilligst overladt mig Klicheerne til Billedstoffet.

JORDEMODERVÆSENET.

DEN ældste Betegnelse for Fødselshjælpersker her i Landet er *Jordemoder*. Ordets Oprindelse er ikke kendt med Sikkerhed, men findes allerede anvendt i Midten af det 16. Aarhundrede, da man første Gang hører Tale om egentlige Fødselshjælpersker. Ordet er sikkert dog betydeligt ældre. Ordet *Gjordemoder* er opstaaet fra Slutningen af det 18. Aarhundrede og brugtes indtil for ca. 50 Aar siden, ogsaa i officielle Skrivelser o. l. Paa Landet kaldtes hun *Fostermoder*. — Oprindeligt var det gifte, ældre Koner, der selv havde født Børn, som ydede Fødselshjælp, men der var ikke Tale om nogen faglig Uddannelse hos disse. I Kirkeordinansen af 1537 findes de første Bestemmelser om Jordemødres Uddannelse, men de drejer sig kun om Præsternes Undervisning om, hvorledes de i *kristelig og moralsk* Henseende skulde forholde sig over for Moder og Barn. —

I Biskop Peder Plade's Visitatsbog, der indeholder de Taler, han har holdt i Sjællands Sognekirker i 1540, findes følgende Stykke om Jordemødre:

„Hendes Sognepræst skal tidt og ofte overhøre hende, om hun er gudfrygtig, om hun er en kristen Kvinde, om hun kan sine ti Bud, Troen og Fadervor, om hun gerne gaar til Alters, om hun paa den rette Maade forstaar at trøste en fattig Barselkvinde med Guds Ord; herpaa ligger stor Magt. Hvor en gammel Skarns papistisk Munkekvinde er Jordemoder, dér er Djævelen gerne inden Døre med hende, og dér vil det ikke gerne gaa vel til. Det bør være en gudfrygtig Kvinde. Og de ældste og ypperste Dannekvinder i Sognet eller i Byen skulle skaffe sig at vide, om hun forstaar sig paa sin Gerning, inden hun stedes til nogen Dannekvinde.“

Han forbyder paa det strengeste Jordemødrene at fare med Tryllemidler, Signelser, Manelse eller Trolddom, hvad de synes at have været ret tilbøjelige til. Dernæst siger han:

„Det skal være langt fra, at en Jordemoder skal være en fuld og drukken Kvinde; thi en Dannekvinde kunde sende Bud efter hende paa en Tid, da hun er fuld og drukken, og hun kunde komme til at ødelægge hendes Liv og Barn ved sin uforsvar-

lige Adfærd. En Kvinde bør hellere være af den Beskaffenhed, at hun drikker Mælk, end at hun drikker Øl; skønt Øl ikke er hende forbudt, saa bør hun dog være ædru saavel ved den Midnats Tid som ved Middagstid; thi hun ved aldrig, naar en Dannekvind har Brug for hende. Det klæder en Mand ilde at drikke sig fuld, men det klæder en Kvinde dobbelt saa galt end-sige en, der skal være Jordemoder.

Og naar I saa have en god Jordemoder, I Dannekvinder, da løn hende vel for hendes Umage; hun er da sin Løn værd. Og var det at ønske af Borgmester og Raad i Købstæder, at saadanne Jordemødre maatte være fri alle Vegne for almindelig Skat og Tynge; det er dem, der hjælper os til denne Verden, og alle Steder i Skriften faa de deres Lov.“

Først efter Forordning af 1714 om Jordemødres Uddannelse og Eksamen blev der Tale om nogen egentlig Undervisning af Jordemødre, hvilket dog næppe fik nogen væsentlig Betydning, før Fødselsstiftelsen i Kjøbenhavn oprettedes 1759; siden da har den været Skole for Jordemødres Undervisning. —

I Ribe blev der først i 1757 ansat en „bestandig edssvoren Jordemoder“, der dog ikke kan have underkastet sig nogen faglig Uddannelse. Hun tilstodes det Privilegium at skulle være fri for personlig Tynge (Skatter og Afgifter) og paalagdes at skulle „stændig holde og oplære 2 Svøbelseskoner eller Underjordemødre“, men forinden disse antoges, skulde hun gøre Forslag om dem til Doktoren og Magistraten. For ydet Hjælp til ordinære Borgerkoner maatte hun ikke tage mere end 4 à 6 Mark, men maatte godt tage mere, naar nogen godvillig gav hende det. —

Paa Fanø har flere Birkefogders Hustruer øvet Jordemodergerningen, saaledes Birkefoged Hans Dunchs Hustru (1639), og Birkefoged Morten Hansens Hustru *Maren* nævnes i 1690 som værende Jordemoder i 30 Aar. I 1678, to Aar efter Mandens Død, omtales hun som en fattig Enke med 2 Børn. Birkefoged Søren Dunchs Enke, *Maren Andersdatter*, der døde 1739, var ogsaa Jordemoder, og Birkefoged Søren Olufsen Møllers Enke, *Maren*, fik efter Mandens Død (1736) Undervisning i Jordemodergerningen og praktiserede derefter i Nordby. Pastor Niels Friis i Nordby har i sin Regnskabsbog for 1739 opført: Laant den 2. Juni 1 Rigsdaler til *Madam Møller* til hendes Bestalling paa at være Jordemoder. Hendes Kaar har, økonomisk

set, ikke været blide, hun maa flere Gange ty til Præsten om Hjælp. I 1746 skriver han i sin Regnskabsbog: *Maren Fostermoder* laante jeg en Spindehjul, som har kostet 1 Rdl. Er mig og skyldig for Redsel og Offer for 2 Aar. — 1760 den 8. Maj laante jeg hende 8 Slette-daler til Deller. Hun bliver mig nu ialt skyl-dig 100 Daler.

Jordemoder
Maren Andersdatter.

Maren Fostermoder døde 3. Marts 1790.

Nordby var nu uden Jordemoder, hvilken Mangel Beboerne indberetter til Stiftamtmand Urne. Der er imidlertid stor Mangel paa Jordemødre paa Landet i Jylland, og Stiftamtmanden ser sig derfor heller ikke i Stand til at forskaffe Nordby en saadan. Ved Kancelliskrivelse af 18. Juli s. A. blev der tilbudt — af Hensyn til den stedfindende Mangel paa Jordemødre — at nogle Kvinder fra Landet kunde under visse gunstige Betingelser blive uddannet til Jordemødre paa den kgl. Fødselsstiftelse i Kjøbenhavn. Stiftamtmanden fik udvirket, at 4 Kvinder fra Vestjylland indvilgede i at rejse til Kjøbenhavn for at blive uddannet som Jordemødre. Pladserne var imidlertid bleven optaget af andre, og de kom ikke afsted. Fødselsstiftelsen fik da 3 nylig uddannede Jordemødre til at rejse til Vestjylland og tage Plads. De kom med Sejlskib til Ribe, en lille Evert ført af Skipper Niels Callesen Tækker af Sønderho. Den ene af disse fik Ansættelse i Darum, den anden i Bryndum, og den tredje tilbød Stiftamtmanden i Skrivelse af 2. December 1790, at Beboerne i Nordby kunde faa. Hendes Navn var *Madam Kisby*. Hun var nu med Mand og 4 Børn i Ribe. „Vil Nordby modtage hende, skal Beboerne yde hende en Rejsegodtgørelse af ca. 40 Rdl., give hende aarlig 6 Rdl. samt Græsning til 1 Ko og fri Brændsel,“ meddeler Stiftamtmanden. De mente dog ikke i Nordby at kunne modtage hende paa disse Betingelser. Familien var dertil for stor, og der kunde være Fare for, at den kunde falde Sognet til Byrde med Tiden. Man saa ogsaa helst, at en af Sognets egne Døtre fik nogen Uddannelse til at kunne betjene Stillingen.

Aaret efter, den 18. Oktober, indgiver Væver i Nordby, Gotlieb Henriksen Knupfers Hustru *Karen Jensdatter* Ansøgning om at maatte blive uddannet som Jordemoder hos Doktor Fridsch i Ribe (Fødselsstiftelsen kan stadig ikke uddanne det

nødvendige Antal). Paa denne Ansøgning skriver Birkedommer Engelstoft: „At Landet forsynes med duelige Jordemødre er saa velgørende, at ethvert veltænkende Menneske med mig vil ønske sammes snarlige Opfyldelse. — For Nordby Sogn aabner her sig en ønskelig Lejlighed — da det ved en af Landets egne Døtre, som af Hr. Justitsraad og Doktor Fridsch i Ribe gives godt Skudsmaal — at blive forsynet med en duelig Jordemoder, der for Øboerne i dobbelt Henseende er nødvendigt, da der vitterligt undertiden kan lægges Hindringer i Vejen for at søge Hjælp andet Steds fra.“

Karen Jensdatter, der da var fyldt 50 Aar, bliver antaget til Uddannelse hos Doktor Fridsch, og efter at Oplæringen er endt, faar hun sit Bestallingsbrev, der lyder saaledes:

Carl Friderich von Hellfried

Deres kgl. Maj.s Stiftsbefalingsmand over Ribe Stift og Amtmand over Riberhus Amt

Gør vitterligt: at jeg paa Grund af det kongelige allern. Reskr. af 27. Maj sidstleden hermed kalder og beskikker *Karen Jensdatter*, *Gotlieb Knupfers Hustru*, paa *Fanø*, som af Hr. Justitsraad og Doktor Fridsch er undervist og kendt duelig i Jordemodervidenskaben til at være Jordemoder i Nordby Sogn paa *Fanø* og det paa følgende Vilkaar:

1. At hun skal være berettiget til at betjene alle dem i hendes Distrikt, som behøver en Jordemoder, imod at nyde som Betaling: af en Gaardmand 3 Mark, af en Husmand 2 Mark og af en Inderster 1 Mark dansk foruden fri Befordring frem og tilbage.

2. Enhver i Distriktet, som bruger nogen uberettiget Jordemoder, bør desuagtet efter den nu satte Bestemmelse betale Distriktets Jordemoder, medmindre denne formedelst Sygdom, Fraværelse eller Kald til Forretning andetsteds ikke paa Forlangende har kunnet erholdes.

3. Som hun aldrig, Nat eller Dag, kan vide sig fri for Forretning, er hun forpligtet til et ordentlig Levned og især at afholde sig fra stærk Drik saavel før som efter Forretningerne, da tvende Menneskers Liv og Sundhed kan med Billighed gøre Krav paa hendes ganske Vindskibelighed.

4. Skal hun trolig forestaa dette hendes Embede efter den Ed, hun for mig svaret har, samt skikkelig og venlig omgaas med alle, som er i Barnsnød, hjælpe den Fattige savel som den Rige og ikke for en skiden Gevinsts Skyld uden hel besynderlig Omstændighed forlade den Fattige, som hun først er bleven kaldet til.

5. Hun skal i Fødselen give nøje Agt paa alle Omstændigheder, og om noget tungt eller farligt forekommer, bør hun i Tide foranstalte Distriktets Kirurg hentet for at høre hans Raad og Betænkning derover, og i Fald det muligt var Stifts- og Land-Fysikus selv.

6. Hun maa ej give nogen, enten hun er gift eller ugift, noget Medikament, Drik, Pulver eller deslige, hvad Navn det og have kan, hvorved

Fosteret i Moders Liv kunde beskadiges, dræbes, levende eller dødt uddrives, ej heller præparere saadanne Medikamenter, lade dem præparere, give dem selv eller andre Anslag derpaa under hendes Bestillings, Æres, Gods, ja Livs Fortabelse efter Sagens Beskaffenhed.

7. Kommer nogen til hende og begærer skadelige Raad og Midler, bør hun nøje udforske alle Omstændigheder og angive saadanne Personer for Birkedommeren, paa det at befrygtende Skade kunne forekommes og sligt ugudeligt Forsæt tilbørlig straffes.

8. Det skal ej være hende tilladt at give nogen i Fødselen drivende Medikamenter, men hellere kalde en Medikus til Raads, som bedst kan sige, om og hvorvidt man dermed kan gaa.

9. Dersom hun, skulde nægte nogen i Distriktet Hjælp uden at være forhindret af Sygdom eller Forretning andetsteds, da skal hun betale til Birkets Fattigkasse dobbelt saa meget som det, der er hende tillagt i Betaling for sit Arbejde.

10. Bør hun, hendes Jordmoderembede vedkommende, staa under dette Stifts Fysikus' Opsigt og paa det nøjeste efterleve, hvad han i den Henseende anordner.

11. Befindes det, at hun ikke efterlever denne Instruks eller i anden Maade findes forsømmelig i hendes Embede, kan hun foruden anden Straf vente efter Omstændighederne at blive kasseret.

12. Derimod saalænge hun forsvarlig varetager sit Embede, nyder hun fra hendes Bestallingsdato aarlig af Sognet:

a. Løn i rede Penge som hvert Aars 1. December leveres hende med 10 Rdl.

b. at Sognet betaler Ekstraskatten for hende og Mand fra næstkommende Aars Begyndelse.

Denne Bestalling og Instruks bliver læst paa Nordby Sogns Kirkestævne ved Sognefogden uden Betaling til enhver Vedkommendes Efterretning, hvorefter den med Forkyndelsespaategning leveres Jordmoder *Karen Jensdatter* til Bevaring.

Riberhus Amts Kontor, den 24. December 1791.

(L. S.) *Hellfried.*

Bestallingsbrevet blev derefter læst paa Kirkestævne 1. Søndag efter Nytaar 1792.

Karen Jensdatter døde 5. December 1824, 83 Aar.

Hun efterfølges af *Johanne Christensdatter Beck* (beskikket 22. December 1824).*) Hendes Mand, Styrmand Hans Nielsen Svarrer, var omkommen paa Havet 1816. Hun blev senere gift med Fisker Hans Madsen. Da hun faar Ansættelse som Distriktsjordmoder, forlanger Amtet, at der skal skaffes hende en

*) Beskikkelsen med Stempelafgift kostede den ikke ringe Sum 81 Rbdl. Solv.

anordningsmæssig Bolig. Denne bliver opført i 1825 og beskrives saaledes i Brandtaksationsprotokollen:

„Et Hus i Øst og Vest, Nr. 27 i 193. Lægd, 8 Al. 12 Tom. høj, 10 Al. 22 Tom. vid, indrettet til Stue, Kamre, Forstue, Køstald og Foderrum. Fast Loft af Brædder overalt undtagen i Foderrummet. Fjællegulve overalt undtagen i Køkkenet og det nordre Kammer. I Køkkenet Ildsted og Skorsten af brændte Sten, engelske Vinduer og Rammedøre med Klinklaase. Underdelen af Huset og de halve Gavle er Grundmur, Fyrreovertømmer, Straatag. Vurderet og brandforsikret for 305 Rdl. Sølv. Kaalhaven er indhegnet med Plankeværk med Egepæle, 64 Al. lang og forsikret for 15 Rdl. Sølv. Brønd og vedbørlige Brandredskaber forefindes.“

Huset var opført af Bygmester Marcus Pedersen, og Beløbet, der medgik dertil, paalignet Beboerne.

Af nedennævnte Regning over Udgifterne til Brønd og Kakkellovn fremgaar det, at Brønden ikke er sat af Sten, men af Græstørv (Sadder). Dette var meget almindeligt dengang. Det ses ogsaa, at det er en Vindebrønd, der er sat, et lille Fremskridt fra de ellers almindelige Vippebrønde. Kakkellovnen, der er opsat, er en gammel Bilæggerovn fra et nedbrudt Hus, som ved Smed Becks Dygtighed er bleven gjort „i anordningsmæssig Stand.“

*Optegnelse over Udgifterne til Jordemoderhusets
Kakkellovn og Brønd.*

Søren Math. Sørensen for 9 Læs Sadder at grave til Brønden	2 Mk.	.
En Dags Arbejde ved Brøndens Kastning og Lægning af Sadderne	2 „	8 Sk.
Marcus Pedersen for Træ og Arbejds løn til Vinden og dertil forbrugt til Stolper 1 Stk. 6 Al. 2½ Toms Planke	3 „	
Til Bommen et Stk. rundt Spær, 1¼ Al. Arbejds løn	1 „	12 „
Chr. P. Beck for Smedearbejde: Repareret 1 Kakkellovn med 2 Plader og 4 Skruer, drilet 4 Huller deri, ialt.....	5 „	8 „
Overføres	15 Mk.	6 Sk.

Overført	15 Mk. 6 Sk.
Beslag til Brønden, vg. 14½ Pd. à 12 Sk. 1 Rdl. 4	„ 14 „
30 Stk. 4 Tom. Søm	1 „ 6 „
Jens N. Mortensen og Jens Dam for hver 1 Dags Arbejde	3 „
Winter H. Winthersen for ½ Dags Arb.	12 „
Peder Clausen for 1 Dælle, 1 Raft og 25 Søm til Rammen i Brønden	1 „ 9 „
1 Stk. Tov til at hale Vandet op af Brøn- den med	1 „
Desuden har jeg arbejdet ved Brønden i 1½ Dag	3 „ 12 „
	<hr/>
Fanø, den 3. Oktober 1825.	6 Rdl. 1 Mk. 11 Sk.

J. M. Nørbye, Sognefoged.

Johanne Christensdatter efterfulgtes af *Karen Christensdatter Beck*, gift med Skipper Andreas Nielsen. Hendes Bestalling er af 29. December 1837; hun fungerede indtil 1. Juli 1881, da hun entlediges med en aarlig Pension af 140 Kroner.

Efter hende bliver Datteren *Christine Marie*, gift med Tømrer A. N. Madsen, ansat. Hun havde praktiseret i Nordby siden 1858 og blev nu ved Moderens Død Distriktsjordemoder. Hun døde 23. Maj 1904, 71 Aar gammel. Havde i sin Funktionstid taget imod over 3000 Børn.

I Tiden 1880 til 4. Februar 1890 var der ved Siden af Distriktsjordemoderen ansat en Kommunejordemoder *Maren Lorentzen*, født Thomsen, født 1851 i Nr. Nebel. Fra Nordby rejste hun til Horne som Distriktsjordemoder dér. Hun døde i Esbjerg 5. Marts 1925.

Johanne Emilie Høgsted, født i Rudkjøbing 1869, gift med

Fru
Christine Madsen.

Fru
Maren Lorentzen.

Fru
Johanne Høgsted.

Fru

Thyra L. Sørensen.

Bogtrykker Høgsted, havde i nogle Aar praktiseret i Nordby. Hun bliver nu Distriktsjordemoder efter *Christine Marie Madsens* Død. Fru *Høgsted* døde 31. Juli 1925.

Derefter blev Fru *Thyra Louise Sørensen*, født *Windeballe* i Hjørring 2. Juli 1898 ansat som Distriktsjordemoder fra 1. December 1925. Gift med Vognmand Axel Sø-

rensens.

Endskønt det paa det strengeste var forbudt Jordemødrene at befatte sig med Behandling af Syge, er det dog en Kendsgerning, at dette ofte fandt Sted i forrige Tider, navnlig ved at kopsætte, aarelade, give Klystér, sammensy Saar og Rifter, Vaskning af utøjbefængte Børn (med Annissprit), ligeledes behandle de Folk for Fnæt, et Onde, Folk i forrige Tider skjulte og nødigt gik til Læge med, og aabne Saar paa Benene („Fistelgab“) og mange andre Smaasager.

Ligeledes paatog Jordemødre sig ogsaa at klæde Lig, sy Ligstøj og lægge Liget i Kiste.

I min Besiddelse er nogle Aktstykker, hvoraf Rigtigheden af det anførte vil kunne ses:

En Skrivelse fra Sognefoged Jes Jensen Sonnichsen, Sønderho, dat. 23. December 1830 til Birkedommer Horn, Nordby, af følgende Indhold:

„I dette Øjeblik indtraf her i Sognet et pludseligt og uformodentligt Dødsfald, idet Jeppe Jessen Callesen, der sad paa en Stol i sit eget Hus, faldt i Besvimelse. Der blev straks sendt Bud efter Jordemoderen for at aabne en Blodaare, men der kom kun lidet Blod, ligesom den flygtige Spiritus fra Redningsetuiet*) straks blev afhentet hos mig for at holdes for Næsen af ham, men alt forgæves. Han bliver altsaa indtil Øvrighedens nærmere Ordre liggende i Sengen, hvor han i dette Øjeblik er bleven henlagt.“

I 1832 døde Karlen i Nordby Krogaard, Hans Jacob Knudsen. Efter hans Død indgiver Jordemoderen (ueksamineret), Chr. P. Becks Hustru, en Regning i Dødsboet over hans Forplejning og Behandling m. v., i denne findes bl. a. følgende Poster:

I den Tid, han var i Kroen, gav min Kone ham 18 Klysterer,

*) Hos Sognefogden beroede en Forbindingskasse til Brug i Strandings-tilfælde, naar de reddede var forkomne eller kvæstede.

saavel om Natten som om Dagen, ligesaa i vort Hus 8 Gange, 2 Rdl. 1 Mk.

Dertil gaet Olie etc. 2 Mk. 4 Sk.

1 Fl. Vin til Havresuppe, Sukker og Havregryn, 3 Mk. 4 Sk.

Nyt Lærred til Ligklæder 1 Rdl. 2 Mk. 4 Sk.

For Ligklæder at sy og Klædning af Liget 1 Mk. 8 Sk.

I 1846 dør i Sønderho Gaardmand Peder Nielsen (Gammelby.*) Jordemoderen *Johanne Margrethe Westphal* indleverer følgende Regning i Dødsboet:

For flere Gange at have aareladt hans Kone samt for et Ligklæde til hende	1 Rdl. 1 Mk. 8 Sk.
I 23 Aar at have aareladt ham 2 Gange aarligt a 8 Sk.	1 " 5 " 8 "
Hvert Aar siden hans Kones Død har jeg vasket og strøget hans Liglinned a 1 Mk. pr. Aar	3 " 5
Ligklædt ham selv	1 "
	8 Rdl.

Foruden dette var det den afdødes sidste Vilje, at jeg skulde have en komplet Seng som en Gave, hvilket vistnok er Arvingerne bekendt.

I et Par særlige Ulykkestilfælde, var det altid Jordemødrene, man i forrige Tider henvendte sig til.

Enhver rask Dreng paa Fanø havde forhen et Fiskeredskab, „Botline“ kaldet, det var en lang Snor, hvorpaa var anbragt Fiskekroge i et Antal fra 50 til 100. Denne „Botline“ anbragte Drengene paa Ebben ude i Strømmen for ved næste Ebbe at borttage Fiskene, der da var fanget. Maddingen bestod af Sandorm; ved nu at sætte Ormene paa Krog (at „ese“ kaldtes det) hændte det ofte, særlig for den uøvede, at Krogen gik ind i Drengens Finger, og paa Grund af Modhagen i Krogen var det ret vanskeligt at faa den fjernet ved egen Hjælp; saa gik Turen til Jordemoderen, der efterhaanden var blevet øvet i at fjerne Fi-

*) Stiftede 1833 et Legat stort 160 Rdl. til Fordel for trængende Sø-mænd i Sønderho, se under Legater. Han ligger begravet paa Sønderho gamle Kirkegaard lige uden for den nordre Dør i Kirken, hvor et Mindesmærke betegner Stedet.

skekroge af Drengenes Fingre paa en lemfældig Maade. Honoraret herfor var en halv Snes „Bakskuld“ (Issinger) ved næste Ebbetid.

Fik man noget i Øjet, var Jordemoderen ogsaa i dette Tilfælde den frelsende; hun „slikkede“ det fremmede Legeme bort af Øjet, idet hun førte sin Tunge omkring paa dette og ind under Øjenlaaget og saaledes fjernede Snavset.

En anden, mere interessant Hjælp, var hendes Pyntning af Bruden. Fanøkvinder, der bar Nationaldragten, bar som Brudet Hovedsmykke, „Boer“ kaldet. Anbringelsen af dette og Paa-klædning af den øvrige Brudedragt tog flere Timer og fordrede Kendskab og Øvelse, som kun Jordemoderen besad. I de senere Tider paatog dog ogsaa andre sig dette Arbejde.

Jordemødrenes økonomiske Stilling var i tidligere Tider ringe. Var Familien talrig, kneb det ofte med Udkommet, selv om Manden selvfølgelig bidrog sit til Familiens Underhold. I næsten hvert Amsraadmøde i Tiden 1843—88 har jeg fundet behandlet Andragender fra Jordemødre om Hjælp til et eller andet: til Brændsel, Furage, en ny Brønd, en ny Kakkelovn, nye Instrumenter og meget andet, altsammen det rene Tiggeri for at faa et taaleligt Udkomme. Saaledes har Forholdet ligget fra langt tilbage i Tiden. En Stænderdeputeret fra Ribe Amt, Møller Thøstesen fra Roust, har engang i Viborg Stænderforsamling (1836) talt Jordemødrenes Sag, idet han foreslog, der skulde gives dem paa Landet Vinterfoder til en Ko og udtalte, „at der i Reglementet stod, at en Jordemoder skal have 4 a 5 Fag Bondehus og Græsning til 1 Ko, men der omtales ikke, at hun skal have Vinterfoder. Det maa være en ufravigelig Sandhed, at en eksamineret og duelig Jordemoder bør have det saaledes, at hun ikke i den kolde Aarstid skal nødsages til at forlade sit lille Hus for at gaa med Tiggerkanden fra By til By for at bede om lidt Mælk. Hun bliver saaledes anset og betragtet som en anden Sognebetler og med Blusel ved hendes paa-lagte og særdeles vigtige Forretninger maa tænke paa, hvor hun næste Dag skal søge med Mælkespanden.“

Trods dette varme Indlæg blev Sagen dog henlagt.

Jordemoder *Karen Christensdatter Beck* i Nordby androg i 1857 Amtet om Regulering af det hende tilstaaede Græsning og Vinterfoder til 1 Ko. Paa dette Andragende afgav Sogneforstanderskabet følgende Erklæring:

„Hvad Jordmoderens Sommergræsning angaar, da anser Forstanderskabet den for at være fuld tilstrækkelig. Den er som de fleste af Sognebeboernes under lige Forhold. Dens Utilstrækkelighed maa paa det bestemteste benægtes. Det af Jordmoderen ansatte Kvantum Vinterfoder, maa Forstanderskabet anse for at være alt for overdrevet. Dem her i Sognet, der under lige Forhold holder 1 Ko, bruger sædvanligt dertil om Vinteren 2 Læs Hø og ca. 10 Traver Halm; 4 Traver kan der avles paa det hende tillagte Jordstykke. Det øvrige forlangte kan ikke sættes højere end til 25 Rdl. Man var fra først af tilbøjelig til at tilstaa Jordmoderen 20 Rdl., men ved et Møde, hvor hun var tilstede og forlangte 30 Rdl., forhøjede man Beløbet til 25 Rdl. for om muligt at faa Sagen afgjort i Mindelighed, hvilket dog ikke lykkedes.

At Jordmoderens Lønning mange Steder forhøjes, er vist nok mange Steder nødvendigt, men i et saa folkerigt Sogn som her, faar Jordmoderen desuden sin Gerning godt betalt, langt over, hvad Loven foreskriver . . .“

Jordemødre i Sønderho.

I 1720ernes Begyndelse omtales nogle Gange i Fanø Birks Tingbog „den blinde Jordmoder fra Tjæreborg“. Hun kommer ofte til Sønderho for at betjene de fødende Kvinder. Stedets Præst, Chr. O. Engelstoft, finder det uforsvarligt, at hun som blind paatager sig Gerningen som Fødselshjælper og melder hende flere Gange til Birkefogden for denne Virksomhed. Der findes intet om, at der er foretaget noget mod hende derfor, eller hun er bleven standset deri.

Derefter træffer vi ikke paa nogen Jordmoder i Sønderho førend i 1771, da *Ellen Cathrine Kolberg*, gift med Skræder Christen Sørensen Viborg, tager Bopæl dér. Ægteparret har tidligere boet i Nordby og var dér allerede i 1760, i hvilket Aar Viborg syr adskillige Klæder til Pastor Hans Friis for ialt 10 Daler, hvilket Beløb findes anført i Præstens Regnskabsbog som udbetalt ham.

Hun angives at være *eksamineret Jordmoder*. Hun har formodentlig taget Undervisning i Jordmodergerningen, kort før hun flyttede til Sønderho; thi der findes intet om, at hun har praktiseret i Nordby, hvor der paa samme Tidspunkt fandtes en Jordmoder. I Sønderho virkede hun til 1795, da Sygdom tvang

hende til at holde op. Hun levede i de sidste af sine Leveaar under meget trange Kaar. I 1803 faar hun bevilget en Pension af Fattiggassen paa 20 Rdl. aarlig, og i 1805 faar hun en ekstra Understøttelse „i hendes Sygdom“ af 2 Rdl. Hun døde den 1. September 1817, 85 Aar, og betegnes da „som et af vore første Klasses Almissemlemmer“ i Fattigprotokollen. Præsten har i Kirkebogen vedføjet hendes Dødsdag følgende:

„4. September begravedes paa Sønderho *Ellen Cathrine Olesdatter Kolberg*, afdøde Skræder Christen Sørensens Enke. Hun var afdøde Ole Steenersen Kolbergs og afdøde Hustru Anne Cathrine Jensdatters Datter, er født paa Christianshavn i Hovedstaden Kjøbenhavn Aar 1732 den 17. Oktober, Jordemoder her i Sognet i 46 Aar ved 990 Børn, deraf 15 Gange Tvillinger og 1 Gang Trillinger. Af dette Antal har hun været i Nordby og taget mod 76 Børn. Sygdom og Alderdoms Skrøbelighed undergivet med stærk Brystsvaghed og af anden indvortes Tilfælde i 3 Aar døde hun den 1. September, gammel 85 Aar.“

Hun har dog trods sin høje Alder og Svaghed maattet praktisere i de sidste af sine Leveaar, da Jordemoderen, der afløste hende i 1795, nedennævnte *Anna Cathrine Sørensdatter*, døde i 1815, thi da der i 1795 søges en ny Jordemoder til Sognet, har Pastor Schou i sin Ansøgning derom den 4. December bl. a. skrevet, at „Jordemoder *Ellen Cathrine Olesdatter*, nu en gammel Kone paa næsten 84 Aar, har, da selve Jordemoderen døde, i hendes yderligere Svaghed og langt over hendes Kræfter hjulpet Barselkoner her.“*)

Som anført ansattes efter *Ellen Cathrine* i 1795 *Anne Cathrine Sørensdatter*, Skipper Jes Nielsen Kromanns Hustru (min Tipoldemor). Hun angives at være *beskikket Jordemoder*. Ved hendes Dødsdag (5. September 1815) i Kirkebogen har Præsten vedføjet følgende:

„*Anne Cathrine Sørensdatter*, Jes Nielsen Kromanns anden Hustru, født i Ho Sogn 1762 den 4. Juli, døbt i Ho Kirke og Menighed. Hendes Fader: velagtede Dannemand Skipper Søren Nielsen Gravesen og Moder: afdøde og Gud elskende Dan-

*) *Ellen Cathrine* blev Stammermoder til Slægten Meinertz paa Fanø, idet en Søn fik Navnet Thomas Meinertz Christensen. Han var opkaldt efter Toldvisitør Thomas Meinertz i Sønderho, men bortkastede Navnet Christensen. (Se Side 275).

nekvinde Ingeborg Marie Jensdatter Brink.*) Var deres første fødte Datter. Hun var Jordemoder i 20 Aar med 500 Børn. For to Aar siden været Sygdommen underkastet og af adskillige Svagheder.

Anne Cathrine vides at have været noget svagelig i alle de Aar, hun var i Sønderho, og *Ellen Cathrine* skrøbelig af Alderdom, saa ingen af dem kunde til Tider besørge Praksis, hvorfor Barselkonerne ofte lod sig betjene af *Anne Elisabeth Sørensdatter Brinch,**)* der dog ikke havde nogen Uddannelse i Faget, men havde erhvervet sine Kundskaber som Fødselshjælper af Bogen: „Kort Undervisning for Jordemødre. Sammenskrevet af Bertel Wichmand, Dr. med., Assessor udi den kgl. Jordemoder Commission, 1755,“ hvilken Bog endnu er i Slægtens Eje. Efter Traditionen i Familien skulde hun have været meget dygtig i sin Gerning og blev af mange foretrukken fremfor de autoriserede Jordemødre.

Noget har der været herom, thi da en ny Jordemoder, *Johanne Margrethe Westphal*, blev kaldet, maatte Beboerne underskrive paa, at de kun vilde lade deres Hustruer betjene af hende og forbinde sig til at holde seneste Anordninger om Jordemødre efterrettelig.

Den 8. Februar 1816 bliver *Johanne Margrethe Westphal*, gift med Skræder Peder Westphal, beskikket til Embedet; hun skulde i fast aarlig Løn have 24 Rdl. og 16 Rdl. til Mælk. De var begge født i Kjøbenhavn, hvorfra de i Foraaret nævnte Aar kom til Sønderho. *Johanne Margrethe* virkede som Distriktsjordemoder til 1. Juli 1850, da hun, 67 Aar gammel, entledigedes med en aarlig Pension af 20 Rdl. En Datter, Rasmine, der ogsaa var uddannet Jordemoder, havde assisteret Moderen i hendes sidste Aars Praksis; siden blev hun Jordemoder i Agerbæk ved Varde og entlediget dér 1. Maj 1886 med Pension.

Efter *Johanne Margrethe* ansattes (1. Juli 1850) *Anne Cathrine Clausen*, gift med Jens Chr. Clausen, født i Nordby 1824, som Distriktsjordemoder. Hendes aarlige Løn ansattes til 20 Rdl. fra Amtskassen, 18 Rdl. af Sønderho Sognekasse, fri Bo

*) Hun var Datter af Møller Jens Andersen Brink i Ho (født 1716, død 1790), og han var Søn af Møller Anders Hansen Brink i Varde (død ca. 1724).

***) Slægt se *Slægten Sonnichsen*, Tavle A.

Fru
Sophie Christensen.

Fru
Bolette C. Hansen.

Frk. Jacobsen.

lig, Græs til 1 Ko og 10 Rdl. til Brændsel. Hun forflyttedes 1859 til Ballum, hvor hun var født 1824.

Hun efterfulgtes af *Sophie Christensen*, født Pedersen i Usserød 12. Oktober 1835 og gift med Ingvard Christensen. Hun forblev i Sønderho til 1880, da hun forflyttedes til Vraa ved Kolding; hun døde i sidstnævnte By 3. April 1917. To af hendes Sønner blev Sømænd og gift i Sønderho, nemlig Peder Carl Christensen, der omkom som Styrmand paa Havet 1911, og Dampskibsfører Christian W. Christensen, nu bosat i Kolding.

Fru *Helene Madsen* var Jordemoder i Sønderho 1880—1884.

Bolette Cathrine, født *Hansen* i Øse ved Varde, gift med Mads Hansen, fra 6. December 1884 til 1891, da hun forflyttedes til Esbjerg som Distriktsjordemoder dér, hvor hun nu lever som Pensionist. Derefter

Fru *Kirstine Nielsen*, død 1905 i Sønderho.

Fru *Markussen*, Fru *Andersen* og Frk.

Hansine Jacobsen fra Nordby. Sidstnævnte var ansat fra 20. November 1909 til 1. Januar 1920.

Fru
Maren Thygesen.

Fru *Maren Thygesen*, født Brinch i Sønderho 22. December 1873, Enke efter Skibsfører Th. H. Thygesen, der omkom ved Forlis 14. Oktober 1899, er for Tiden ansat.

FANØ—STRANDBY (ESBJERG) FÆRGERI.

Fra første Færd kun et Færgested,

som der ikke saadan „var videre ved“.

— Fra Strandby Kro og til Fanø Strand
blev man baaret ud og i Land.

Midterpartiet fik man Lov til at sejle

— i Reglen — for det kunde ogsaa fejle.

(Redaktør J. Jacobsen i „Esbjerg
Folkeblad“ 28. Juni 1893).

SAALENGE Fanøs Befolkning var henvist til at leve af, hvad Fiskeriet og Landbruget gav af sig, indskrænkede dens Rejser sig til de Ture, de et Par Gange om Aaret gjorde til Ribe og Varde for at afsætte Fisken, hvilket skete i egne Baade. Stort andre Ærinder udenfor Øen havde dens Befolkning ikke, og Persontrafikken til Øen af udenøsboende var kun ringe. Det var hovedsagelig kun Embedsforretninger, der bragte Fremmede derover ad Vejen Strandby-Nordby. De faa Handelsmænd, der med større Mellemrum kom derover, lod sig befordre med Fiskerne eller med Tørveskuderne, naar Lejlighed dertil gaves, enten fra Ribe, Darum eller Varde. Kom der endelig en eller anden til Strandby og vilde over til Fanø, var det ikke saa vanskeligt at faa en Baad. I Farvandet var der den meste Del af Aaret altid Baade, der laa paa Fiskeri, og ved at svinge med Hatten fra Strandbredden, kunde disse let tilkaldes. Dog synes det, at der ogsaa har været bestemte Folk i Strandby, der befattede sig med Færgefart til Fanø; thi i 1613, da den for Hekseri beskyldte Kvinde, Anna Lourups, forhøres paa Ribe Raadhus den 14. December, omtaler hun, at Søren Pedersen skulde fæрге hende over til Fanø, og i Riberhus Lensregnskaber for 1685—86 omtales en *Hans Andersen*, der skal svare af sit Boelsted 2 Riberpund Smør og 1 Rdl. i Frihedspenge, „*men haver dette fri for at sætte Amtmandens Folk og Breve over til Fanø,*“ og i 1696 nævnes han som „*Færgemanden i Strandby*“. Ogsaa paa Fanø er der bestemte Folk, der lejlighedsvis besørger Overfarten. I Dødsboets Aktiver efter Niels Mortensen i Nordby (Tingbog 4. Oktober 1684) nævnes: „*En Færgebaad med Sejl, Mast, Anker og Kabeltov med alt Tilbehør,*“ den er vurderet for 10 Slettedaler,

og i 1694 har Jes Hansen, *Færgemand*, udstedt en Obligation til Borgmester Castensen i Ribe. Søkortdirektør Jens Sørensen, der i 1695 var paa Opmaalingsrejse paa Jyllands Vestkyst, kom til Strandby den 2. August og skriver da i sin Dagbog: „Der kom imod os til Land en *Færgebaad* fra Fanø og indtog Hr. Amtmandens Fuldmægtig af Ribe, Oluf Christian Engelstoft. Kl. 4 mod Aften kom vi selv med begge og vor Bagage og levrede i stærk Sydvest Blæst (Modvind) ud til Fanø og logerede ind hos en Enke Margrethe Elisabeth, født i Helsingborg,* og er Amtsforvalteren (i Aalborg) Peter Kleyns Svigerske. Og Fogden Søren Dunch paa Fanø befalede straks samme Baad at gaa over igen til Strandby og hente Milevognen og Drengen, som og kom over om Aftenen til os.“ Her har vi et lille Billede af Datidens simple Færgeforhold.

Al Færgen om Søndag, før Gudstjenesten var endt, var forbudt. Den 30. Juni 1698 tiltales ved Fanø Birketing Søren Nielsen Tømmermand m. fl. for „afvigte Søndag og Helligdag haver ladet eder indfinde med *Færgen* ved Strandby, dog det tidt og ofte paa Prædikestolen er aflyst, at ingen, før Gudstjenesten er endt, maa her fra Landet *færge*.“

Nogle andre Tilfælde af *Færgen* har jeg ogsaa stødt paa. I 1702 den 16. August pantsætter Hans Nielsen af Fanø „en liden Baad til at *færge* med til Handelsmand Peder Lauridsen i Ribe. Niels Andersen Warrer, der døde 1783, efterlod sig 1 *Færgebaad*, 1 *Isbaad*, 1 Vadmels Havkappe og 1 Skindpels. Han er altsaa udrustet saaledes, at han kan paatage sig Færgefarten, ogsaa naar Isen lægger Hindringer i Vejen for en fri Fart. Men alle de her nævnte Mænd, der har givet sig af med at sætte Folk over Vandet, har kun gjort det lejlighedsvis; om noget ordnet Færgeri har der hidtil ikke været Tale, og det beroede fuldstændig paa disse Mænds Forgodtbefindende, naar de kunde eller vilde *færge*.

Et Tilløb til at faa oprettet et privilegeret Færgeri mellem Fanø og Strandby gøres i 1699, da Stiftsbefalingsmanden i Ribe, Grev Schack egenmægtig bevilger Oluf Christian Engelstoft

*) Margrethe Elisabeth var ikke født i Helsingborg; det var hendes afdøde Mand, Kroholder Peder Galleen i Nordby. Hun var født i Sønderho som Datter af Sognepræst Chr. Olufsen Engelstoft, der var Søn af den af Jens Sørensen omtalte Amtsfuldmægtig Oluf Christensen Engelstoft.

Eneret paa Færgeri mellem Strandby og Fanø ved Udstedelse af et saalydende Dokument:

Hans kgl. Majestæts til Danmark og Norge bestalte Kammerherre, Stifts-befalingsmand over Ribe Stift og Amtmand over Riberhus Amt, jeg Hans Greve af Schack til det Grevskab Schackenborg, Herre til Gram og Ben-nich, Ridder, gør vitterligt, at som saavel af Land- og Birkefogden paa Fanø som og af en Del af Indbyggerne sammesteds fornemmes, at Fremmede og Rejsende, som paa Ølandet Fanø kunde have noget at forrette, bliver ofte, formedelst Mangel paa Fartøj i Farten, forhindret, idet, naar de kommer til Færgestedet Strandby, er undertiden ingen Baade paa bemeldte Fanø færdige til dem at overføre, saa at de altid belejlig Tid maa oppebie, hvorved saa-vel deres Fart forsømmes som og Kongens Breve og Befalinger, som paa Ejlandet skulle kundgøres, ofte bliver liggende og ikke, som det sig burde, kunde blive befordret. — I lige Maade fornemmes og, at forbemeldte Land- og Birkefoged samt Indbyggere begærer, at en Mand maatte tillades Brød at bage og paa Fanø falholde paa det, at den gemene Mand, som ej kunde have de Midler selv at bage Brød, det til Købs kunde tilkomme. Da som Hans kgl. Majestæt haver ved Privilegium af 7. Oktober 1689 allernaadigst benaadet Oluf Christian Engelstoft et Værtshus i Jerne Sogn i bemeldte Strandby med Mad og alle Slags Drikkevarer for Fremmede og Rejsende at indrette og holde, saa haver jeg bevilget og tilladt som og herved bevilget og tillade Oluf Christian Engelstofts Hustru Anne Pedersdatter og et af deres Børn deres Levetid maa tilligemed alene holde Baade og Fartøjer, Fremmede og Rejsende samt Kongens Forordninger og Befalinger fra Strandby til Fanø og derfra igen til Strandby at overføre og nyde derfor til Færgeløn efter Forordningen af 29. April 1684 (angaar Færgefarten mellem Middelfart og Snoghøj). Saa maa han og i lige Maade være tilladt Brød at bage og paa Fanø til Salgs at falholde for alle og enhver, som sligt kunne behøve at købe og det efter en billig Pris, Kornets Indkøb og Taksten paa bagt Brød efter Politiforordningen, og skal til den Ende hermed være forbudt, at nogen anden enten paa Fanø eller det faste Land boende skal være tilladt Folk, Fæ, bagt Brød eller nogen Slags Vare med deres Fartøj enten frem eller tilbage at maa overføre eller Brød dér falholde eller sælge uden Oluf Chr. Engelstoft, hans Hustru og et af deres Børn alene, eller og de som sligt i deres Vilje og Minde have kunne og det under Varens Forbrydelse og an-den efter Loven og Forordningerne paabudte Straf. — Dog skal herved ikke være ment, at Indvaanerne paa Fanø med deres Baade og Fartøjer jo fra det faste Land maa afhente, hvad Varer af Ilding, Korn og deslige, som de til deres Fornødenhed selv kunne behøve.

Imidlertid kan bemeldte Oluf Christian Engelstoft ved allerunderdanigst gørende Ansøgning anholde Hans kgl. Majestæt om allernaadigste Konfir-mation at erlange.

Dette til Bekræftelse under min Haand og Signet.

Ribe, den 22. Juli 1699.

(L. S.) *H. Greve af Schack.*

Dette mærkelige Dokument, der skal tilsige Engelstoft og Arvinger Eneret paa Færgefarten, findes indført i Stiftsamkets Kopibog det paagældende Aar. Det indeholder intet, som dog burde have været rimeligt, om nogen *Forpligtelse* fra Engelstofts Side til at besøge Farten. Engelstoft, der var Stiftsbefalingsmandens Fuldmægtig, var en Mand, der var om sig; gennem sin nævnte Stilling besad han en vis Avtoritet, som han udnyttede til egen og Families Fordel. Han og Arvinger havde efterhaanden faaet Privilegier paa at drive Kroer i Gredstedbro, Strandby og Sønderho, sidstnævnte Sted ogsaa Møllenæring. Naar han nu har faaet sin Foresattes, Stiftsbefalingsmandens, Bevilling paa Færgfart, er det næppe saa meget dette, han har attraaet, som Bevillingen paa at bage Brød og sælge til Fanøboerne; disse var nemlig altid i Mangel for Korn, da det lidet, de selv avlede, langt fra kunde dække deres Behov til Brødbagning. Man maa erindre, at den Gang spillede Brødet en langt vigtigere Rolle som Fødemiddel end nu, da Kartofler ikke kendtes endnu. Kornet maatte indkøbes om Efteraaret for hele det paafølgende Aar, og dette havde Smaafolk ikke Midler til. Dette kendte Engelstoft fuldt ud, og heraf vilde han benytte sig ved at bage Brød og overføre dette til Salg paa Fanø, og for at udelukke Konkurrencen, var det jo et ypperligt Middel for ham i saa Henseende at have Eneret paa Transportmidlerne.

Grev Schack har dog ikke ubetinget paa egen Haand og eget Ansvar turdet meddele Engelstoft Eneretten paa Færgefarten, hvad Slutningen af Dokumentet udviser, da der her henvises til at søge kgl. Konfirmation paa Eneretten. Dette er næppe nogen Sinde sket. En Konfirmation har Bevillingen aldrig faaet, og den givne Eneret har derfor aldrig faaet nogen praktisk Betydning.

I 1743 kender ingen til den, da det i „Landsbestyrelsens Vedtægt“ af 21. December hedder: „Naar nogen til Kongens eller Landets Tjeneste eller og i anden Tilfælde behøver Færge eller Baade fra eller til Landet, skal den eller de, som derom af Birkefogden eller Landets Fuldmægtige advares og tilsiges, være pligtige at forrette samme under højeste Straf, indtil et ordentlig Færgeri kan blive reguleret.“

Da det heraf fremgaar, at Overfarten kan tvangsforanstalles, kan man med Sikkerhed gaa ud fra, at Trafikken har været saa ringe, at ingen har kunnet besøge denne med Fordel. Der

skulde ogsaa hengaa ca. 50 Aar, inden der bliver oprettet en „ordentlig“ og „reguleret“ Færgesfart. Den første Ansøgning om at oprette en saadan blev ikke imødekommet af Avtoriteterne. Den Mand, der først ansøgte om en Bevilling til at befordre Rejsende mellem Fanø og Strandby og omvendt, var min Tipoldefar, Skibsfører *Jes Nielsen Kromann* (født i Sønderho 1756, død 1828). Herom findes følgende i Kancelliets Supplikprotokol for 1789: „*Jes Nielsen Kromann* her af Staden (han har som Skibsfører taget Borgerskab i Kjøbenhavn) søger, at han som uformuende enrouleret Matros, som hidtil har underholdt sig og sine ved Søfarten, maatte nu, da Svaghed forbyder ham at fare, forundes et lidet Færgested, som er imellem Ejlandet Fanø og det faste Land, hvor Passagererne ofte om Vinteren lide Mangel for at komme over, da der ingen ordentlig Færge er, mod at erlægge en taalelig aarlig Afgift til Kongens Kasse.“

Stiftmand Urne i Ribe bliver derefter afæsket en Erklæring om Betimeligheden af et saadant Færgeris Oprettelse. Han afgiver en Erklæring paa Grundlag af indhentede Oplysninger hos Birkedommer Engelstoft, Fanø. I denne Erklæring hedder det bl. a. „at ingen fast Færge mellem Fanø og det faste Land har været og kan vel ej heller blive, siden Bekostningen paa flere Baades og Materiels Anskaffelse ikke uden Grund befrygtes at ville overstige en Færgemands Kræfter og være uforholdsvist stor mod den deraf forventede Fordel. Efter disse Omstændigheder, og da ingen Klage paa Overfarten hidtil er passeret, indstilles allerunderdanigst, om denne Ansøgning allernaadigst bør bevilges.“

Efter en saadan Erklæring blev Ansøgningen selvfølgelig ikke bevilget.

Det skulde dog ikke vare længere end til 1793, før Spørgsmaalet om en ordnet Færgesfart paany blev optaget, idet den i 1790 ansatte Stiftamtmand over Ribe Stift, J. C. F. Hellfried, 1793 havde været paa Fanø i Embedsforretninger og ved denne Lejlighed bliver personlig kendt med de tarvelige Overfartsforhold, og han, der altid med stor Nidkærhed virkede for alt, hvad der kunde være til Gavn for Ribe Amt — trods det, at han ikke boede i Amtet, men i Vejle, hvad han havde betinget sig ved sin Ansættelse — forsøgte nu at løse Spørgsmaalet. I den Anledning bliver der straks indledet Forhandlinger mellem ham og Birkedommeren paa Fanø, og Resultatet heraf blev en Henvens-

delse til Kromand *Niels Jacobsen* paa Fanø, hvem man opfordrede til at paabegynde en ordnet Færgefart og at udarbejde et Forslag til Taksterne for Overfarten. En saadan indsender han 21. Februar 1793 til Stiftamtmanden, der synes, Taksterne er for høje; han skriver derfor i den Anledning til Birkedommer Engelstoft, at han synes, de ønskede Takster er for høje „og endda under den Betragtning, at der vel ikke kan blive en saa stærk Søgning til hans indrettede Færge, har jeg dog funden en Nedsættelse absolut nødvendig, f. Eks. Betalingen for en Hests Overførelse er ganske umaadelig. Naar altsaa Hr. *Jacobsen* vil bekvemme sig til de Nedsættelser, som jeg har vedtegnet paa hans Forslag og omskrive samme med de øvrige af mig gjorte i Skriftet, kan han vente det paa bedste Maade rekommanderet til det kgl. Rentekammers forhaabentlige Approbation. Naar han ogsaa betragter Privilegiet hæftet til sin Gaard, holder jeg de smaa forlangte Nedsættelser for ubetydelige mod hans Fordel.“

Efter at *Niels Jacobsen* paa denne Henstilling havde reduceret Taksterne noget, henvender Stiftamtmanden sig i en Skrivelse af 4. April 1793 til Kongen gennem Rentekammeret.

Herom hedder det i Rentekammerets Protokol:

„Ved hoslagte Skrivelse af 4de April sidstleden har Stiftamtmand Hellfried i Ribe Stift forestillet Nødvendigheden af et Færgeløbs Indretning mellem Fanø og Strandby, nær ved Hjerting under Riberhus Amt, hvor Overfarten til det faste Land er smallest og omtrent af en lille Mils Længde. Allerede i Aaret 1743 har saadan Indretning været i Forslag, men hidtil endnu ikke kommen i Orden. Efter Birkedommer Engelstofts paa Stiftamtmandens Ordre til ham indgivne Beretning om Overfartens Beskaffenhed sammesteds skal hidtil enhver have færget, som vilde og kunde, og taget Betaling, som Vedkommende derom har kunnet forenes, hvorved det ofte, især i Fisketiden, har indtruffet, at de Rejsende har været forlegne for at komme over og derfor har maattet betale, hvad der er bleven forlangt, kun i Henseende til Kongens eller Landets Tjeneste er det ved et af Øvrigheden ratificeret Reglement af 21. December 1743 bestemt, at de, som af Birkefogden eller Landets Fuldmægtiger dertil tilsiges, skulle under højeste Straf være pligtige til at forrette samme.

Dette har foranlediget Stiftamtmand Hellfried til ved Birkedommeren at indlade sig i Underhandling med Kromanden paa Fanø, *Niels Jacobsen*, om mod en billig Betaling at paatage sig forsvarlig at besørge bemeldte Færgeløb med Baade og Folk efter Vejrligets og Strømmens Beskaffenhed; og efter vedlagte hans i den Anledning til Stiftamtmanden indgivne Forslag er han villig dertil.“

I Henhold til denne „allerunderdanigste Forestilling“, blev der givet Kromand *Niels Jacobsen* kgl. Bevilling af 16. Oktober 1793 til at „besørge Færgeløbet“, hvilken Bevilling ved Renteskammer Skrivelse af 2. November 1793 blev meddelt Stiftbefalingsmanden i Ribe Stift.

Den kgl. Bevilling lyder saaledes:

„*Niels Jacobsen*, Hustru og Arvinger, saavel som efterkommende Ejere af den ham paa Fanø under Riberhus Amt tilhørende Værtshusgaard, maa herefter besørge Færgeløbet imellem denne Ø og Strandby ved Hjerting i bemeldte Amt, imod at han sig dermed tilbørlig forholder efter de om Færgeløbene udgaaene Anordninger, samt stedse vedligeholder de fornødne Færger, Fartøjer og Baade i forsvarlig Stand, og Alle og Enhver med Transporten ufortøvet og upaaklagelig beforderer, saa og besørger i Strandby et kendetligt Signal indrettet, saasnart en Færgebaad forlanges dertil fra Fanø, da det skal være ham tilladt derfor at oppebære følgende Takst, nemlig:

§ 1.

I de fem Sommer-Maaneder fra 1. Maj til 30. September:

a) for hver ledig Person med hvad han selv kan bære, 6 Skilling; men skulde den lille Færgebaad gaa over med én Person, betales derfor 24 Skilling, dog kunne flere Personer indtil fire tilsammen overgaa med denne Færgebaad for samme Betaling, men naar flere end 4 Personer ville sættes over ved samme, betales 6 Skilling for hver Person; — af en Tønde Rug eller Korn 3 Skilling, en Tønde Smør 5 Skilling, en Oksehud eller Hestehud 1 Skilling, en Side Flæsk 2 Skilling, en Degger Kalve-, Faare- eller Lammeskind 3 Skilling, en Kiste, en Kuffert og en Pakke eller en Sæk af lige Vægt eller Størrelse 6 Skilling; af hvad, som ikke egentlig kan benævnes, betales Fragten efter billig Overenskomst og i sammenlignet Forhold til foranførte Posters Vægt og indtagende Rum.

b) For den store Færgebaad, som overfører Heste, Kvæg, Hø, Halm og Brændsel: af en Hest 24 Skilling, en Stud eller Ko 12 Skilling, andet ungt Kvæg Stykket 8 Skilling, et Svin 6 Skilling, en Gris eller et Faar 3 Skilling, et Læs Hø eller Halm 16 Skilling, et Læs Lyng 10 Skilling, et Læs Klyne eller Tørv 6 Skilling, en Karet 48 Skilling, en Chaise, Kariol eller Postvogn 32 Skilling; men skulde én eller flere Personer forlange den større Færge, maa derfor betales 64 Skilling til eller fra Strandby, ligesom det og skal være Lejeren tilladt at benytte sig af samme til fuld Brug uden videre Betaling, for alt hvad deri kan rummes mere end efter stykkeveis; hvorhos dog ingen maa overlades denne Færge alene, saalænge Overfarten for andre Personer og Gods derved kunde forhindres.

§ 2.

I Marts, April samt Oktober og November Maaneder af hver Person 8 Skilling, men skulde den lille Færgebaad gaa over med 4 Personer eller et færre Antal, betales derfor 32 Skilling, og for hver Person, som er over fire,

betales 8 Skilling, af alt det øvrige, som foran er anført, betales $\frac{1}{4}$ Del mere i disse Maaneder end i Sommermaanederne; derimod bliver Taksten for den store Færge Brug i disse Maaneder uforandret.

§ 3.

I Vintermaanederne, nemlig December, Januar og Februar Maaneder, naar der er Is i Vandet, og Isbaaden skal bruges, betales for én til fire Personer 1 Rdl., men for hver Person over fire, 24 Skilling. Af det Nr. 1 a benævnte Gods og Varer betales i denne Tid en halv Del mere i Forhøjelse i Færgepengene. Skulde det derimod i disse Vintermaaneder være saa mildt Vejrligt, at ingen Is er i Vandet, og Sejlbaaden kan bruges fra Havnen, da betales Færgepengene efter den under Nr. 2 bestemte Takst. — Dog skal herfra i ethvert Tilfælde aldeles være undtagen alle de, som rejser i Kongens Embeder eller kongl. Tjeneste, hvilke ligesom og alle Embedssager og Breve, saaledes som hidtil, frit overføres. — Iøvrigt have nuværende og efterkommende Ejere af dette Færgested, hvoraf til Kongens Kasse svares aarlig Afgift 4 Rdl., som i rette Tid erlægges, stedse at holde alt, hvad til de Rejsendes sikre og hastige Befordring udfordres, i behørig og forsvarlig Stand, saa at Ingen skal have billig Aarsag sig derover at besvære. Og skal enhver Ejer af bemeldte Færgested, saasnart han samme tiltræder, ansøge denne alern. Fornylsesbevilling paa sit Navn, saafremt han agter samme at nyde og desforuden at erlægge til Kongens Kasse én Gang for alle en Kendelse af 10 Rdl., foruden den nævnte aarlige Afgift 4 Rd.“

Samtidig blev der udarbejdet en Fundats, der skulde opslaaes i Nordby, Sønderho og Strandby Kroers Krostuer, af følgende Indhold:

Fundats til et bestandigt Færgeri mellem Ejlandet Fanø og Strandby.

1. Skal være en sufficant og velbefaren Sømand til Færge, hvilken skal paa egen Bekostning forskaffe sig 2 Færgebaade, nemlig en Isbaad og en anden ordentlig Baad, hvilke 2 Baade han ligeledes holder i forsvarlig Stand og forsyner med fornødne Folk, saaledes at enhver Passager med sit Gods kan være og blive uden Skade og Fare.
2. Skal han være forbunden uden nogen Ophold eller Hinder at befordre enhver Rejse og Overfart.
3. Paa Søn- og Helligdage samt Bededage maa aldeles ingen Færge ske, førend Gudstjenesten er til Ende, med mindre uomgængelig Nødvendighed det maatte udkræve, dog skal sligt Birkedommeren tilkendegives. Skulde han understaa sig ellers før eller under Gudstjenesten at øve nogen Færge, skal han betale Helligbrøde efter Loven.
4. Skal han begegne alle og enhver med Høflighed og Behjælpssomhed saavidt muligt.
5. Han maa heller ingen Omløbere, som ikke med lovligt Pas er forsynet, til Landet overføre, og ingen af de, han transporterer saaledes, maa han slippe fra sig, før han har stillet dem for Birkedommeren, som reviderer deres Passers Rigtighed.

Skulde han befindes nogen ulovlig Person at transportere, bøder han efter Hans Majestæt derom udgangne Forordning. Imidlertid om han kan opdage nogen af Sognets Beboere, som maatte overføre slige Betlere, skal han nyde en fjerde Part af, hvad Bøde derved kan falde.

6. Enhver af Sognets Beboere, som selv har Baade og Fartøjer, maa være tilladt uforment af Hovedfærgerne at transportere deres egne Husfolk, som er i deres Brød og Tjeneste, og andet hvad de til deres Fornødenhed og Næring maatte behøve, men andre Personer der udenfor og hvad andet Gods af hvad Navn maatte nævnes, tilkommer den beskikkede Færger alene at transportere og ingen anden. Befindes nogen af Sognets Beboere at præjudicere den anordnede Færge med nogen utilbørlig Overførsel, skal de derfor bøde og betale for hver Person til Færgeren 4 Sk. og for andet Gods dobbelt Færgeløn.

Færgeriet var ikke rentabelt. Det havde *Niels Jacobsen*, da han overtog det, næppe heller ventet; det var ham mere en Æres-sag at faa sig dette overdraget, muligt havde han ventet, at det kunde bringe hans Krohold Indtægter. Frosten havde været særdeles haard og langvarig i de sidste Vintre, hvilket sikkert har lagt mange Hindringer i Vejen for Overfarten, og da han har betydelige Indtægter ved sine Virksomheder: Krohold, Handel, Skibsrederi, Befragtning og som Strandingskommissionær, behøver han ikke mere at regne med Færgeriet som Indtægtskilde og søger derfor om i September 1810 at blive befriet for Forpligtelsen til at færge, men ønsker dog at beholde Rettighed til selv at overføre sit eget Gods.

Da Postdirektionen har modtaget denne Underretning, udbeder den sig derfor Birkedommer Nørups Betænkning over den indtraadte Situation. Birkedommeren afgiver en saadan under 13. Oktober s. A. efter forgæves at have søgt at faa Nordby Sogn til at overtage Færgeriet, i hvilke Bestræbelser han blev støttet af *Jacobsen*. Havde Nordby Sogn dengang paataget sig Færgeriet og saaledes erhvervet sig det Monopol, som Fanøboerne for deres Vedkommende senere indsaa Gavnligheden af at eje, vilde det have været en stor økonomisk Vinding for Beboerne.

Den af Birkedommeren afgivne Betænkning lyder saaledes:

„Hvor foranderlig Tider, Omstændigheder, som Menneskenes Meninger og Attraa er, derpaa er nærværende Sag et lysende Eksempel. —

Paa de 9 Aar, jeg har været Birkedommer her, har man stedse misundt Hr. *Jacobsen* dette Privilegium, og jeg nægter ikke, at jeg selv har syntes, at samme ikke burde været i hans Haand, da jeg troede, det tilkom hele

Sognet og ikke en enkelt Mand, og mindst den Mand, der hverken vil, kan eller behøver at lægge personlig Haand paa Værket eller drive det med den Orden og Hurtighed, som Tidernes Tarv fordrer, og den Rejsende er berettiget til at kræve. — Nu, da dette Privilegium opløses, vil man ikke entrere.

Jeg har forestillet Sognet, at forhøjet Takst vist kunde faas, og at det var en Rettighed, som Sognet ej burde miste, men overtage og bortforpagte paa Konditioner, hvorved især Farten blev ordentlig — saavidt Naturomstændighederne tillader det — og de Rejsende mindre end hidtil faar Aarsag til Klage.

Men Sognets Erklæring viser, at man tænker anderledes. Og da det er imod en Bevillings eller Privilegiums Natur, at det kan paatvinges nogen, saa finder jeg, at Hr. Jacobsen ligesaa lidt kan paatvinges at vedblive som Sognet at overtage dette Færgeri. Kun bør jeg af al Kraft modsætte mig den Ytring af Sognet, at enhver, som vilde, som vilde, maatte fæрге, hvilket vilde aarsage den største Uorden og Forlegenhed for kgl. Embedsmænd og Rejsende m. m. Thi naar enhver maatte fæрге, maatte han jo ogsaa lade være at fæрге. Han færgede altsaa efter eget Indfald, egen Bekvemmelighed og kun i godt Vejr. I andet Vejr og vanskelig Fart, da Embedssager og Rejsende ogsaa skal befordres, vilde følgelig ingen fæрге, og bestemt Færgetakst kunde da ikke have. Og hvilken Forvirring og Ophold vilde dette ikke foraarsage. Nu er 20 Gange saa megen Passage og Korrespondance mellem Øen og Fastlandet end for 20 Aar siden. Og hvor vilde Embedsmanden til Tid og Sted kunne faa sine mange Embedsekspeditioner befordrede?

Færgeriet maa altsaa absolut sættes og blive paa fast Fod og snarere bedre ordnes og bestrides, end som Sognet vil, eller ganske opløses.

Jeg indstiller derfor:

1. At Hr. Jacobsen løses fra hans Privilegium som Færgemand mellem Fanø og Strandby, hvilket han af anførte mine Grunde ingen Sinde kan eller har bestridt, som det burde bestrides.

2. At han passende indskrænkes i hans tagne Reservationer selv fremsendes at overføre Personer og Gods, hvoraf jeg bør anføre: at denne Forbehold ikke er en ubetydelig Del af det hele Færgeri.

3. At Færgetaksten af 16. Oktober 1793 overalt i det mindste fordobles, nu alle Fornødenheder er mange Gange dyrere end da, og at Færgesfolkene desuden saavidt Personer angaar (dem de ofte maa bære gennem Vandet i og af Fæргеbaaden) nyde $\frac{1}{4}$ af Taksten og Drikkepenge, samt at Færgemandskabet til enhver Tid maa være fri for Udskrivning til kongelig Tjeneste.

4. At, da Sognet ej vil overtage Færgeriet, den kgl. General-Postdirektion (hvorefter Færgefarten efter Plakat af 24. Marts 1807 sorterer) kunde her maaske for samme Regning anlægge en Bipost, og Ekspeditionen her forenes med Færgeriet, hvormed samme paa en Maade altid her bliver naturlig forbunden.

Jacobsen havde frasagt sig Færgerettigheden til Ophør fra 1. Marts 1811, efter at Postdirektionen først forgæves havde til-

budt ham først en forhøjet Takst paa 50 pCt. og siden en fire-dobbelt Takst. Men *Jacobsen* var ikke at formaa til vedblivende at bestyre Færgeriet, og andre var ikke til at finde dertil. Birkedommeren skriver derfor 2. Marts „at jeg er overbevist om, Ingen paa Fanø vil, og Ingen i Strandby kan som privat Mand paatage sig dette Færgeri.“ Birkedommeren foreslaar i en senere Skrivelse at lade Færgeriet udbyde ved Licitation, hvilket Postdirektionen bifalder. Licitationen blev afholdt den 8. Juni, men der fremkom ikke et eneste Bud, hvilket Birkedommeren i Skrivelse af 14. næstefter meddeler Stiftamtet; han havde endda paa egen Haand „for at opvække Lysthavende“ modereret og forandret nogle af Vilkaarene. Han skriver saaledes:

„Den 7de Post er absolut fornøden, dersom Færgeriet nogenlunde skal svare til Hensigten, denne endelig at Rejsende ikke ubilligt skal opholdes i sejlbart Vejr. Thi vel var *Hr. Jacobsen* paalagt at holde et kendeligt Signal i Strandby, naar en Baad forlangtes over, men 9 Aars Erfaring lærte mig, at han aparte derfor, saalænge han holdt sligt Signal, lod sig vilkaarlig betale, der ofte for Almuemanden var saare byrdefuld, og hvorover mange besværede sig. Desuden virkede dette Signal ikke den tilsigtede Nytte, thi enten blev Færgfolkene ikke var eller og, naar Vejr og Strøm ikke var gunstig, de lod som de ikke saa Signalet, indtil deres egen Tid kom, at de vilde sejle. Imidlertid laa den Rejsende opholdt paa hin Side. Naar Indretningen derimod blev efter 7. Post, kunde den Rejsende (naar saadant offentligt var bekendt) stedse af den tyske Kalender vide, til hvilke Tider han kunde træffe Færgebaaden ved Strandby og derefter indrette sin Rejse.“*)

Der bliver nu berammet en ny Licitationsforretning, der ansattes til 24. Juli. Heller ikke ved denne Lejlighed fremkom der noget egentligt Bud, men Skipper *Hans Sørensen Ende* (død 1858, 72 Aar) tilbød mod en 6 Gange forhøjet Takst og ½ Aars Opsigelse at paatage sig Bestridelsen af Færgefarten. Han stillede endvidere visse andre Betingelser for Overtagelsen, men Postdirektionen fandt dog ikke at kunne gaa ind paa disse; selv var *Ende* bleven betænkelig ved Overtagelsen og ønsker ogsaa helst at trække sit Tilbud tilbage. Der fremkommer nu paany Forslag om baade fra Birkedommeren og Postdirektionen, at

*) Der fandtes mærkeligt nok dengang ikke i den danske Almanak en Fortegnelse over Højs og Lavvande ved vore Kyster.

Beboerne i Nordby (Odden) skal overtage Færgeriet. I den Anledning indgiver Birkedommer Nørup, der kæmper drabeligt for at faa Færgeriet i ordentlig Gænge, følgende

Betænkning.

Da Hr. Jacobsen for 18 Aar siden ansøgte og fik Privilegium for sig og Efterkommere paa Færgeriet, var maaske næppe $\frac{1}{18}$ Del saa megen Fart, Kommerce og Korrespondance som nu, og dog fandt han det værd at erhverve Bevillingen — selv saa udstrakt. Dette maa være nok til at godtgøre, at Farten mellem Øen og Fastlandet er betydelig og en ordentlig Færefart højst nødvendig.

Uden at tale om den Korrespondance og de Rejser, som føres og gøres af saavel fremmede Rejsende som Øens Skippere, skal det meste af Øens Fornødenheder til Skibsbyggerier og til henvend 3000 Menneskers Underholdning hertil hentes fra det faste Land, og jeg tør paastaa, at næsten ingen Dag gives (især om Sommeren), hvor der ikke enten af Rejsende eller Øens Indvaanere passerer nogen til eller fra Landet.

At Sognet nu (efter dets Erklæring) indser, at fast Færgeri er fornødent, er mig kært, men at hverken *Hans Ende* eller nogen kan bestaa ved Færgeriet under de Vilkaar, Sognet ønsker, dette er en afgjort Sandhed!

Og da Sognet staar i den Formening, at Taksten er for høj for Indvaanerne, saa kan jeg ikke andet end bifalde, at *Hans Ende*, som hans Erklæring viser, aldeles frasiger sig Færgeriet, thi som Indfødt maatte han daglig have Disputer og Klager angaaende det ham af Indvaanerne gørende Indgreb, hvis det Færgeri, som Sognet attraaer, blev samme forbudt, da Indvaanerne ville tro, han drog Fordele paa deres Undergang.

En Færgemand blot for fremmede Rejsende — som ej engang kunde ventes at have sligt Færgeri ubeskaaret, naar Sognets Færger vinder deres — kan ikke bestaa.

Jeg vil nu ikke mere — end hvad før i denne Sag er skreven — bestride disse Sognets Meninger, men mine 10 Aars Erfaring — denne Menneskets ubedragelige Læremester — har sagt og vil stedse sige mig, at naar Færgeriet af nogen enkelt Øens Indvaanere skal overtages og bestrides uden foregaaende kongelig Avtoritet, det er: naar Kongen eller Kollegiet ikke bestemt sætter Færgemand, Færgetakst og Færgeløn, bliver Færgeriet her aldrig, som det bør, og som enhver Rejsende har Føje til at fordre.

De i General-Postdirektionens Skrivelse forelagte Spørgsmaal besvares saaledes:

Til 1. Samme er besvaret ved *Hans Endes* Erklæring, hvori han ganske frasiger sig Færgeriet.

Til 2. Svar derpaa refererer jeg mig til samme hans Erklæring, navnlig at 1 stor og 2 mindre Baade behøves til Færgeriets behørig Bestridelse.

Til 3. Daglig i sejlbart Vejr bør Børtfartøjet gaa til Strandby — fordi dér er daglig Folk, som vil befordres — 1 Time før hver Ebbe og 1 Time før fuld Flod og dette i Avisen bekendtgøres.

Signalet ved Strandby opføres da som unyttigt.

Til 4. Efter *Hans Endes* Erklæring, som jeg antager for rigtig, behøves

6 a 8 Mand med Færgeriet særdeles om Vinteren, men om Sommeren, naar ej overordentligt indtræffer, kan kun de halve sættes i Aktivitet.

Endelig tillades det mig at ytre, at der ikke kan reflekteres paa 4de Post i min Indstilling af 13. Oktober f. A., da Sognet varierer saa meget i sin Mening om dette Færgvæsen, der i mine Øjne ikke er ringe Hindring, som lægges i Vejen for Færgeriets behørig Organisation, og da den Vilkaarlighed og Uavtoritet, hvormed Færgeriet bestrides, alt for meget graver den Rejsende — om det da ikke var ligesaa passende som billigt, at Nordby Sogn — der vil have sit eget Færgeri — nemlig Sognefogden som dets Repræsentant, paalægges efter den nye foreslagne Takst uopholdelig at besørge Udensogns Rejsende befordret mellem Øen og Strandby saalænge, indtil andre Færgeindretninger træffes og befæstes.

Dette skete ogsaa. Beboerne færgede paa Omgang med udensogns Rejsende. — Hvad derefter forlanges, vil ses nedenfor af en af Birkedommer Nørup den 4. December 1811 til Stiftsamtet tilstillet Skrivelse:

„Ifølge Stiftamtets Skrivelse af 18. f. M. og Kommunikation af den kgl. Generalpostdirektions Skrivelse af 12. s. M. angaaende Færgeriet mellem Fanø og Strandby insinueres disse min underdanige Tanker:

Da jeg absolut bør anse den Tid temporær eller midlertidig, i hvilken Nordby Sogn paalægges at bestride Færgeriet for udensogns Rejsende og Embedsmænd, fordi jeg er overbevist om, at dette ikke vil og kan gaa længe af uden beføjet Klage fra Rejsendes Side, og da Sognet rimeligvis ikke vil vorde paalagt at lade Færgeriet bestride efter de Regler og i den Orden, som de til sin Tid forfattede Licitationskonditioner og mine fra 13. Oktober f. A. til nu flere Gange afgivne Betænkninger og Erklæringer indeholder og foreslaar, Færgeriet altsaa vil i saadan Tid blive bestridt om ikke ringere, da vist ej bedre end i Hr. Jacobsens Tid, da der ofte klagedes, saa tør jeg dog ikke foreslaa andre Vilkaar for denne af Sognet midlertidige Færgesfartsbeholdelse end de samme, som Bevillingen af 16. Oktober 1793 foreskrevet Hr. Jacobsen.

Han fik det samme for Tur som Retur, var ikke pligtig at lade Baad opholde sig ved Strandbys Side efter de Rejsende, som ej straks var tilstede, men derimod kun forbunden efter Signal at oversende Baad for at hidføre Rejsende, som ville hertil.

Alt saadant Paalæg rammer Nordby Sogn (NB. imod Betaling efter den nye foreslagne Takst) som en retfærdig Løn for dets mange utidige Indvendinger mod en bedre og regelmæssigere ordnet Færgesfart mellem Øen og Strandby, men at den Rejsende vil forbande dette nye Færgesystem samt ofte føre Klage baade over Færgeriet og mig, i hvor tro jeg end arbejdede til at forekomme slikt Klage, dette forudser jeg alt for tydeligt.

Imidlertid vil jeg bestræbe at berede mig til ogsaa at møde denne Skæbne, da jeg ikke ved mere at skrive eller foreslaa for at kunne undgaa den.

Af de Baade, som hidtil brugtes til Færgeriet og dertil anses bekvemme, føre:

a) Den store Baad 40 Mand eller 30 Td. Korn eller 8 Fæhøveder, andre Ting i Forhold derefter.

b) Den mindre Baad 16 Mand (NB. i godt Vejr, ellers mindre) eller 10 Td. Korn.

De andre og større Baade, som Øboerne her har til Fiskeri, men tjener ej til Færgeriet, fordi de stikker for dybt, kan føre $\frac{1}{2}$ Gang saa meget til. De er dog almindelig aabne og uden angiven Lastedrægtighed."

Færgeriet besørges nu paa Omgang af Oddens Beboere Vinteren igennem, men de taber snart Lysten til at fortsætte og ønsker en anden Ordning gennemført. Birkedommer Nørup tager da atter fat paa Sagens Løsning og henvender sig til Sognefogden Laurids Kallesen, hvem han anmoder om sammen med de „12 Mænd“ at drøfte, hvad videre bør foretages, hvilket skete i et Møde den 5. Februar 1812. De henvender sig derefter til Skibsfører *Hans J. Jessen*, en velstaaende Mand, der særlig i Krigsaarene havde indtjent en Formue ved Sejlads med Kontrabande, og beder ham gøre Forslag til Betingelser for Overtagelse af Færgeriet, idet der dog føjes det Forbehold, at Beboerne vedblivende vilde have Ret til at overføre Embedsmænd efter Omgang til Strandby. Efter længere Betænkningstid — snart 2 Maaneder — afgiver han til Birkedommeren følgende Forslag for Overtagelsen:

„Sognefogden Laurids Kallesen og hans „12 Mænd“ var 5. Februar d. A. forsamlet for at bringe Færgeriet her mellem Øen og Fastlandet til det, som det burde være, nemlig et ordentligt og regelmæssigt Færgeri, hvilket er meget nødvendigt for Øens egne saavel som for fremmede Rejsende, men samme kan ikke ske, uden at Øens samtlige Indvaanere maa gøre — ligesom andre Steder — en Opofrelse paa deres Færgefrihed, da ingen kan leve deraf, naar enhver eller enkelt Mand beholder Tilladelse at holde Baade og Folk for at færge. For i deres Tanker at naa Hensigten af ovenmeldte Samling, lod de mig kalde.

Jeg resolverede til at antage og besørg Færgeriet, naar samme kan overdrages mig saaledes som følger:

1. Maa hele Færgeriet, Sommer og Vinter, mellem Øen og Fastlandet, nemlig til og fra Strandby, overlades til mig alene, dog beholder enhver Indvaaner her i Sognet Frihed — men selv personlig med sin egen Baad — at overføre sit eget Gods, men ikke ved nogen anden lejet Mand, ej heller maa han fare noget for Fremmede.

2. Naar begge Sognes Breve eller Post henlægges til Færgeriet, nemlig saavidt Transporten over Vandet angaar. Fra Ribe til Strandby, mener jeg,

Brevtransporten kunde ordnes og bestrides som andre Biposter for kongelig Regning.

3. Naar jeg med Færgeriet kan erholde Frihed til Værtshusholdelse.

4. Naar de fornødne Færgfolk kan vorde forskaanet for Hans Majestæts Tjeneste.

5. Naar efterstaaende Færgetakst bliver mig bevilget og deri følgende Betingelser:

a. Naar nogen lejer den store Færge, da maa samme ikke være længere end en Time i Strandby, og her ligesaa længe.

b. Med stormende Vejr, naar den mindre Færge ikke uden største Fare kan gaa, og formedelst Stormen en Mand mere med samme behøves, da dobbelt Færgetakst.

c. Skulde Flaget hejses i Strandby mellem den herefter faste bestemte Færgetid, og da betales den bestemte Takst, som for en Baad er fastsat. Det samme gælder ogsaa, om nogen vil gaa herfra i Mellemtiden.

d. Naar der er Is i Farvandet, og Isbaaden skal bruges, og det ikke er Postdag, samt herfra ingen Fragt gives, og Flaget ikke er bleven hejst i Strandby; da sker ingen Overfart.

e. Ildebrændsels Overførelse sker saaledes, at ikke det øvrige Færgeri derved hindres. Det samme gælder og, om nogen vil leje Baadene til fuld Brug.

Det antages billigt, at hvad Ildebrændsel, som her til Landet overføres, maa Ejeren have frit Valg, om han efter foranførte vil betjene sig af Færgfartøjerne, saavidt disse fra den ordinære Fart kan undværes, eller han selv ved andre Baade vil lade sit Brændsel hidføre, men Personer og Gods maa slige ej modtage uden aparte at betale Færgetaksten til mig.

f. Færgestedets Grænser bestemmes til en halv Mil paa hver Side af Strandby.

g. Færgepengene af enhver Rejsende saavel som af alt andet, der overfærges, betales her paa Færgekantoret før Baaden afgaar herfra, og naar samme hertil ankommer.

6. Derimod forbinder jeg mig til at anskaffe og holde til Færgeriets Brug:

1 stor Færge,

1 mindre Sejlbaad,

1 Robaad, som skal bruges, naar Isen er i Vandet.

7. Forbinder jeg mig til Færgeriet at holde om Sommeren (ikke angivet) Mand og om Vinteren (ikke angivet).

8. Skal der om Sommeren, og saalænge der ingen Is er i Vandet, afgaa en Færgebaad hver Dag til Strandby, en og en halv Time før Høivande eller efter Vinden og Strømmens Beskaffenhed, og ligeledes afgaar den en Time før Lavvande eller som Vinden og Strømmen udfordrer det.

Baadene bør da opholde sig $\frac{1}{2}$ Time ved Strandby, før den gaar tilbage. Dette gælder om Dagen, om Natten færger ikke.

Fanø, den 28. Marts 1812.

H. J. Jessen.

Forslag til Færgetaksten mellem Fanø og Strandby.

	Sommer	Vinter
	Rdl. Sk.	Rdl. Sk.
For en stor Baad	3 48	4 48
„ en lille Baad	1 48	2 00
„ enhver Person deri	36	48
„ en Tønde Rug eller andet Korn	16	22
„ en Tønde Smør	32	40
„ en Okse- eller Hestehud	8	10
„ en Degger mindre Skind	16	20
„ en Side Flæsk	16	22
„ en Kiste, Kasse, Pakke, Kuffert og Sæk af 100 Punds Vægt	36	45
„ andet Gods, som ikke her er bemærket, i For- hold dertil.		
„ en Hest	1 48	2 00
„ en Ko eller Stud	72	90
„ en Kvie	48	60
„ et Svin, en Kalv eller et Føl	36	44
„ en Gris, et Faar eller Lam	16	20
„ et Læs Hø, Halm af sædvanlig Størrelse	1 00	1 24
„ et Læs Lyng af sædvanlig Størrelse	60	75
„ et Læs Klyne eller Tørv af sædvanlig Størrelse...	36	45
„ en Chase eller Kariol eller Postvogn	2 24	3 00
„ en Bonde- eller Fjællevogn	1 48	1 84
„ et enkelt Brev	4	4
„ et Brev med Indlæg	6	6

Naar Isbaaden skal bruges, da betales om Vinteren for én til fire Perso-
ner 6 Rdl. Naar flere end fire Personer overfærges, da for hver Person
1 Rdl. 48 Sk.

Men naar stor Farlighed med Isbaaden gives, da betales efter Omstæn-
dighederne.

Naar Isbaaden bruges, da betales af enhver Ting det halve mere, som
ovenmeldte Takst bestemmer.

Dette Forslag fra Skibsfører *Jessen* videresender Birkedom-
meren 31. Marts næstefter ledsaget af en Skrivelse, hvori det bl.
a. hedder:

Sognet har ved sine under 8. Oktober 1810, 25. September
1811 og anførte 5. Februar d. A. afgivne Erklæringer saaledes
indviklet denne Sag samt ved i sine Indstillinger at gaa fra en
Yderlighed til en anden, modsagt sig selv i saadan en Grad, at
jeg troede at burde give det Tid til Eftertanke og tillige indhente
Jessens Forslag for om muligt deraf kunde uddrages noget til
en fast Færgebestemmelse for Fremtiden . . .

Hvorvidt *Jessens Plan* og Forslag kan antages og bestaa med det hidtil passerede i nærværende Sag tilligemed Hensyn til den kgl. General-Postdirektions Skrivelse af 22. Januar og 31. August f. A.; dette indstiller jeg til Stiftets og vedkommende høje Kollegiers Bedømmelse og Resolution. Derimod betræffende det omhandlede ekstraordinære Færgeri med Rejsende og Embedsmænd efter Omgang samt Mulkt for Forsømmelse er dette min underdanige

Betænkning.

Denne Færgetransport efter Omgang lader sig umulig lokalisere. Sognet bestaar af 300 Beboere (Familier), alle er de Skippere eller Fiskere og maatte have lige Kald til at deltage i denne Transport, men mangen har omtrent $\frac{1}{2}$ Mil fra Færgestedet og har tillige deres Landbrug at passe. Kun saare faa Baade eller Fartøjer gives i hele Sognet, som er skikket til Færgesfart, og af det hele Antal Beboere er og kun faa, der er kendt med denne Fart, vide det rette Anlægssteder ved hin Side eller at behandle disse tildels fladbundede Baade, naar Storm og den idelig gaende Strøm af Ebbe og Flod forener sig.

I andet Fald rager den Rejsende let paa Grund eller bortdriver og forsøler. I dette Tilfælde har Sognet Ret, at Færgesfart efter Omgang ikke lader sig organisere.

Derimod maatte Sognet eller Sognefogden som dets Repræsentant holde en af de kgl. Baade og dertil fornødne sagkyndige Folk, der paa Sognets Vegne stedse skulde være rede at bestride indbemeldte Fart, hvorfor Sognefogden maatte staa til Ansvar og saadant offentlig bekendtgøre til enhver Vedkommendes Efterretning.

Saaledes er og Meningen af min underdanige Indstilling f. A. i den Anledning.

Jeg maa imidlertid bemærke, hvad jeg flere Gange har ytret, at det kun er en liden Del af Forlegenheden, som afhjælpes derved, at Baaden beordres til at føre Rejsende herfra til Strandby, naar de ikke tillige forbindes efter Signal (saafremt den forhen foreslagne Børtfart ej kan finde Sted) at hente Rejsende didfra hertil, thi herfra, hvor Baaden hører hjemme, kan man dog altid i Nødsfald — og sejlbart Vejr — faa en Baad for Penge til Strandby; men dér, hvor ingen Baade er, og ingen kan være, fordi ingen Havn eller sikker Ankerplads, dér er det just den Rejsende staa forlegen og stundom vender tilbage med uforrettet Sag af Mangel paa Færgebefordring. At Transporten er kostbar mod før, bør den Rejsende som andre finde sig i. Dette fører Tiderne med sig; men at han ikke engang er sikker paa for Penge at kunne blive befordret, dette kan han med Føje paaanke. Selv Kongens Tjeneste udsættes for at lide derunder.

Angaaende den Mulkt, der burde paalægges, naar ej promte Befordring — i sejlbart Vejr — gives herfra til Strandby, indstilles: om denne ikke kunde bestemmes i det mindste til dobbelt efter Taksten, som den Rejsende skulde betale og desuden til den Rejsende, hvad denne maatte betale en

anden Baad mere, end Taksten for at overføres. Dog maatte han almindelig forlange Baaden 1 Time før Afrejsen. Mulkten maatte præsteres af Sognefogden imod Regres til den eller de forsømmelige og — haaber jeg — tilflydes Sognets Fattigkasse."

Birkedommeren fraraader altsaa paa det kraftigste at give Beboerne en Rettighed til speciel Færgefart ved Siden af den privilegerede.

Birkedommeren bliver senere afæsket sin Mening om Tilraadeligheden af at give *Jessen* Bevilling paa Værtshushold, hvad han jo bl. a. betinger sig for at overtage Færgeriet. Herom indberetter Birkedommeren den 17. Juli s. A.:

„Ifølge den kgl. Generalpostdirektions Skrivelse af 7. dennes og Stiftets Ordre af 13. d. M. insinueres anlagt rigtig Genpart af Hr. *Jacobsens* Bevilling paa Værtshushold. Andre Bevillinger ved jeg ikke eksisterer her til Hinder i, at Kaptajn *H. J. Jessen* (qua Færgemand) meddeles Bevilling paa Værtshushold, thi den er udelukkende. (NB. for Nordby Sogns Vedkommende).

Jeg bør i den Anledning bemærke:

a) at 1782, da denne Bevilling gaves, var ét Værtshus fuldkommen nok, thi af Sognets (omtrent) 300 Familier var da de fleste af Mandfolkene dels om Sommeren og dels flere Aar borte i Farten, og Fremmede af Betydenhed kom og opholdt sig nok sjælden her.

Før nærværende Krig bragte enhver her boende Søfarende gerne med sig hjem hans Husfornødenhed af Drikkevarer for Vinteren. Dette gjorde unægteligt Værtshusholdet her mindre betydeligt end nu, da Krigen holder Sognets Mandskab for det meste hjemme og desuden har foranlediget en betydelig norsk Fart efter Kornvarer, i hvilken Anledning mange Fremmede indfinder og opholder sig her, der før ikke fandt Sted og atter gør, at mere end et Værtshus her i Sagnet er fornødent.

Overalt er det i mine Tanker rigtigere at avtorisere de efter lokale Omstændigheder fornødne Værtshuse end at udsættes for, at ulovlig Udskaenkning eller Udsalg af Drikkevarer finder Sted af Mangel paa disse.

b) Det antages som afgjort, at den, der skal være Færgemand her m. v., som *Jessen* har foreslaaet, maa og have Ret til Værtshushold særdeles for Rejsende, der rimeligvis vil begynde og ende hos ham, naar de kommer til og gaar fra Landet. Det er da sandsynligt, at han maa skænke for saadanne, hvilket ikke kan ske uden at synde mod Lovene eller være forsynet med Bevilling til Værtshushold."

Birkedommeren anbefaler altsaa, at der gives *Jessen* Værtshusholderbevilling, naar han vil overtage og drive Færgeriet.

Efter nogen Korrespondance frem og tilbage mellem *Jessen* og de paagældende Avtoriteter, er Sagen kommen sin Afslutning saa nær, at der til *Jessens* Godkendelse kan forelægges ham følgende

*Anordning og Takst for Færgefarten mellem Fanø og Strandby
under Ribe Amt.*

Frederik den 6te o. s. v. Paa Generalpostdirektionens allerunderdanigste Forestilling bifaldes allernaadigst nedenstaaende Anordning og Takst for Færgefarten mellem Fanø og Strandby, hvorved saaledes bydes og befales:

§ 1. Den privilegerede Færgemand skal til denne Færgefarts Bestridelse i god og forsvarlig Stand holde følgende Fartøjer:

En stor Baad, som bør kunne rumme 40 Mand eller 30 Td. Korn eller 8 Kvæghoveder eller andre Ting i Forhold dertil. En mindre Baad, som kan indtage 12 Mand eller 10 Td. Korn og andre Ting i Forhold, begge forsynede med Sejl. En Robaad, fornemmelig til Brug, naar der er Is i Farvandet.

Alle disse Fartøjer skulle have Skum^s eller Skovlbord og forsynes med gode og bekvemme Sæder for Rejsende. Selv skal Færgemanden og holde de til disse Fartøjers Besætning fornødne Mandskab.

Da Færgefartøjerne ligger ved Fanø, skal Færgemanden for at forebygge de til Strandby paa Fastlandet ankommende Rejsendes Ophold indrette og vedligeholde paa dette Sted saadanne hensigtsmæssige Signaler, som Øvrigheden nu eller i Fremtiden maatte bestemme, og ved hvilken de Rejsende kunne tilkendegive Baaden at attraas Overførsel og med hvilket Slags Fartøj.

§ 2. Færgemanden skal hvert Foraar paa egen Bekostning foranstalte, at der ved 2de dertil af Retten udmeldte, uvildige og kyndige Mænd vorder afholdt Synsforretning saavel over Fartøjernes Tilstand i Særdeleshed som over Færgestedets Forfatning i Almindelighed. Denne Synsforretning tilstilles Amtet for med sammes Betænkning over Maaden, hvorpaa de forefundne Mangler kunne afhjælpes, at indsendes til Generalpostdirektionen. Forsømmer Færgemanden denne Pligt, bør Øvrigheden foranstalte det paa hans Bekostning.

§ 3. Overfarten bør ske uden Ophold og til enhver Tid, naar det forlanges, for den paagældende Færgetakst. Rejsende skulle nyde fortrinlig Overførsel for Gods og Kreaturer. De Rejsende, som er forsynet med offentlig Pas paa Fribefordring og foreviser dette for Færgemanden eller hans Folk samt Stiftets og Amtets Embedsmænd skulle for sig og medhavende Rejsetøj snarest muligt nyde Overførsel uden Betaling, ligesom og Gods og Breve, der forsendes for det offentlige, beforders frit.

§ 4. Saalænge Farvandet er aabent, skal der hver Dag til den Tid, Øvrigheden nærmere bestemmer, afgaa et Fartøj til Strandby og efter en halv Times Ophold vende tilbage til Fanø med de Rejsende eller det Gods, som fra Strandby ønsker sig eller forlanges overført. I sidst nævnte Hensigt bør og ethvert Fartøj, som udenfor denne Børt afgaar til Strandby, opholde sig sammesteds $\frac{1}{2}$ Time. Rejsende eller andre, som maatte befragte et Færgefartøj til Strandby og tilbage, maa ej opholde samme paa dette Sted lænere end i en Time.

§ 5. Færgemanden paa Fanø skal være eneberettiget til at befordre Rejsende med deres Tøj, Heste og Vogne, alle Slags Kreaturer samt Gods og Varer saavel som Breve mellem Nordby Sogn og Fastlandet i en Strækning af en Mil paa begge Sider af Strandby, dog skal det være enhver til ladt med sine egne Baade og Folk at befordre sig selv, sin Familie og sit

Gods og til med hvilken som helst Baad at overføre det Brændsel, som han selv behøver.

§ 6. Den, som forser sig, bøder derfor — — —.

§ 7. Færgemanden skal være høflig mod de Rejsende og tilholde sine Folk at vise samme Forhold.

Han skal derhos være ansvarlig for den Skade, Rejsende eller andre maatte tilføjes ved unødvendigt Ophold eller paa anden Maade formedelst hans eller hans Folks Forsømmelse.

§ 8. For Overførsel imellem Nordby Sogn og Strandby maa Færgemanden indtil et Aar efter Krigens Ophør oppebære følgende Betaling, som det tillades ham at hæve ved Fartøjets Afgang fra Fanø.

(Her følger en vidtløftig Fortegnelse over Taksterne).

Den Rejsende er ej pligtig at erlægge Drikkepenge til Færgefolkene, med mindre deres Tjeneste benyttes til at befordre hans Tøj til eller fra Landingsstedet.

Ifølge særdeles kongelig Befaling udfærdiget under Generalpostdirektionens Underskrift og Segl i Kjøbenhavn 24. Oktober 1812.

Dette Reglement og denne Takstansættelse mener *Hans Jensen* ikke at kunne overtage Færgeriet paa, hvilket han under 15. December meddeler Postdirektionen i følgende Skrivelse:

„Til Gensvar paa den mig tilstillede Anordning og Takst for Færgefarten mellem Fanø og Strandby samt medfulgte Genpart af Kollegie Skrivelsen meldes:

Samme afviger alt for meget fra det Forslag, jeg har indgivet, og Tidernes store Forandring imidlertid. Af den grænseløse og uindskrænkede Frihed, som § 5 udtrykkelig bestemmer, vilde følge, at de, som kan og holder Baade, er i Familie med en stor Del af Sognets Beboere, ja endog paa Fastlandet, og den øvrige Del for det meste vilde henregne sig til den nødlidende Klasse. Og hvor meget fremmed Gods kunde ikke overføres med disse mange Færgemænd? det vilde være umuligt for mig at forhindre, og om samme kunde ske, saa dog ved en vidtløftig Rettergang.

Sønderho Sogn kan i mine Tanker benytte sig af samme Frihed, og altsaa bliver der ikke mere til mig, som de faa Fremmede og dem, som skulle beforders frit.

Det vil umuligt kunne betale Interessen af en 5 a 6000 Rdl.s Anlæg i Baade og anden Bekostning og holde Folk dertil langt mindre føde en Familie.

Naar stormende Vejr indfalder og Liv og Baade stod i Fare, da vilde ingen færge, men enhver befale, og da vilde det hedde, jeg *skulde* færge.

Da Færgeriet saaledes i det hele er ikke saa indbringende, at nogen derved kan bestaa, og uden det vil Færgeriet altid blive uordentligt og slet, maa Værtshusholdelse lægges dertil, men som Færgeriet for enhver er uindskrænket, saa finder jeg Værtshusholds Bevilling saa indskrænket, at den ikke kan indbringe noget, som kan tages i Betragtning til Fortjeneste, men medbringer mange Ubehageligheder, da jeg mener, at Hr. Købmand og Værts-

husholder Jacobsen ligesaa lidet burde skænke for fremmede som jeg for Indvaanerne, men naar enhver havde lige Ret, ville de Ulejligheder jævnes, og Indvaanerne kunde maaske faa bedre Varer og bedre Køb.

Det indses af anførte Grunde, at det er mig umuligt at antage Færgeriet efter det mig tilstillede, efterdi jeg forudser mange Fortrædeligheder og Klager, der vilde opstaa saavel i Anledning af Færgeriet som Værtshusholdet.

Men naar efterstaaende tillagte bliver mig bevilget og tilstaaet, saa antager jeg Færgeriet.

1. Naar det i § 5, nemlig at det er enhver tilladt at holde Baade og Folk dertil at fordre sig selv, sin Familie og eget Gods, kan udslettes, og i Stedet derfor anføres saaledes: dog beholder enhver Indvaaner her i Sognet Frihed ene selv personlig med sin egen Baad at overføre sit eget Gods, men ikke med nogen laant eller i hans Brød staaende Person.

2. Naar det tillades mig at holde Værtshus for alle og enhver, som vil søge mit Hus, af Indvaanere saavel som Fremmede.

3. Naar de fornødne Færgfolk kunne være befriet for Hans Kgl. Majestæts Tjeneste.

4. Naar det ubestemte Signal kan en Gang for alle blive bestemt og indskrænket til en Stang og i det højeste to Flage, og at den, som gjorde utidig Brug deraf, maatte betale en af Øvrigheden bestemt og passende Bøde.

5. At Børtten kunde bestemmes til 2 Gange om Dagen, en til Høj og en til Lavvande NB. i Sommermaanederne. I Vintermaanederne (naar der er Is i Farvandet) kan den kun gaa een Gang daglig til den Tid om Formiddagen, som Ebbe eller Flod tillader, og naar der er Is i Vandet, kan ingen Baadfart finde Sted. Endvidere at det blev bestemt, paa hvad Maade og for hvis Regning Brevene, som Færgemanden nu er tilladt at overføre mellem Øen og Strandby, skal befordres mellem Strandby og Ribe, thi før kan dens Del af Bevillingen ikke komme Færgemanden til nogen egentlig Fordel eller Indtægt.

Endelig, naar endog alt dette bevilges mig, tror jeg dog kun at kunne have sparsomt Brød for min Møje, saa at jeg af Færgeriet ej kunde taale at svare nogen aarlig Afgift ejheller af Værtshusholdet videre, end hvad der maatte eragtes, jeg rimelig kunde deltage i den Afgift, Hr. Jacobsen svarer aarligt af Værtshusholdet, i Fald det anses, at han lider ved det, at en anden faar Privilegium.

Fanø, den 15. December 1812.

Hans J. Jessen."

Underdanigst Erklæring

paa mig tilsendt og her medfølgende Hans J. Jessens Indstilling af 15. ds. angaaende Færgeriet mellem Fanø og Strandby.

En fastsat Færge mellem Fanø og Strandby er vel i flere Henseender en Behagelighed, men at bemeldte Hans J. Jessen efter indlagte ikke vil eller kan overtage denne efter den dertil forfærdigede Anordning har sin Rimelighed. De Vilkaar, hvorefter han tilbyder at antage sig Færgeriet, anser jeg efter Omstændighederne ikke ugrundet, saaledes anbefales indlagte til Deres Veldædigheds gunstige indsigtsfulde Overvejelse af

Deres underdanigste Tjener

L. Kallesen, Sognefoged.

Da Stiftamtmanden modtager denne Skrivelse fra *Hans J. Jessen*, brevveksler han med Birkedommeren om Sagen, og i en Skrivelse af 24. December næsteften bemærker han: „... da det nu er en Nødvendighed, at Færgeriet paa dette Sted bliver indrettet, maa man være betænkt at afhandle den Sag, hvortil jeg nu ej ved andre dér paa Stedet end *Niels Jacobsen*, som forhen har haft Færgeriet og vel og kunde være vel tjent med, at ej nogen Fremmed, som muligt endnu kunde frembyde sig — om ej straks, saa dog i Tiden — paa Fanø eller i Strandby, erholdt Privilegium paa dette Færgeri og Værtshushold, saa anmodes Hr. Birkedommeren at fornemme hos bemeldte Hr. *Jacobsen*, som jo er en bekendt reel og fornuftig Mand, om han ej kunde være sindet at paatage sig samme ...

Imidlertid maa det betydes *Hans J. Jessen*, at de af ham engang indgaaede Forpligtelser vedbliver at være forbindende for ham, indtil anden Bestemmelse tages.“

Endnu i Februar det følgende Aar er der ikke truffet en Overenskomst med *Niels Jacobsen*, thi i et Brev fra Birkedommeren af 15. Februar til Stiftamtet skriver han, „at endnu ingen bestemt Færgemand er beskikket, men enhver kan — som nu i over 2 Aar er Tilfældet — færge eller lade være at færge, som han selv lyster.“

Niels Jacobsen, til hvem Henvendelse om Færgeriets Overtagelse var sket, har stillet den Betingelse for Overtagelsen af Færgeriet, at der gives ham Privilegium paa udvidet Værtshushold. Hans indehavende Privilegium paa Krohold var indskrænket til kun at beværte Byens Folk, nu forlangte han Ret til ogsaa at logere og beværte Fremmede; herpaa indgaaer Renteskammeret, naar han af det udvidede Værtshushold vil svare en aarlig Afgift til Kongens Kasse af 10 Rdl. Vil han svare dette Beløb, kan han forvente sig det ønskede Privilegium paa Værtshushold. *Jacobsen* søger at prutte Beløbet ned til 5 Rdl., idet han saa lover at foranstalte de samme Udvidelser af Færgeriet, som *Hans Jessen* havde lovet at foretage. Dette lykkedes ham ikke. De 10 Rdl. blev fastholdt, og endelig indgaaer han herpaa samt tillige at svare 4 Rdl. aarlig i Afgift af Færgeriet til Det danske Befordringsvæsen, hvilket Beløb skal indbetales til Opsynsmanden for Befordringsvæsenet i Varde, *Niels Gassum*. *Jacobsen* faar endvidere Ret til at udtage 3 a 4 Mand af Sø-

mandskabet paa Fanø til Færgefarten „saafremt de kunne undværes fra bemeldte Øs Forsvar.“ (Det var jo Krigstider).

Jessen bliver nu løst fra sit Tilbud, og Jacobsen bliver altsaa paany Færgemand med Rettigheder og Forpligtelser efter Anordning af 24. Oktober f. A., og efter at der i 2½ Aar intet ordnet Færgeri har været.

Jacobsen indløser derefter de til ham udstedte Privilegier, og i Henhold til disse bekendtgør han i „Riber Avis“ i Oktober 1813:

„At Færgefarten mellem Fanø og Strandby nu er ordnet efter Anordning af 24. Oktober f. A. samt befalede Stang og Signaler dersteds anbragt.

At jeg efter kgl. Privilegium nu har overtaget bemeldte Færgeri, og de dertil bestemte Fartøjer ved lovligt Syn kendt for svarlige.

At ingen, som ikke er personlig kendt eller forsynet med Pas, kan vente sig overført.

At hver Dag — naar ikke Storm eller Is forhindrer det — til hver Flodtid (der antages for den samme, som den tyske Kalendar bestemmer for Altona) herfra afgaar den befalede Bortbaad til Strandby og dér en halv Time opholder sig for at didbringe og hidføre Rejsende og Gods.

At min Færgerettighed strækker sig til 1 Mil paa begge Sider af Strandby, og at ingen paa denne Distance under anordnet Straf maa medføre Rejsende og Gods, som ikke tilhører ham selv eller er Brændsel til Øens Forbrug.

At de anordnede takstmæssige Færgesenge skal betales paa mit Kontor af enhver, som ankommer til eller rejser fra Landet og ikke til Færgefolkene, andet end hvad Nogen vil give dem i Drikkepenge. Ligesom og den Rejsende, om han er misfornøjet med noget Forhold, anmodes om at henvende sig til mig, da jeg ikke skal mangle at tilholde dem at opfylde deres Pligter.

Fanø, den 1. Oktober 1813.

Niels Jacobsen,
Kgl. privilegeret Færgemand.“

Niels Jacobsen driver nu Færgeriet til sin Død 13. Juni 1815.

Hans Arvinger ønskede derefter straks at sælge Krogaarden med dens Privilegier. Sønnen Jacob Nielsen Jacobsen var Køb-

Hans J. Jessen,
død 2. Maj 1830, 62 Aar.

mand i Varde, Datteren Anne var gift med Prokurator Sørensen sammesteds og Datteren Maren Evert med Broderen Proprietær Sørensen, Laulund ved Herning. Salget skete først i 1817, da Købmand Fr. Kolvig af Ribe købte Krogaarden. Den tidligere omtalte Skibskaptajn *Hans J. Jessen*, som Postdirektionen havde forhandlet med om Overtagelsen af Færgeriet i 1812, men som havde stillet saa uantagelige Betingelser, bliver nu ved Bevilling af 2. April 1816 Færgemand og fik tildelt Værtshusholderbevilling med Ret til at beværte saavel Byens Folk som Tilrejsende. Fr. Kolvig ønskede nemlig ikke at overtage Færgeriet.

Færgeriet begynder nu at blive rentabelt, hvilket fremgaar af en Indberetning til Stiftamtet i 1818, da *Hans Jessen* opgiver Brutto-Indtægten for sidste Aar at have været 800 Rdl. rede Sølv, mens Udgifterne til Folkehold har været 500 Rdl og Reparationer 140 Rdl., saa at der fremkommer et Netto Overskud af 160 Rdl. Hans årlige Udgift af 12 Rdl. til Befordringsvæsenets Kasse og 10 Rdl. til Kongens Kasse for Værtshusholderbevillingen har han ved denne Regnskabsopstilling ladet ude af Betragtning.

Jessen havde, da han holdt op med Skibsfarten, bygget sig en smuk Ejendom paa en ældre nedbrudt Bygnings Plads for 1500 Rdl. Kur. Den beskrives i Brandtaksationsprotokollen saaledes: „11 Fag lang, 12 Al. høj, 13 Al. 8 Tom. i Vide, midt paa Huset er en 3 Fag udbygget Kvist til Øst. 1 Al. og 8 Tom. i 2 Etager, alt med Grundmur af brændte Sten, Fyrre-Overtømmer, Istag, engelske Vinduer og hollandske Døre.“

Da *Jessen* er klar over Rentabiliteten af Færgeriet, ønsker han at faa dette saavel som Værtshusholdet fast knyttet til hans iboende Ejendom, og han søger derfor i 1819 om, at de nævnte Virksomheder for stedse maatte perpetueres til hans Ejendom i Nordby.

Denne Ansøgning ledsager Birkedommer Rosenstand med følgende Erklæring: „Hvad Bestyrelsen af begge Dele angaar, ved jeg ikke rettere, end at den har været til de Rejsendes fuldkomne Tilfredshed. I det mindste har jeg i min Embedstid aldrig hørt Klage desangaaende, ligesom jeg og selv personlig

Færgegaarden, opført af H. J. Jessen 1806. Nedbrændt 19. Maj 1896.

ikke har kunnet skønne andet, end at Ansøgeren intet sparer for at gøre den med Vanskelighed forbundne Fart mellem Fanø og Strandby saa sikker, hurtig og bekvem som mulig, dels ved at have forsvarlige og hurtigsejlende Færgebaade og dels ved at have paalidelige og duelige Søfolk til Færgekarle.

Til at modtage og herbergere Rejsende har Andrageren god og bekvem Lejlighed, og jeg har ikke hørt andet end, at de Rejsende, som har haft Logi og Beværtning hos ham, har været særdeles tilfreds med begge Dele. I sidst afvigte Efteraar har Andrageren anvendt betydelige Omkostninger for at indrette sit Lokale saa bekvem som mulig til Værtshushold for Rejsende, og derved saavel som ved nye Baades Anskaffelse har han paadraget sig Gæld, og endnu tillader jeg mig allernaadigst at bemærke, at Andragerens Hus er saa bekvemt som muligt situeret med Hensyn til Færgefart og fremmede Rejsendes Herbergering, da Huset ligger ved Søkanten lige ved Færgen, næppe 20 Skridt fra det Sted, hvorfra Færgebaaden sejler ud.

Da Andrageren er af meget svagt Hælbred, kan han ikke være uden Frygt for at borttages fra sin Familie, og vilde det da være et stort Gode for disse efterladte, naar Færgefarten og

Værtshusholdet maatte perpetueres ved Stedet, da de i saa Fald ikke var blottet for Levebrød, enten de selv beholdt Stedet eller de solgte det med tilhørende Privilegium . . .“

Som bekendt blev denne Ansøgning bevilget (17. Juli 1819), og vi har nu Monopolet paa Færgefarten, som Fanøboerne i snart 100 Aar forgæves kæmpede for at faa afløst.

Nogen regelmæssig efter Klokkeslet bestemt Færgefart kunde ikke vedligeholdes. Vind, Vejr og Strøm var saa vilkaarligt, at Afgang og Ankomst maatte iagttages derefter. Paa Strandby Siden kunde det træffe, at Rejsende maatte ikke alene vente flere Timer dér, men ogsaa i Stormvejr flere Dage. De Rejsende maatte derfor ty til Ophold i Strandby Kro hos Morten Spangsberg. Kroen laa imidlertid ikke lige ved Strandkanten, hvorfor de Rejsende, der havde Gods med sig, maatte befordres ned til Ankomststedet med Spangsbergs Vogn, for hvilken Ulejlighed Spangsberg beregnede sig en lille Godtgørelse. Her nede ved Strandkanten, hvor der intet Husly eller Læ var for Passagererne, kunde Opholdet ogsaa vare noget og være meget ubehageligt. Spangsberg var ikke tilbøjelig til at lade indrette en „Ventesal“, hvortil han flere Gange var blevet opfordret, for at afhjælpe Ulæmperne. Dette foranledigede Skibsfører Mathias Hansen Clausen af Nordby til, understøttet af Øens Sognefogder og mange Beboere fra begge Sogne, at ansøge om at maatte forundes Privilegium paa Værtshushold i et af ham ved Strandkanten købt Hus. Hans Ansøgning af 28. November 1820 medgiver Birkedommeren følgende Erklæring:

„At Mathias Hansen Clausens Hus er særdeles bekvemt beliggende for Rejsende til og fra Fanø, er en Sandhed, som ikke kan nægtes, thi samme ligger ved Strandkanten omtrent lige ud for det Sted, hvor Færgebaadene landsætter og igen medtager Rejsende, ligesom man fra hans Vinduer kan se, naar Færgebaaden ankommer fra denne Side, hvorved den Bekvemmelighed er forbunden, at Rejsende, som vil overføres med Færgen, straks ved sammes Ankomst kunne melde sig dér. Disse særdeles Mangler har den privilegerede Kromand Morten Spangsbergs Gaard, da denne ligger længere fra Strandkanten, skønt vel ikke $\frac{1}{4}$ Mil, som i Ansøgningen er anført. Derfra kan Færgebaaden ikke ses, og om en Rejsende ved at gaa udenfor Gaarden kunne blive Baaden var, er Vejen dog saa lang fra Stranden, at Baaden kan være gaet fra Landingsstedet igen, forinden Strandbredden kan naas.

Det er ogsaa vist, at for mange af de Rejsende, som kommer hertil, Fodgængere og de fleste af de Søfolk, som vender hjem, er det en Omvej at drage ind i Morten Spangsbergs Gaard i Stedet for lige til Strandkanten.

Det er altsaa uden for al Tvivl, at det for disse vil være til største Gavn at kunne søge Husly og nyde Forfriskning i Mathias Clausens Hus, indtil Færgebaadene, der ikke uden ved den sædvanlige Børtetid, opholder sig ved Strandbysiden.

Betragtet fra denne Side, tror jeg altsaa underdanig, at der kan være Grund til at anbefale nærværende Ansøgning, der af de anseteste Mænd i begge Sogne er underskreven, skønt den Anmærkning ikke bør undlades, at der paa den anden Side heller ikke kan nægtes, at Overfarten mellem det faste Land og Fanø i en lang Række af Aar har fundet Sted, uden at der har været noget Gæstgiversted ved Stranden, at endelig det af Math. H. Clausen i 1819 opbygte Hus i sin nuværende Form, endnu mindre efter sin Størrelse, kan være skikket til at modtage Rejsende af alle Stænder samt Heste og Vogne, kan jeg ikke skønne; thi det er kun 7 Fag langt.

Forøvrigt er denne Math. H. Clausen, som egentlig er en indfødt Færøer, saavidt mig er bekendt, en meget skikkelig Mand og efter min Formening vil være ret vel skikket til Gæstgiver. Imidlertid kan efter min Formening næppe 2 Gæstgiverier i og ved Strandby leve. Det er vel saa, at Morten Spangsberg har et betydeligt Avlsbrug, og at Kroholdet altsaa af ham kan betragtes som Biting, men det er ogsaa sandsynligt, at hvis Math. H. Clausen meddeles den ansøgte Bevilling, vil hans Næring for en Del og maaske for største Delen bortfalde, thi der er ikke Trafik nok af Rejsende til, at 2 Kroer kunne have Søgning. Jeg mener, at man kan antage, at Pluraliteten er Beboere her af Øen, og at alle disse ville søge ind til Math. H. Clausen som Bekendt og Landsmand er naturligt og højest venteligt.“

Mathias Clausen fik ikke den attraaede Bevilling til Værts-hushold: Omkring Aarene 1825—27 finder vi ham som Kromand i Nørre Farup ved Ribe; han flyttede senere tilbage til Fanø og førte i nogle Aar derefter Gal. „Enigheden“ med Re-deri i Randers. Han døde under et Ophold i Varde 16. December 1851, 70 Aar. En Søn, Anders Mathiasen Clausen, blev ogsaa Skibsfører. Med sit Skib, Skonnert „Mette“, forliste og omkom han 1875.

Fra første Færd af, at Færgeprivilegiet blev givet, og helt op til Nutiden, har den privilegerede Færgemand maattet besvære sig over formentlige Indgreb i hans Rettigheder. I Anordningen af 24. Oktober 1812 er der givet Folk Ret til at færge med deres egne Baade og medtage eget Gods og befordre sig selv og Husstand. *Hans Jessen* spørger nu i 1820 Postdirektionen, hvorledes denne Paragraf skal forstaas, da der er Vanskelighed med Hensyn til at bestemme Ejendomsforholdene i Baadene, der overfører Folk og Gods, eftersom disse alle er Fiskebaade, der ejes i Fællesskab af mange, og disse Interessenter befordrer sig alle frem og tilbage over Vandet og derved unddra-

ger ham en betydelig Indtægt. „Tiderne og Omstændighederne have maaske rigtig nok, efter alle de Plager og Ulemper, Fanø i den senere Tid (Skibsforlis og Epidemi) har været hjemsogt med, gjort det til en Trang for de fleste her paa Øen saavidt muligt at spare Færgepengene, hvad enten det er dem, der selv ejer en Baad og kan sætte over med eller med en Ven og Bekendt; men de samme Tider og Omstændigheder nøder mig til, endog som en sand Nødvendighed, for med en talrig Familie at kunne leve, at hævde de Privilegier, hvis Revenuer for en Del udgør det væsentlige af min Næringsvej, og hvoraf jeg aarlig skal svare Afgift,“ skriver han i sin Klage. Herpaa svarer Postdirektionen under 18. Juni s. A., at han kan gøre sin formentlige Ret gældende ved Domstolene. Det gjorde han den Gang og adskillige Gange siden, ligesaa hans Eftermænd, indtil Postvæsenet overtog Færgeriet. Hver Gang, de paagældende ikke kunde dokumentere deres Ejendomsret til Baaden, der førte dem eller deres Gods over, blev de idømt Bøder. Mange langvarige Retssager, hvoraf flere fandt Vej til Højesteret, har verseret om Beboernes Ret eller ikke Ret til at overføre sig selv eller Gods. Færgemonopolet blev af den og andre Grunde efterhaanden ligesom frem forhad af Fanøboerne.

Færgemateriellet, som *Jessen* anskaffede, da han overtog Færgeriet, var ret tarveligt: En Slup „Den unge Peter“ og en Halvdæksbaad „Diane“, begge med en Drægtighed af 2 Kommerce-læster. „Den unge Peter“ var endnu i Farten 1832 og maaske længere. *Jessen* brugte den forøvrigt ogsaa til at fiske med.

Færgeriet var privat Eje, men Driften og dets Materiel var under Statskontrol. Færgemanden skulde føre nøjagtig Journal over Sejladsen og holde en Klageprotokol, hvori de Rejsende kunde indføre mulige Anker. Klageprotokollen blev hvert Aar indsendt til Amtet, der paa Postdirektionens Vegne skulde føre Opsyn med Færgeriet. Desværre er det ikke lykkedes mig at finde nogle af disse Journaler og Protokoller. De findes ikke i vore offentlige Arkiver. De vilde ellers have kunnet belyse mange Forhold vedrørende Færgeriet.

Hvert Aar blev der af Birkedommeren udmeldt Synsmænd, for det meste en ældre erfaren Skipper og en af Nordbys Skibsbygmestre, der skulde afgive Beretning om Beskaffenheden af Færgeriet. Baadenes Tilstand skulde nøje efterses, om de var tilstrækkeligt store og solide, forsynet med Inventar og „anstæn-

dige Sæder“, om „Færgestedet er forsynet med Kastebroer eller Flydebroer til Brug ved Heste og Kvægs Ind- og Udskibning, og om disse er i forsvarlig Stand,“ om Lygterne, der skal være paa hver Side af Færgeløbet, er, som de bør være og anbragt „paa et bekvemt Sted til Lysning ved Overfarten,“ om Taksterne er opslaaet paa begge Overfartssteder „og paa saadant Sted, at den kan læses af enhver Rejsende,“ og om Færgemanden altid er forsynet med et Eksemplar af Taksten til Oplysning for de Rejsende, naar forlanges.

For 1821 lyder Indberetningen saaledes:

„Færgestedets Tilstand og Bestyrelse er upaaklagelig, og de Rejsendes Befordring sker med Sikkerhed og Orden. Færgemandens Hus, hvor Rejsende i Følge den ham meddelte Bevilgning til Gæstgiveri modtages og beværtet, er bekvemt indrettet og Beværtningen god. Færgestedet paa denne Side (Fanø) er repareret, paa Strandbysiden maa derimod køres ud i Vandet for at komme fra eller til Baaden. Dette er forbundet med megen Ulempe, da Vandet ofte gaar ind i Vognen, som og, naar Hestene er uvan dertil, er forbunden med Fare. Forbedring eller Forandring i denne Maade at komme frem paa er imidlertid hverken at haabe eller vente.“

Færgemanden havde gjort Forsøg paa at faa Landingsstedet ved Strandby, der var paa meget fladt Vand og med en leret og blød Bund, forbedret enten ved en Rende ind til Strandkanten eller en Dæmning ud i Vandet og henstillet til Egnens Beboere at deltage i Bekostningerne derved. Disse Foranstaltninger var beregnet at skulle koste 2923 Rdl., men ingen vilde deltage i Udgifterne derved, og alt blev ved det gamle.

Et Par Aar efter er Stiftamtmanden paa Fanø og bliver da personlig kendt med de daarlige Landingsforhold, hvorfor han under 11. Oktober 1823 indberetter følgende til Postdirektionen:

„Ved en i afvigte Aar foretagen Embedsrejse blev jeg personlig bekendt med de Besværligheder, der finder Sted ved Overfarten fra Strandby til Fanø, og som fornemmelig medfører ej alene megen Ubekvæmmelighed, men endog, især om Efteraaret og Vinteren, udstrækker sig til Livsfare for de Rejsende, idet disse er nødsaget til at lade sig og deres Gods udbære eller udkøre i den aabne Sø i en Distance af 7 a 800 Alen, forinden de kunne komme om Bord i Færgefartøjerne.“

For om muligt at raade Bod paa dette Onde, lod jeg sagkyn-

dige Mænd sammenkalde, og efter Overlæg med disse blev det enstemmigt antaget, at en saadan Vases Anlæg fra Strandbredden ud til, hvor Fartøjer almindelig kunne flyde, vilde være det eneste Middel til at lette Overfarten.“

Det af de kyndige Mænd gjorde Overslag over Udgifterne til en saadan Vase ud i Stranden lød paa et Beløb af 1000 Rdl., og da Stiftamtmanden ikke tror, at dette Beløb vil kunne udføres af Skads Herreds og Fanø Birks Beboere paa Grund af de dér herskende daarlige Konjunkturer, frygter han for, at Planen af den Grund ikke vil kunne fremmes, medmindre Beløbet vil kunne faas til Laans af Regeringen. Hvad videre der forhandles om Sagen, ved jeg ikke, men nogen Forbedring af det paa pegede Forhold skete ikke.

Hans J. Jessen døde 2. Maj 1830, 62 Aar. Hans Søn Jens Hansen Jessen havde forinden overtaget Færgeriet med Gæstgiveri (Bevilling af 20. August 1829). Jens H. Jessen døde 9. December 1837, kun 38 Aar gammel. Hans Enke, Mette Nielsdatter, fortsætter Driften. Siden bliver hun gift med Skibsfører Carl Wilhelm Kolvig, der 15. August 1839 faar Bevillingen paa Gæstgiveri og Færgeri overdraget paa sig. Han tager sig straks for at indføre Forbedringer paa alle Færgeriets Omraader og faar Ros derfor af Postdirektionen og de Rejsende. I en Indberetning af 9. April 1844 hedder det, „at de tre befalede Baade er i særdeles god Stand og en Jolle haves i Beredskab.

Ved Strandby kan der paa Grund af den der foranderlige Vandhøjde ikke være Færgebro. Ved Nordby ligger Fartøjerne lige op til Skraaningens nogle Alen fra Strandbredden, og for at lette Passagererne Landgangen, har Færgemand Kolvig i Fjor anskaffet en meget bekvem Rullebro, hvorved man paa ethvert Sted kan landsættes tørt.“ Det fremgaar af Indberetningen, af Signalerne, der er anbragt paa Strandbysiden for at hidkalde Færgebaaden var anbragt paa et heldigt Sted og brugtes saaledes: Et Flag betyder den lille Baad, et Brædt den store Baad og Flag paa halv Stang Jollen, naar kun to eller tre Passagerer vil over.

C. W. Kolvig,
død 17. Maj 1887, 75 Aar.

Af den foretagne Synsforretning den 13. Maj 1853 ved Skibsbygmester J. Fr. Schrøder og Skibsfører Niels Anthonisen fremgaar, at der da til Færgeriet hørte „en stor Sejlbaad,

der kan rumme 45 Tønder Korn, og en mindre Sejlbaad, der kan rumme omtrent 25 Tønder, desforuden en stor Jolle til Brug om Sommeren med stille og godt Vejr. Med den kan overføres 8 a 10 Personer; endvidere er der en Isbaad at bruge, naar der er Is i Farvandet; den er af Størrelse til 5 a 6 Tønder Korn. Alle disse Baade er i god og sejlbare Stand og med anstændige Sæder og godt Inventar.“

I Vintertiden, naar der var Is i Farvandet — fast eller drivende — var Overfarten i høj Grad vanskelig og kunde tage flere Timer i den Tid, da der kun færgedes med Sejls- og Robaade. En særlig indrettet Baad, den saakaldte Isbaad, der kun roedes, anvendtes da. Naar Loen — Indsejlingsløbet til Nordby — var fyldt med Is (og navnlig med stigende Flod var dette Tilfældet), var det umuligt at føre en Baad ud eller ind derigennem. Overfarten skete da fra den saakaldte Batteripynt,^{*)} et Punkt lige over for den nye Fiskerihavn i Esbjerg. Til dette Sted, ca. 2 Kilometer Nord for Nordby, maatte Passagererne da ad en daarlig Vej spadsere til og fra og ofte i Vinterens bidende Kulde opholde sig paa den aabne Strand i Timevis, forinden Overfarten kunde finde Sted. Dette Forhold fik Kolvig ændret. „Til de Rejsendes Forfriskning, Ly og Bekvemmelighed og til Opholdssted for Færgfolkene i saadanne Tilfælde, naar Færgefartøjet om Vinteren i Isgang ikke kan afgaa eller vende tilbage, og naar til andre Tider Strøm og Vind gør det vanskeligt og tager for lang Tid at sejle ud af eller ind i Havnen gennem Loen, har

En Færgebaad fra Kolvigs Tid.

^{*)} Allerede i 1802 blev her anlagt et Batteri, der vedligeholdtes i 1807—14, 1848—50 og 1864.

Kolvig for sin egen Regning og uden Vederlag ladet opføre paa et Anlæbssted omtrent $\frac{1}{4}$ Mil Nord for Odden, et Hus med Ildsted, hvilken uegennyttige og velgørende Foranstaltning fortjener at paaskønnes" indberetter Birkedommer Schønau 29. Oktober 1853.

Samtidig med denne Forbedring ved Overfarten arbejdede Kolvig ihærdigt for at faa Anlægsforholdene ved Strandby forbedret ved flere Henvendelser derom til Postdirektionen og Amtet. Det ses ogsaa, at Sagen har været for i Aamtsraadmødet 30. Marts 1853, hvor da bestemtes, at „Vejinspektøren, naar Aars-tiden var belejlig, at foretage en lokal Undersøgelse af Kørevejen fra den østre Strandkant (Strandby) ved Færgevejen til Fanø ud over Grunden til det Sted, hvor Fartøjet lægger an, og derefter at indkomme med Forslag og Bekostningsoverslag til en hensigtsmæssig Forbedring af denne Udkørsel.“ Det derpaa af Vejinspektøren udarbejdede Forslag gaar ud paa, „at der anlægges en Dæmning af Sand, hvis Dossringer er styrket mod den daglige Flods Slid ved Faskiner, og hvis Kørebane, der er hævet over dagligt Højvande og derved fritages for det daglige Skvalp, chauseres.“ Bekostningerne derved var beregnet til ialt 7500 Rdl. Længden af Dæmningen angaves at være 1000 Alen. Aamtsraadet turde dog ikke binde an med Sagen „i Betragtning af, at de foreslaaede Arbejder udfordrer saa betydelige Omkostninger, som ogsaa, fordi Raadet ikke kunde indrømme, at der paahviler Amtet nogen Forpligtelse til at bygge Veje i Havet. Iøvrigt troede man, efter det Kendskab, der havdes til Vesterhavets Indvirkning paa Kysterne, at burde udtale, at man nærede nogen Tvivl om, at den Vejbane, som blev bygget paa den foreslaaede Maade, vilde kunne holde sig i længere Tid, hvorimod man antog det mere tilraadeligt, at den nuværende Vejbane (der var ikke anden Vejbane end et lille Lag Grus paa Havbunden, anbragt i 1843, men nu omtrent forsvundet), blev forbedret ved Opfyldning og Belægning med slagne Sten blandet med Rullesten, og vilde Amtet i saa Fald ikke vægre sig for at deltage i Udgifterne hertil.“

Amtets Tilbud blev ikke anset af Færgemanden for at være fyldestgørende, og videre blev da ikke foretaget dengang.

De forskellige Forbedringer, Kolvig havde foretaget, mente han, berettigede ham til at forhøje Taksterne for saavel Gods som Personer. Den hidtil gældende Takst var af 18. Juli 1818.

Han søger derom 29. Oktober 1853, og i den med Ansøgningen af Birkedommeren afgivne Erklæring hedder det bl. a., „at det maa fremhæves, at Rejsende nu gør større Fordringer end forhen til Færgebaadens Størrelse, Indretning og Udstyrelse . . . Det er mig bekendt, at Beskaffenheden af det herværende Færgeri er i udmærket god Stand. Kolvig sparer intet for at holde alt i bedste Orden. Forhen var Baadene kun smaa og hver Baad sjælden bemanded med mere end 1 Mand; nu derimod er de betydelig større og hver besat med 2 Mand ved hver Overfart. Den store Baad kan saaledes indtage 50 og den mindre 20 a 30 Personer; desuden haves en Færgebaad til Brug ved særlige Omstændigheder samt en Isbaad. Disse større og bedre Baades Anskaffelse og Vedligeholdelse falder meget kostbar og kræver større Tilskud end forhen, og dog er Taksten hidtil ikke bleven forhøjet; dertil kommer, at dette Færgeri er vanskeligere end mange andre. Den Vej, Færgeren har at sejle, er $\frac{3}{4}$ Mil. Stærke Strømninger, der er hinanden modsat, hæmmer Løbet og Sejladsen, og naar Vind og Strøm er imod, medgaar til Overfarten ofte indtil 4 Timer, ja, undertiden halve Dage og lænere . . .“

Postdirektionen var imidlertid ikke lydhør for, som det synes, det fuldt berettigede i Ansøgningen, og Kolvig faar Afslag.

Besværlighederne og Ubehagelighederne ved selve Sejladsen over Vandet var ikke de eneste Ulemper ved denne Færgefart. At komme om Bord i og i Land fra Færgebaaden kunde til Tider endog have store Vanskeligheder. De oftere omtalte Rullebroer — nærmest at ligne ved en Trækvogn af 10 a 12 Alens Længde — var ikke brugelige, naar der var lidt Søgang, og Bølgerne slog hen over dem. Man kunde da ikke komme tørskoet i Land paa disse. Passagererne blev da baaren i Land og om Bord af Færgefolkene, der til dette Øjemed var forsynet med store Slagstøvler. Mændene tog de paa Ryggen og Kvinderne i Favnen. Herfor var det Skik, at Færgefolkene fik 4 Sk. af hver Person. Var der nogen, der undlod at honorere denne Transport, skulde Færgefolkene nok bide Mærke i Vedkommende, og han kunde da være sikker paa ved næste Overfart, naar han kom paa Ryggen af Færgekarlen, at faa Fødderne dypet i Vandet — saadan ligesom ved et Uheld. Næste Gang var Færgekarlen sikker paa sine 4 Skilling.

Denne Ulempe ved at komme til og fra Borde søgte Kolvig

at afhjælpe ved at anskaffe Hest og Vogn, hvormed han paa Fanøside transporterede Passagererne til og fra Baaden, ved Strandby paatog Gæstgiver Chr. Spangsberg sig det, naar der fra Færgebaaden blev hejst Signal til ham om at komme med sit Køretøj. Mens *Kolvig* intet beregnede sig herfor, havde Spangsberg, der boede et godt Stykke fra Stranden, forskellige Takster efter Omfanget af Gods og det Antal Personer, der befordredes, hvilket en Rejsende i 1854 fandt var for meget; han ankede herover i „Vestjysk Avis“ for 30. September. Han kalder sig „En Mand, som har saa vidt omvandret“ og begynder sin Anke med at omtale, at han har passeret de fleste bekendte Overfartssteder i Evropa, saasom Strædet mellem Dover og Calais og Dardanellerne; „enhver af disse Steder har sine Mærkværdigheder og sine Særegenheder, men intet af disse Steder er i sit Slags saa mærkværdig som Strandby.“ Efter at have rost „Hr. *Kolvigs* overmaade vel udstyrede og godt betjente Fartøjer,“ hvormed Overfarten kun koster 10 Skilling pro persona, beklager han sig over at maatte betale Spangsberg 2 Mark for at blive kørt fra Baaden til Færgegaarden i Strandby, „en Ubluheit, der bliver dobbelt iøjnefaldende, naar man ser hen til den forholdsvis saa billige Befordring over Vandet“ og bemærker videre, at Spangsberg forhen dog kun havde taget 8 Lybsk-Skilling derfor.

I et følgende Nummer af Bladet gør Spangsberg opmærksom paa, at Taksten 2 Mark er for en *Ekstra-Vogn*, mens Taksten for Vognen, der befordrer 6 a 8 Personer ad Gangen, kun er 3 a 4 Skilling.

„Dersom Indsenderen kendte noget til, hvad Heste, Vogne og Folk i disse Tider koster at holde, og den Forstyrrelse ved et Landbrug at tage Heste og Karl ud af deres Arbejde, som oftest langt borte i Marken, og den Venten og Tidsspilde ved idelig at staa paa Udkig efter Færgebaaden for at se, naar den kommer med Signal til efter en Vogn, hvorved saa ofte en halv Dags Arbejde gaar tabt, samt om Vinteren at tage Heste ud af en varm Stald og køre dem ud i Vandet, der tidt skyller dem over Ryggen, og Isstykkerne skærer dem i Benene, hvorved Hestene idelig udsættes for Forkølelse, for at tjene 2 Mark, da vilde han vist ikke kalde det en ublu Betaling,“ skriver Spangsberg.

Om Forhøjelsen af Taksten bemærker Spangsberg, at denne er sket i Henhold til, at Vognmændene (ved Befordringsvæse-

net) af Postdirektionen havde faaet Tillaadelse til at forhøje Taksterne med 16 Sk. pr. Mil „som en Følge af de høje Kornpriser . . . , forøvrigt er Befordringen til og fra Færgebaadene og Strandby Kro en for flere Aar siden mellem Hr. Kolvig og mig aftalt privat Sag for at assistere de Rejsende . . . , hvilken Aftale jeg ingenlunde anser stedsevarende bindende for mig.“

A. B. Johnsen,
død 24. August 1893, 82 Aar.

Om der er kommen lignende Anker frem fra anden Side, ved jeg ikke, men det er nok troligt, thi Spangsberg ophører med Kørslen umiddelbart derefter. Dette var en ret følelig Ulempe for Fanø-Søfolk, der i det paafølgende Efteraar og Vinter kommer hjem fra Farten til Strandby for med deres omfangsrige Bagage at ville sættes over med Færgebaaden. De maa da hver for sig leje en af Nabobønderne til at køre for sig, hvad der blev dem dyrere end efter Spangsbergs Takster. Da de ved Juletid alle er kommen hjem, forfatter de en Skrivelse, som de tilstiller Spangsberg med Anmodning om at genoptage Kørselen, ligesom de i „Vestjysk Avis“ for 14. Januar 1855 opfordrer ham dertil og erklærer ham, at de ingenlunde finder hans Takster for høje, og at de i enhver Henseende fuldt ud er tilfredse med hans Kørsel saavelsom hans Beværtning.

Denne Anerkendelse tilfredsstiller Spangsberg, der i Foraaret 1855 genoptager Kørslen og vedblev dermed, til Færgebaadens Anlæbssted henlagdes til Esbjerg 1875.

Paa dette Tidspunkt (Efteraaret 1854) har Kolvig, der ikke fik Held med sig til at faa en Forbedring af Landingsstedet ved Strandby udført, indledet Forhandling om Salget af Færgeriet til Købmand *Anthön Bendix Johnsen*, der efter Købekontrakt af 11. September 1854 skal overtage baade Færgeriet og Gæstgivergaarden i Nordby, til hvilken Ejendom, som foran beskrevet, Færgeriet ved Bevilling af 17. Juli 1819 var blevet perpetueret for daværende og senere Ejere, til 1. April 1855.

Med Gæstgivergaarden — Færgegaarden kaldet — fulgte en Besætning af 2 Heste, 4 Køer, Vogne og Avlsredskaber samt Jordejendomme. Til Færgeriet hørte det lille Hus ved Batteriet, 2 store Sejlbaade, 1 Sejljolle, 1 Isbaad, 1 Pram med komplet Inventar og 2 Rullebroer. Købesummen var 14000 Rdl., hvoraf

2000 Rdl. betaltes kontant ved Overtagelsen og 1000 Rdl. skulde betales hvert af de følgende 2 Aar.

Noget af det første, *Johnsen* foretog sig, var at søge Taksterne forhøjede. Disse var endnu gældende efter Anordningen af 18. Juli 1818 og sikkert ogsaa efter Datids Forhold for lave. Taksten for en voksen Person var 10 Sk., 1 Hest 1 Mk. 12 Sk., 1 Hoved 1 Mk. 4 Sk., 1 Td. Korn 5 Sk., 1 Læs Lyng 1 Mk. og 1 Læs Klyne 10 Sk. Særlig lav synes Taksten at være for 1 Læs Klyne, der var til mange Gange mere Ulejlighed og tog mere Plads end en Passager, der ikke betalte mere.

Ansøgningen om Takstforhøjelse ledsages af en Erklæring fra Birkedommeren, der „finder *Johnsens* Andragende begrundet ved de af ham anførte Kendsgerninger. Jeg nærer ogsaa Frygt for, at denne skikkelige og stræbsomme Mand, der har en talrig Familie at forsørge og en betydelig Kapital af Købesummen for Færgeriet at forrente, ikke kan bestaa med den nugældende Takst, men med stærke Skridt gaar sin Undergang i Møde, dersom Taksten ikke forhøjes.“

Der skulde dog gaa 3 Aar, inden Tilladelsen til Takstforhøjelsen gaves, idet denne først blev givet ved Postdirektionens Skrivelse af 11. September 1858 og traadte i Kraft fra 15. December s. A. Forhøjelsen var dog kun ringe, for en Person 12 Sk. mod 10 Sk. før. For Husmænd, Haandværkssvende, Soldater, Matroser, Tjenestetyende og deslige dog kun 8 Sk., 1 Kvæghoved 4 Sk., og 1 Læs Klyne fik kun en Forhøjelse af 2 Sk. Taksterne skulde gælde for 10 Aar. Samtidig blev en Hjælp til Forbedring af Anløbsstedet ved Strandby stillet i Udsigt. Arbejdet hermed paabegyndtes dog først i 1859 og udførtes af Ribe Amts Ingeniørkorps og bestod i, at der paa Flakken blev anbragt en Del Sten og Grus i en Bredde af ca. 7 Al., men da „Vejen“ ikke var højere, end den ved almindelig Højvande overskylledes, viste den sig at være aldeles uden Nytte. Den bortskylledes fuldstændig det paafølgende Aar. Anlægget havde kostet 1400 Rdl., hvoraf Postdirektionen, Amtet og Færgemanden hver betalte $\frac{1}{3}$. Forholdene vedblev altsaa at være lige daarlige, og der blev vist ikke siden gjort Forsøg paa at forbedre dem paa dette Sted. —

Færgebaaden angives i 1843 at være meget gammel; den fik da en Hovedreparation, saa den blev som ny; samtidig blev den forlænget. Den holdt sig i god Stand til 1864 om Foraaret, da

den fik en gennemgribende Reparation igen. Dens Længde angives da at være 26 Fod, 7 Fod og 8 Tom. bred, kravelbygget af Eg, og den blev nu anset for at kunne holde i mange Aar. Dette skulde dog ikke blive Tilfældet. Fjenden, som laa i og omkring ved Strandby Kro, bemægtigede sig den den 26. Juni, satte den op paa Land og gjorde den ubrugelig ved at hugge Hul i Bunden paa den og tilegnede sig alt Inventar, der bestod af 2 Jernankere, 2 Ankertove, 1 Fokkesejl, 1 Storsejl, 2 Par Aarer, 20 Fod lange, 2 Baadshager, 2 Jerngafler, 1 Kastetov, 1 Pressenning, 1 Kompas, 2 Skovle, 1 Strippe, 1 Dannebrogssflag, 1 blaat Signalfag og 1000 Pund Ballastjern. Værdien af Baad og Inventar anslaaer Birkedommeren i en Skrivelse til Amtet den 23. September samme Aar til 500 Rdl.

Da Fjenden bemægtigede sig Færgebaaden, havde den 2 Færgekarle, Svend N. Svarrer (død 24. Januar 1877, 80 Aar), der førte den, og Sonnich Hansen (død 29. Januar 1887, 70 Aar). Sidstnævnte blev af Fjenden mistænkt for Spionage, anholdt og dømt til at skydes. Da Svend hørte det, gik han hen til den kommanderende Officer og bad om at maatte blive skudt i Stedet for Sonnich, da han (Svend) nu var en ældre Mand og bedre kunde undværes end Sonnich, der havde en stor Familie at forsørge. Officeren blev herover saa imponeret, at han lod Naade gaa for Ret, saa Sonnich beholdt Livet.

Færgebaaden blev paany repareret, saa den kunde gøre Tjeneste igen, men ved Syn den 16. Juni 1866 blev den dog kasseret, og Færgemand *A. B. Johnsen* paalagt at anskaffe en ny. Samtidig blev Natsignalerne, der hidtil kun bestod i et Par Lys anbragt i Strandby Kros Vinduer, forandret til at anbringes i Kroens nederste Halvdør med en stærkt lysende Petroleumslampe med en blank Blikplade bagved. Den nye Færgebaad, der var 33 Fod lang, blev taget i Brug den 15. Avgust 1867 og betød et betydeligt Fremskridt i Retning af Komfort, idet den baade havde Lukaf for og agter. Til ekstra Ture blev der anskaffet 2 gode Sejljoller.

A. B. Johnsen solgte Færgeriet og Færgegaarden til sin Brodersøn *Christian Johnsen* (Søn af Konsul Simon Johnsen, Ejer af Fanø Krogaard) i 1872 for 30.000

Chr. Johnsen,
død 23. Avgust 1878.

H. Svarrer,
død 23. Febr., 1899, 60 Aar.

Rdl., altsaa over det dobbelte af, hvad han for 18 Aar siden selv havde givet.

Chr. Johnsen drev ikke Færgeriet i mange Aar, idet han allerede i 1875 solgte Færgeriet og Færgegaarden til Skibsfører Hans Svarrer for en Sum af 70.000 Kr., altsaa med en Fortjeneste af 10.000 Kr. Chr. Johnsen var derefter Boghandler i Nordby.

I 1865 var Tanken om Anskaffelsen af en Dampbaad til Færgefarten opstaaet, vel nok som en Følge af den i Nordby nogle Aar i Forvejen oprettede Badeanstalt, der i Sommertiden trak mange Gæster til Øen. Besejlingsforholdene var imidlertid ikke derefter, og Landingsstederne egnede sig ikke til, at et Dampskib kunde lægge an uden meget store Bekostninger, som man ikke saa Udsigt til at faa dækkede. Doktor Lorck havde, som for saa mange andre Fremskridt paa Øen, arbejdet ihærdigt for Tilvejebringelse af en Dampbaad, men Tanken maatte af de anførte Grunde skrinlægges og kom først frem igen i 1872, nogle Aar efter at Esbjerg Hayns Anlæg var paabegyndt, og i Forventning om at Banen til Esbjerg vilde bringe en øget Profit til Fanø. Den Mand, der da bragte Sagen paa Bane, var dansk Konsul og Skibsmægler Chr. Nielsen, Lordmayor i Hartlepool, Søn af Skibsfører H. H. Nielsen i Nordby. Under et Besøg paa sin Fødeø sammenkaldte han til et Møde 18. Maj 1872 paa Krogaarden,*) hvor han ønskede at drøfte Betimeligheden af Anskaffelsen af en Dampbaad. Der var kommen ca. 50 Mennesker til stede. Nielsen begyndte med at udtale sig „om den ikke uvæsentlige Betydning, Esbjerg om kort Tid vilde faa ogsaa for Fanø, og hvor vigtigt det da vilde være, at Kommunikationen hertil var hurtig og let. Saaledes som Forbindelsen nu er mellem Øen og Fastlandet, kan man aldrig beregne sin Tid, da man er aldeles afhængig af Vind og Vejr. Taleren gjorde med Rette opmærksom paa, hvor stedmoderligt Fanø i den Retning er behandlet. Paa samme Tid, som Øens Befolkning i alle Punkter stræber at gaa fremad og følge med Tiden, hæmmes man paa dette Punkt af et gammelt med Tiden og Tidsaanden lidet stemmende Monopol. Han fremhævede, at en lettere Kommunikation vilde bevirke en langt større Konfluks end den nuværende og

*) Fanø og Esbjerg Skibsfartstidende 22. Maj 1872.

mente, at man burde begynde med en mindre Dampbaad, ikke større, end den kunde antages tilstrækkelig til Postens og Passagerernes Befordring.“

Der blev fra alle Sider givet Tilslutning til Lordmayorens Tanker, og man konstituerede sig straks „som et Dampfærgeselskab“, og de forsamlede tegnede sig for 100 Aktier a 25 Rdl. i Foretagendet. Nielsen lovede at ville udfylde det Beløb, der maatte komme til at mangle — lille eller stort — for at Foretagendet kunde gennemføres. Til at arbejde videre for Sagens Fremme nedsattes et Udvalg bestaaende af Skibsførerne H. M. Clausen, S. Brink Hansen og A. S. Ankersen, Overlærer N. A. Lauridsen og Konsul J. K. Bork.

Man vedtog ogsaa at arbejde hen til, at Forbindelsen med Fastlandet blev flyttet fra Strandby til Esbjerg samt at forsøge Monopolet paa Færgeriet hævet ved en Henvendelse til Rigsdagen og udtalte, at „Forsamlingen anerkendte forøvrigt, at Indehaveren af Monopolet bestyrer Færgvæsenet paa en tilfredsstillende Maade — tilfredsstillende, saavidt den nu brugelige Færgemaade tilsteder, og det var derfor ogsaa Forsamlingens Mening, at Færgemanden ikke burde udsættes for at lide pekuniært Tab.“

Dette var det første alvorlige Forsøg paa at faa Monopolet hævet, hvilket dog ikke lykkedes.

Der blev nu i den paafølgende Tid tegnet flere Aktier i det paatænkte Foretagende, der dog ikke vilde kunne træde i Virksomhed, forinden Monopolet hævedes, og da det ikke lykkedes, faldt Foretagendet bort af sig selv. Ønsket om at Færgebaaden skulde lægge til i den nye Havn ved Esbjerg Klev blev først til Virkelighed, da det 1. December 1874 paalagdes Færgemanden at forlægge Anløbsstedet til Esbjerg Havn. Det skete dog ikke lige straks, men den 20. Januar 1875 om Formiddagen gaar Færgebaaden for sidste Gang ind til Strandby. Eftermiddagsturen gaar til Esbjerg. Dog maatte Færgebaaden i uroligt Vejr og under Itransport fremdeles have Lov til at anløbe Strandby. Passagererne blev da for Færgeriets Regning transporteret til Esbjerg pr. Vogn. Samme Aar flyttede Morten C. Spangsbjerg

Lordmayor
Chr. Nielsen,
Hartlepool,
død 24. Decbr. 1896, 72 Aar.

Gæstgiver
M. C. Spangsberg,
død 14. August 1891.

sin Kro, som han havde overtaget i 1863 efter Faderen, ind til Esbjerg og gav det Navnet „Spangsbergs Hotel“. Samtidig faar han, der fremdeles skal have Opsyn med Færgevæsenets Signalapparater, Amtets Tilladelse til at flytte disse til sin nye Gæstgivergaard. Aaret i Forvejen havde han faaet den den 20. August 1862 fastsatte Takst for Befordring af Passagererne ansat til at skulle gælde efter Kronesystemet og noget forhøjet. Taksten for at befordre en Vogn — en almindelig stiv Arbejdsvogn — over Flakken til Færgebaadens Anlægsplads med indtil 4 Passagerer var 32 Sk., om Vinteren 40 Sk. Han skulde nu have henholdsvis 75 Øre og 90 Øre. Denne Trafik ophørte efterhaanden, da Færgebaaden begyndte at lægge til ved Esbjerg. Kun i Umags Vejr blev Strandby anløben. Samtidig blev der fra Nordby Sogneraads Side rejst Krav om, at en Færgebaad altid burde været stationeret i Esbjerg Forhavn i Sommermaanederne „paa Grund af den meget betydelige Færdsel, som nu i afvigte Sommer har fundet Sted mellem Fastlandet og Fanø, for at overføre Rejsende udenfor Børttiden, da det er forbundet med megen Tidsspilde, naar der skal signaliseres efter særlig Baad fra Fanø.“ Dette Ønskes Opfyldelse skulde dog først ske ca. 25 Aar senere.

Ved det nye Ejerskifte overvejes atter Muligheden af at faa en Damper indsat i Farten. Anlægget af Esbjerg Havn muligvis gjorde nu ogsaa den dertil behøvende Kajplads, og efter at Svarene havde faaet Tilsagn om et Laan af 20.000 Kr. af Statskassen til Anskaffelsen af en Damper og for Postens Besørgelse skulde have en Sum af 1250 Kr. aarlig — lige tilstrækkelig til at forrente og afdrage Laanet med — satte han sig i Bevægelse for Bygning af en Damper. Det lykkedes ham dog først efter, at der var gaaet et Par Aar. Søndag den 26. Maj 1878 indgik den i Farten med 4 Ture daglig i begge Retninger.

Denne Begivenhed omtales i en af Datidens lokale Aviser saaledes: „Færgedamperen „Fanø“, der er blevet bygget i Göteborg, forlod i Tirsdags denne By for at sejle til Fanø. Med stiv Kuling og svær Sø var den 12½ Time om Turen til Aalborg, hvor den nu afventer bedre Vejrforhold, da det i disse Dage ikke er raadeligt at passere Vesterhavet. Færgedamperens An-

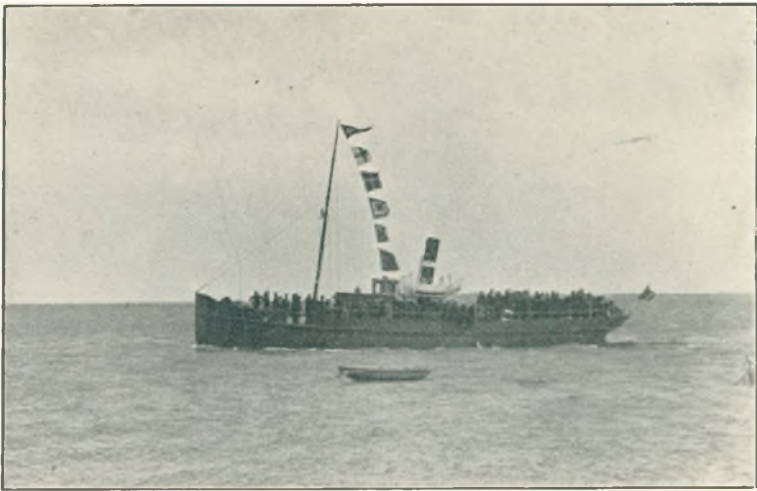

Strandby Kro. Forlængst nedbrudt.

komst imødeses med Længsel, og man er paa det rene med, at det er en epokegørende Begivenhed, en Mærkedag i Fanøs Historie, naar den træder i Funktion; og det rejsende Publikum og i Særdeleshed Fanøboerne maa vide Færgeriets Ejer, Hr. H. Svarrer, Tak for det Offer, han her har bragt den ny Tid, som forlanger Fremskridt paa alle Omraader. - Det menes at være formaalstjenligt at lade den ny Færgedamper foretage en Præsentationstur til Varde og maaske ogsaa til Ribe, forinden Skibet overtager sin Rute. . . . . 25. Maj ankom Damperen ud for Fanø, men kom paa Grund paa „Bjælken“. Søndag Aften løb den ind i Nordby Havn under stormende Hurraraab, og en meget stor Mængde Mennesker fik nu Lejlighed til at tage den fortrinlige Dampbaad i Øjesyn. Den har en Længde af 60 Fod, Bredden er 13 a 14 Fod, og den gaar 3 Fod dybt. Baaden har 2 Skruer med dobbelt Maskine af 12 HK. Vi føler os overbevist om, at de rejsende, navnlig Badegæsterne, nu bliver tilfreds med at gøre Overfarten. . . . . Damperens Anskaffelse betegner et saa stort Fremskridt, som vi næppe havde turdet haabe at opnå. — —“

Damperen fik Navnet „Fanø“. I 1879 byggedes Fæргеbroen i Nordby.

Med denne lille Damper alene besørgedes nu Farten til 1890, da Svarrer solgte Færgeriet med Færgegaarden til et Konsortium

Færgedamperen „Esbjerg“. 1891.

um bestaaende af Møller *H. C. Hansen*, Spangsberg Mølle, Skibsbygmester *Th. Dahl* og Proprietær *Breinholt* for en Købesum af 102.500 Kr. til Overtagelse 1. April 1891. Dette Konsortium anskaffede en Damper mere, en 2½ Aar gammel Damper, der havde sejlet mellem Berlin og Hamborg. Den havde en Længde af 80 Fod og fik Navnet „Esbjerg“ og kostede ca. 24.000 Kr. Solgte senere den lille Damper „Fanø“ til Ophugning og anskaffede en ny, der fik Navnet „Nordby“.

Turiststrømmen til Fanø voksede Aar for Aar, særlig efter at „Fanø Nordsøbad“ var bleven anlagt først i 1890'erne. Der gik da Spekulation i Færgeriet. 1896 købtes det af et Konsortium bestaaende af Direktør *G. Forum*, Murmester *P. P. Stærk*, Sagfører *H. Nonboe* af Esbjerg, Kaptajn *H. Rødgaard* og Birkesfuldmægtig *J. N. Svarrer* af Nordby, Restauratør *Wiwel* og Grosserer *Wm. L. Wulff* af Kjøbenhavn for en Sum af 300.000 Kr. I 1901 sælges Færgeriet til Grosserer *Filtensborg*, Direktør *Gulmann* og Sagfører *N. Christensen*, Aarhus, og der nævntes da en Salgssum af 325.000 Kr. Prisen var nu kommen saa højt op, at Foretagendet næppe var rentabelt. En helt ny Damper — en Hjuldampers — blev bygget i Kiel af en Type, man mente vilde passe til Farvandet her. Den ny Damper havde et lidt mærkeligt Udseende. Skroget havde en rundagtig Form med en alt for stor Overbygning, der gjorde det meget vanskeligt at

styre den i blot den mindste Sidevind. Tilsidst saa man sig nødsaget til at sende den tilbage til Germania-Værftet i Kiel for at faa den ombygget. Dette hjalp kun lidt paa de Unoder, den altid tillod sig. Det var til Tider umuligt at faa den drejet ind i Fanø Lo, og stadig løb den paa Grund. Det varede ikke længe, inden Folkevittigheden fik travlt med den. Den blev kaldt „Skildpadden“, og i en Nordby-Revue 1905 besynges den i følgende bevingede Strofer:

Jeg kommen er fra Esbjerg
 med Damperen den ny.
 O, tænk dog, sikkert Held,
 vi naaede vel vor By!
 Vi kravled' hen ad Bunden,
 — der var jo ingen Vand, —
 og da vi kom til Slunden,
 gik Damperen paa Land!

Kaptajnen skreg og raabte:
 „Gaa alle agter hen!“
 Men hvad han dermed mente,
 forstod vist ikke én;
 thi hvor er For og Agter,
 naar Damperen er rund?
 — I himmelhøje Magter —
 det var en rædsom Stund!

„Vort Færgeri er dejligt,“ —
 det siger en og hver
 af dem, der aldrig rejser,
 men bliver, hvor de er.“

Tilsidst gik denne Baad ud af Farten til Glæde for det rejsende Publikum og uden Sorg for Besætningen, der tidt havde maattet høre mange ubehagelige Ord for den balstyrige Dampers Skyld.

Saa endelige overgik Færgeriet til Staten, idet Postvæsenet overtog det i 1918. Monopolet, det forhadte Monstrum, blev dog ikke hævet. Postvæsenet har stadig Eneret paa Overførsel af Passagerer og Gods, men da Monopolets Virkning, siden Farten med Baade og Lægttere helt er standset, som en Følge af, at alt Gods nu transporteres og overføres

Færgeribest., Postmester
 J. H. Enné.

Motorfærgen „Nordby“. Indsat i Farten 1. Juli 1931. Kan overføre 16 Biler og ca. 500 Passagerer paa en Gang.

med belæssede Biler, saavel Færgeriets egne som private Vognmænds, nu saaledes er uden Betydning, er Talen om dets Afløsning efterhaanden forstummet.

Postvæsenet betalte 225.000 Kr. for Færgeriet; heraf bidrog Amtet, Nordby og Esbjerg Kommuner med 45.000 Kr.

Købet omfattede:

- a. Privilegiet.
- b. Færgegaarden med tilhørende Jordejendomme, Montering og Service (Ejendomsskyld 38.000 Kr.).
- c. Materiel:

S/S „Nordby“, bygget 1896, 69 R/T, 98 HK.

S/S „Esbjerg“, bygget 1904, 101 R/T, 95 HK.

M/S „Dan“, bygget 1910.

M/S „Fanø“, bygget 1910.

1 Isbaad, bygget 1917.

De aarlige Indtægter var da ca. 50.000 Kr. Brutto.

Færgegaardens Restavration blev nedlagt, og Postvæsenet fik Lokaler dér, ligeledes Pakhus og Ekspedition for Færgeriet, hvis daglige Ledelse og Regnskabsføring er lagt i Hænderne paa Postmester *J. H. Enné*. Der indrettedes ogsaa Venteværelse for det rejsende Publikum.

Efterat Postvæsenet havde overtaget Færgeriet, indførtes Forbedringer overalt ved Farten, særlig med Hensyn til Overførselen af Biler. Der anskaffedes først en Motorfærge „Fanø“, der kan overføre ca. 500 Passagerer og 9 Biler, og i 1931 anskaf-

Færgens Anlægssted ved Nordby.

fedes Motorfærgen „Nordby“ for en Sum af 222.000 Kr.; den kan overføre ca. 500 Passagerer og 16 Biler. Anlægsstederne i Nordby og Esbjerg blev flyttet til Steder, hvor der kunde opsættes „Galger“ til Regulering af Landingsbroen efter Tidevandets Højde.

Siden de to Motorfærgers Anskaffelse er Overførelsen af Biler vokset i høj Grad, hvilket vil ses af følgende:

I 1925—26 overførtes	120	Biler.
I 1926—27	1365	„
I 1927—28	2778	„
I 1928—29	3091	„
I 1929—30	3636	„
I 1932—33	9000	„

I sidstnævnte Aar befordredes endvidere 246.600 Passagerer.

Foruden de to store Motorfærger raader Færgeriet over Motorbaaden „Nøne“, der har Plads til 160 Passagerer, og „Grete“ med Plads til 20 Passagerer.

Personalet bestaar nu af 2 Færgeførere, 1 Styrmand, der fungerer som Reservefører, 3 Maskinmestre, 5 Matroser og 1 Ekstramand, der gør Tjeneste om Sommeren ved Færgeriets Ekspedition.

Færgeriet udfører ogsaa en Del Jernbaneforretninger, idet der ekspederes Stykgods direkte mellem Fanø og De danske Statsbaners Stationer, samt sælger Billetter og ekspederer Rejsegods fra og til alle Jernbanestationer i Landet og en Del Bilruter hele Aaret igennem.

Færgeførere.

Siden Færgeriet er bleven udført med Dampskibe, har disse været ført af følgende:

H. N. Svarrer,
1878—1890,
død 5. Januar 1903, 70 Aar.

N. H. Anthonisen,
1890—1897,
født i Sønderho 2. Maj 1849,
død i Esbjerg 1927.

Chr. N. Gram,
1897—1900,
født 1862 i Højer,
død 21. Decbr. 1919 i Kolding.

Hans Jessen,
1900—1926,
født i Nordby 9. November 1859.

Carl Chr. Jensen,
1918—1926,
født i Løkken 1873,
forflyttet til Næssund 1926.

E. A. Skjoldborg,
ansat 1. Februar 1926,
født i Frederiksh. 27. Febr. 1892.

L. J. Sørensen,
ansat 1. Februar 1926,
født i Nordby 5. Decbr. 1876.

Klage over Færgævæsenet Fanø—Strandby 1808.*)

1. Marts 1808 beklagede en jødisk Handelsmand sig i følgende lange og vidtløftige Skrivelse til Amtmanden over Færgævæsenet ved Strandby:

„Jeg har adskillige Grunde, som maa bevæge mig til at andrage følgende Klagemaal for Deres Velbaarenhed.

Søndagen den 21. Februar sidst kom jeg til Strandby om Eftermiddagen Kl. 2 for saa hastig som muligt at blive overført til Fanø. Da ingen Færge var oppe, hejste jeg straks Flaget for at tilkendegive Færgefolkene, at jeg vilde overføres. Vejret var klart og stille, og man kunde ved Strandby se Folk paa Fanø, men alligevel kom ingen.

Jeg ventede saaledes $\frac{1}{2}$ Time, da jeg derefter vippede med Flagstangen, for at Flaget i det stille Vejr kunde vaje. Dette saaes af Folk paa Fanø, som underrettede Færgefolkene derom, men alligevel udeblev de. Saaledes var Flaget hejst i 3 Timer uden Nytte. Anden Dags Morgen mellem Kl. 7 a 8 antændtes et Blusfyr, hvorpaa de da afhentede mig. Da jeg kom til Fanø, lejede jeg den store Færge at overføre mig og mit Gods til Strandby; under Overfarten var de fleste af Færgefolkene beskænkede og i Klammeri, som var ubehageligt for de Rejsende.

Da vi stødte paa Grunden, var en af Færgefolkene saa uforsigtig, formædelst Drukkenskab, at kæntre Baaden, saa jeg overskylledes med Vand. Da jeg gik i Land, bad jeg en af Færgefolkene gaa med op i Kroen i Strandby for at faa Færgepengene, som ogsaa skete.

Jeg gav ham 8 Sk., hvormed han var fornøjet og gik. Noget efter kom han igen, og efter sine Kammeraters Forlangende vilde han endnu have 4 Sk.; jeg ansaa det for urimeligt, men gav ham dog 1 Sk.; han gik og var fornøjet.

Da mit Gods var kommen til Kroen og skulde paalæsses Vognen, kom 4 af Færgefolkene, nemlig: Christen Bou, Hans Nielsen, Jes Færger og Lars Johnsen, ansættende ind i Gaarden og forlangte deres Færgepenge. Jeg svarede at have betalt deres Kammerat samme, som de og vidste; og dermed var de ikke fornøjede. Jeg spurgte om Taksten. De svarede, de havde ingen og stod ikke under nogens Kommando, men vilde have ialt 3 Rdl. Jeg nægtede det, hvorpaa de overøste mig med de groveste Skældsord, ja Jes Færger og Lars Johnsen gik endog saa vidt, at de med Voldsomhed stødte mig for Brystet og forfulgte mig ind i Huset under de skændigste Trusler, saafremt jeg ej betalte dem de 3 Rdl.

Jeg ved, at det er Kongens og Øvrighedens Vilje og Hensigt, at de Rejsende ikke bør fornærmes eller gøres Indvending i deres hurtige og sikre Befordring, hvilket ogsaa Reskriptet af 16. Oktober 1793 viser. Jeg er derfor overbevist om, at Deres Højvelbaarenhed vil foranstalte Færgefolkene vedbørlig afstraffede for deres uforsvarlige Efterladenhed, Ophold og Fornærmelser imod mig, samt at Overfarten maa blive hurtig og ordentlig for Fremtiden, saa og at Taksten maa blive offentlig oplagen paa Værtshusene paa

*) Efter Originalen i Landsarkivet, Viborg.

Fanø og Strandby, og endelig: at de for mange betalte Fægepenge maa blive mig tilbagebetalt; nemlig 2 Rdl. 1 Mk. 8 Sk.; thi til Fanø, da ingen Isbaad er brugt, skal jeg kun betale 8 Sk. og tilbage for den store Fæge 4 Mk., se bemt. Reskript. Desuden var der flere Personer og mere Gods i den store Fæge, hvoraf Fægefolkene fik en Del Penge. Endnu maa jeg underdanigst bemærke, at de Skældsord og Voldsomheder, Fægefolkene udøvede imod mig, er af mig anklaget for Forligskommissionen, og hvorfor jeg, dersom Forlig ikke opnaas, vil søge dem ved Domstolene. Saaledes beder jeg underdanigst, at Deres Højvelbaarenhed vil foranstalte Færgeriet paa en ordentlig Fod for Fremtiden, hvorved mange vil være Dem uendelig forbunden.

Underdanigst

Levin Abraham Cohen,
Handelsmand."

Varde, 1. Marts 1808.

Amtmanden sendte Handelsmandens Klage til Birkedommer Nørup til Undersøgelse og Erklæring. Birkedommeren maa have undersøgt Sagen meget grundigt, idet han først den 2. Juni har sendt Sagen tilbage til Amtet.

Derimod blev der allerede afholdt et Møde i Fanø Birks Forligs-Kommission den 9. Marts, hvor Sagen forsaavidt afgjordes, som de mødte Fægemænd nægtede at have fornærmet den jødiske Handelsmand — „og skulde det alligevel være sket, var det gjort i Overilelse og uden Aarsag. De bad i saa Fald om Forladelse og tilbød at ville give 1 Rdl. i Mulkt til Nordby Sogns Fattigkasse.“

Hermed blev Sagen, forsaavidt den angik Jøden, forligt, idet denne erklærede, at han ikke forlangte noget af den formentlig for meget betalte Fragt tilbage.

Den 28. Maj erklærer Kromanden, som ejede Færgeriet, at han altid, i den Tid, Færgeriet har været ham betroet, har søgt at besørge det saadan, at ingen Klage herom kan fremkomme. Men, tilføjer han, det er jo en bekendt Sag, at Fægefolkene næsten overalt er gemene og uhøflige. Det gør ham ondt, at Hr. Cohen har faaet en saa ublid Medfart, men Fægefolkene har ogsaa faaet deres fortjente Irettesættelse, og Hr. Cohen er jo da ogsaa, som en Udskrift af Forligsprotokollen udviser, tilfredsstillt.

Saa var det først, at Birkedommeren kunde afgive sin Erklæring om Sagen. Han begynder med at undskylde, at det har været saa længe, inden han har indsendt sin Erklæring, men det

er nærmest Færgøjejerens Skyld, idet han ikke tidligere har kunnet formaa denne til at fremkomme med en skriftlig Erklæring.

Birkedommeren fortsætter: „Af de mange Uordener, som mødte mig ved min Embedstiltrædelse her, har ingen været mig vanskeligere at rette end den paaklagede. Paa 7. Aar har jeg arbejdet derpaa, og jeg maa tilstaa: der mangler endnu meget. Dette vil og for en Del blive Tilfældet, fordi Færgeløbet uophørlig dependeres af Ebbe og Strøm, og fordi Baaden i Blæst eller Isgang ikke kan ligge for Anker ved Strandby Land. Hvorfor det undertiden er Færgefolkene umuligt, naar Vind og Strøm er imod, at sejle ud af Fanø Lo. Dette kan da stundom opholde de Rejsende paa Fastlandet, uden at Færgeriet har Skyld. Men til andre Tider sker vel ogsaa Ophold ved Færgefolkenes Mangelighed eller Egensindighed, hvilket kun indirekte kan tilregnes Hr. *Jacobsen*, der allerede efter Bevilling, dat. 16. Oktober 1793 er berettiget og pligtig *ufortøvet* og *upaaklagelig* at besørge Færgeløbet og befordre de Rejsende, efter den dér bestemte Takst. Sagen er: at han ej selv har Tid eller Trang til at tage Del i dens Bestyrelse, men lader det ske ved her boende Færgefolk, der færger, ikke for Hyre, men for Part, og derfor ej har den Respekt for hans Befalinger, som en for Kost og Løn tjenende skylder sin Principal. At han ønsker enhver Rejsende *upaaklagelig* og *uopholdelig* befordret, er jeg overbevist om; men jeg har ofte sagt ham, at paa den Fod, Færgeriet bestyres, er han ikke istand til at naa dette Ønske helt opfyldt. Derfor hænder det og en Gang imellem, at en ellers uberettiget overfører Folk, uden at en saadan derfor lovmedholdig kan straffes.

At Færgetaksten ikke er opslaaet saavel i Fanø som i Strandby Krostue, og derfor næsten ubekendt for Almuen, der og i dette Fald undertiden skal maattet dependere af Færgefolkenes Vilkaarligheder, er en Mangel, som enhver Rejsende er berettiget til at søge afhjulpet og som jeg længe har ønsket afhjulpet.

Men Færgeriet ønsker det ikke!

Et Bevis for, at Færgefolkene hellere vil have fri Haand i Henseende til Færgetaksten. —

Den Del af Klagen, der som anført ej endnu er afgjort, kan jeg altsaa ikke andet end anse beføjet, hvorfor jeg indstiller til højgunstig Resolution: At Hr. *Jacobsen* paalægges inden en bestemt Tid at lade Færgetaksten imellem Strandby og Fanø offentlig opslaa i Strandby og paa Fanø til de Rejsendes Efterret-

ning; og at han derefter, ifølge Bevillingens Bud, forsvarlig lader Færgeriet besørge, i Fald han vil vente at beskærmes med Bevil-
lingens Rettigheder.

Fanø, den 2. Juni 1808.

Underdånigst
Nørup.“

Isvintre og Isbaadstransport.

I Aaret 1658 den 5. Februar gik Svenskerne fra Taasinge til Langeland og Dagen efter til Lolland. — I denne Vinter skulde Ulve efter gamle Beretninger være gaaet over Isen til Fanø.

1695. Vinteren var begyndt i Oktober 1694 og varede til hen ad Foraaret. — „Søren Adserzens Datter i Veldbæk, Johanne, er udi hendes Moders Ærinde den 3. Februar 1695 paa Isen til Sønderho overgaaet, imidlertid blev hun borte og ej hørtes eller spurgtes førend 19. Februar, da hun paa Isen med hvad hun hos sig havde, skal være død funden.“¹⁾

1696 den 4. Januar kørte Niels Nielsen og Thomas Nielsen fra Sønderho med Heste og Vogn over Isen til Ribe (over Tanderup) og tilbage 6. Januar.²⁾ — Det frøs uafbrudt fra Mortensdag 1695 til 12. Marts 1696, men efter denne lange Vinter fulgte et paa Korn og Græs frugtbart Aar, og om Foraaret fangedes der mange Fisk. Den følgende Vinter var lige saa stræng. Endnu den 1. Marts gik og kørte man over Isen paa Vaderne til og fra Vesterhavsøerne.³⁾

I Aaret 1708 begyndte det at fryse anden Juledag, og Kulden vedvarede til 10. April, man gik den Vinter over Isen fra Sild til Rømø samt til og fra Fastlandet, lige saa stræng var Vintrene 1716, 1726 og 1729.³⁾

1726 den 5. Januar klager Bønderne i Ribe og Omegn til Kommerce-Kollegiet over, at der paa Grund af den haarde Frost og Kulde er stor Mangel paa Brændsel, da Højvande i Efteraaret har fyldt Moserne med Vand, saa de ikke havde faaet Tørvene hjemkørt.

I 1740 „laa Isen paa Vaderne mellem Fastlandet og Vesterhavsøerne fra 4. Januar til 25. Marts og var saa stærk, at man fra Højer kunde køre i lige Linie til Kejtum paa Sild.“³⁾ — „Øresund var i Januar og Februar tilfrosset, man kørte over det med Fragtvogne. Hjorte gik fra Sjælland til Skaane og Ulve fra Skaane til Sjælland.“⁴⁾ — I Koldinghus Amt døde af Smaas og Storvildt 139 Stykker og paa Sjælland i Hundredevis. — Den 11. Januar

flygtede Degnen Barthold Hesseldahl fra Rømø over Isen til Ribe. Han var bleven ilde behandlet af Beboerne, der ansaa ham for uværdig til sit Embede.¹⁾

1763. Skipper Jøs Schonager af Hjerting var klar til at afgaa fra Hjerting den 22. December 1762 til Frankrig, men paa kommende Vinter forhindrede hans Afgang til 16. Marts 1763. 24 Smaafartøjer fra Fanø blev paa deres sidste Rejse til Hamborg i Efteraaret 1762 indefrossen dér og kom først tilbage sidst i Marts 1763.⁵⁾

„I Aaret 1770 vendte Sømændene i Marts hjem til Sild over Isen, holdt Paaske og kunde atter gaa over Isen tilbage til Fastlandet.“³⁾

1772. Natten mellem 3. og 4. Februar blev Morten Hansen Spangsberg af Strandby paa en Rejse mellem Hjerting og Strandby af „Is og Vand henreven fra det ganske Land...“⁷⁾

1776 begyndte med overordentlig stræng Frost, der vedvarede til sidst i Februar. Folk gik frem og tilbage mellem Fanø og Fastlandet i hele 14 Dage. — 30. Januar gik man fra Middelfart til Kolding, ligesaa mellem Fredericia og Strib. Samme Dag kom 3 Skovbetjente fra Haderslev ridende paa Isen til Middelfart.⁶⁾

1781 den 14. Januar meddelte Stiftamtmanden Birkedommeren paa Fanø, at Udskrivningschef Hansen ikke ser sig i Stand til at kunne holde Session paa Fanø paa Grund af den haarde Vinter, der næsten umuliggør Overfarten og mulig kan hindre Tilbagereisen rettidig.¹⁾

1784. „Fra Anfang 1784 til 5. Marts gik man bestandigt til Nordby og Sønderho paa Isen, sidste Dag druknede tvende Mænd. Efter en 8 Dages Tø blev bestandig haard Frost til 15. April.“⁸⁾ „... var en haard Vinter, man begyndte at køre over Dybet den 17. til 24. Februar.“⁹⁾

1786. I Maanederne Januar og Februar gik man fra Vesterhavsøerne over Isen til Fastlandet.³⁾

1788 den 18. Februar skriver Stiftamtmanden til Birkedommeren, at „formedelst Farvandets Tilfrysning mellem Strandby og Fanø“ er Sessionen udsat indtil videre.

1789 „var og Overfart (i Januar og Februar) til Fods til Strandby“ (fra Fanø).⁹⁾ — Det frøs ustandseligt til 6. April.

1795. I Tiden fra 1. Februar til sidst i Marts spadseredes stadig over Isen til Strandby.⁹⁾

1799. „Beständig Overfart til Fods (fra Fanø) til Strandby i Februar, ligesaa i 1800.⁹⁾ — I Dage 1.—3. Februar sneede det saa stærkt, at den ridende Post mellem Varde og Ribe ikke kunde komme frem. 4. Februar udstedte Stiftamtmanden „aaben Ordre“ til, at Folk overalt, hvor Posten kommer frem, skal de „assistere ham med at finde den rette Vej.“¹⁰⁾ — Fra 3. November til 27. Marts frøs det ustandseligt med Undtagelse af 20 Dage. Paa sidstnævnte Dag var der stærkt Snefald.¹¹⁾ Fra December til midt i Maj havde Bornholm ingen Forbindelse med andre Steder.⁴⁾ — „Fra Nytaar til April Maanedes Udgang laa Havet til med Is, derfor intet at bemærke.“¹³⁾

„Aar 1800 den 8. Marts kørte mine Sønner med min Vogn lige frem paa Isen til Sønderho med et Læs Korn, Smør og Flæsk, efter at jeg den 23. Februar var gaaet til Nordby paa Isen. Næste Dag derefter gik jeg fra Sønderho og lige hjem.“¹²⁾ — „Fra Januar til Marts Is overalt, derfor intet at bemærke.“¹³⁾

1803. Af Skibsfører af Sønderho Sonnich Jensen Møller jr.' Skibsdagbog: „4. December, Vinden nordlig, blæste haardt med stærk Frost, 5. og 6. ligesaa, kom ind i Graadyb, blev siddende fast, formedelst Is. 7. og 8. stærk Frost og Blæst, Isen tog os med, Tovet brast, laa nu og drev i Isen til Dagen efter, da Folk kom os til Hjælp og fik os ind i Fanø Havn.“¹⁴⁾

1803. „I Februar og Marts Is overalt, derfor intet at bemærke.“¹³⁾

1805. „Januar og Marts Havet alt tilfrossen.“¹³⁾

1806. Gal. „Freden“, Skipper Niels J. Nissen af Sønderho, sad fast i Drivisen i Knuddyb fra 18.—24. November.

„I December og til 20. Februar 1807 laa Havet til med Is.“¹³⁾

1808. Sluppen „Elisabeth Edelheid“ fra Bergen ankom 11. December til Knuddyb, der da var fuld af Is. Kom senere ind til Sønderho. Frostent vedvarede. 31. Januar brød Isen op, og dette Skib tilligemed 5 andre Skibe drev bort med Isen og blev kun med megen Møje bjerget. Frostent tiltog, og 8 Skibe, som fra Hjerting skulde afgaa med Fødevarer til Københavns Nødlidende, laa indefrossen i Hjerting til 4. Februar, da der indtraf Tø. —

Jagten „Fortuna“ af Arendal, Skipper Fr. Olsen, kom i de sidste Dage af December ind i Graadyb, hvor der mødte ham megen Drivis, som skamfilede Skibet meget. Natten til 31. De-

cember krydsede Skibet mellem Isflager og i saa stærk en Frost, at alle Sejl og Redskaber blev overiset. Næste Dag maatte der ankres, da Skibet var alt for ubekvemt at manøvrere med paa Grund af Overisning, og tilsidst maatte det sættes paa Grund ved Fanø for at redde Skib og Ladning. —

Skipper Mads Sørensen Jessen af Sønderho gik med sit Skib „Ormen hin Lange“ ud fra Nordby 31. December. Ved Hornsrev nødtes han til at vende om paa Grund af Drivis, men kunde paa Grund af den store Mængde Is ikke finde Ankerplads noget Sted, hvorfor han i flere Dage sejlede omkring i Drivisen, indtil Frosten en Dag gjorde Isen saa fast, at Lasten kunde losses op derpaa og derfra køres i Land. Skibet var sprunget læk af Is-skruninger.

1809. Skipper Henning Hansen, Sluppen „Commercio“, 31 Læster af Trondhjem, forklarer 30. November i Sørensen ved Fanø Birketings, „at hans Skib, her ved Fanø beliggende, af svær Isgang blev med saadan Kraft anfaldet, at det blev opskruet af Isen paa Land, hvorved Roret blev knust og Jernet paa samme ganske brækket, og hele Skibet havde givet sig i Noterne.“

1810. Skipper af Nordby Hans Morten Hansen med Evert „Emanuel“ kom 19. Februar fra Norge, men blev ved Indsejlingen i Graadyb mødt af saa megen Is, at han maatte ligge for Anker udenfor Dybet i flere Dage. Skibet kom tilsidst i Drift, derefter siddende fast i Pakisen; det led meget deraf, og der maatte tilkaldes Hjælp fra Land for at kunne bjerge Skib og Ladning. En Baad med 5 Mand kom til Hjælp, og tilsidst blev Skibet reddet.

1811. „Fra 1. Januar til Marts Maanedes Udgang laa Havet til med Is.“¹³⁾

1813. Skipper af Nordby, Jens Jørgen Callesen, førende Galleasen „Felix“, beretter i sin Skibsdagbog, at det begyndte at fryse 31. December og vedvarede til sidst i Marts. 2. April kom Isen i Drift og var et Par Dage efter helt borte.

1814. Af Jagten „Mette“s Dagbog, Skipper Anders M. Nørby af Nordby: „3. Februar ved Nymindegab, Vinden stille og bestandig megen Drivis. 4. Februar Modvind og Drivis, avancerede lidt Syd paa. 5. Februar ved Graadyb, kunde ikke komme ind formedelst Is, som laa i stort Hob i den yderste Ende af Dybet, forsøgte at modstaa Isens Udsætning, men det var umuligt . . ., fik tilsidst Skibet til Landsiden ved Fanø ved den faste

Is, hvor vi gjorde Skibet fast . . . , og Ladningen udlosset paa Vogne, der kørte hen over Isen . . .“

1814. Den 16. Februar kører Vognmand Hans Uldahl af Sønderho Kaptajn von Prangen over Isen fra Sønderho til Darum. von Prangen havde været i Sønderho for at besigtige de derværende Batterier.¹⁵⁾ —

„Den 25. Marts 1814 trak Jens Mortensen Tækker af Sønderho en Hest over Isen fra Maade hjem til Sønderho, og da havde det endda tøet i 6 Dage.¹²⁾

1815. 14. Januar gik en Baad med 11 Mand ud fra Sønderho til et Syd derfor strandet Skib, men drev omkring i Isen i Knuddyb fra Kl. 4 Morgen til Kl. 12 Middag uden at opnaa Forbindelse med det strandede Skib.

1816. Skipper Mads Sørensen Jessen kom 1. Februar med sit Skib Galeasen „Amtmand Lybecker“ ind i Knuddyb, men kom dér ind i en overvældende Drivis, hvorfra han først blev fri 9. Februar, da Isen satte Skibet paa Land. Drivisen taarnede sig nu op omkring og paa Skibet og blev liggende fast indtil 11. Marts, da Ladningen maatte losses og bringes i Land over Isen.

Skibsfører Laurids Mandøe kom med sit Skib Galeasen „Die Hoffnung“ den 1. Januar og vilde ind gennem Knuddyb til Sønderho, da han havde lidt Havari i Isen. Lodsens, som kom om Bord uden for Knuddyb, meddelte ham, at Farvandet var ufremkommeligt paa Grund af Drivis. Skibet kom nu ind i Drivisen, hvor det blev liggende til 14. Januar.

1821. Galeasen „Flora“ af Fanø, Skipper Jens Jørgen Vedsted, laa i Marts Maaned i Nordby Havn færdig at gaa til Hamborg, men kunde paa Grund af den megen Is i Farvandet ikke komme ud af Havnen. Da Skibet den 8. Marts kom et Stykke ud ad Loen og laa ved Pakhusbanken, blev Isdriften voldsom. Det hedder herom i Skibsdagbogen:

„Da Ebbestrømmen kom i Gang, kom Isen ansættende med megen Magt, og da vi havde kæmpet noget med Isen, maatte vi slippe Anker og Tov, da Skibet slog tværs i Isen. Fik endelig Skibet med Agterenden i Strømmen, fik vores Ankertov gjort fast agter til en Moring, saa Tovet var under Isen. Isen satte nu Skibet til Kanten og tog nu alt haardere fat at skrue paa Skibet, og høje Isbjerge taarnede sig op rundt om dette. Kl. 7 om Morgen skar Isen vores daglig Ankertov i Stykker, og Skibet tog til at drive. Da Isen stadig skruede op, blev der atter høje Is-

bjerger omkring Skibet og skruede Skibet et Par Fod af flot Vand. Skibet blev siddende paa Grunden, og Isbjergene var ca. 5 a 6 Alen høje, og Skibet maatte udstaa meget.“

Skibet blev liggende saaledes et Par Dage, og da der var stor Fare for, at det skulde gaa til Grunde, begyndte man at losse af Ladningen. Der blev lagt Bjælker paa Isen i en Længde af en halv Fjerdingvej, og ved Hjælp af 42 Mand blev Ladningen udlosset.

1826. Skipper Mads Thomsen af Sønderho kom med Skibet „Ane Cathrine“ 3. December i Drift med Isen i Graadyb. Skibet kom paa Grund, hvor det blev siddende til 18. Januar 1827, i hvilken Tid det frøs hver Dag meget haardt.

1830. Frosten begyndte 28. November og vedvarede til sidst i Marts. I Februar gik Folk fra Nordby til Fastlandet.

1837. Skipper Thomas Poulsen af Sønderho kom med sit Skib fast i Isen den 30. December i Knuddyb og kunde i nogle Dage derefter gaa til og fra Land.

1838. Skipper Niels Poulsen af Sønderho, kommende fra Altona til Ribe med sit Skib Galeasen „Flora“, maatte den 28. November formedelst Is i Farvandet ved Sønderho sætte Skibet paa Land paa Sønderho Strand; ligesaa gik det Skipperne Jens Peder Ibsen, Galeasen „Cathrine“, og Niels Jepsen Pedersen med sit Skib „Lene Cathrine“ den 23. December. Den 24. December blev Tjalken „Ringkjøbing“, Evert „Cathrine“ og Evert „Kirstine“ af Nordby samt Blankeneserskibet „Jupiter“ af Isdrift sat op paa „Søren Jessens Sand“ ved Graadyb.

1840. Den 12. December søgte Skipper Hans Hansen Nielsen af Nordby med sit Skib Kuf „Lovise“, kommende fra Ringkjøbing til Altona, ind til Nordby, da Skibet havde lidt Havari paa Grund af Isskruninger undervejs.

1844. Den 30. November var hele Farvandet i Knuddyb og Graadyb opfyldt med Is, saa at det engelske Skonnertskib „Zebra“, der vilde søge Nødhavn ved Fanø, maatte vende om, da det ikke kunde forcere Isen.

1846. Skipper Hans Jensen Brick af Nordby kom 12. December med sit Skib paa Grund paa „Jes Clemmensens Revel“ (mellem Sønderho og Ribe Aa), og da det blev haard Vinter, blev han indefrossen, inden Skibet blev losset. Drivisen taarnede sig op om Skibet, saa han og Mandskabet tilsidst maatte forlade det for at frelse Livet.

1847. I Januar henleder en Indsender i „Ribe Stifts-Tidende“ Opmærksomheden paa, at der i denne Vinter er indsmuglet endog flere Læs Brændevin efter hinanden over Isen i Havet mellem Fanø og Fastlandet.

1848. Fra 5.—9. Februar var Forbindelsen mellem Fanø og Strandby aldeles spærret paa Grund af Is.¹⁶⁾

1849. Skipper Niels Hansen Jessen af Nordby kunde den 30. November ikke komme ind i Nordby Havn med sit Skib „Leo“ for Is, der tilsidst satte Skibet paa Land.

1853. Den 3. Marts kunde Briggen „Nordby“ af Nordby, ført af Kaptajn Kræemer, ikke komme ind i nogen Havn for Is paa Strækningen Cuxhafen—Fanø. Skibet var sprunget læk. Det maatte tilsidst søge ind til Norge.

Den 3. April indkom til Ribe et hollandsk Skib med Cikorie-rødder efter at have ligget indefrosset den sidste Del af Vinteren udenfor Ribe Aa.¹⁶⁾

1854. Den 18. November laa Skipper Søren Thomsen Meinertz af Sønderho med sit Skib „Sophie Christiane“ Øst for Kjeldsandet. Isen kom da drivende i store Flager, der gik op over Skibet, saa det kæntrede om paa Siden, og Mandskabet maatte forlade det.

1855. I Tiden 27. Marts—4. April ankom til Fanø følgende 4 Skibe: „Krabben“, Skipper T. Chr. Andersen, „Emanuel“, Hans Jensen, „Anne Hedevig“, Hans Jørgen Ende, „Anna“, Søren N. Sørensen. De havde alle ligget indefrosset i Cuxhafen siden 26. November f. A. — I Februar frøs en Mand ihjel i Grindsted, mens han sad og fangede Harer i Snarer. — Fra 14. Februar til 16. Marts kunde man køre over Isen mellem Nordby og Fastlandet og mellem Sønderho og Darum, en Vogn gik over fra Darum med 10 Td. Korn.*) Midt i Februar kørte man mellem Ditmarsken og Ejdersted henover Isen med Vogne indtil 14.000 Punds Vægt. Den 14. Februar førtes 5 Kobler Heste over Isen fra Assens til Aarøsund. Den 12. Februar var Færdslen livlig over Isen mellem Helsingør og Helsingborg, ligesaa mellem Samsø, Thunø og Mols baade med Slæder og Vogne. I Skandsekrogen ved Rørvig laa følgende Skibe fra Fanø indefrosset: Skonnert „Irene“, Th. Anthonisen, Galease „Aurora“, Jes P. Brinch, Galease „Fanø“, J. N. Jessen. Sidst i Marts laa Isen

*) Jes J. Sonnichsen, Sønderho, har skrevet i sin Almanak 17. Marts: Her kommer daglig Folk over Isen.

endnu saa svær ved Nordby, at Grønlandsfareren „Nordby“ ikke kunde komme ud af Havnen. Spurvene døde i Massevis, og Varde Aa var ikke farbar før 13. April.¹⁶⁾

1856. Skipper Svend L. Svendsen af Nordby laa indefrossen med sit Skib Galeasen „Ingeborgs Minde“ i Aalborg fra 5. December f. A. til 5. Marts og maatte 24. Marts ved sin Ankomst til Fanø arbejde sig igennem Isen ind i Havnen.

1860 den 28. December blev Skipper Johannes Abrahamsen med sit Skib „Kirstine Margrethe“ af Isen sat paa Land paa Fanøs Nordspids. Graadyb og Fanø Lo var opfyldt med Drivis.¹⁶⁾

1867. I „Hejmdal“, Ribe, findes 17. Januar en Korrespondance fra Fanø: . . . . En anden Ting, som er os mere ubehageligt, er den med Frosten og Sneen følgende betydelige Ismasse i Farvandet mellem Fastlandet og Øen, hvorved Færgefarten i høj Grad gøres besværlig. Det er ingen Spøg at komme afsted tidlig om Morgen og saa arbejde sig gennem Isen til ud paa Afstenen for at komme frem og tilbage over det kun en Fjerdingvej brede Farvand. I Gaar, da vi havde Snefog, kunde Isbaaden slet ikke gaa over, hvorfor vi maatte savne den os saa kære Post. — Havnen er fuld af store Ismasser.“

Vinteren vedvarede endnu sidst i Marts og baade i Februar og Marts gik og kørte man til og fra Fanø.

1870. I Februar Isbaadsfart hele Maaneden.

1871. I Januar kunde man gaa til og fra Fanø. Tøvejr først i Februar; i Slutningen af Maaneden stærk Frost og Sne og fra 1. Marts til midt i Maaneden Isbaadsfart. Fra 11. December gik kun Isbaaden over indtil Slutningen af Februar 1872. — Det var den Vinter, „Brændevinen frøs“, fortæller Folk paa Fanø.

1876. Fra 17. December—4. Januar 1877 var Overfartsforholdene rent fortvivlede paa Grund af Drivis i Farvandet og Pakis paa Fastlandssiden. I det nævnte Tidsrum var der kun Forbindelse med Fastlandet 1 Gang. Sognefogden og Politibetjenten fra Nordby maatte paa en Rejse til København med en Arrestant bruge 11 Dage til den Tur, uden Ophold i Kjøbenhavn, paa Grund af Snevejr og vanskelig Passage over Strømløbene.¹⁶⁾

1878. Den 10. December begyndte det at fryse meget. Dagen efter kunde Isen bære i Esbjerg Dokhavn og to Dage derefter var Farvandet fuldt af Drivis. Med kun et Par Dages Tø først i Januar 1879 vedvarede Frosten til 21. Februar, i hvilket

Tidsrum der af og til spadseredes over Isen til og fra Nordby. Den 25. Januar pakkede Isen sig sammen mellem Fanøs N. Ø. Pynt og Sædding, hvor den paa Grund af indtraadt stille Vejr og haard Frost blev liggende og i to Dage standsede al Fart til Fanø og Esbjerg. Dampskibet „Esbern Snare“, der laa i Esbjerg Havn, maatte ud for at bryde Isen for Hjuldampskibet „Riberhus“, der laa paa Barren og ikke kunde klare sig selv. —

Den 4. Februar gik Gaardejer Sillas Mortensen af Allerup tilligemed 4 unge Mennesker over Isen fra Allerup til Sønderho i Løbet af 3 Timer og tilbage om Eftermiddagen i samme Tid. Isen var da mange Steder saa højt optaarnet, at „Fjældene“ ikke kunde bestiges af de vandrende.¹⁶⁾

1880. Fra 24. Januar til sidst i Februar var der Isbaadsfart fra Nordby til Esbjerg. 29. Januar gik flere fra Sønderho over Isen til Fastlandet.

De fleste Østkysthavne var lukkede, og en Mængde Smør sendtes til England over Esbjerg, hvorfra Farten kunde ske uhindret. Først 10. Marts var Farvandet mellem Nordby og Esbjerg isfrit.¹⁶⁾

1881. I Dagene fra 26.—30. Januar gik man fra Sønderho til Darum. —

Isskruningerne mellem Fanø og Skallingen kunde i de Dage være saa store, at Damperne var hindret i at passere, dog kun til næste Højvande indtraf. — Besværlig Isbaadsfart hele Januar.¹⁶⁾

1882. Fra 2.—7. December var der paa Grund af Drivis og Snestorm ingen Forbindelse med Fanø, og fra sidstnævnte Dato til 27. December gik Isbaaden kun over én Gang daglig under meget besværlige Forhold.¹⁶⁾

1884. Fra 30. November 1884 til 7. December daglig Isbaadsfart.¹³⁾

1885. Isbaadsfarten begyndte 15. Januar, og kun med megen Besvær gennemførtes daglig én Tur til 26. Januar. Den 30. indtraf Tøvejr, men den megen Drivis besværliggjorde i flere Dage Overfarten.¹⁶⁾

1886. Fra sidst i Februar til 22. Marts idelig Snestorm, saa af de foregaaende 25 Dage havde der været Togstandsninger i 17 Dage og i samme Tidsrum besværlige Isbaadsfarter fra og til Fanø. Stor Travlhed paa Esbjerg Havn i Dagene 10.—16. Marts med Eksport af Varer, der var ophobet i Snestormen.¹⁶⁾

En af de første Dage i Februar kom jeg om Morgenen til Es-

bjerg fra Ribe for at tage over til Nordby; men Forbindelsen med Fanø var paa Grund af stille, haard Vinter umulig. Næste Dag gik Havnedamperen „Vildanden“ over til „Batteriet“ og landsatte Passagererne dér. Isbaaden laa indefrossen i Nordby. Et Par Dage efter, da jeg skulde tilbage, maatte jeg døje en Tur paa 5 Timer med Isbaaden i haard Frost. Passagererne tog af og til fat med Aarerne for at holde Varmen, og et Par Flasker Brændevin, som Færgfolkene havde taget med til „Styrke og Varme“, gik jævnlig fra Mund til Mund blandt de 10 Passagerer.

1887. Vinteren begynder først i Januar. Den 10. Marts 1887 forlod Færgebaaden (Damperen var under Reparation) Esbjerg Havn Kl. 7 Aften med en Besætning af 2 Mand og 2 Passagerer, hvoraf den ene var en lille Pige. Umiddelbart efter Afgang rejste sig en voldsom, orkanagtig Snestorm af Øst. Paa Grund heraf kunde Folkene ikke se Kendingsmærkerne paa Landjorden og vidste tilsidst ikke, hvor de var. Paa Grund af Drivisen i Loen ind til Nordby turde de ikke gaa derind, men søgte da at naa over til Fastlandssiden. Ind til Esbjerg, der var imod Vinden, var det umuligt at komme, tilmed da Storsejlet var revet i Stykker, og Baaden, der nu kun havde Fokken til Raadighed, stod i Fare for at drive til Søs, da Ebbestrømmen saa smaat begyndte. Endelig om Morgenen Kl. 3 naaedes Isen ved Land, men endnu maatte de forfrosne og forsultne Mennesker vandre ca. 1 Time over Isen, før de naaede Niels Jensens Gaard i Sædding, hvor de fik vækket Folkene, der med stor Gæstfrihed tog sig af de forkomne Mennesker, hvis Tøj paa Grund af, at Søen var gaet over Baaden, var stivfrossen.

Den 17. var Isbaaden 7 Timer under Vejs fra Esbjerg til Fanø; den 18. og 19. kunde Isbaaden slet ikke gaa over, og den 20., da den forsøgte Overfart, kom den i Fare for at blive skruet ned af Isen. „Vildanden“ maatte ud for at redde den og Besætningen; den 25. og 27. var der slet ingen Forbindelse mellem Fanø og Esbjerg.¹⁶⁾

1888. Isbaaden toges i Brug 26. December 1887 og var i Fart til 6. Januar 1888; den 17. 20. og 24. Februar samt 12. Marts var det umuligt at gaa over paa Grund af voldsomt Snevejr. Færgedamperen „Fanø“ var ikke i Fart fra 26. December 1888 til 18. April paa Grund af Ishindringer.¹⁶⁾

1889. Isbaadsfart begyndte 13. Februar; den 15. kunde Isbaaden efter at være kommen til Esbjerg ej gaa tilbage paa

Færgedamperen indtager Gods og Passagerer ved Iskanten i Februar 1895. Personerne er Købmand P. Brinch (nærmest Hunden), hans Svoger Læge N. H. Anthonisen og Hustru.

Grund af et forrygende Snevejr. Isbaadsfarten vedvarede til 14. Marts.¹⁶⁾*)

1890. Vinteren begyndte sidst i November og vedvarede til midt i Februar med Isbaadsfart det meste af dette Tidsrum; 16. Januar 1891 gik Folk over Isen til Langeli fra Hjerting, og Sønderho-Drenge skøjtede i Dagene der omkring paa Dybet fra Sønderho til over mod Darum.¹⁶⁾

1892. Den 14. Januar 1892 løb Drenge fra Sønderho paa Skøjter til Darum og hjem; først omkring 1. Marts forsvandt Isen.¹⁶⁾

1894. Vinteren begyndte 4. December, Isbaadsfart fra 3. Januar 1895 til 19. Januar; derefter var Isen saa tyk, at den laa paa Bunden i Strømmen ud for Lomundstønden, og Færgedamperen kunde indtage Post, Passagerer og Gods ved Iskanten (se Billedet). Den 11. Februar gik mange fra Sønderho til Fastlandet, og fra den 15. spadseredes frem og tilbage fra Fanø, og efter nogle Dages Forløb trak Slagterne deres Kreaturer over Isen. Sejlmager Mathiasen af Esbjerg kørte over med Heste og Vogn. En af de første Dage i Marts om Formiddagen gik min Svoger,

*) I Vintrene 1889—97 har der gennemsnitlig hver Vinter været Isbaadsfart i 44 Dage (Esbjerg Folkeblad 7. December 1899).

*Fænøfærgen halvvejs oppe paa Kajen i Esbjerg Havn Stormflods dagen
4. December 1909.*

Fabrikant P. Thøgersen og jeg over Isen fra Fanø. Det var sidste Dag, Isen kunde bære; ved Middagstid indtraf en Storm, der sønderbrød Isen, der dog endnu 8. Marts læa saa fast ved Lømundens, at jeg, der den Dag flyttede fra Sønderho til Esbjerg, med 2 Kaner, forspændt Heste og belæsset med mine Effekter, kunde slæde lige ud til Iskanten og derfra bringe mit Gods over i den dér lige op til liggende Damper.

Den 7. April var Drivisen saa tæt sammenpakket i Esbjerg Forhavn, at det tog flere Timer om Eftermiddagen for Færgedamperen, hvorpaa jeg den Dag var om Bord, at komme gennem Isen.

Efter 1899 har Isbaaden ikke været meget i Brug, da Færgedamperne havde betydelig større Kraft end den første lille Dampbaad „Fanø“, og Isvintrene blev kortere og ikke saa generende for Trafiken. Her skal lige anføres, at 3. Februar 1912 var Isen saa stærk, at 7 Mand fra Darum kom gaende til Sønderho. —

Stormfloderne kunde ogsaa en enkelt Dag forhindre den planmæssige Overfart, saaledes i 1909, da Fanøfærgen den 4. December sad halvvejs oppe paa Kajen i Esbjerg (se Billedet deraf).

Kilder og Henvisninger.

1) Ribe Stiftsamts Kopibog. 2) Fanø Birks Tingbog. 3) Beretning fra „en Brevskriver“ paa Sild til „Kieler Zeitung“, gengivet i „Ribe Amts-Tidende“ 13. Marts 1886. 4) Speerschneider, Isforholdene i danske Farvande i ældre og nyere Tid. 5) Varde Toldbog. 6) Kjøbenhavns Tidende Nr. 11 1776. 7) „Fra Ribe Amt“ V, S. 642. 8) C. A. Pedersen, Jerne, S. 7. 9) Nordby Kirkebog. 10) Ribe Stifts-Tidende. 11) „Fra Ribe Amt“ 1907, S. 103. 12) Efter Almanakoptegnelsen af Morten Sørensen i Maade (i Familiens Eje). 13) Roborghus' Strandfoged-Protokol. 14) Efterretningerne om Skibenes Sejlads i Isen er hentet fra Fanø Birks Søretsprotokoller. 15) Fanø Birks Kopibog. 16) Dagspressen.

BEPLANTNING AF KLIT- OG HEDEAREALER.

TRÆPLANTNINGEN paa Fanø var ikke af nogen Betydning, før Staten i 1892 erhvervede sig et større Areal for Anlæg af en Naaetræsplantage. Hidtil havde Beboerne været af den Mening, at Øen savnede Betingelser for Plantning af Træer paa dens Klit- og Hedearealer, og hvis dette endelig lod sig gennemføre, da kun med saa store Bekostninger, at Fordelen vilde være meget ringe. Det store Faarehold med løsgaaende Faar den største Del af Aaret betingede ogsaa store Udgifter til Hegn om Plantagen, som man ikke mente at have Evne til at anlægge og vedligeholde. Disse Grunde vil man i det efterfølgende finde var Skyld i, at Træplantningen skete paa et sent Tidspunkt.

Det første, vi hører om Tanker til en begyndende Træplantning, er, da Kammerherre Riegels i 1854 besøgte Fanø paa Statens Vegne for at undersøge Muligheden af en Beplantning.

Han kom til det Resultat, „at baade Terræn og Jordsmon var meget godt egnet til Beplantning og troede at turde love en hurtigere Fremvækst end paa de fleste andre Steder, hvor underliggende Al var til stor Hindring.“ Det daværende Sogneforstanderskab fik Interesse for Sagen, navnlig dets Formand, Pastor Biering, og opmuntret dertil af Distriktslæge Lorck arbejdedes videre paa dens Løsning; og efter at Kammerherre Riegels havde afgivet sin Beretning til Ministeriet, kunde Rigsdagsmand H. Hage*) meddele Sogneforstanderskabet i Nordby, at der i Ministeriet var Tilbøjelighed til at fremme Træplantningen og henstillede, at der indkom et Andragende fra Fanø om Hjælp til Plantningens Udførelse m. v.

Under 21. December 1855 afsendtes da af Sogneforstanderskabet følgende Andragende til Ministeriet:

„Tilskyndet ved de i flere Retninger kendelige Vidnesbyrd om, at Regeringen med gunstigt Blik betragter den paa forskellige Steder i de senere Aar opvaagnende Sans for Træplantningen og villig rækker Haand til de ved samme foraarsagede Bekostninger, vover Sogneforstanderskabet for

*) Proprietær, cand. jur. Hother Hage var Kredsens Folketingsmand fra 1853—1858.

Nordby Sogn underdanigst at fremkomme med et Andragende i saa Henseende.

Øen har en fuldkommen Mangel paa Træplantning. Indtil for faa Aar siden var et Træ her en stor Sjældenhed. I de senere Aar har nogen Plantning funden Sted i de i Reglen højest ubetydelige Haver. Denne fuldkomne Mangel paa Træer bliver et saa meget større Onde, som Øen ligeledes er yderst fattig paa andet Brændselmateriale. Her gives kun en ringe Slags Lyngtørv, og det i højest utilstrækkelig Maade. Af Tørvemoser findes her slet ingen — Brændsel, Tørv, Lyng og Brænde maa derfor til uhyre Summers Beløb hidføres fra Fastlandet; har ogsaa hidtil, skønt alt i flere Aar til stedse højere Priser, været at bekomme i de nærliggende Sogne. De sidste Aar har derimod gjort det saa vanskeligt at erholde Brændsel, at det snart truer med at blive aldeles umuligt, eftersom Bonden paa Grund af Arbejdskraftens Kostbarhed og hans egne saa meget forbedrede Kaar ikke vil have at gøre med og kan afse Indtægten af den besværlige Brændselsproduktion. Man har endog sidste Aar til Sognets Fattig- og Skolevæsen maattet hidforskrive Tørv fra Elben. Under saadanne Forhold forstærkes den alt i nogle Aar stedfundne Tilbøjelighed til at gøre noget mere for Plantning; og hvad der vel i Begyndelsen kun gjorde sig gældende som en Lystsag, er bleven gjort til Genstand for en alvorligere Overvejelse i Kommunerne. Maatte det nu lykkes at vinde Regeringens Gunst og Bistand herfor; thi uden kraftig Bistand ser man sig ikke — navnlig under de nærværende Forhold, da Kommunen er bebyrdet med en betydelig Gæld til et med Hensyn til Bygninger nyfødt Skolevæsen og en i dette Aar, købt, bygget og indrettet Fattiggaard — i Stand til at magte Sagen, men maatte lade den falde, hvad man saare nødig ville, da man for Øjeblikket kan regne med nogen Sans og Velvilje derfor hos Sognets Beboere. For nogenlunde at vise, at det fra Kommunens og dens Repræsentanters Side er Alvor med Sagen, er man betingelsevis traadt i Forhandling med en Mand om et Stykke Grund, der maa anses meget passende til Plantning. Det antages at udgøre ca. 10. Td. Land og kan købes for ca. 300 Rdl. Det er beliggende lige op til de højere Klitter, er vel af forskellig Beskaffenhed, dog alt brugeligt og i det hele saare vel skikket for Hensigten, ligesom det vil kunne udvides til begge Sider. Man tør i saa Henseende støtte sig til, og haaber det stadfæstet af Hr. Kammerherre Riegels,*^o) hvem man alt forrige Aar fik Lejlighed til at gøre bekendt med Planen og paavise Stedet.

Hvad der imidlertid her paa Stedet vil gøre en slig Plantning mere kostbar end de fleste andre Steder er, at der maa sørges for aldeles og paalideligt Hegn deromkring. Øen er nemlig, som det høje Ministerium bekendt, holdt uden for Lov af 26. Marts 1852 angaaende Sanddæmpningen, og idet man selv varetager dette, er Foraars og Efteraars Løsgang af Faar og Kreaturer ikke saaledes forment her som andet Steds. Det første, som derfor maa gøres, er at indhegne den hele Plads og derhos ved at anbringe det lettest og hurtigst voksende Hegn og Læ-Træer.

Vor underdanigste Begæring er derfor denne, at der maatte naadigst af

*^o) Forstmand H. C. Riegels, Snoghøj, født 1793, død 1861. Efter Vedtagelsen af Lov af 29. December 1857 kom han i Spidsen for Klitplantningen.

Statskassen forundes os et Tilskud til derfor at se rejst det fornødne Hegn, samt at vi derhos maatte faa de til den paatænkte Plantning udfordrede Træer gratis udleveret. Det skønnes tilfulde, at Hjælp til selve Plantningen og dens Vedligeholdelse vil være saare ønskeligt for ej at sige nødvendig, thi her paa Stedet, hvor Arbejdskraften er saa højst ringe og kostbart, vil dette Arbejde andrage en betydelig Sum, og Sognets Repræsentanter maa være meget betænkelige ved at paaføre Kommunen videre Gæld, om end Sagen tør anses ønskelig og saadan, at man turde love sig god Frugt deraf.

Saaledes anbefaler vi Sagen til det høje Ministeriums Naade og Gunst bedende, at der maa blive taget det bedst mulige Hensyn til vor underdanigste Begæring."

Dette Andragende blev forfattet af Forstanderskabets daværende Formand, Sognepræst Biering, der var begejstret for Sagens Gennemførelse, men han var næppe i Overensstemmelse med Flertallet af Beboernes Anskuelse, og det nye Forstanderskab (hvori Pastor B. ikke fik Sæde), der blev valgt paafølgende 1. Januar, tilbageviste det Øen tiltænkte Beløb af 200 Rdl. til Træplantningens Fremme, hvad det meddeles Ministeriet i følgende Skrivelse:

„Til Indenrigsministeriet!

Ifølge det daværende Sogneforstanderskabs underdanigste Andragende til det høje Ministerium har det efter Ribe Stiftsamts Meddelelse af 16. April sidstleden behaget Hans Majestæt Kongen paa Indenrigsministeriets allerunderdanigste Forestilling, allernaadigst at forunde Sogneforstanderskabet for Nordby paa Fanø en Understøttelse af Statskassen paa 200 Rdl. til Træplantnings Fremme paa bemeldte Ø, under de Betingelser, som af det høje Ministerium bliver at fastsætte.

„Ihvorvel det nuværende Sogneforstanderskab allerunderdanigst maa erkende Kongens stedsevarende Naade og Gavnildhed i Henseende til alt, hvad der sigter til at befordre Hans Undersaatters Vel, saavel nu som i Fremtiden, hvorfor vi ogsaa have Grund til underdanigst at takke det høje Ministerium samt Stiftamtet for deres bevaagne og gunstbehagelige Indstilling af Sagen til allernaadigst Bønhørelse; angaaende Meddelelsen og Udviklingen af det indgivne underdanigste Andragende om Træplantningens Fremme, er vi dog komne til det Resultat, efter den alvorligste Overvejelse, at vi, for de mulige Følgers Skyld, ikke tør tage imod den Kommunen forundte Naadegave af 200 Rdl. i det omtalte Øjemed.

Kommunen er desværre, som forrige Sogneforstanderskab selv har indrømmet, i høj Grad bebyrdet med Gæld, som, hvis bemeldte Træplantning og deraf flydende nødvendige Hegn, fandt Sted, betydelig vil blive forøget. Dels med Hensyn hertil og dels fordi det er os bekendt, at de fleste af Øens Beboere ingen Sans har for Træplantning og af flere Grunde ikke ønsker den paatænkte Træplantning, hvortil endnu kommer, at vi, da samtlige Beboeres Samtykke ikke dertil er indhentet, og at vi, som det forrige Sogneforstanders-

skab ogsaa indrømmer, maa være meget betænkelige ved at paaføre Kommunen videre Gæld, om end Sagen tør anses ønskelig, ingen Garanti har for det Ansvar, der muligen i Tidens Løb kunde falde paa os af sligt et Foretagende, finder vi os desuden forpligtede til at udtale og fastholde vor foran berørte underdanigste Mening.

Nordby Sogneforstanderskab, den 30. April 1856.

P. Thyssen.   P. N. Svarrer.   P. Ankersen.   V. Lybecker.
    N. Iversen.   Z. Lauridsen.
    H. H. Nielsen.   A. N. Lauridsen.   P. P. Mathiasen.

Da Amtmanden modtog Skrivelsen til videre Forsendelse til Ministeriet, satte han sig straks i Bevægelse for at formaa Forstanderskabet til at overveje Sagen endnu engang, forinden Skrivelsen afsendtes, og anmoder ogsaa Birkedommeren om at gøre sin Indflydelse gældende og forsøge at faa Forstanderskabet ombestemt.

Birkedommer Schönau holdt derefter et Møde med Forstanderskabets Medlemmer i Maj 1856, hvori Sagen drøftedes. Medlemmerne udtalte, at de personlig gerne saa Træplantnings-sagen fremmet dér i Sognet; det var kun Hensynet til Sognets økonomiske Stilling, der gjorde disse betænkelige, da det maatte forudsættes, at der aarlig vilde blive betydelige Summer at tilskyde fra Sognekassen til Anlægget.

Tilsidst enedes man om ikke at tage endelig Beslutning, forinden Beboernes Stilling var fremskaffet; men da de fleste af Mændene var borte i Søfarten, udsættes et Møde med Beboerne til om Vinteren, hvilken Beslutning tiltraadtes af Birkedommeren.

Et saadant Møde kom i Stand 22. Januar 1857, hvor ca. 200 Beboerne var tilstede, men Resultatet blev det samme, „da man stadig frygtede for, at et sligt Foretagende vilde i Tiden paaføre Sognet større Udgifter end det, ved Siden af de særdeles høje kommunale Afgifter, vil være i Stand til at bære, og man udtalte sin Tak og Erkendtlighed for Avtoriteternes Velvilje mod Sognet i denne Sag.“

Dette Resultat gav Anledning til et Angreb paa Forstanderskabet i „Vestjydsk Avis“ (2. Januar 1857), hvori det hedder:

„Enhver, der har været paa Fanø og har den mindste Sans for det op-højede i Naturens Skønheder og det oplivende baade i aandelig og legemlig Henseende ved Synet af de grønne Træer i Sommerens Varme og den Hær af Luftens bevingede og musikalske Smaa-beboere, der opslaar deres Boliger

i Ly af Skovens kølende Skygge, vil dog have følt et Savn midt under Fanøboernes venlige Gæstfrihed, et Savn, som man maaske ikke straks gør sig Rede for hvad er, men som man tilsidt vil opdage bestaar i, at der paa Øen ikke findes et eneste anstændigt Træ. Det har visseligt været højst forunderligt, at det først i Aaret 1855 skulde falde nogen ind at arbejde paa Tilvejebringelsen af et Skovanlæg dér, men ihukommende det gamle Ordsprog: „Sent er bedre end aldrig“, være det dog sagt til det forrige Sogneforstanderskabs Ære, at det er dette, som gjorde det muligt at opnaa det titmeldte Gode, idet det ved Stiftamtets Meddelelse af 16. April f. A. erfarede, at Hs. Majestæt Kongen, paa Forstanderskabets Andragende, havde til saadant Brug forundt Øen en Understøttelse af Statskassen paa 200 Rdl., at Forstanderskabet i høj Maade maa have følt sig genert og ubehagelig stemt ved at afslaa Understøttelsen og affatte Andragendet herom maaske i en uklar Forudfølelse af, at dets Handlemaade vilde blive ufordelagtig bedømt af den fornuftige Del af Publikum, synes allerede at fremgaa tydelig af den *servile* og i en konstitutionel Stat upassende Skrivemaade og den Mængde unyttige Omsvøb, hvoraf Indledningen bestaar. Ordene „allernaadigst, allerunderdanigst, høje og gunstbehagelige“ findes i 18 Linier gentaget alene 42 Gange.

Hvad det nødvendige Hegn angaar, da er dette heller ikke saa farligt. Vel vides det, at Kvæget gaar løst om Sommeren paa Fanø, og at det derfor er nødvendigt, at der gøres noget for at dette ikke kan komme til at ødelægge de unge Træer, men et kostbart Hegn kan godt undgaaes, idet en lille Grøft med en Vold, der dannes af det opkastede Jord, foreløbig vilde kunde have gjort Fyldest.

Den næste Indvending, hvorved Forstanderskabet frakender „de fleste af Øens Beboere Sans for Træplantning, gaar ud paa, at disse (Beboerne) af „flere“ Grunde (hvilke disse er, forties pligtskyldigst) ikke ønsker den paa-tænkte Træplantning.

Kunde Forstanderskabet vide, om Staten, eller vel endog Hs. Maj. Kongen af privat Bevaagenhed, vilde nægte at forhøje Gaven eller at udstrække den til flere Aar, og burde Forstanderskabet ikke forinden have søgt Vished herom, burde det ikke f. Eks. henvendt sig til Kammerherre Riegels paa Snoghøj om hans Protektion? Forstanderskabet maatte vide, at Træerne kunne faas omtrent gratis, og at Udgifterne altsaa kun bestod i Grundens Anskaffelse og Arbejdets Udførelse.“

Paa dette Angreb fremkommer der et Svar fra 46 af de mest betydende Mænd i Nordby, ikke i „Vestjyds Avis“, men i „Ribe Stifts-Tidende“ for 31. Januar, saalydende:

„Træplantning kan i Almindelighed vel være ønskelig, fordi den er gavnlig, i denne Sandhed er vi enige; men det ønskelige er for hver, til hver Tid og paa hvert Sted ikke det samme som det mulige, endnu mindre som det overkommelige, og her tilkommer det ikke enkelt fremmed Mand, men Mænd, der staar Sagen og Forholdene nærmest, at dømme.

Over Træplantningen i Nordby Klitter er iblandt os dømt og dømt ret. Vi haaber her at have truffet en Talemaade, der mere egner sig for vor fri

Tid, end den, De ankede over tidligere at have stødt paa, og benyttende det Organ, og gennem hvilket vi ønsker at tale til Dem, underskriver vi os som:

Bosatte Medlemmer i Nordby Kommune paa Fanø, den 26. Januar 1857.

S. Mathiasen. J. P. Svendsen. N. N. Svarrer. H. J. Jørgensen.
 M. J. Brinck. N. H. Jessen. J. M. Christiansen. A. S. Ankersen.
 N. P. Winthersen. H. M. Clausen. P. J. Svendsen.
 N. N. Gregersen. C. Limschou. A. B. Johnsen. C. W. Kolvig.
 J. M. Jessen. C. Clausen. P. S. Svendsen. N. M. Clausen.
 J. Hansen. N. J. Warrer. J. N. Warrer. H. Jensen.
 S. L. Svendsen. M. J. Mortensen. H. M. Lauridsen. L. N. Lauridsen.
 N. Anthonisen. P. S. Svarrer. A. C. Sørensen. S. H. Fanøe.
 P. J. Pedersen. N. Ankersen. Chr. H. Christiansen.
 M. Pedersen. A. S. Berg. J. M. Hansen. J. N. Hansen.
 J. J. Beck. J. P. Beck. N. Ankersen. T. C. Andersen. A. Jensen.
 P. M. Lauritzen. S. T. Bonkius. S. Andersen.

Dette Svar taler for sig selv. Det røber en fuldstændig Mangel paa Forstaaelse af hvilket Gode, det vilde have været for Fanø, om den dengang kunde have begyndt med Beplantning af de mange værdiløse Klit- og Hedearealer.

Det var ogsaa Stedets Distriktslæge, J. H. Lorck, en stor Sorg, at han intet kunde faa udrettet med Hensyn til Beplantningen, hvad han røber i sin Bog: *Fem og halvfjerdsindstyve Aar*, Side 348, hvor han skriver: „Af en anden Sag, for hvilken jeg ogsaa interesserede mig, nemlig Beplantning af Klitterne, havde jeg derimod ingen Tilfredsstillelse. Det var ved den af mig foranledigede sagkyndige Undersøgelse blevet godtgjort, at Naturforholdene ikke lagde Hindringer i Vejen, men endogsaa i det hele taget var ualmindelig gunstige for en rationel Beplantning af de Fanøeske Klitter . . .

Det var ikke langt fra, at der hos mange af Fannikerne fandtes en ligefrem Antipati imod Træer og Træplantning; de var ikke vant til at se dem og mente, at de ikke hørte hjemme paa deres Ø og ikke heller kunde trives i dens Jordbund, og at man i hvert Tilfælde kunde leve uden dem, som de nu havde gjort fra Arildstid. Jeg mødte en Dag en gammel Kone paa en Sti, der gik imellem min, Birkedommerens og Møllerens Haver, i hvilke der voksede ret ordentlige Træer. Da den Gamle stod stille og ligesom snappede efter Vejret, spurgte jeg hende, om hun var syg. Nej! — svarede hun — men jeg kan næppe drage min Aande her i Skoven imellem de mange Træer.“ —

Slet saa bange var man dog næppe for Træerne, det ligger

Fra Fano Statsplantage 1928 med Statsplantør Brüel.

nærmest at antage, at det var en spøgefuld Udtalelse af den Gamle.

Fra Statens Side blev der ikke igen før 1882 gjort Forsøg paa at faa Øens Klitarealer beplantet. Dette Aar stillede Indenrigsministeren nemlig Forslag i Folketinget om at yde en Bevilgning paa ca. 90.000 Kr. til Indkøb af Arealer, Opførelse af en Plantørbolig og Beplantning af det indkøbte Areal, men Forslaget blev ikke bevilget af Rigsdagen, og Grunden var alene den, at Beboerne stillede sig meget køligt over for Statens Forslag om Beplantningen — akkurat som i 1854. Staten opgav dog ikke Haabet om at se en Beplantning udført, thi i Aaret 1892 erhvervede den til Træplantning 1004 Td. Land, beliggende paa begge Sider af Sogneskillet mellem Nordby og Sønderho. Arealet, der betaltes med ca. 40.000 Kr., bestod for en væsentlig Del af aabne, sandfygende Klitter, Hedelavninger, lave Sumpe og Partier med Vand staaende paa Aaret rundt, altsaa gennemgaaende det allerdaarligste Jord paa Øen. Foraaet 1893 ansattes Plantør Hegaard Christensen ved Arealet, og der blev derefter taget fat paa de forberedende Kulturarbejder saasom Anlæg af en Planteskole, samt paa Opførelsen af en Bolig til

Statsplanter
Hegaard
Christensen.

Fra Fanø Statsplantage 1928 med Statsplanter Brüel.

Plantøren omtrent midt paa Øen (senere blev opført en Bolig til Brug for en Assistent, beliggende i Sønderho Marken). I de paafølgende Aar beplantedes ca. 80 Tdr. Land aarlig, efter at Klitterne forud var bleven nedskaaren og dæmpede ved Paaførsel af Lyng, Lavningerne afvandet og bearbejdet med Plov og Spade, jævnsides med der anlagdes et Net af Veje, opdyrkedes Tjenestejord m. m.

Til disse mange forskellige og ret omfattende Arbejder og til Lønning for Plantøren bevilgedes de første Aar 10.000 Kr. aarlig, senere blev Summen, efterhaanden som Arbejdet skred frem, nedsat til 5000 Kr. aarlig.

Betingelserne for at fremelske Skov paa dette Areal viste sig til en Begyndelse at være mindre gode. Dertil kom, at adskillige 100.000 Planter fik Banesaar af Harer og løsgaaende (forvildede) Kaniner.

Statsplanter
J. Brüel.

Imidlertid grønnedes det beplantede Areal, og det viste sig, at der mange Steder var udmærkede Betingelser for god Klitskov paa Øen. Da Bunden først var lukket og Lyngen kvalt, skød Træerne kraftige og smukke Skud og viste, at der i det fine Sand, der baade er kalkholdigt og stadig fugtig, er god Næring at finde for Træerne. Der findes i Plantagen rene

Fyrretræsbevoksninger som Blandingskulturer af Fyr og Gran eller Fyr og Birk, og det er ikke smaa Kvanta Udhugst, der i Aarenes Løb er fremkommen paa den ellers brændselsfattige Ø.

I Aarene 1909—19 udvidedes Plantagen med 705 Tdr. Land for en Sum af 25.000 Kr. og yderligere Tilvækst er siden sket, saa at Plantagen nu strækker sig i Nord fra Klingebjerg til Syd for Silkebjerg, altsaa i en Udstrækning af 8 Kilometer.

Plantør Hegaard Christensen forestod Anlægget til 1909, da han byttede Stilling med Plantør J. Brüel fra Blaabjerg Plantage. Brüel var ansat til for et Par Aar siden, da han afgik paa Grund af sin høje Alder.

Private Plantager.

Sidst i 1860erne gjorde Gaardejer A. H. Rødgaard i Nordby Forsøg med Plantning paa et ca. 2½ Td. Land stort Jordstykke, det saakaldte Torp. Forsøget lykkedes ikke helt, vel nok paa Grund af for ringe Kendskab til et saadant Foretagendes Anlæg. Arealet afhændede han senere til et Konsortium i Nordby bestaaende af Overlærer N. A. Lauridsen, Læge Peträus, Konsul J. K. Bork, Toldforvalter Launy og Kaptajn S. Brink Hansen, der skaffede Midler til Indhegning af Jordstykket, hvilket var en Nødvendighed, hvis Planterne skulde skaanes for løsgaaende Faar og Kreaturer, og til Nyplantning. Kammerherre Rosenørns Teilmann til Nørholm skænkede Foretagendet 5000 Stk. Bjergfyr og Østerrigske Fyr. Ialt blev der til en Begyndelse ofret 288 Rdl. derpaa. Amtet, som man søgte om Tilskud hos, kunde dog ikke bevilge noget, men en Indsamlingsliste, som Konsul Bork lod cirkulere blandt Beboerne, blev velvillig modtaget og indbragte et pænt Beløb til Sagens Fremme. Siden traadte Familien Winther, Duysen og Enné til med Støtte fra Møller D. Thyssen som Leder. Arealet udvidedes til at omfatte ca. 4 Td. Land.

I 1870erne tilplantede Gaardejer Jens Nørby en Del Klitter omkring sin Gaard og anlagde i dens Nærhed tillige et Gartneri.

I 1888 dannedes et Interessentskab, der optog et Laan i Sparerkassen paa 3000 Kr. paa billige Vilkaar og købte ca. 10 Tdr. Land mager Agermark og Klitter langs Badevejen for 1200 Kr. Indhegning og Beplantning kostede ca. 1500 Kr. Alting blev godt udført og var fra først af under Opsigt af Kordegn Th.

Schmidt, der samtidig var Formand i Forskønnelsesforeningen. Plantagen, der fik Navnet „Nordby Plantage“, overtoges siden af Kommunen, der senere afstod en Del af den til Kirkegaard (vestre Kirkegaard).

Samme Aar anlagdes Plantagen i den nordre Del af Melbredal*) af Skibsreder M. M. Andersen og Skibsfører S. P. Clausens Enke ogsaa paa 10 Tdr. Land. Denne saavel som „Nordby Plantage“ er anlagt under Opsigt og Støtte af Hedeselskabet.

Gaardejer H. N. Sørensen anlagde samme Aar i den midterste Del af Melbredal en lille Palntage paa et Par Tdr. Land.

I 1890erne anlagdes Plantagen „Dora“ af Skibsreder Jg. N. Hansen. Plantagen er ca. 10 Td. Land og tilplantedes ogsaa under Hedeselskabets Opsigt og med Tilskud derfra. I denne Plantage er der Fiskedamme. Jg. N. Hansen har endvidere tilplantet et Stykke udenfor, hvor Mortensens Mølle i sin Tid stod, og et Areal ved Kiggebjerg, hvor Martin Klindt i sin Tid havde paabegyndt en Plantning.

Boghandler Jes N. Hansen, en Broder til Jg. N. Hansen, anlagde Melbredals søndre Plantage, der er ca. 14 Td. Land stor, og flere andre Steder har han tilplantet. Overalt vokser Træerne, Gran, Fyr og Løvtræer samt Sirbuske, Frugtbuske og Frugttræer fortrinlig. Der findes i hans Plantninger flere Fiskedamme.

Skibsfører P. H. Clausen har paa et Areal af ca. 2 Tdr. Land, der støder op til Melbredals Plantage, plantet Frugttræer og Sirbuske.

I Sønderho fremsendte Skibsreder Jens Svendsen og Købmand S. M. Kromann m. fl. i 1881 et Andragende til Sogneraadet om, at det vilde foranledige „Skifterne“, et Areal langs Vesterstranden, beplantet, men Sogneraadet turde ikke inklade sig derpaa, og siden er der ikke foretaget nogen Beplantning af private, uden hvad Skibsreder A. M. Knudsen har anlagt — et lille Stykke mellem Klitterne Vest for Sønderho. —

Nogle smukke Plantninger — Løvs og Frugttræer — er de tre paa Øens Østkyst værende Fuglekøjer.

*) Rigtig Navn: Mellembjergedal.

INDHOLDSFORTEGNELSE:

	Side
Forord	1
Indledning	1
Sagn om Fanøs Tilblivelse og dens Tilintetgørelse engang i Fremtiden	11
Ældre Beretninger om Vesterhavsoerne	23
Fanøboernes Køb af deres Ø	27
Fanøs Frihedsbrev	38
Fanø Birk:	
Birkefogder	48
Birkedommere	59
Tingsted og Tinghus	79
Sagefald, Sentenser og Domme	83
Fanøs Segl og Vaaben	91
Befolkningsstatistik:	
Nordby	93
Sønderho	96
Indberetninger fra Birkedommere:	
Nørups Indberetning	99
Høst's Indberetning	102
Kommunal Styrelse og kommunale Ombudsmænd:	
Indledning	105
Sognefogdernes Ledelse af Kommunernes Anliggender	106
Nogle Uddrag af Forstanderskabsprotokollerne:	
Nordby	114
Sønderho	132
En Omtale af Sønderho Kommunes økonomiske Tilstand i 1861	139
Sogneforstanderskabsformænd:	
Nordby	141
Sønderho	144
Sogneraadformænd:	
Nordby	142
Sønderho	145
Skatteklager	147
Sognefogder	150
Snefogder	159
Budfogder	160
Pantemænd	162
Byhyrder, Faarevogtere og Engvogtere	164
Brandværnet — Nattevagten	168
Sprøjters Anskaffelse	173
Brandinspektører	175
Skorstenseftersyn	178
Ildebrande i Nordby	178
Ildebrande i Sønderho	179
Fanø Branddirektorat. Branddirektører	180
Sandflugten og dens Bekæmpelse gennem 400 Aar Klitfogder	183
Fattigvæsenets Organisation	203
Sundhedskommissionen — Sundhedsvedtægter	206
Ligsynsmænd	245
Vejanlæg	246
Brolægning af Hovedgaden i Nordby	247
De kommunale Værker:	
Gas-, Vand- og Elektricitetsværkerne i Nordby ...	257
Gas-, Vand- og Elektricitetsværkerne i Nordby ...	260

	Side
<i>Toldopsynet</i>	262
Toldere i Nordby	288
Krydstoldvæsenet	294
Krydstoldvæsenets Personale	308
Smuglerhistorier	312
<i>Post- og Telegrafvæsenet</i>	321
Postvæsenet i Nordby	321
Postvæsenet i Sønderho	328
Telegrafvæsenet	335
<i>Lægevæsenet:</i>	
Hjemraad mod Sygdomme	339
Kloge Mænd og Koner	343
Bartskærere	346
Det autoriserede Lægevæsen	356
Læger i Sønderho	367
Epidemier	369
<i>Fanø Apotek</i>	380
<i>Jordemodervæsenet</i>	385
<i>Fanø—Strandby (Esbjerg) Færgeri</i>	399
Færgeførere	444
Klage over Færgevæsenet Fanø—Strandby 1808	445
Isvintre og Isbaadstransport	448
<i>Beplantning af Hede- og Klitarealer.</i>	461
Private Plantager	469

Byplaner, løsliggende i Konvolut.

Rettelse til Side 400, Fodnoten.

Denne skal lyde saaledes:

*) Margrethe Elisabeth var *ikke* født i Helsingborg; det var hendes afdøde Mand, Kroholder Peder Gallesen i Nordby, der var født dér. Hun var Datter af den af Jens Sørensen omtalte Amtsfuldmægtig Oluf Christian Engelstoft og født i Ribe.

Næste Halvbind ventes færdig til Udsendelse i Februar 1934.

Af Indholdet af kommende Bind kan nævnes:

Skoler. — Kirker. — Møllernes, Kroernes og Badevæsenets Historie. — Stormflodernes Hærgning af Øen. — Strandens Historie (Strandinger — Ravhandel — Redningsvæsen m. m.). — Gamle Vider og Vedtægter. — Fanødragten. — Sæd og Skik. — Fanø i Krigsaarene 1807—14, 1848—50 og 1864. — Handel og Vandel. — Haandværk og Industri. — Landbrug. — Husflid. — Fiskeriet. — Baadfarten. — Kystfarten. — Fanøboernes Deltagelse i Sælhunde- og Robbefangsten ved Grønland i det 18. Aarhundrede og i Handelen paa Island. — Skibsfarten. — Skibsbyggeriet. — Navigationsskolen. — Personalhistorie m. m. m.

Fanøboere og de, der har Slægt og Venner paa Fanø, vil — for de flestes Vedkommende — kunne vente i Bogen at finde fortalt Træk af dissers Liv og Virken.

Subskriptionen er bindende for hele Værket.

Fortegnelse over de benyttede Kilder og Navneregister vil findes i sidste Bind.

Under Forudsætning af fornøden Tilslutning vil der blive fremstillet et originalt Bind til Bogen.

Fanø-Søfolk, der har oplevet et eller andet interessant under deres Fart med Sejlskibe, bedes venligst meddele mig Oplysninger derom snarest — mundtligt eller skriftligt — til Optagelse under Søfartens Historie.

